

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.471>

<https://orcid.org/0000-0002-3519-9158>

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Karolina Bagdonė

Vakarų literatūros recepcija XX a. II pusės lietuvių poezijoje: atviros tapatybės konstrukcijos

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
filologija (H 004)

VILNIUS 2023

Disertacija rengta 2017–2022 metais Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Mokslinius tyrimus finansavo Lietuvos mokslo taryba.

Mokslinė vadovė – prof. dr. Aušra Jurgutienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Gynimo taryba:

Pirmininkė: doc. dr. Audinga Tikuišienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Nariai:

dr. Elena Baliutytė-Riliškienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004);

prof. dr. Reda Pabarčienė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004);

prof. dr. Paulius Vaidotas Subačius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004);

dr. Manfredas Žvirgždas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2023 m. birželio 16 d. 13 val. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Centrinė rūmų 1 aukšto salėje. Adresas: Antakalnio g. 6, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 262 19 43; el. p. direk@liti.lt.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekose bei Vilniaus universiteto interneto svetainėje adresu: <http://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.471>

<https://orcid.org/0000-0002-3519-9158>

VILNIUS UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Karolina Bagdonė

Reception of Western Literature in the Lithuanian Literature of the Second Half of the Twentieth Century: Constructs of Open Identity

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2023

This dissertation was prepared in 2017–2022 at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.

This scientific research was funded by the Research Council of Lithuania.

Scientific advisor – Prof. Dr. Aušra Jurgutienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – H 004).

Defense board:

Chairperson: Assoc. Prof. Audinga Tikuišienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

Members:

Dr. Elena Baliutytė-Riliškienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – H 004);

Prof. Dr. Reda Pabarčienė (Vytautas Magnus University, Humanities, Philology – H 004);

Prof. Dr. Paulius Vaidotas Subačius (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004);

Dr. Manfredas Žvirgždas (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – H 004).

The dissertation shall be defended in a public hearing of the Defense Board at 13:00 on 16 of June, 2023 in the Ground Floor Hall of the Central Building of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. Address: Antakalnio 6, Vilnius, Lithuania, phone +370 5 262 19 43; email direk@liti.

The doctoral dissertation is available for review at the libraries of Vilnius University and the Institute of Lithuanian Literature and Folklore as well as on the internet, at the website of Vilnius University: <http://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

TURINYS

IVADAS.....	6
I. METODOLOGINIS TYRIMO PAGRINDIMAS: LITERATŪROS KOMPARATYVISTIKA, INTERTEKSTUALUMAS, RECEPCIJA	24
1.1. Intertekstualumas ir nacionalinė literatūra: dialogo galimybės	26
1.2. Intertekstualumas – pasaulio literatūrą (<i>Weltliteratur</i>) kurianti atvira sistema ir jos ideologinė transformacija	32
1.3. Kaip kuriama universalios kultūrinės tapatybės perspektyva?	36
1.4. Atvirą kultūrinę tapatybę nusakantis europietiško ir nacionalumo santykis	38
1.5. Sociokultūrinis literatūros recepcijos savitumas Šaltojo karo metu ..	41
II. DVIKUBOS TAPATYBĖS ĮSKILIMAS JONO AISČIO POKARIO POEZIJOJE	48
2.1. Katastrofinės tapatybės geografinės ir istorinės slinktyys	48
2.2. Vėlyvosios AISčio poezijos intertekstinis ryšys su romantizmo ir modernizmo literatūra	55
2.3. Antikinio paveldo link	65
2.4. Architektinės poezijos jungtys su krikščioniškuoju diskursu	71
2.5. Literatūra – universalieji žmonių namai	76
III. ASOVIETINĖS TAPATYBĖS KONTŪRAI SIGITO GEDOS POEZIJOJE	83
3.1. Universalusis humanizmas – literatūrų jungties Gedos publicistikoje pagrindas	83
3.2. Tautos „gynybinės sienos“ sutvirtinimas antikinė ir modernistine Europos literatūra	88
3.3. Sugrįžimas į mito pradžią	97
IV. LIETUVOS EUROPIETIS TOMAS VENCLOVA	113
4.1. Daugiakultūrė Rytų europiečio tapatybė ir jo dialogo su Vakariais komplikacijos	113
4.2. Antikinės literatūros atramos klajonėms pasmerktojo tapatybei nusakyti	121
4.3. Antitotalitarinės ir daugiakultūrės tapatybės raiška moderniosios Europos ir JAV literatūros intertekstais	135
IŠVADOS.....	153
LITERATŪROS SĄRAŠAS	162
SUMMARY	188
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS	209

IVADAS

*Europietiškas mentalitetas, subbrandintas lietuvių, latvių, estų literatūrose, buvo bjaurus kliuvinys sovietinei okupacijai. (Vytautas Kubilius)*¹

Apie Vakarų literatūros reikšmę lietuvių kūrėjams tarpukariu savo darbuose kalbėjo Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Liudas Gira ir Stasys Šalkauskis, taip pat savo visuotinės istorijos vadovėliuose aptarė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Jonas Mačiulis-Maironis, Jonas Norkus, Vladas Dubas, Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis (plačiau šias idėjas aptarsime tolesniame skyriuje). Tačiau ryškiausiu galėtume pavadinti Juozo Keliuočio leisto žurnalo „Naujoji Romuva“ (1931–1940) siekį, greičiausiai perimtą iš Čiurlionienės: „Mes galvotrukčiais vejamės Europą. Norime pakilti į jos kultūros viršukalnes. Įgyti jos dinamiško veiklumo, kurs iškelė ją aukščiau visų kitų kontinentų. Kurti nemirtingumą mums laiduojančių vertenybių. Pasisavinti judrias ir spindinčias gyvenimo formas. Įeiti į nuostabiai turtingą, įvairų ir intensyvų kultūringiausių tautų gyvenimo ratą. Sudaryti individualumą su universalumu harmonizuojančią visuomenę.“²

Sovietmečiu ši „vytis Europą per Lietuvą“ idėja dėl leninistinės ir rusų imperialistinės propagandos negalėjo viešai funkcionuoti, tačiau išliko reikšminga lietuvių poetams. Vakarietiška kultūra okupacijos metais jiems leido lygiuotis ne į ideologų ir cenzūros primetamus rusų socrealistinės literatūros (Maksimo Gorkio, Vladimiro Majakovskio ir kt.), o į geriausius pasaulio literatūros pavyzdžius. Pasak Rimvydo Šilbajorio, sovietmečiu Baltijos šalių poetai įgavo ir naują tikslą, konkrečiau – pilietinę pareigą. Analizuodamas žymiausių to meto Baltijos šalių poetų kūrybą, jis pabrėžė įvairių archetipų, mitų, nacionalinės istorijos ženklų naudojimo literatūros kūriniuose svarbą kaip vieną iš pilietiškumo galimybių. Pasak literatūrologo, „[d]augelis šiandienų Baltijos šalių poetų supranta instinktyviai ar tiesiogiai, jog šie žaidimai yra pagrindinis tautos išlikimo šaltinis, todėl žaisdami savo kūriniuose, jie vykdo ir savo pilietinę pareigą“³. Taip ir europietiškos literatūros skaitymas funkcionavo kaip galimybė ugdyti antisovietinę, antitotalitarinę sąmonę. Tomas Venclova ne kartą įvairiuose susitikimuose ir

¹ Vytautas Kubilius, „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 8 (17), p. 7.

² „Redakcijos žodis“, *Naujoji Romuva*, Nr. 1, 1931, p. 4.

³ Rimvydas Šilbajoris, „Some Recent Baltic Poets: The Civic Duty to be Yourself“, *Journal of Baltic Studies*, 1989, Vol. 20, No. 3, p. 248.

straipsniuose pabrėžė, kad esminė Stalino klaida – uždrausti tik dalį klasikinės literatūros. Vytautas Kubilius teigė, kad „[n]uo pat XX a. pradžios Baltijos šalių literatūros [buvo – K. B.] atviros bendriems Europos kultūros bangavimams“, o „[e]uropietiškas mentalitetas, subrandintas lietuvių, latvių, estų literatūrose, buvo bjaurus kliuviny s sovietinei okupacijai“⁴. Pastaroji tezė labiausiai paskatino disertacijos autorę sovietmečio poezijoje ieškoti ne tik tautinės ginties ar tautinės savimonės raiškos, bet ir susidomėti, kiek joje kurtą kultūrinę tapatybę buvo atvira vakarietiškomis įtakoms bei kaip ji galėjo formuotis ne tik poetų, bet ir jų labai plačios skaitytojų auditorijos vidinės emigracijos, laisvo mąstymo ir bendrumo su europietiškomis vertybėmis poreikį.

Vakarų literatūros ir nacionalinės literatūros santykis, taip pat europietiško ir nacionalumo klausimai Rusijai pradėjus karą Ukrainoje vėl sulaukė ypatingo dėmesio ir naujų postūmių. Mindaugas Kvietkauskas, recenzuodamas neseniai pasirodžiusį Czesławo Miłoszo *Traktat poetycki* (*Poetinio traktato*, 2022) vertimą, atliktą Venclovos, minėjo, kad kūriny s „vėl įtaigiai byloja, kad europietiskajam sąmoningumui būtina ieškoti naujų išeičių iš besikartojančių aklaviečių, o jas skatintų atgijęs jautrumas žmogiškajai realybei“⁵. O Marius Ivaškevičius 2022 m. kovo 6 d. kalbėdamas su žurnaliste Nemira Pumprickaitė klausė: „[J]ei sovietmečiu nebūtume turėję vakarietiškos literatūros, kokie būtume šiandien?“⁶

Disertacijos objektas

Ši disertacija skiriama Jono Aisčio (1904–1973), Sigitos Gedos (1943–2008) ir Tomo Venclovos (g. 1937) poezijoje pasirodančioms atviros tapatybės konstrukcijoms, susiejant jas su europietiško refleksijomis, išnagrinėti. Disertacijoje analizuojame Gedos ir Venclovos poeziją, kurtą Lietuvos okupacijos ir komunistinio režimo laikotarpiu XX a. II pusėje iki Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo (1944–1990). Atviros tapatybės konstrukciją apibrėžiamo ir kaip europietiškos mąstysenos išsaugojimą bei priešstatą komunistų partijos kurtai uždarai tarybinio žmogaus, tarybinio

⁴ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, 1999, p. 7.

⁵ Mindaugas Kvietkauskas, „Poetinis traktatas“ gaisrų sezonu“, *Metai*, 2022, Nr. 4, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=18239> [žiūrėta 2022 05 30].

⁶ Marius Ivaškevičius, „Ivaškevičius apie su Rusija nutraukiamus kultūros saitus: jei sovietmečiu nebūtume turėję vakarietiškos literatūros, kokie būtume šiandien?“, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000204948/ivaskevicius-apie-su-rusija-nutraukiamus-kulturos-saitus-jei-sovietmeciu-nebutume-tureje-vakarietiskos-literaturos-kokie-butume-siandien?> [žiūrėta 2022 05 25].

humanizmo ir tarybinės literatūros (sorealizmo) ideologijai, tam, kas sovietologų buvo apibrėžta *homo sovieticus* terminu. Kultūrinės tapatybės atvirumą taip pat matysime kaip tarptekstiniu santykiu išreikštą kūrybišką *kitybės* priėmimą tobulinant, permąstant, naujinant savąją tapatybę dėl bendrojo gėrio, o uždaramą ne tik kaip nacionalinės tapatybės saugojimą ar totalinę izoliaciją okupuotoje šalyje, bet iš esmės atsisakymą *kituose* rasti kažką, kas kokybiškai atnaujintų ir subrandintų tapatybę.

Norėdami išlaikyti bendresnį požiūrį, prie jų pritraukiame ir išeivijos poetą Aistį, kurio poeziją, remdamiesi Algirdo Juliaus Greimo ir daugelio kitų kritikų mintimi, laikytume viena pirmųjų tarpukariu pasiekusia europietišką lygį⁷. Disertacijoje nagrinėsime ne aukso amžių tarpukariu išgyvenusią ir didelio populiarumo sulaukusią Aisčio poeziją, o pokario benamystę ir katastrofinę būseną perteikiančią ir nemažai kritikos sulaukusią dėl sustiprėjusio tautinio romantizmo jo vėlyvąją kūrybą.

Geda save laikė universalios kultūros žmogumi, kūrusiu lietuvių ir pasaulio literatūrų sintezę, nors dirbo totalitarinio valdymo sąlygomis ir turėjo taikytis prie cenzūros. Jo poezija literatūrologų ir kultūrologų darbuose dažnai suvokiama kaip lietuvinusi pasaulio kultūrą, o disertaciniame tyrime bus svarbu pamatyti, kaip jis savitai perėmė ir transformavo lietuvių tarpukario kultūrologų europietiškumo idėjas, kūrė savą europietiškumo tradiciją. Gedai buvo svarbi ir Aisčio poezija. Ne kartą apie ją rašydamas Geda pabrėžė skausmo ir kančios topiką, poezijos ir šventraščio sąsajas, poetinės kalbos muzikalumą, o Aisčio poezijos jungtį su prancūzų literatūra pavadino harmonijos pradmeniu⁸. Analizuosime tik sovietmečiu Gedos parašytą poeziją ir kritiką, o Nepriklausomybės laikais gerokai pasikeitęs jo požiūris į Europą ir Vakarų literatūrą paliekamas atskiram ateities tyrimui. Sustosime prie ryškesnių Gedos poezijos pavyzdžių, kuriuose aptinkami intertekstiniai ryšiai galėjo tapti kontrkultūriniu veiksmu to meto sorealistinės estetikos ir cenzūros fone.

Venclovos poezijoje ir kritikoje atrasime kiek kitokią nei minėtų poetų europietiškumo sampratą, pirmiausia susijusią su disidentiniu priešinimusi sovietmečio ideologijai tiek politiniu, tiek literatūriniu lygmeniu, sąmoningumo akcentavimu ir kosmopolitiniu, integraliu žvilgsniu į pasaulį. Jo kūryboje pasirodantis europietiškumas veiktų kaip Aisčio ir Gedos poezijoje buvusio tapatybės modelio antitezė. Venclova kvestionavo

⁷ Algirdas Julius Greimas, „Jonui Aisčiui, 1947 09 09“, in: *Algirdas Julius Greimas: asmuo ir idėjos*, t. 1, sud. Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2017, p. 206.

⁸ Sigitas Geda, „Jonas Aistis sugrįžta“, *Literatūra ir menas*, 1988 12 24, p. 4.

ankstyvosios Aisčio poezijos europietiskumą⁹, aštriai kritikavo vėlyvąją jo lyriką¹⁰, abejojo Gedos poetine pasaulėžiūra¹¹, jį laikė antieuropietišku¹². Priešingai nei Venclovos poeziją kaip nutolstančią nuo lietuvių literatūros tradicijos apibūdinęs Aistis¹³, Geda ją teigė esant lietuviškumo balsu europietiskame chore¹⁴.

⁹ „Lietuvių poezijos sueuropinimas, laikomas Aisčio nuopelnu, jo eilėse dažnai išvirsta paviršutinišku rafinuotumu, salonine ornamentacija, skambių, bet stereotipinių, dažnai irgi operiškų vardu bei motyvų kartojimu. Sopuliai ir gaudumai kartais atrodo pertempti, jausmingumas persaldintas ligi *nec plus ultra*, padvelkęs falšu ir blogu skoniu („Caca lialia“, „Ak, kaip gera man“, „Našlaitis“, „Lopšinė“, „Kelionė į naktį“).“ („Apie papigintus tarifus, tvirtą valiutą ir kultūrinius herojus. Lietuviškojo Parnaso mitai“: Tomas Venclova atsako į Aušros Stanaitytės klausimus, *Kultūros barai*, 1997, Nr. 3, p. 19–20.)

¹⁰ „Apie papigintus tarifus, tvirtą valiutą ir kultūrinius herojus. Lietuviškojo Parnaso mitai“, *op. cit.*, 1997, p. 20.

¹¹ „Sekimai, imitacijos ir svetimų, iš unikalios patirties kilusių dalykų kartojimai literatūrai nelabai naudingi. Bet turiu – gal truputį nekuklios – vilties, kad mano rašymo būdą imituoti nėra lengva. O dėl „bėgimo nuo savęs vakarykščio“... Pirmiausia niekur nepabėgsi: koks esi, toks esi, nors ir kaitaliojum poetiką kas keleri metai, kaip siūlo Geda.“ („Kas tęsia tradiciją, tas jau ne vienišas“, in: *Manau, kad... pokalbiai su Tomu Venclova*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 171–172); „Skaitau pereitų metų „Poezijos pavasarį“ ir Lotmano straipsnį apie Peterburgą. Lotmanas pirmarūšis. O lietuvių poezijos reikalai labai blogi: ištisinis tuščiažodžiavimas, pilkybė, Geda pataikauja Mieželaičiui...“ (Tomas Venclova, „Laisvėjimo dienoraščiai, 1988 (VII)“, *Literatūra ir menas*, 2019 05 03, <https://literaturaimenas.lt/atmintis/tomas-venclova-laisvejimo-dienorasciai-1988-vii> [žiūrėta 2022 07 23]).

¹² „Dar apie „Sietyną“. Keisti, nors vietomis nedirbtiniu originalumu (kad ir beprotišku) dvelkią velionio Mikučio svarstymai. „Antieuropiškas“ Geda. Gilios, beviltiškos provincijos pojūtis. Ir lygiai tiek pat tamsumo, fanatizmo, netolerancijos, kiek jų turėjo Liepsnonis arba net ir Guzevičius. / Ne be humoro tik „Bebrų konstitucija“. Na, ir Gedos kalba vasario šešioliktąją vis dėlto vykusi.“ (Tomas Venclova, „Laisvėjimo dienoraščiai, 1989 (XVIII)“, *Literatūra ir menas*, 2019 11 08, <https://literaturaimenas.lt/atmintis/tomas-venclova-laisvejimo-dienorasciai-1989-xviii> [žiūrėta 2022 07 23]).

¹³ „Jaunųjų poezijoje vis tebevyrauja sodžiaus motyvai ir vaizdai. [...] Ne vien įvaizdai, bet ir pasaulėvaizdis sodietiško polėkio. / Iš pusės kapos atsiskyrčiau aštuonetą, kurie, bent mano galva, atrodo atsilaikysią: Justinas Marcinkevičius, Dalia Urnevičiūtė, Judita Vaičiūnaitė, Tomas Venclova, Marcelijus Martinaitis, Vladas Šimkus, Jonas Strielkūnas, Ramutė Skučaitė...“ (Jonas Aistis, „Poezijos pavasaris“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1966 10 15, p. 1–2).

¹⁴ Pvz., „Man atrodo, kad tiems, kurie ieškotų poeto lietuviškumo, reikėtų nepamiršti būtent šios savybės – Venclovos lietuviškumas yra kalbos klausas. Regis, toji klausas leidžia jam girdėti gimtuosius žodžius dideliu, gausiu Europos kalbų chore, ir artimiausia šitam giedojime – lotynų kalba.“ (Sigitas Geda, „Kalba – paskutinioji tvirtovė?“, *Metai*, 1991, Nr. 7, p. 86–89).

Be minėtos jiems būdingos labai aktyvios Vakarų literatūros recepcijos, visi trys poetai sukūrė labai savitą kultūrinės tapatybės atvirumą. Aistis niekada nebuvo patyręs totalitarizmo, Geda gyvenęs ir kūręs sovietų okupuotoje Lietuvoje, Venclovai pavykus išimtinai iš jos emigruoti į JAV 1977 metais. Nevienoda poetų gyvenimo patirties perspektyva leis apsvarstyti ir jų sukurtos kultūrinės tapatybės atvirumo skirtumus, ir padaryti bendresnes apie ją išvadas.

Disertacijos problema, tikslas ir uždaviniai

Vykstant Šaltajam karui tarp Rytų ir Vakarų karinių blokų, į jį Sovietų Sąjungoje buvo įtraukta ir literatūra: lietuvių palikimas vadintas buržuaziniu ir fašistiniu, modernizmas dažniausiai kritikuotas kaip dekadentinis kosmopolitinių Vakarų reiškiny, o iš okupuotos Lietuvos emigravę rašytojai laikyti ideologiniais priešais. Tad disertacijoje keliama **probleminiai klausimai**: ką tokiu metu reiškė poetų kuriamas kultūrinės tapatybės atvirumas ir kaip jis buvo kuriamas? Kaip jį veikė paveldėtas lietuvių modernizmo pradininkų „vytis Europą“ šūkis ar kultūros filosofijoje suformuotas Vakarų ir Rytų „sintezės“ modelis? Kaip jis atliepė to meto skaitytojų lūkesčius?

Remiantis šiais klausimais formuluojamas disertacijos **tikslas** – ištirti Jono Aisčio, Sigito Gedos ir Tomo Venclovos kultūrinės tapatybės atvirumo ir europietiško refleksiją jų poezijoje.

Tiksliui pasiekti keliama tokie **uždaviniai**:

1. Susikurti intertekstualumo ir suvokimo estetikos metodologines prieigas, išstudijuoti naujausius literatūrinės komparatyvistikos ir lietuvių kritikos veikalus.
2. Nustatyti Aisčio, Gedos ir Venclovos poezijos intertekstinių ryšių su Vakarų literatūra dominantes.
3. Aptarti europietiško ir nacionalumo santykio skirtumus poetų sukurtoje kultūrinėje tapatybėje.
4. Kultūrinės tapatybės atvirumą įvertinti kaip pasipriešinimą sovietinei ideologijai ir socialistinio realizmo doktrinai.

Tyrimo metodologija ir šaltiniai

Formuodami **tyrimo metodologiją** turime atsižvelgti į kelis labai svarbius aspektus – kokią kultūrinę tapatybę, kurdamas intertekstinius ryšius, kiekvienas poetas perteikė ir kaip ją veikė socioistorinis kontekstas. Dėl to disertaciniam tyrimui svarbūs Lietuvoje menkai pristatyti slovėnų

literatūrologo Marko Juvano intertekstinius ryšius ir kultūrinę tapatybę analizuojantys veikalai (*History and Poetics of Intertextuality*, 2008; *Literary Studies in Reconstruction. An Introduction to Literature*, 2012; *Worlding a Peripheral Literature*, 2019). Juose akcentuojami intertekstiniai pasaulio ir nacionalinės literatūros ryšiai, padedantys rašytojams kurti, nuolat permąstyti ir keisti kultūrinę tapatybę, tolti nuo jos uždaro ir provincialumo link kosmopolitiškai atviro savęs supratimo, o intertekstualumas suvokiamas kaip europietiškos mąstysenos ir literatūros esmė. Analizuodami intertekstualumo ir kultūrinės tapatybės ryšį taip pat remsimės ir kita slovenų tyrėja Jola Škulj, kuri straipsnyje „Comparative Literature and Cultural Identity“ (2000) pabrėžė kultūrinės tapatybės atvirumą ir akcentavo tarpkultūrinės sąveikos aspektus. O žvelgdami į europietišką tapatybę, naudosimės pamatiniu Rémi Brague'o europietiskumo, kaip sėkmingo geriausių kito laimėjimų įtraukimo į savą kultūrinę patirtį, konceptu (*Ekscentriškoji Europos tapatybė*, 1999) ir jį praplėtusio Povilo Aleksandravičiaus idėjomis apie europietiskumą kaip mąstymo būdą (*Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*, 2019).

Norėdami sukonkretinti pasirinktų poetų intertekstinius ryšius su Vakarų literatūra pasirenkame Gérardo Genette'o intertekstinių ryšių klasifikaciją (*Palimpsests: Literature in the Second Degree*, 1982; *The Architext: An Introduction*, 1992; *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, 1997), nusakančią skaitymo „struktūravimo“ žingsnius ir padedančią klasifikuoti jų kūryboje atrandamus intertekstus. Intertekstinių ryšių žemėlapiui aptarti ne tik svarbu išanalizuoti ryšius tarp tekstų, bet ir atkreipti dėmesį į paratekstų reikšmę skaitytojui, jų poveikį Vakarų literatūros sklaidai sovietų respublikose, kuri Italų tyrėja Ilaria Sicari straipsnyje „Paratext as Weapon. The Role of Soviet Criticism in the Cultural Cold War“ (2020) manė esant vieną iš būdų ne tik kurti ryšius su Vakaraais, bet ir naikinti to meto kultūrinę izoliaciją.

Disertaciniam tyrimui itin aktualus ir istorinis, politinis, kultūrinis kontekstas. Svarstydami apie estetinio ir socioistorinio kontekstų dialogą ir jų poveikį literatūros vertinimams, pasitelkiame Hanso Roberto Jausso suvokimo estetiką ir ypač lūkesčių horizonto sąvoką (*Question and Answer: Forms of Dialogic Understanding*, 1989; „Goethe's and Valéry's Faust: On the Hermeneutics of Question and Answer“, 1982; „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, 2004), analizuojančią tekstų dialogiškumą, nuolat kintantį pasaulio literatūros kanoną ir istorinės recepcijos dinamiką, priklausomą ir nuo skaitytojų lūkesčių.

O vartodami itin komplikuoją Vakarų literatūros sampratą esame sugražinami prie pamatinio Johanno Wolfgango von Goethe's pasaulio literatūros (*Weltliteratur*) koncepto ir universalizacijos vizijos („Johann Wolfgang von Goethe, „Conversations with Eckermann on *Weltliteratur* (1827)“, 2013), kurios buvo persmelktas Vakarų literatūros kanonas sovietmečiu. Goethe pasaulio literatūrą matė kaip šansą nacionalinei literatūrai išlįsti iš periferinio į globalų kontekstą. Šis bandymas peržengti nacionalinį uždaramą sovietų okupacijos metais mūsų pasirinktiems poetams pavirto stengimusi peržengti nacionalinį „uždarymą“, kurį Vytautas Kubilius akcentavo savo programiniame veikale *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983). Jame literatūrologas Vakarų ir nacionalinės literatūros ryšius nusakė kaip priešinimąsi, veržimąsi anapus „geležinės uždangos“, o jo perteikta universalios žmogaus prigimties koncepcija buvo labai panaši į Goethe's. Šį faustišką išsilaisvinimo aspektą, aptardamas Goethe's kūrybos poveikį lietuvių literatūrai, minėjo ir Donatas Sauka disertaciniam tyrimui reikšmingame veikale *Fausto amžiaus epilogas* (1998). Vis dėlto Vakarų literatūros konceptą, sekdami ir Sigutės Radzevičienės, Nijolės Leonoros Vaičiulėnaitės-Kašelionienės, Redos Pabarčienės mokslo studija *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo* (2010), sukonkretinsime iki geografinės, kognityvinės ir estetiškos Europos literatūros. Tyrėjos teigė, kad „[...] *Europos literatūros* konceptas šiandieną Vakarų literatūrologijoje lemia inovatyvius tyrinėjimų siekius: apibendrinus Vakarų Europos literatūros patirtį, „bendravidiklinti“ ją *Europos literatūros* terminu“¹⁵.

Disertaciniam darbui aktualūs bendruosius vakarietiško, Vakarų literatūros supratimo principus analizuojantys tyrimai: Alexei Yurchako veikale *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation* (2005) pateikta „Įsivaizduojamų Vakarų“ samprata ir šio antropologo idėjas pratęsianti Eleonory Gilburd veikale *To See Paris and Die: The Soviet Lives of Western Culture* (2018) akcentavusi Vakarų literatūros skaitymą kaip atvirumą pasauliui; Aleidos Assmann straipsnis „Go East!“ (2019), kuriame ji teigė, kad panašumas į Vakarus sovietmečiu egzistavo kaip jų kopijavimas („Copy the West!“); Jūri Talveto straipsniai („Comparative Literature and World Literature: Towards a Symbiotic Coexistence“ (2017) ir „*Edaphos and Episteme of Comparative Literature*“ (2005), kuriuose pabrėžiama nacionalinės literatūros atvirumo

¹⁵ *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo*: mokslo studija, sud. Nijolė Leonora Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Sigutė Radzevičienė, Reda Pabarčienė, Vilnius: VPU, 2010, p. 7.

pasauliui perspektyva; Anneli Mihkelev straipsnis „Literary Symbols as the Creative and Original Impulses of Literary Creation“ (2018), kuriame ji analizavo Williamo Shakespeare'o dramų poveikį priešinuimui sovietų okupacijai; Audingos Peluritytės-Tikuišienės straipsnis „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje: nuo socrealizmo iki dabarties“ (2014), aptariantis socrealistinės literatūros bruožus ir pasaulio literatūros svarbą, o straipsnyje „Lietuvių literatūra istorinės tiesos paieškose: trys nepriklausomybės dešimtmečiai“ (2021) ji išryškino, kad „geležinės uždangos“ atskirta lietuvių literatūra išeivijoje ir sovietinėje erdvėje ne tik kūrė aktyvų tarpusavio ryšį, bet ir siekė panašių priešinimosi provincialiam tautiškumui ar bandymo išsaugoti savąją kultūrinę tapatybę tikslų.

Rašant disertaciją peržvelgti visi iki 1990 m. publikuoti pasirinktų poetų kūrybos rinkiniai, lygintos jų redakcijos. Siekdami pateikti išsamią intertekstinių ryšių su Vakarų literatūra apžvalgą, taip pat stebėti ir fiksuoti recepcinius pokyčius, disertacijos **šaltiniais** pasirinkome eilėraščius iš visų nuo Antrojo pasaulinio karo iki 1990 m. publikuotų poetų rinkinių: Aisčio *Be tėvynės brangios* (1942), *Nemuno ilgesys* (1947), *Sesuo buitis* (1951), *Kristaliniam karste* (1958); Gedos *Pėdos* (1966), *Strazdas* (1967), *Mėnulio žiedai* (1977), *Žydinti slyva Snaigyno ežere* (1981), *Mamutų tėvynė* (1985); Venclovos *Pontos Akenos* (1958), *Kalbos ženklas* (1972), *98 eilėraščiai* (1977), *Tankėjanti šviesa* (1990).

Pasirinkti poetai buvo ir aktyvūs publicistai, literatūros kritikai ar tyrėjai. Kalbėdamas apie lietuviškumo ir europietiško santykį Venclova minėjo, kad eseisto ir poeto pareigos papildo viena kitą ir yra būtinos siekiant įgyvendinti esminį europietiškos tapatybės matmenį – vienybę ir individualumą¹⁶. Šią mintį galėtume taikyti ir Aisčiui su Geda. Tad, norėdami atskleisti, kokia ir kaip Vakarų literatūra funkcionavo pasirinktų poetų publicistikoje, kokios recepcijos tendencijos joje išryškėjo, pristatyti jų svarbiausias tapatybės atvirumo idėjas, daug dėmesio skyrėme ir straipsniams, recenzijoms, interviu, pasisakymams apie Vakarų literatūrą ir kultūrą, publikuotiems:

- kultūrinėje periodikoje;
- straipsnių rinktinėse (Aisčio *Dievai ir smūkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos* (1991); Gedos *Ežys ir Grigo ratai*:

¹⁶ Tomas Venclova, „What Can Lithuania Give to Present-Day Europe“, in: *Writing Europe: What is European About the Literatures of Europe?: Essays from 33 European Countries*, ed. by Ursula Keller, Ilma Rakusa, CEU Press: Budapest, New York, 2004, p. 354.

žodžiai apie kitus (1989); *Venclovos Tekstai apie tekstus* (1985), *Vilties formos: eseistika ir publicistika* (1991), *Pertrūkis tikrovėje: straipsniai apie literatūrą ir kultūrą* (2013), *Prarasto orumo beiėškant: publicistikos straipsnių rinktinė* (2016), raštuose (*Aisčio Raštai. Šiapus ir anapus* (2004);

- pokalbių knygoje (*Venclovos Manau, kad...: pokalbiai su Tomu Venclova* (2000), *Nelyginant šiaurė magnetą. Pašnekesiai su Ellen Hinsey* (2016);
- kt. veikalams (Gedos „Poetai veikia savo buvimu“, in: *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje* (sud. Ričardas Pakalniškis (1994); *Venclovos, Czesławo Miłoszo Grįžimai Lietuvon* (2014), *Venclovos, Leonido Donskio Optimizmo paieškos pesimizmo amžiuje: Rytų Europos nuojautos ir pranašystės* (2015);
- laiškam (Aisčio *Laiškai 1929–1973* (2004);
- dienoraščiams (Gedos *Žydintys lubinai piliakalnių fone. Septynių vasarų dienoraščiai (1992–1998)* (1999), *Adolėlio kalendoriai (dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai)* (2003), *Vasarė ajero šaka: dienoraščiai ir tyrinėjimai* (2018), *Pražilę varnėnai: dienoraščiai* (2016); *Venclovos „Emigracijos dienoraščiai, 1978“, „Laisvėjimo dienoraščiai“, publikuoti Literatūroje ir mene*);
- taip pat kontekstualiai aptariame jų atliktus vertimus iš užsienio kalbų.

Nors pasilikusiųjų sovietinėje Lietuvoje ir pasitraukusiųjų iš jos sąlygos rašyti buvo labai skirtingos, tačiau juos vienijo ta pati kultūros tradicija, kalba, tos pačios tautos likimas, bandymas saugoti ir kurti savąją kultūrinę tapatybę. Dėl to XX a. II pusės lietuvių literatūrą traktuojame kaip vieningą tos pačios tautos Šaltojo karo metu skirtingose šalyse sukurtą su politika susaistytą estetinį reiškinių.

Disertacijai aktualių tyrimų kontekstas

Disertaciniam darbui itin aktualūs tyrėjų išryškinti ankstyvosios Aisčio poezijos ryšiai su prancūzų literatūra (santykius su ja ir ypač paryžietišku kontekstu savo disertacijoje ir moksliniuose straipsniuose pateikė Neringa Klišienė¹⁷, o platesnius kultūrinius kontekstus ir sąsajas su

¹⁷ Neringa Klišienė, *XX a. IV dešimtmečio lietuvių literatūra: prancūziškieji kontekstai: disertacija*, Vilniaus universitetas, 2009; Neringa Klišienė, „Jonas Aistis ir Paulis

Charles'io Baudelaire'o poezija magistro darbe analizavo Marius Boreišis¹⁸) ar konkrečiai prancūzų simbolizmu (Bronius Krivickas¹⁹, Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė²⁰). Jų tyrimai padės pamatyti, kaip išliko ir keitėsi Aisčio vėlyvosios poezijos santykis su prancūzišku ir ypač Baudelaire'o poezijos kontekstu. Svarstant apie vėlyvojoje Aisčio poezijoje išryškėjusią kultūrinę tapatybę, turinčią vakarietiško ar europietiško dėmenų, mums itin aktualūs keli tyrėjų straipsniai, daugiausiai analizuojantys ankstyvąją poeziją. Domėjimasi ir žaidimą kalba, atstumą tarp rašomo ir parašyto žodžio Dalia Satkauskytė straipsnyje įvardijo kaip vieną iš vakarietiško bruožų²¹, o intymumo per universalumą matmenį, kurį laikytume europietiškos tapatybės pagrindu, recenzuodama pirmąjį Aisčio *Raštų* tomą minėjo Viktorija Skrupskelytė²². Ne tik apie Aisčio poezijos vakarietiškumą, bet ir jos konservatyvumą, susitelkimą į nacionalinę literatūrą, nutolinimą nuo daugiakultūrės Lietuvos situacijos nuodugnioje visą kūrybos laikotarpį aptariančioje monografijoje *Jonas Aistis: gyvenimas ir kūryba* minėjo Kubilius²³. Aisčio svarstymus apie lietuvių literatūros kanono formavimą, recepciją, menininko požiūrį į savo darbą ir etinius klausimus pristatydamas tris nepublikuotus Aisčio straipsnius minėjo Manfredas Žvirgždas²⁴. Taip pat išsamūs ankstyvosios Aisčio poezijos kultūriniai kontekstai, ryšiai su krikščioniškąja ar tautosakine dainuojamąja tradicija ir kt. pateikiami mokslinės konferencijos, skirtos

Verlaine'as: „Kito balso melodija“, *Inter-studia humanitatis*, 2014, Nr. 17, p. 91–111.

¹⁸ Marius Boreišis, *Jono Aisčio eilėraščių rinkinio Imago Mortis kultūriniai kontekstai: magistro darbas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010.

¹⁹ Bronius Krivickas, „Jono Aleksandriškio-Aisčio idėjų pasaulis“, in: Bronius Krivickas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 191–246.

²⁰ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, „Prancūzų simbolizmo atšvaitai Jono Aisčio eilėraščių rinkinyje *Imago mortis*“, in: *Jonas Aistis: „Praregėjęs ilgesio akim“*: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 66–78.

²¹ Dalia Satkauskytė, „Jonas Aistis“, in: Dalia Satkauskytė, *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 27–38.

²² Viktorija Skrupskelytė, „Jono Aisčio *Raštų* pirmas tomas“, *Aidai*, 1990, Nr. 2, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7641:kn&catid=441:2&Itemid=487 [žiūrėta 2019 10 21].

²³ Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

²⁴ Manfredas Žvirgždas, „Trys Jono Aisčio straipsniai“, *Colloquia*, 2015, Nr. 34, p. 154–172.

Aisčio šimtmečiui, skaitytų pranešimų pagrindu Rūtos Brūzgienės sudarytoje straipsnių rinktinėje Jonas Aistis „*Praregėjęs ilgesio akim*“²⁵. Joje publikuoti keli disertaciniam tyrimui itin aktualūs straipsniai apie modernybės destruktijos požymius Aisčio ankstyvojoje poezijoje ir publicistikoje bei vėlyvojoje poezijoje kuriamą Europos literatūros recepciją. Aušra Jurgutienė straipsnyje akcentavo Aisčio tarpukario kritikoje programiškai išsakytą dviejų tėvynių temą²⁶. Literatūrologės išryškinta dviejų tėvynių koncepcija tampa disertacinio tyrimo ašimi, siekiant pamatyti, kaip Šaltojo karo metais Aistis išsaugojo ir permastė europietiško ir nacionalumo santykį. O Elina Naujokaitienė straipsnyje aptarė vėlyvosios Aisčio poezijos europietiškos kultūros kontekstą, katastrofiškos Europos nuotaiką, lietuviškojo ir prancūziško identiteto santykius²⁷, visa tai mums padės giliau pažvelgti į katastrofinės benamystės vėlyvojoje Aisčio poezijoje motyvus.

Sovietmečiu išleistos Gedos poezijos tyrimai itin gausūs, todėl akcentuosime tik tuos ir tai, kas disertaciniam darbui svarbiausia. Juose neretai aptartas Gedos poezijos atvirumas, ryšys su kitomis kultūromis ir literatūromis, taip pat mitologiškumas. Disertacijoje tiriant Gedos poezijos universalumą geografiniu aspektu, jo suvokiamą Lietuvą kaip neatskiriamą Europos ir viso pasaulio literatūrinio žemėlapių dalį svarbūs skirtingi tyrėjų straipsniai. Tarp jų sovietmečiu publikuotus Gedos rinkinius ir juose atrandamus ryšius su pasaulio kultūromis kaip lygiavertį ir sąmoningą pasirinkimą akcentavo Kęstutis Nastopka²⁸. Ryšį su prancūzišku kontekstu, ypač François Villono kūryba, jos komiškumu analizavo Vaičiulėnaitė-Kašelionienė²⁹, o su vokišku-austrišku, ypač Rainerio Maria Rilke's, Georgo

²⁵ Jonas Aistis: „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

²⁶ Aušra Jurgutienė, „Aisčio Dievai ir smūkeliai: modernybės destruktijos požymiai“, in: Jonas Aistis: „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 89–110.

²⁷ Elina Naujokaitienė, „Jonas Aistis ir kai kurie Europos kultūros kontekstai“, in: Jonas Aistis: „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 173–183.

²⁸ Kęstutis Nastopka, „Snaigyno ežero atšvaitai“, *Literatūra ir menas*, 1982 03 06, p. 4–5. Kęstutis Nastopka, „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140.

²⁹ Nijolė Kašelionienė, „Sigitas Gedos Paskyrimų poema François Villonui“, in: Rytai-Vakarai: Komparatyvinės studijos X. Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas,

Traklio, Johannes Bobrowkio poezija savo studijoje aptarė Virginija Balsevičiūtė³⁰. Kalbėdami apie Gedos poezijos istorinį gylį, archeologiją, remiamės Rimanto Kmitos monografija³¹, kurioje aptariamas Gedos kūrybos mitologiškumas ir archajiškumas, kultūrinės tapatybės kintamumas. Atsigręžimą į priešistorę savo straipsniuose analizavo ir Inga Balionienė³², Audinga Peluritytė-Tikuišienė³³, kentauriškumą – Marijus Šidlauskas³⁴, taip pat mitologiškumą kaip atnaujintą modernizmo diskursą ir lietuviškos tapatybės, ypač poeto ir Lietuvos santykius disertacijoje ir straipsniuose analizavo Paulius Jevsejevas³⁵. Nors lietuviškumo tema itin išsamiai pristatyta Gitanos Notrimaitės monografijoje³⁶, tačiau ji mums lieka svarbi tik kontekstualiai, panašiai kaip ir Gedos asmenybei, biografijai skirtas Viktorijos Daujotytės veikalas³⁷ ar atvirumą pasauliui pristatantis gana eklektiškas Antano Andrijausko sudarytas *Rytų–Vakarų: komparatyvistinių studijų* numeris „Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas“³⁸.

Venclovos sovietmečiu pasirodžiusi kūryba sulaukusi vos vienos išsamios, jo biografijos ir poezijos ryšius, kontekstą aptariančios Donatos Mitaitės monografijos³⁹. Mums taip pat svarbūs ir kelionės motyvus, komentavimą kaip būdą įtvirtinti atmintį analizuojantys šios tyrėjos

sud. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 272–302.

³⁰ Virginija Balsevičiūtė, *Naujosios lyrikos semantika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

³¹ Rimantas Kmita, „Sigitas Gedos poezija – iššūkis socialistinio realizmo kanonui“, in: Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko. Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmėčiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 75–118.

³² Inga Balionienė, „Atsigręžus į priešistorę. Pradžios mito poetinė transformacija S. Gedos ir L. Briedžio kūryboje“, *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 2 (11), p. 153–184.

³³ Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Sigitas Gedos lyrika kaip kultūros metakalba“, *Metai*, 1994, Nr. 3, p. 82–89.

³⁴ Marijus Šidlauskas, „Kairiarankio kentauro pėdomis“, *Metai*, 2013, Nr. 5–6, p. 126–133.

³⁵ Paulius Jevsejevas, „Sigitas Gedos ankstyvosios kūrybos poetinis diskursas“, *Colloquia*, 2020, Nr. 45, p. 155–179.

³⁶ Gitana Notrimaitė, *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigitas Gedos poezijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

³⁷ Viktorija Daujotytė, *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*, Vilnius: LRS leidykla, 2010.

³⁸ *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos X. Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, sud. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010.

³⁹ Donata Mitaitė, *Tomas Venclova. Biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

straipsniai⁴⁰. Kita vertus, bendresnį Venclovos kūrybos pristatymą aptinkame Kubiliaus veikale⁴¹. Kultūrinė atmintis ir ja perteikiami intertekstiniai ryšiai yra, matyt, vienas iš dažniausių įvairių literatūrologų aptariamų Venclovos kūrybos aspektų, pavyzdžiui, intertekstinius ryšius su anglų-amerikiečių, rusų, prancūzų literatūra straipsnyje analizavo Nastopka⁴². Jame literatūrologas rėmėsi Venclovos pateiktuose komentaruose nusakytais intertekstais, bet juos išanalizavęs padarė disertaciniam tyrimui svarbią išvadą apie Venclovos kūrybos europietiškumą. Dar vienas svarbus Venclovos poezijos intertekstinių ryšių aspektas su kitomis literatūromis aptartas Astijaus Krauleidžio-Vermonto straipsnyje⁴³. Nors jame pristatomos *savo* ir *svetimo* kategorijos atrodo šiek tiek anachroniškos, bet tyrėjas pabrėžė dialogišką žaismo santykį, pateikiamą kaip intertekstinė Venclovos rašymo strategija. Disertacijai svarbi ir kita šio literatūrologo mintis, kad Genette'o teorijoje paratekstualumo ryšiai nusakomi ne kaip konkurentai, o kaip lygiaverčiai partneriai, nors ir kuriantys įtampą tarp teksto ir parateksto. Ši idėja mums padės plėtoti iškeltą hipotezę, kad nacionalinė literatūra gali tapti integralia Vakarų literatūros dalimi kurdama pokalbio situaciją. Rusų, prancūzų ir anglų-amerikiečių vertimus kaip svarbiausius Venclovos poezijos identiteto, universalumo, būdo pažinti save ir pasaulį, pasipriešinimo laikysenos šaltinius straipsnyje išskyrė Violeta Kelertienė⁴⁴. Šią idėją, akcentuodama Venclovos požiūrį į kalbą, griežtą struktūrą, straipsnyje pratęsė ir Eglė Keturakienė⁴⁵. Jos straipsnis disertaciniam tyrimui suteikia papildomo konteksto bei leidžia plačiau pamatyti antikinės kultūros

⁴⁰ Donata Mitaitė, „Klionė Tomo Venclovos poezijoje“, *Naujasis židinys-Aidai*, 1997, Nr. 7–8, p. 300–305; Donata Mitaitė, „Вильнюс в культурном сознании Томаса Венцловы“, in: *Sankirtos. Studies in Russian and Eastern European Literature, Society and Culture. In Honor of Tomas Venclova*, ed. by Robert Bird, Lazar Fleishman, and Fedor Poljakov, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, p. 505–518; Donata Mitaitė, „Vienintelio miesto sujungti“, *Metai*, 2017, Nr. 8–9, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=2221> [žiūrėta 2022 07 11]; Donata Mitaitė, „Tomo Venclovos eilėraštis kaip atminties vieta“, *Colloquia*, 2019, Nr. 42, p. 13–28.

⁴¹ Vytautas Kubilius, „Perskeltos literatūros integracija. Tomas Venclova (1996)“, in: Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma Littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 638–643.

⁴² Kęstutis Nastopka, „Žodžio tūris“, *Pergalė*, 1972, Nr. 8, p. 175–179 ir Kęstutis Nastopka „Literatūriniai Tomo Venclovos poezijos intertekstai“, *Colloquia*, 2019, Nr. 42, p. 29–47.

⁴³ Astijus Krauleidis-Vermontas, „Intertekstualumo strategija Tomo Venclovos poezijoje: tekstas versus paratekstas“, *Gimtas žodis*, 2015, Nr. 5, p. 13–16.

⁴⁴ Violeta Kelertienė, „Naujas žanras: autobiografinė poezija“, *Metmenys*, 1981, Nr. 1, p. 185–193.

⁴⁵ Eglė Klimaitė-Keturakienė, „T. Venclovos žodžio / teksto samprata 7–9 dešimtmečio kritikos tekstuose“, *Respectus Philologicus*, 2002, Nr. 1 (6), p. 43–53.

idėjas moderniojoje poezijoje. Kita vertus, nesutiktume su Keturakienės straipsnyje išsakyta Vakarų ir Rytų literatūros sintezės kaip visiško sulydymo Venclovos kūryboje mintimi, tai veikiau dialogas. Kultūrinės tapatybės paieškas, jos sąsajas su antikinė tradicija aptarė Vigmantas Butkus⁴⁶, antikinės literatūros kaip neįmanomos išvengti Venclovos kūryboje svarbą akcentavo Marija Stankus-Saulaitė⁴⁷, įsiliejimą į pasaulinį „chorą“, įsiklausymą ir atsigręžimą į antikinę tradiciją minėjo ir Geda⁴⁸. O europietišką tapatybę, kosmopolitinę laikyseną, universalumo paieškas ir svarbą išsamiai savo darbuose aptarė ir Aleksandras Štomas⁴⁹, Donskis, Šilbajoris⁵⁰, Nastopka⁵¹.

Nors pasirinktų autorių kūryba sulaukė nemažo kritikų dėmesio, bet disertacijai aktualios problemos tirtos fragmentiškai, pristatant tik tam tikrą santykio su Vakarų literatūra variantą, išsamiau neaptariant visumos, dažniau nusakant motyvus, temas, bet retai analizuojant intertekstinius ryšius, taip pat per menkai buvo aptarta poetų aktualizuotos europietiškos tapatybės kaip priešpriešos totalitarinei visuomenei ir okupacijai receptija.

Disertacijos naujumas ir aktualumas

Tartu universiteto profesorius Jūri Talvetas, kalbėdamas apie literatūros komparatyvistiką ir pasaulio literatūrą Estijoje, teigė, kad „visas Vakarų literatūros receptijos procesas buvusioje Sovietų Sąjungoje [...] vis dar didžiąja dalimi neištyrinėtas“⁵². Šia disertacija iš dalies yra atsiliepiama į tokį akademinį kvietimą, o jos **naujumą ir aktualumą** lemia keli veiksniai:

1. Naudodami intertekstualumo ir suvokimo estetikos metodologinę

⁴⁶ Vigmantas Butkus, „Poetinė archeologija, arba rugpjūtis Šventojoje“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 9, p. 18–24.

⁴⁷ Marija Stankus-Saulaitė, „Venclovos poezijos knyga „Tankėjanti šviesa“, *Aidai*, 1981, Nr. 2, https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7937:kn&catid=447:3&Itemid=500 [žiūrėta 2021 12 08].

⁴⁸ Sigita Geda, „Kalba – paskutinioji tvirtovė?“, *Metai*, 1991, Nr. 7, p. 86–89.

⁴⁹ Aleksandras Štomas, „Lietuviškojo universalizmo ištakose“ in: Tomas Venclova, *Lietuva pasaulyje*: publicistika, Chicago: Akademines skautijos leidykla, 1981, p. 9–33.

⁵⁰ Rimvydas Šilbajoris, „Pasaulio pradžia po mirusios vilties“, in: *Poezijos skaitymai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidybos fondas, 2004, p. 133–145.

⁵¹ Kęstutis Nastopka, „Lietuvos europietis“, *Literatūra ir menas*, 2014 03 14, <https://literaturairmenas.lt/literatura/kestutis-nastopka-lietuvos-europietis> [žiūrėta 2021 11 11].

⁵² Jūri Talvet, „Comparative Literature and World Literature: Towards a Symbiotic Coexistence“, in: Jūri Talvet, *Critical Essays on World Literature, Comparative Literature and the „Other“*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019, p. 14.

perspektyvą siekėme išanalizuoti lietuvių poeziją, publikuotą Šaltojo karo laikotarpiu, kaip vieningą, skirtingomis aplinkybės sukurtą nacionalinės kultūros reiškinį, neatsiejamą nuo jo politinio konteksto.

2. Remiantis lietuviškai dar iki šiol išsamiai nepristatytais slovėnų literatūrologų Juvano intertekstualumo ir pasaulio literatūros tyrimais, Škulj kultūrinės tapatybės ir intertekstualumo sąsajomis, pamėginome permąstyti susidvigubinusių lietuviškumo ir europietiško tapatybę XX a. II pusės poezijoje, parodydami, kaip Aisčio pradėta tradicija įgijo skirtingas variacijas Gedos ir Venclovos poezijoje.

3. Disertaciją laikytume vienu iš pirmųjų bandymų aptarti, kaip pasirinkti poetai (ypač Geda ir Aistis) svarstė ir aktualizavo tarpukariu iškilusias europietiškos tapatybės („vytis Europą“, Vakarų ir Rytų sintezės, katastrofizmo) idėjas, Goethe's literatūrų universalumo viziją. Ir kaip jas transformavo, ir kaip nuo jų nutolo Venclovos kūryba.

4. Disertacija taip pat siekiame įsitraukti į bendrą tyrimų kryptį, kurios dalyviai diskutuoja apie Vakarų literatūros poveikį okupuotų Baltijos šalių visuomenėms ir jų rašytojams⁵³.

Disertacijos struktūra

Iškelti uždaviniai nulėmė disertacijos **struktūrą**. Disertaciją sudaro įvadas, keturi skyriai, išvados ir literatūros sąrašas. Teorinėje darbo dalyje „Metodologinis tyrimo pagrindimas: literatūros komparatyvistika, intertekstualumas, recepcija“, kurią sudaro penki poskyriai („Intertekstualumas ir nacionalinė literatūra: dialogo galimybės“, „Intertekstualumas – pasaulio literatūrą (*Weltliteratur*) kurianti atvira sistema ir jos ideologinė transformacija“, „Kaip kuriama universalios kultūrinės tapatybės perspektyva?“, „Atvirą kultūrinę tapatybę nusakantis

⁵³ P vz., Ann Thompson, Neil Taylor, „Hamlet and politics“, in: *William Shakespeare, Hamlet*, ed. by Ann Thompson, Neil Taylor, London: Arden Shakespeare, 2016, p. 118–120; Anneli Mihkelev, „Literary Symbols as the Creative and Original Impulses of Literary Creation“, *Interlitteraria*, 2018, Nr. 23 (2), p. 375–380; „On both sides of the Iron Curtain: the cultures of dissent and the definition of European identity in the second half of the twentieth century between Italy, France and the USSR (1956–1991)“, <https://www.culturedeldissenso.com/en/> [žiūrėta 2022 07 14]; Eleonory Gilburd, *To See Paris and Die: The Soviet Lives of Western Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018; Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997; Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje: nuo socrealizmo iki dabarties“, *Literatūra*, 2014, Nr. 56 (1), p. 40–67; Audinga Peluritytė-Tikuišienė, „Lietuvių literatūra istorinės tiesos paieškose: trys nepriklausomybės dešimtmečiai“, *Literatūra*, 2021, Nr. 63 (1), p. 8–28 ir kt.

europietiškumo ir nacionalumo santykis“, „Sociokultūrinis literatūrinės recepcijos savitumas Šaltojo karo metu“), aptariame bendresnį literatūros komparatyvistikos ir jos atnaujinimo intertekstualumo ir suvokimo estetikos modeliais kontekstą, poezijos santykį su politiniu kontekstu, intertekstualumo ir nacionalinės literatūros dialogo galimybes, pasaulio ir Vakarų literatūros santykius, išsamiai analizuojame intertekstualumo ir kultūrinės tapatybės ryšius. Taip pat pristatome suvokimo estetikos idėjas, padedančias atskleisti „periferinių“ Europos literatūrų, Šaltojo karo metais išsklabinusių socrealizmo ir *homo sovieticus* mentaliteto ribas, svarbą.

Antrojoje disertacijos dalyje „Dvigubos tapatybės įskilimas Jono Aisčio pokario poezijoje“, sudarytoje iš penkių poskyrių „Katastrofinės tapatybės geografinės ir istorinės slinkty“, „Vėlyvosios Aisčio poezijos intertekstinis ryšys su romantizmo ir modernizmo literatūra“, „Antikinio paveldo link“, „Architekstinės poezijos jungtys su krikščioniškuoju diskursu“, „Literatūra – universalieji žmonių namai“, analizuojame Aisčio vėlyvosios poezijos intertekstinius ryšius su Antika, krikščioniškuoju diskursu, romantizmu ir modernizmu, pristatome poeto tarpukario kūryboje pasirodžiusį dvigubos tapatybės konceptą ir stebime jo variacijas pokariu, analizuojame kultūrinės tapatybės atvirumą, jo individualų sąlytį su pokatastrofiniu daugiakultūriu literatūros lauku.

Trečiojoje disertacijos dalyje „Asovietinės tapatybės kontūrai Sigit Gedos poezijoje“, kurią sudaro trys poskyriai „Universalusis humanizmas – literatūrų jungties Gedos publicistikoje pagrindas“, „Tautos „gynybinės sienos“ sutvirtinimas antikine ir modernistine Europos literatūra“, „Sugrįžimas į mito pradžią“, pristatome, kokia ir kaip Europos literatūra funkcionavo Gedos publicistikoje (autokomentaruose, literatūros kritikoje), kokios recepcijos tendencijos joje išryškėjo. Taip pat analizuojame Gedos sovietmečiu kurtos poezijos intertekstinius ryšius su antikine ir modernistine Europos literatūra, mitine pasaulėvoka, ryškiname sąsajas su Šalkauskio, Adomo Mickevičiaus europietiškumo suvokimu, Goethe's literatūros universalumo vizija ir pabrėžiame jų variacijas Gedos kūryboje. Galiausiai parodome jo poezijos universalumą geografiniu aspektu, poeto suvokiamą Lietuvą kaip neatsikriamą Europos ir viso pasaulio literatūrinio žemėlapių dalį ir aptariame jo poezijos istorinį gylį, archeologiją.

Ketvirtojoje disertacijos dalyje „Lietuvos europietis Tomas Venclova“, kurią sudaro trys poskyriai „Daugiakultūrė Rytų europiečio tapatybė ir jo dialogo su Vakaraus komplikacijos“, „Antikinės literatūros atramos klajonėms pasmerktos tapatybei nusakyti“, „Antitotalitarinės ir daugiakultūrės tapatybės raiška moderniosios Europos ir JAV literatūros intertekstais“, analizuojame, kokia Vakarų literatūra pateko į Venclovos akiratį ir kokią daugiakultūrę tapatybę ja remdamasis kūrė, priešindamasis

sovietų okupacijai ir provincialiam tautiškumui. Ieškome svarbiausių kultūrinės tapatybės atvirumo idėjų jo publicistikos tekstuose ir kritikų komentaruose, o vėliau pereiname prie konkrečių intertekstinių ryšių su antikinė ir modernioji Europos ir JAV literatūra tyrimų.

Disertaciją „Vakarų literatūros recepcija XX a. II pusės lietuvių poezijoje: atviros tapatybės konstrukcijos“ baigiamo lyginamosiomis pasirinktų poetų kūryboje nustatytomis atvirumo europietiškamui analizėmis ir išvadomis, šaltinių ir literatūros sąrašu, santrauka anglų kalba.

Ginamieji disertacijos teiginiai:

1. Intertekstinio ir suvokimo estetikos metodų derinimas leidžia tiksliau nusakyti kultūrinės tapatybės atvirumą modernistinėje Aisčio, Gedos ir Venclovos poezijoje, įteisinant teksto nuo konteksto neatsiejamumo principą. Tokio pobūdžio metodologinė prieiga gali būti perspektyvi naujiems lietuvių literatūros ryšiams su kitomis literatūromis tirti arba nacionalinės literatūros daugiakultūriškumui analizuoti.
2. Tarpukariu Aisčio suformuluota ir poezijoje išplėta dviejų tėvynių koncepcija, pagal kurią europietiškas ir lietuviškas traktuojamos ne kaip opozicinės sąvokos, bet viena nuo kitos neatskiriamos kultūrinės tapatybės dalys, turėjo ryškią tąsą Gedos, Venclovos ir kitų poetų maištingesnėje modernistinėje sovietmečio kūryboje.
3. Šaltojo karo ir Lietuvos okupacijos metu lietuvių poetų kurti intertekstiniai veikalai, orientuoti į Vakarų literatūrą ir universaliąsias kultūros vertybes, tapo svarbia ezopinės kalbos dalimi. Gedos ir Venclovos poezijoje plėtotas europietiško mentaliteto ir poetikos tradicija oponavo uždaram ir agresyviai *homo sovieticus* mentalitetui ir oficiozinei socrealizmo doktrinai ir rezonavo su slapta puoselėjamais daugelio skaitytojų lūkesčiais. Kita vertus, sovietinėje Lietuvoje publikuotos poezijos ezopiškumas turėjo aiškias politinio atsargumo ribas, nes intertekstiniai ryšiai buvo kuriami su daugiausia politiškai neutralia klasika ir klasikine bei modernistine literatūra.
4. Galima nustatyti individualias pasirinktų autorių poezijos intertekstinių ryšių arba kultūrinės tapatybės dominantes: Aisčio poezijoje – sustiprėjusi antikinių ir ypač krikščioniškų tekstų traktuotė, Shakespeare'o, Edgaro Allano Poe, Baudelaire'o kūrybos motyvų perrašymai, Gedos – senosios kultūros, civilizacijos atsiradimo istorija, Bobrowskio, Paulio Celano, Traklio tekstų parafrazės, Venclovos – Odisejo kelionės transformavimas, Wystano Hugh'o Audeno ir Thomaso Stearnso Elioto dykumos vaizdinių panaudojimas totalitarizmo žiemai

nusakyti, istorinės miesto interpretacijos, naudojant iš Baudelaire'o, Rilke's, Alfredo Jarry, Thomas'o More'o perimtus tekstus.

5. Nors kiekvieno poeto kūryboje Vakarų literatūros recepcija buvo individuali, tačiau po karo iš Lietuvos į JAV pasitraukusį Aistį, 1977 m. iš sovietinės Lietuvos emigravusį Venclovą ir joje visą savo gyvenimą praleidusį Gedą vienijo tas pats pokatastrofinis istorinis laikas ir ta pati kalba, ta pati kultūros atmintis ir tas pats dėmesys Vakarų kultūrai. Jų kūrybos intertekstuose subrandintas europietiškas mentalitetas, kaip tyrimas parodė, silpnino Komunistų partijos vykdytos sovietinės okupacijos galią, leido išsaugoti bendrąsias estetines ir pilietines vertybes.

Šaltinių žymėjimas

Norėdami nuosekliai aptarti pasirinktų poetų kūrybos intertekstinius ryšius su Vakarų literatūra savo analizėse remiamės jų sudarytais poezijos rinkiniais. Juos lyginame su kūrybos rinktinėmis, atrastus skirtumus taip pat pažymime disertaciniame darbe. Toliau cituojant iš šių rinkinių skliausteliuose nurodomos santrumpos, žyminčios konkretaus rinkinio pavadinimą, ir cituojamo puslapio numeris.

Aisčio poezijos rinkiniai:

- EIL – *Eilėraščiai* (1932);
- UCA – *Užgesę chimeros akys* (1937);
- BTB – *Be tėvynės brangios* (1942);
- NI – *Nemuno ilgesys* (1947);
- SB – *Sesuo buitįs* (1951);
- KK – *Kristaliniam karste* (1957).

Gedos poezijos rinkiniai:

- PĖ – *Pėdos* (1966);
- ST – *Strazdas* (1967);
- MŽ – *Mėnulio žiedai* (1977);
- ŽSSE – *Žydinti slyva Snaigyno ežere* (1981);
- MT – *Mamutų tėvynė* (1985);
- ŽGV – *Žalio gintaro vėriniai* (1988).

Venclovos poezijos rinkiniai:

- PA – *Pontos Axenos* (1958);
- KŽ – *Kalbos ženklas* (1972);
- 98E – *98 eilėraščiai* (1977);
- TŠ – *Tankėjanti šviesa* (1990).

I. METODOLOGINIS TYRIMO PAGRINDIMAS: LITERATŪROS KOMPARATYVISTIKA, INTERTEKSTUALUMAS, RECEPCIJA

Disertacijos tyrimui bus pritaikyta sudėtinė metodologija, perimant intertekstualumo ir recepcijos teorijomis atnaujintas literatūrinės komparatyvistikos nuostatas. Jame siekiame derinti atidų intertekstinį poezijos tyrimą su suvokimo estetikoje perinterpretuotu socioistoriniu kontekstu. Manome, kad šitaip galėsime konkrečiau aptarti atviros europietiškos tapatybės raiškos ir funkcionavimo ypatumus pasirinktų poetų kūryboje.

Ilgą laiką tradicinei literatūrinei komparatyvistikai rūpėjo istoriniai, genetiniai (kūrinio atsiradimas, autoriaus biografija, socioistorinės aplinkybės, įtakos studijos, vertimai) ir tipologiniai tyrimai (žanrai, formos, modeliai, literatūros srovės, tematologija (temos, tipai, mitai, motyvai). Tačiau po Antrojo pasaulinio karo įvyko ryškesnis jos metodologinis pokytis. Vokiečių teoretikams (pvz., Leo Spitzeriui, Erichui Auerbachui ir kt.) išvykus į JAV, ten susiformavo nauja literatūrinės komparatyvistikos mokykla, o emigrantai, pasiekę „naujojo pasaulio“ krantus, daugiausiai rinkdavosi studijuoti lyginamąją literatūrą siekdami suvienyti pokario pasaulį ir apie jį naujai kalbėti. Iki tol dominavusi prancūziškoji „literatūrinių įtakų“ mokykla (su savo ir svetimo takoskyra) JAV tyrėjų (ypač René Welleko ir Harry Levino) imta kritikuoti⁵⁴, akcentuojant kūrinių tyrimo estetiškumo aspektą, ir literatūrinę komparatyvistiką paverčiant „bendraja poetika – nagrinėjančia visas įmanomas literatūrines formas bei jų sistemas“⁵⁵. Taip literatūrinė komparatyvistika pamažu ėmė tapti bendrosiomis kultūros studijoms.

XX a. septintuoju dešimtmečiu suklestėjo literatūros multikultūriškumą, dialogiškumą ir tapatybės atvirumą galinčios analizuoti studijos. Tyrėjams ėmė rūpėti ne „tautų unikalumo ir grynumo, o jų

⁵⁴ René Wellekas teigė, kad prancūziškoji literatūrinė komparatyvistika susiaurinama iki istorijos ir kultūrinio nacionalizmo įtakų, nesiekiant išsiaiškinti, ką iš tiesų visos tos aliuzijos ir sąsajos reiškia (René Wellek, „The Crisis of Comparative Literature“ in: René Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven: Yale University Publishing, 1963, p. 285, 289). Milda Danytė akcentavo, kad tokia Welleko deklaruota krizė tik parodė to meto humanitarinių studijų Šiaurės Amerikoje ir Europoje problemas (Milda Danytė, „Changing Directis in Comparative Literature: Historical and Critical Analysis“, *Darbai ir dienos*, 1999, t. 8 (17), p. 25).

⁵⁵ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams*, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 330.

dialogiškumo, komunikavimo, integralumo ir heterogeniškumo samprata⁵⁶. Šitaip pradėti tirti įvairiausi literatūros ir kultūros aspektai, priklausantys ne vienai ar dviem kultūrinėms terpėms, bet „kelioms kultūroms, analizės horizontas plečiasi, reiškiniai įtraukiami į visuotinės literatūros ir kultūros kontekstą“⁵⁷. Kaip tik tuo metu iškilo modernios literatūrinės komparatyvistikos metodologijos: recepcinė kritika sieta su Konstancos mokykla, būtent su Hanso Roberto Jausso ir Wolfgango Iserio idėjomis, ir intertekstualumas – su Julios Kristevos, Michailo Bachtino, Rolando Barthes'o tyrimais. Jas plėtoję teoretikai perėjo nuo tradicinio komparatyvistikos klausimo – rašytojų įtakos kitiems rašantiesiems – prie modernesnio recepcinio klausimo – kaip rašytojai skaito kitus rašančiuosius, kokie kūriniai, jų estetiniai aspektai patraukė ir buvo perimti bei kokius šiems repertuarams tirti reikėtų naudoti metodologinius įrankius. Šiame dialoge tyrėjams rūpėjo ne perdavėjas, o kūrybiškas priėmėjo atsakas ir jo sukurtos estetinės vertės. Pasak Marko Juvano, suvokta, kad „daugelis kūrinio panašumų su savos ar užsienio literatūros teksta demonstruoja ne pastarųjų poveikį ar atsitiktinius sutapimus, o rašymo strategijas, kurias ypatingiems estetiniams ar semantiniams efektams išgauti naudoja panašumus į kitus kūrinius, o tai iš pagrindų pakeitė įprastą mąstymą apie [literatūrinės] įtakas“⁵⁸. O žvelgiant iš Davido Damroscho perspektyvos – literatūros kanoną formavo ne tik rašymo, bet pirmiausia skaitymo būdas⁵⁹. Tokiu būdu modernioji literatūrinė komparatyvistika aktualizavo literatūros kanono atvirumą ir jo interpretacijos galimybes. Viena, ji liko įsišaknijusi nacionalinėje literatūroje, kita, jai rūpėjo atskleisti įvairias literatūros kūrinio sąsajas.

⁵⁶ Aušra Jurgutienė, „Lyginamosios literatūros istorijos atgimimas“, in: *Komparatyvistika ir kultūros savivoka*, sud. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė, Žydrone Kolevinskienė, Vilnius: VPU, Tartu universitetas, Limožo universitetas, 2004, p. 41. Šį pokytį puikiai atspindi ir šiuolaikinių tyrimų serija *Comparative History of Literatures in European Languages*, nuo 1973 m. leidžiama tarptautinės literatūrinės komparatyvistikos asociacijos, ir ypač šios serijos knygos, sudarytos Marcel Cornis-Pope ir John Neubauer, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, t. XIX–XX, XXII, XXV, 2004, 2006, 2007, 2010, skirtos Europos kalbomis parašytų literatūrų istoriniams lyginamiesiems tyrimams.

⁵⁷ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašėlionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos studentams*, op. cit., 2006, p. 336.

⁵⁸ Marko Juvan, *History and Poetics of Intertextuality*, trans. Timothy Pogačar, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2008, p. 182.

⁵⁹ David Damrosch, *What is World Literature?*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003, p. 281.

Taip pat svarbu suprasti, kad literatūrinė komparatyvistika nuolat patekdavo į politinių įtakų ir manipuliacijų zoną. Tą galime matyti gilindamiesi į jos ištakas, kai atvirai dominavo galios santykiai priešinant „didžiąsias“ ir „mažąsias“ literatūras, o ypač toks literatūrų supriešinimas sustiprėjo tarp Vakarų ir Rytų valstybių blokų Šaltojo karo⁶⁰ metais. Visame Rytų bloke buvo skleidžiama „tautų draugystės“ propaganda, radikaliai suskirsčiusi pasaulio literatūrą į savą ir svetimą. O JAV užsienio kalbų mokymasis ir lyginamosios studijos tapo būdu amerikiečius supažindinti su Šaltojo karo politiniais ir kultūriniais iššūkiais. Pasak 1965 m. *American Comparative Literature Association (ACLA)* skirtos Harry Levino ataskaitos (*Report of Professional Standards*) apie profesinius standartus JAV, „literatūrinė komparatyvistika vargu ar būtų išplitusi šalies koledžuose ir universitetuose be Nacionalinės gynybos švietimo įstatymo“⁶¹. Turėdami galvoje nurodytą politinį aspektą, linkstame manyti, kad šitaip literatūrų ryšių ir lyginimo klausimas įgyja naujų plotmių, kurios bus reikalingos disertaciniam tyrimui.

1.1. Intertekstualumas ir nacionalinė literatūra: dialogo galimybės

Po Antrojo pasaulinio karo susiformavusiai pokatastrofinei tapatybei⁶² suvokti reikėjo ir ją galinčių analizuoti metodologinių įrankių. Pasak literatūrologo Christopho Parry, itin sudėtingą tokios tapatybės konstrukta tuo metu geriausiai išreiškė toks rašymo būdas, kuriam buvo labai svarbus atvirumas kitiems tekstams ir diskursams⁶³. Imta ieškoti tokių literatūros ir kultūros jungčių, kurios ne tik išryškintų kiekvieno kūrinio unikalią formą,

⁶⁰ Šaltojo karo terminą vartojame norėdami nusakyti 1946–1991 m. pasaulyje vykusį ekonominį, kultūrinį, ideologinį, iš dalies ir karinį konfliktą tarp JAV ir SSRS bei jų sąjungininkų.

⁶¹ Harry Levin et al., „The Levin Report, 1965: Report on Professional Standards“, in: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, ed. Charles Bernheimer, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1995, p. 21.

⁶² Aktuali Venclovos 1987 m. pokalbyje su Jerzy Illgu ir 1993 m. interviu su Ričardu Pakalniškiu patikslinta pokatastrofizmo samprata: „Po ketvirtojo dešimtmečio katastrofistai tokie kaip Czesławas Miłoszas (o pas mus Brazdžionis), numatė apokaliptišką epochą, kada, anot paties Brazdžionio, „patamsy tautos nematys tautos“ (*Manau, kad... Pokalbiai su Tomu Venclova*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 171–172). Tokioje tarsi po pasaulio pabaigos epochoje reikėjo viską iš naujo sukurti, nes „tuščioje vietoje privalu kažką statyti, idant kultūra vis dėlto išliktų, kad nutrauktas kultūros tęstinumas būtų kaip nors atkurtas“ (*Ibid.*, p. 73).

⁶³ Christoph Parry, „Zur literarischen Konstruktion europäischer Identitäten in einem intertextuellen Raum“, *KCTOS: Wissen, Kreativität und Transformationen von Gesellschaften*, sud. Herbert Artl, Viena: INST, 2010, https://www.inst.at/trans/17Nr/1-1/1-1_parry17.htm#_edn1 [žiūrėta 2022 02 17].

bet ir jo nacionalinės tapatybės raišką išplėstų ir susietų su bendresne universalia patirtimi⁶⁴. XX a. septintuoju dešimtmečiu įvyko minėtasis metodologinis posūkis, kuris buvusius lyginamosios literatūros įtakos, tekstų kilmės ir hierarchijos tyrimus pakeitė intertekstualumo tyrimais. Į juos buvo įtraukti tikslesni konceptai, leidę geriau iširti kitų literatūrų įsiterpimą į nacionalinės literatūros formas ir funkcijas⁶⁵. Šios metodologijos centre atsidūrė ne kūrinio genezės ir įtakos tyrimai, o būdai, kuriais pats skaitytojas gali nustatyti tam tikro teksto ryšius su kitais tekštais. Benas Hutchinsonas intertekstualumą teigė esant kita lyginimo forma, kurios tikslas parodyti, kaip iš skirtingų tekstų sąveikos susikuria atskiros pasirinkto teksto reikšmė⁶⁶. Nors, atrodytų, intertekstualumui rūpėjo tik vieno atskiros teksto analizė arba tik literatūriniai ryšiai, bet tuo tyrėjai neapsiribojo, nes stengėsi „įvertinti, *kaip ir kodėl* svetimas elementas (kitos kalbos žodis, vardas, posakis ar pan.) rašytojui galėjo tapti kultūros objektu, simboliu bendravimo priemone“⁶⁷. Svarbiausia tai, kad intertekstualumo teorijomis ir tyrimais buvo sumenkinta lyginamosios literatūros įtvirtinta hierarchinė „mažųjų“ literatūrų priklausomybė nuo „didžiųjų“. Nors „didžiosios“ literatūros toliau dominavo, bet intertekstiniuose tyrimuose jos imtos traktuoti tik kaip dar vienas transnacionalinių topų repertuaras, kurio ištakų net neįmanoma tiksliau nustatyti⁶⁸. Dėl to, pasak Juvano, pradėta ieškoti ir naujų būdų kultūrinei tapatybei nusakyti⁶⁹ (juos aptarsime kitame poskyriuje).

Intertekstualumo teoretikai ne tik pabrėžė tekstų cirkuliacijos konceptą, akcentavo skaitytojo poziciją, abejojo iki tol dominavusia originalumo samprata, bet ir skatino lygiavertį dialogą tarp skirtingų kalbų, kultūrų, tautų ar civilizacijų. Šios metodologijos puoselėtojai vylėsi, kad ji, naudojama kaip kūrybinė strategija, leis parodyti, kokiame semiotiniame fone autorius pateikė intertekstinį repertuarą savo skaitytojams⁷⁰. Tad „intertekstualumas pateikia išgrynintą nacionalinių ir užsienio literatūrų kūrybinės recepcijos formų ir funkcijų terminiją, atsižvelgdamas į specifines

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Marko Juvan, *Worlding a Peripheral Literature*, Singapore: Palgrave Macmillan, 2019, p. 143.

⁶⁶ Ben Hutchinson, *op. cit.*, 2018, p. 13.

⁶⁷ Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, „Komparatyvistinė metodologija“, in: *op. cit.*, 2006, p. 335.

⁶⁸ Marko Juvan, *op. cit.*, 2019, p. 144.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Marko Juvan, *op. cit.*, 2019, p. 144.

lingvistines ir kultūrinės erdves, tradicijas ir literatūros sistemas“⁷¹. Skaitytojai, atpažindami užuominas į kitus tekstus ir jas įtraukdami į teksto visumą, galėjo stebėti ir vertinti rašytojo transnacionalines atvertis, o bet koks intertekstualus literatūros kontekstas taip pat buvo nulemtas istorinių, socialinių aplinkybių, kurios irgi tapo teksto dalimi. Intertekstualumas domėjosi individualiomis skaitytojų reakcijomis, kurios neįmanomos be įvairiausio skaitytojo konteksto, taigi ir be jo estetinės recepcijos ir lūkesčių horizonto. Tiksliai Kristevos idėją apie istorines, socialines teksto perskaitymo koordinates perteikė literatūrologas Grahamas Allenas: „Turime atsakyti nuostatos, kad tekstai pateikia vieningą prasmę, ir pradėti į juos žiūrėti kaip į socialinio teksto dalių derinį ir kompiliaciją. Todėl tekstai patys savaime neturi vienovės ar vieningos prasmės, jie yra glaudžiai susiję su vykstančiais kultūriniais ir socialiniais procesais.“⁷² Todėl intertekstualumo teorijai svarbūs ir politiniai bei ideologiniai aspektai. Kristeva minėjo: „Tekstas yra praktika, kurią galima palyginti su politine revoliucija: veikiant pirmajam subjektas pradeda keistis lygiai taip, kaip visuomenė veikama antrosios.“⁷³ Literatūrologas Williamas Irvinas ją net pavadino politiškai angažuota teorija⁷⁴. O to paties teksto istoriškai skirtingo perskaitymo tyrimai yra neatsiejami nuo recepcijos problemų.

Kaip ir kiekviena teorija intertekstualumas turėjo savo ribotumą. Pasak literatūrologo Claudio Guilléno, intertekstualumas yra veikiau literatūros tekstų teorija nei praktinis lyginamojo tyrimo metodas⁷⁵. Įtakų teorija buvo susijusi su vienos nacionalinės kultūros dominavimu prieš kitą ar kolonijinėmis intencijomis, o intertekstualumas siūlė atvirumą, bet sunkiai apibrėžė tekstų ribas ir dėl to net galėjo prarasti ir istorinę perspektyvą. Vis dėlto Guilléno mintis neatrodo įtikinama, jei prisiminsime daugeliui puikiai žinomą Gérardo Genette'o tarptekstinių ryšių klasifikaciją⁷⁶. Joje Genette'as

⁷¹ Marko Juvan, „Towards a History of Intertextuality in Literary and Culture Studies“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2008, Vol. 10, No. 3, p. 1, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1370> [žiūrėta 2020 08 26].

⁷² Graham Allen, *Intertextuality*, London and New York: Routledge, 2000, p. 37.

⁷³ Julia Kristeva, *Revolution in Poetic Language*, New York: Columbia University Press, 1984, p. 17.

⁷⁴ William Irwin, „Against Intertextuality“, *Philosophy and Literature*, 2004, Vol. 28, No. 2, p. 321.

⁷⁵ Claudio Guillén, *The Challenge of Comparative Literature*, trans. Cola Franzén, Cambridge, MA: Harvard UP, 1993, p. 247.

⁷⁶ Apie ją išsamiai rašė Irina Melnikova, *Intertekstualumas: teorija ir praktika*, Vilniaus universiteto leidykla, 2003, *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba Žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, „Intermedialumo žemėlapis“, *Colloquia*, Nr. 26, 2011, 17–34, „Nostalgia, Adaptation and (Textual) Identity: Luca Guadagnino's 'Desire Trilogy'“, *Adaptation* (Oxford University

domėjosi ne socialine ar istorine tekstų sąveika, ką suponuoja pats intertekstualumo terminas, bet procedūromis, kuriomis antrojo laipsnio tekstas virsta pirminiu tekstu⁷⁷.

Veikale *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (1982) Genette'as pavartojo transtekstualumo (*transtextualité*) terminą, kuris yra sinonimiškas Kristevos intertekstualumo (*intertextualité*) konceptui. Juo apibūdino tarptekstinių santykių kategoriją: „Visa tai, kas akivaizdžiai ar paslaptis įtraukia vieną tekstą į santykį su kitais tektais.“⁷⁸ Genette'as intertekstualumui pritaikė struktūralizmą. Jis, priešingai nei Kristeva, nelaikė intertekstualumo bendru literatūros ir kalbos reiškiniu, bet būtent tam tikru tekstų bruožu. Jo klasifikacijoje nusakyti penki tekstų santykių tipai⁷⁹:

1) intertekstualumas (*intertextualité*) – tekstų tarpusavio ryšys, kitaip sakant, vieno teksto įterpimas į kitą, pavyzdžiui, citatos (išskirtos kabutėmis arba ne gali estetiškai ir semantiškai sustiprinti autoriaus pasirinktą

Press), Vol. 13, No. 3, 2020-12, p. 378–396; Natalja Kapočė „Kasdienybės pasaulio konstravimo ypatumai menininkės migrantės autobiografiniuose tekstuose: Olgos Dubeneckienės-Kalpokenės laišakai Barborai Didžiokienei“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2017, Nr. 23–24, p. 221–227; Vytautas Martinkus, „Literatūros almanacho *Varpai* epitektas: autorių laišakai“, *Acta litteraria comparativa*, 2015, Vol. 7, p. 97–10; peritektis kaip skaitymo priemonės analizavo Rita Gudė „Peritektai kaip skaitymo potraukio priemonė V. Žilinskaitės, K. Sajos, V. Račicko, G. Adomaitytės knygose“, *Gimtas žodis*, 2015, Nr. 1, p. 11–20; naratologinius Genette'o teorijos principus aprašė ir taikė Nijolė Keršytė *Pasakojimo pramanai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016; Dainius Vaitiekūnas, „Gerard'o Genette'o naratologija“, *Žmogus ir žodis*, 2002, Nr. 2, p. 30–42; Gitana Vanagaitė, „Žiūros taškas ir teoriniai bandymai jį apibrėžti“, *Žmogus ir žodis*, 2013, Nr. 15, p. 5–15; Laimutė Adomavičienė, „Algirdo Landsbergio „Graikijos vėjas“ naratyvo ypatumai ir mito intertektas“, *Respectus philologicus*, 2017, Nr. 32 (37), p. 60–69; teatrui – Neringa Klišienė, „Sceninės Kosto Ostrausko nuorodos, arba teatrinių konvencijų laužymas“, *Literatūra*, Nr. 56 (1), p. 81–96, operai – Paulina Nalivakaitė, „Transtextuality in Lithuanian and Serbian Postmodern Music“, *Muzikos komponavimo principai XVI: XX a. antroji pusė – XXI a. pradžia*, Vilnius: LMTA, 2016, p. 82–88, „Transtekstualumo funkcijos Onutės Narbutaitės operoje „Kornetas“ (2012)“, *Lietuvos muzikologija*, 2017, t. 18, p. 70–88, „Kultūrinės praeities ženklai Onutės Narbutaitės muzikoje“, *Krantai*, Nr. 2, p. 34–37. Apie aktualius paratekstinius santykius poezijoje rašė Astijus Krauleidis-Vermontas, „Intertekstualumo strategija Tomo Venclovos poezijoje: tekstas versus paratektas“, *Gimtas žodis*, 2015, Nr. 5, p. 13–16, hipertekstinius – Kęstutis Nastopka, „Literatūriniai Tomo Venclovos intertektai“, *Colloquia*, 2019, Nr. 42, p. 29–47.

⁷⁷ Marko Juvan, *History and Poetics of Intertextuality*, trans. Timothy Pogačar, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2008, p. 126.

⁷⁸ Gérard Genette, *The Architext: An Introduction*, trans. Jane E. Lewin, Berkeley CA: University of California Press, 1992, p. 83–84.

⁷⁹ Gérard Genette, *op. cit.*, 1997, p. 1–7.

komponavimo principą), plagiatas, aliuizijos. Naudodamas šias menines priemones, autoriaus literatūrinis balsas išsiskaido, sukuria individualią literatūrinę percepciją. Jas atpažįstantis skaitytojas gali patekti į tą pačią kultūrinę erdvę, vertybinę skalę ar istorinį laiką kaip jas užkodavęs autorius. Taigi skaitytojas gali patirti tam tikrą bendrumo jausmą. Nors lietuvių poezija sovietų okupacijos metais politiškai buvo atskirta nuo Vakarų literatūros ir net su ja supriešinta, bet praktiškai tebeaudiojo citatas, aliuizijas ir kitus jos šaltinius, kūrybiškai transformuodama ir įsitraukdama su jais į dialogą.

2) paratekstualumas (*paratextualité*) – tekstų ryšį kuria juos supantys elementai. Jie skirstomi į dvi rūšis: peritekstus (antraštės, paantraštės, pratarmės, užsklandos, pastabos, anotacijos, išnašos, viršeliai, iliustracijos) ir epitekstus (laiškai, dienoraščiai, interviu apie kūrinio rašymą, jo prasmes ir kt.). Paratekstas yra teksto fragmentas, leidžiantis skaitytojui įžengti į tekstą, arba būdas teksto poveikiui sukurti. Jis yra tam tikras slenkstis tarp vidaus ir išorės, tarp teksto recepcijos ir tinkamesnio skaitymo⁸⁰. Genette'as paratekstus mano esant ir recepcijos sąlygomis, konvencijomis: „Tekstas retai pristatomas nepapuoštų, nesustiprintų ir nelydinčių tam tikro kiekio verbalinių ar kitų produkcijų, pvz., autoriaus vardas, pavadinimas, pratarmė, iliustracijos. Ir nors nežinome, ar šie produktai turėtų būti stebimi kaip priklausantys tekstui, bet kuriuo atveju jie supa ir pratęsia jį, būtent dėl to, kad *pristatytų* jį [...], *padarytų jį matomą*, užtikrintų teksto egzistavimą pasaulyje, jo „recepciją“ ir vartojimą knygos pavidalu (bent jau šiandien).“⁸¹ Paratekstų reikšmę skaitytojui sovietmečiu pabrėžė ir Iliaria Sicari straipsnyje „Paratext as Weapon. The Role of Soviet Criticism in the Cultural Cold War“ (2020). Jie tapo labai svarbiu literatūros kritikų ir vertėjų, pridėtume ir rašytojų, „ginklu“. Pateikdami įvadás Vakarų literatūros vertimų publikacijoms redaktoriai galėjo arba kritikuoti Vakarų visuomenės „ydą“ arba išskirti šios literatūros atstovus, prijautusius socializmui, ir šitaip formuoti skaitytojo lūkesčių horizontą. Pasak Sicari, net ideologiškai angažuoti paratekstai galėjo prisidėti mažinant kultūrinę izoliaciją SSRS, kurti tam tikrą kontakto su Vakaraais galimybę⁸².

3) metatekstualumas (*métatextualité*) – komentaras (skaitomo teksto santykis (nors ir netiesioginis) su jį komentuojančiu tekstu), tam tikras

⁸⁰ Gérard Genette, „Introduction to the Paratext“, trans. Marie Maclean, *New Literary History*, 1991, Vol. 22, No. 2, p. 261–262.

⁸¹ Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, trans. Jane E. Lewin, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p. 1.

⁸² Ilaria Sicari, „Paratext as Weapon. The Role of Soviet Criticism in the Cultural Cold War“, *Translation and Interpreting Studies*, 2020, No. 15 (3), 2. 372–373.

kritinis santykis. Matysime, kad Venclovos pateikti Vakarų literatūros vertimai taip pat veikia kaip metatekstiniai elementai, kuriems jis neretai suteikia priešinimosi sovietiniam režimui reikšmę, kurios originale nerastume. Metatekstai ir paratekstai tampa vienu iš svarbesnių būdų skaitytojui dėl istorinio, kultūrinio ar socialinio nuotolio negalint atpažinti autoriaus pateiktų intertekstų, vis dėlto identifikuoti Vakarų literatūros recepcines formas, užkoduotas lietuvių poezijoje.

4) architekstualumas (*architextualité*) – teksto ryšys su bendresniais diskursų tipais, literatūros žanrais, nurodomais būtent parateksta (poezija, drama, romanas, esė, sonetas ir kt.);

5) hipertekstualumas (*hypertextualité*) – bet kokių tekstų ryšys, vienijantis tekstą B (hipertekstą) su anksčiau sukurtu tekstu A (hipotekstu). Tekstas B suvokiamas kaip kilęs iš teksto A ir jo pagrindu („ant jo“) parašytas. Genette’as nurodo du hipertekstualumo ryšius: imitaciją ir transformaciją. Juos skirsto pagal modalumo kategoriją į žaidybinę, satyrinę ir rimtą. Šitaip stengiasi parodyti, kad intertekstualumas vienų tekstų gali būti ryškesnis ir labiau skaitytojo pastebimas nei kitų.

Visos kategorijos susijusios ir sutampa viena su kita, nusako tekstų dialogišką santykį ir iš to kylančią galimą reikšmę⁸³. Jos padeda nusakyti ir struktūruoti skaitymo procesą (iš kokio šaltinio, perspektyvos skaitytojas atpažins ir kaip), atlikti interpretacinius žingsnius. Naudodami Genette’o tarptekstinių ryšių klasifikaciją, galėsime aptarti sinchronišką intertekstualumo formą ir pasirinktų poetų skaitymo procesą, lyginti jų tekstų struktūrinius principus, susiduriant Vakarų ir lietuvių literatūroms, aptarti jų kūriniuose cituojamus šaltinius, autorius ir įvaizdžius, nustatyti literatūrinės „bibliotekos“ formas. Ši teorija padės nustatyti Vakarų literatūros intertekstinių ryšių žemėlapi, „kurį formuoja ne asmeninės skaitytojų asociacijos ar dežavų įspūdžiai, bet nuorodos, patvirtinamos verifikavimo procedūrų ir palaikomos kitų teksto aspektų (nepaneigdamos paties teksto)“⁸⁴. Nors sovietmečiu kurta lietuvių literatūra neturėjo didelių šansų peržengti „geležinę uždangą“, bet tą galėjo daryti kurdama savitą ir individualų intertekstualumo variantą, kuriame, pasak Kubiliaus, nėra uždarų teritorijų ir galioja tie patys mąstymo principai. Šitaip ji kaupė ir išreiškė didžiulę energiją ryšiui su Vakarų literatūra ir identitetu išsaugoti. O išėivijos poezijoje (matysime, kad Aisčio vėlyvoji poezija taps geriausiu to pavyzdžiu) matome kitokį procesą – turėdama laisvę megzti ryšius su pasaulio literatūra, ji koncentravosi į skaudžiausią prarastos nelaisvos tautos

⁸³ Gérard Genette, *op. cit.*, 1997, p. 7.

⁸⁴ Irina Melnikova, *op. cit.*, 2016, p. 42.

problemą ir jos tautosakinius, mitologinius motyvus ar istorinę tematiką kaip svarbiausius identiteto saugos ženklus. Tačiau abi jas vienijo bendri meniniai vakarietiško modernizmo ir tautinės mitologijos jungties variantai.

1.2. Intertekstualumas – pasaulio literatūrą (*Weltliteratur*) kurianti atvira sistema ir jos ideologinė transformacija

Intertekstualumo teoretikams labiausiai rūpėjo sinchroninė teksto ryšių forma, bet tyrimui reikalingas ir diachroniškas požiūris, nes aptariame ne tik tekstų tarpusavio ryšius, bet ir jų ryšius su istoriniu laiku. Dėl to grįžtame prie tradicinės literatūrinės komparatystikos. Aptarsime garsųjį Johanno Wolfgango von Goethe's pasaulio literatūros (*Weltliteratur*) konceptą ir universalizacijos viziją ir ją komentuojančio Juvano idėjas. Goethe's *Weltliteratur* Europoje ir JAV vėliau tyrėjų (Damroscho, George'o Steinerio, Pascales Casanovos, Franco Moretti, Hauno Saussy, Juvano ir kt.) buvo įtvirtinta ir kaip atskira akademinė disciplina pasaulinė arba visuotinė literatūra (*World Literature*)⁸⁵. Šiuo konceptu Goethe's buvo nusakyti augantys skirtingų literatūrų ir kultūrų ryšiai, kurie panašūs į tai, ką vėlesni tyrėjai pavadino intertekstualumu.

1827 m. savo dienoraštyje minėdamas *Weltliteratur* terminą, Goethe jį matė kaip galimybę priešintis kultūriškai agresyviai ir uždaram nacionalizmui⁸⁶. Jis tikėjo, kad nacionalinė literatūra yra nepakankamas terminas ir reikia kalbėti apie santykį su kitomis pasaulio literatūromis:

„Vis labiau įsitikinu, – tęsė jis, – kad poezija priklauso visai žmonijai [...]. Nacionalinė literatūra yra tapusi beprasme sąvoka; artėja pasaulio literatūros epocha, ir kiekvienas turi stengtis pagreitinti jos atėjimą.“⁸⁷

Svarbu nacionalinę literatūrą pamatyti tarp kitų pasaulio literatūrų, dėl to jis tiek daug dėmesio skyrė mažoms ir ne tik Europos literatūroms, nacionalinėms kalboms. Šitaip atverdamas kelią periferinėms kultūroms, net žodinei tradicijai įsilieti į pasaulinę sceną. Žinoma, nereikėtų pamiršti, kad pasaulio literatūrą jis pirmiausia matė kaip europietiškos ir esmiškai –

⁸⁵ Brigita Speičytė, „Donato Saukos lyginamosios literatūros mokslo projektas: „programa maximum“, *Literatūra*, 2020, Nr. 62 (1), p. 35.

⁸⁶ Anneli Mihkelev, „Intertextuality and National Literatures in the Context of Comparative Literature Research“, *Interlitteraria*, 2014, Nr. 19, p. 71.

⁸⁷ Johann Wolfgang von Goethe, „Conversations with Eckermann on *Weltliteratur* (1827)“, in: David Damrosch, *World Literature in Theory*, Hoboken: Wiley, 2013, p. 19–20.

vokiškos – įtakoje. Pasak Juvano, „pasaulio literatūros idėja padėjo ir suderinti Goethe’s tarpkultūrinį intertekstualumą ir jo visuomeninius ryšius tarptautiniame *respublica litterarum*, ir jo paties pastangas patekti į kanoną ir tapti vokiečių klasiku“⁸⁸, nes „pasaulio nacionalinės literatūros konceptas siekia apibrėžti savo turimas ir trokšamas pozicijas pasaulio literatūros erdvėje ir, pradedant nuo įsivaizduojamo ar analitinio lyginimo su kitomis literatūromis, bando nacionalinius repertuarus perkelti anapus etninių ir kalbinių ribų“⁸⁹. Šitaip ir mažosios „mirštančios“ literatūros įgijo šansą tapti pasaulio literatūros dalimi ir išnirti iš periferinio literatūros lauko. Goethe’ei labai svarbus nacionalinės literatūros gyvybingumo požymis jos gebėjimas kurti sąsajas ir atsaką su kitomis literatūromis įvairiausiomis meninėmis formomis. Pasak Juvano, pasaulio literatūros sąvoką Goethe pavertė savo poetiniu principu, vedančiu į globalizuotą vaizduotę ir pasaulio intertekstualumą⁹⁰.

Lietuvoje aktualiam pasaulio literatūros supratimui ir galimybei į ją įsiliesti XX a. II pusėje stabdis buvo Šaltasis karas tarp Vakarų ir Rytų blokų. Programiniame veikale *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* Kubilius, silpnindamas ideologinę Vakarų–Rytų priešpriešą, teigė, kad visuotinio ir universalizacijos kelias yra svarbus literatūros atsinaujinimo rodiklis. Jis aptarė Dante’s, Shakespeare’o, Goethe’s kūrinis, nes šie buvo „didieji žmogaus universalizmo reiškėjai“⁹¹, o „[p]asaulinė literatūra figūravo lietuvių rašytojams kaip visuotinum programa, reikalaujanti peržengti vietinius mastelius. Ji veikė kaip magnetinis polius, traukiantis tolyn nuo regiono tradicijos į europinę literatūrinę kultūrą“⁹². Taip traktuota lyginamoji literatūra atsidūrė pasipriešinimo pozicijoje. Juk joje kalbama ne apie ideologiškai angažuotą sovietinį žmogų ir jo literatūrą, o apie universalią žmogaus prigimtį, nuvedančią į Goethe’s idėjas.

Donatas Sauka programiniame veikale *Fausto amžiaus epilogas* aptarė Lietuvos ir Europos kultūros santykį nuo sovietmečio iki Nepriklausomybės atkūrimo. Jo fundamentalioje knygoje pabrėžiama, kad faustiškasis „[v]eržimosi į laisvę ūpas, sudaręs visuomeninio gyvenimo potekstę, formavo smalsų, nenustygstantį protą – antitezę autoritariniam

⁸⁸ Marko Juvan, *op. cit.*, 2019, p. 3.

⁸⁹ *Ibid.*, p. 16.

⁹⁰ Marko Juvan, „World Literature(s) and Peripheries“, in: *Acta litteraria comparativa: Europos kraštovaizdžio transformacijos: savo ir svetimo susitikimai = Transformations of the European landscape: encounters between the self and the other*, sud. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, 2010–2011, Nr. 5, p. 274.

⁹¹ Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 24.

⁹² Vytautas Kubilius, *op. cit.*, 1983, p. 24.

charakteriui“⁹³. O prisimindamas nuo 1959 m. Vilniaus universitete dėstytą literatūros speckursą literatūrologas skausmingai teigė, kaip nelaisvėje gyvenantiems bent knygų skaitymas leisdavo pajauti bendrumą su kitais pasaulio žmonėmis:

„Knygos, nesuteikdamos pasitikėjimo savimi, neišvaduodamos iš vidinės nelaisvės, rodė gyvo gyvenimo pulsą, po kuriuo slypėjo Istorijos tėkmė. Nebūdami tikri, kiek iš tiesų esame normalūs, gyvi žmonės, panašūs į kitus, kiek apie savo būtį galime spręsti ir ją analizuoti, skaitomų knygų refleksijoje galėjome įsivaizduoti esą šito XX amžiaus piliečiais.“⁹⁴

Nors pasaulio literatūros universumas ideologiškai buvo negatyviai apibrėžtas kaip „buržuazinė“ ir „kosmopolitinė“ Vakarų literatūra, o vertimai cenzūros nuolat atidžiai prižiūrimi, dėmesio jai nestigo. Vilniaus universitete ir tuometiniame Vilniaus pedagoginiame institute dėstyti įvairūs visuotinės literatūros kursai. O 1969 m. Lietuvoje pasirodė viena iš svarbesnių ir itin populiarių chrestomatijų – *XX a. Vakarų poetai*. Joje publikuoti prancūzų, anglų, amerikiečių, vokiečių, austrų, ispanų ir Lotynų Amerikos, švedų poetai. Pasak Venclovos, tuo metu skaitytojams stengtasi suteikti bent nedidelį „tamsiųjų“ ar „pačių pavojingiausių“ (arba žymiausių ir įtakingiausių) XX a. autorių kūrinių supratimą.⁹⁵

Situacija nebuvo vienareikšmė: cenzūra draudė kūrybinę laisvę, bet negalėjo kontroliuoti su ja žaidžiančio rašytojo. Ne tik vertimai leido lietuvių literatūrai tapti pasaulio literatūros dalimi (kuo rašytojas buvo lojalesnis režimui, tuo turėjo didesnių šansų sulaukti kūrybos vertimų), bet ir gausūs literatūros intertekstiniai ryšiai su europietišku paveldu galėjo tapti vienu iš poetų kuriamų būdų okupuotos Lietuvos piliečiams įsilieti į europietišką pasaulį ir priešintis komunistinei ideologijai. O JAV lietuvių išeiviams – tai tapo dar vienu patriotiškai nusiteikusių rašytojų ir aktyvios Europos ir Vakarų literatūros refleksijos kovos lauku.

Aleida Assmann kaip esminį panašumo į Vakarus fenomeną apibūdino jų kopijavimą (angl. *Copy the West!*). Pasak jos, „Terminas *Vakarai* klestėjo Šaltojo karo metais kaip standartinis masinių mitingų šūkis, reiškiantis priešpriešą Rytams. Į Vakarus kaip ir į NATO būdavo žvelgiama per

⁹³ Donatas Sauka, *op. cit.*, 1998, p. 389.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 20–21.

⁹⁵ Tomas Venclova, „Pasaulinės literatūros recepcija šių dienų Lietuvoje“, *Draugas, mokslas, menas, literatūra*, 1978 03 15, p. 3.

transatlantinę prizmę, aprėpiant ir Jungtines Valstijas.⁹⁶ Michaelis Kimmage straipsnyje „The Decline of the West“ (2013) teigė, kad Vakarai itin ginčytinas terminas, kurį sudarė daug dalykų: „mobilizuojanti politinė Šaltojo karo laikų retorika, transatlantinis aljansas, eurocentriška istorijos ir Apšviestos idėja, kultūrinės institucijos Amerikos universitetuose, pavyzdžiui, „Vakarų literatūros klasikos“ kursų, kuriuose mokytasi apie Vakarų intelektualinį palikimą“⁹⁷.

Daugelis tyrėjų, vartojantys Vakarų literatūros sąvoką⁹⁸, nori į ją žvelgti plačiau nei ideologinė jos reikšmė leidžia. Vis dėlto ją sukonkretinsime iki geografinės, kognityvinės ir estetinės Europos literatūros: „[...] apibendrinus Vakarų Europos literatūros patirtį [ją] „bendravaridiklinti“ būtent Europos literatūros terminu“⁹⁹. Bet šiame darbe nepamiršime ir ideologinės Vakarų literatūros reikšmės, nes ji buvo svarbi disertacijos tyrimui pasirinktų poetų kūryboje. Aptardama minėtąjį Saukos veikalą Brigita Speičytė konstatavo, kad jam Europos literatūra buvo „vientisas kultūros skliautas“, nors ir nebūtinai į jį pavyksta patekti visoms literatūroms¹⁰⁰. Disertacijos tyrimo tikslas yra parodyti, kad sovietmečiu rašytojams beveik neturint jokių galimybių įsiliesti į bendrąjį Europos literatūros lauką, savomis meninėmis priemonėmis tai buvo padaryta, „geležinę uždangą“ paverčiant „nailonine“¹⁰¹.

⁹⁶ Aleida Assmann, „I East!“, iš anglų k. vertė Inga Tuliševskaitė, *Eurozine*, 2019 06 06, <https://www.eurozine.com/go-east/https://www.eurozine.com/go-east/https://www.eurozine.com/go-east/> [žiūrėta 2022 10 26].

⁹⁷ Michael Kimmage, „The Decline of the West“, *German Marshall Fund of the United States*, 2013 07 02, <http://www.gmfus.org/publications/decline-west-american-story> [žiūrėta 2020 04 28].

⁹⁸ Ilaria Sicari, *op. cit.*, 2020, p. 354–379; Eleonory Gilburd, *To See Paris and Die: The Soviet Lives of Western Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018; *Literary Field Under Communist Rule*, ed. by Aušra Jurgutienė, Dalia Satkauskytė, Boston: Academic Studies Press, 2018; Evgeny Dobrenko, *The Making of the State Reader: Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, trans. by Jesse M. Savage, Stanford: Stanford University Press, 1997, Maurice Friedberg, *A Decade of Euphoria. Western Literature in Post-Stalin Russia 1954–1964*, Bloomington, London: Indiana University Press, 1977 ir kt.

⁹⁹ *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo*: mokslo studija, sud. Nijolė Leonora Vaičiulėnaitė-Kašeliūnienė, Sigutė Radzevičienė, Reda Pabarčienė, Vilnius: VPU, 2010, p. 7.

¹⁰⁰ Brigita Speičytė, *op. cit.*, 2020, p. 38.

¹⁰¹ György Péteri straipsnyje „Transnational And Transsystemic Tendencies In The Cultural Life Of State-Socialist Russia And East-Central Europe“ naudodamasis Davido Riesmano 1951 m. raporte „The Nylon War“ („Nailoninis karas“) pateiktu terminu apibūdina dvikrypčius JAV ir SSRS santykius: „Uždanga buvo ne geležinė, o nailoninė. Ji ne tik buvo skaidri, bet ir lengvai pasiduodavo galingoms osmosiškoms tendencijoms, globalizavusioms žinojimą, nepaisant sisteminių kultūrų, prekių ir paslaugų perskyrų. Šios tendencijos ne tik kurstė vartotojų

1.3. Kaip kuriama universalios kultūrinės tapatybės perspektyva?

Intertekstualumo ir identiteto¹⁰² santykius analizavo ne vienas tyrėjas¹⁰³. Paminėsimė tik kelis disertaciniam darbui aktualiausius tyrimus. Aušra Martišiūtė straipsnyje „Intertekstas kaip tautinio identiteto išraiška XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuvių dramaturgijoje“ (2006) aptarė dramaturgijos siužetus, kuriuose intertekstiniais ryšiais su Lietuvos istorijos temomis ar kitakalbais kūrinių radosi įvairialypė tarpukarinės Lietuvos tautinio identiteto suvoktis¹⁰⁴. Literatūrologė Irina Rata straipsnyje „The Role of Intertextuality in Neil Gaiman’s *American Gods*“ (2015) remdamasi Genette’o teorija aptarė JAV kultūrinės tapatybės modelį, kuriam būdingas hibridiškumas, kompleksiškumas ir skirtingų kultūrų pastišas¹⁰⁵, o daugybė intertekstinių nuorodų padėjo perteikti šios tapatybės sudėtingumą. Literatūrologė Sara H. D’Orazio disertacijoje *Dialogues with Europe: A Study of Multilingual Intertextuality in the Poetry of Geoffrey Hill* (2009) siekė aptarti daugiakalbį intertekstualumą, aptinkamą anglų poeto Geoffrey Hillo kūryboje, norėdama parodyti jos europietišumą, kuriam būdingas lyginimas(is), konfrontacija ir mainai su kitomis Europos literatūromis, kultūromis ir istorijomis. Juvanas minėjo, kad aktyvūs intertekstiniai ryšiai leido rašytojams plėsti akiratį, apmąstyti savo tapatybę daugiakultūriame santykiyje su kitoniškumu, pranokti provincinį tautiškumą ir sustiprinti

troškimus ir vertė tikėtis geresnio gyvenimo lygio, bet ir abiem kryptimis siuntė „geros visuomenės“, „humanizmo“, taip pat pilietinio, politinio ir socialinio pilietiškumo vizijas.“ (György Péteri, „Nylon Curtain – Transnational And Transsystemic Tendencies In The Cultural Life Of State-Socialist Russia And East-Central Europe“, *Slavonica*, 2004, Vol. 10 (2), p. 115).

¹⁰² Identiteto (*identity*), tapatybės, tapatumo sąvokos remiantis Lietuvoje paplitusia tradicija, vartojamos sinonimiškai (plg. Vida Savoniakaitė, *Lietuvos tapatybė. Etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, <http://identitetas.mch.mii.lt/index.asp> [žiūrėta 2018 10 04]). Jų skirtumai verti atskiro tyrimo ir disertacijoje nėra svarstomi.

¹⁰³ Marko Juvan, „Towards a History of Intertextuality in Literary and Culture Studies“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2008, No. 10 (3), p. 1–9, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1370> [žiūrėta 2022 05 18]; Sofia Munoz Valdivieso, „Shakespearean Intertexts and European Identities in Contemporary Black British Fiction“, *Changing English*, 2012, No. 19 (4), p. 459–469; Tuuli Lähdesmäki, „Narrativity and intertextuality in the making of a shared European memory“, *Journal of Contemporary European Studies*, 2014, No. 25 (1), p. 57–72 ir kt.

¹⁰⁴ Aušra Martišiūtė, „Intertekstas kaip tautinio identiteto išraiška XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuvių dramaturgijoje“, *Acta Litteraria Comparativa*, 2006, Nr. 1, p. 166–175.

¹⁰⁵ Irina Rata, „The Role of Intertextuality in Neil Gaiman’s *American Gods*“, *Cultural Intertexts*, 2015, Vol. 3, No. 3, p. 103–112.

kosmopolitišką etosą¹⁰⁶. Taigi daugeliu atvejų intertekstualumo ir kultūrinės tapatybės ryšys suvokiamas kaip daugialypis ir nuoseklus procesas.

Kultūrinės tapatybės pagrindu manytume esant individo ir pasaulio (grupės) santykį, kuriam labai svarbios sąsajos su socialiniu, rasiniu, lytiniu, religiniu, politiniu, istoriniu ir kt. kontekstu. Literatūrologė Jola Škulj pabrėžė, kad kultūrinės tapatybės klausimai pirmiausia susiję su konkrečia literatūrine tapatybe ir pasirodo nacionalinėje kultūroje. Tačiau ji taip pat kritikavo kultūrinės tapatybės sąsajas tik su nacionaline literatūra, nes šitaip pabrėžiamas tapatybės uždumas ir baigtinumas, kuris tėra pasenusi XIX a. romantizmo paveikta subjekto suvokimo liekana. Kultūrinė tapatybė nėra vieninga, nuosekli ar stabili. Nors jai svarbūs bendri istoriniai ar kultūriniai kodai, bet kultūrinė tapatybė išgyvena nuolatinę paradigmą. Ji „nėra vien tik nuolatinis praeities ‚atgaivinimas‘, kuris tautai suteikia prasingumo jausmą“¹⁰⁷, bet kuria aktyvų ir dialogišką santykį su *kitu* šitaip ugdydama, keisdama savo tapatumą. Būtent čia tampa labai svarbus intertekstualumo ir kultūrinės tapatybės ryšys, kurį Škulj apibūdino taip: „Mūsų kultūrinė tapatybė yra mūsų intertekstas. [...] Ji atskleidžia savo neišvengiamą intertekstualumą, kurdama ir egzistuojama per tarpkultūrinę sąveiką“¹⁰⁸, o „atvirumas ir nenusipėjimas yra akivaizdžiausios kultūros ir jos tapatumo ypatybės.“¹⁰⁹ Tą patikslina ir Juvanas, teigdamas, kad „kultūrinė tapatybė nuolat istoriškai save apibrėžia ir perinterpretuoja: viena vertus, ji vis naujai išreiškia save per įtakas ir nuolat kintančius (intertekstualius) ryšius su tolimomis, susijusiomis ir susikertančiomis kultūrinėmis erdvėmis, kita vertus, ji vystosi savireferenciškai performuodama savo atmintį.“¹¹⁰ Intertekstualumas tokiu atveju veikia ir kaip savos kultūrinės tapatybės formavimo(si) principas, kai kuriant dialogą su kitomis literatūromis siekiama atrasti ir savo kūrybos vietą joje¹¹¹. Juk intertekstualumo tyrime ne tik aptariamas formalus estetiškas tekstų vieno su kitu žaismas, bet ir aiškinami jų ryšių istoriniai, politiniai ar etiniai motyvai. Juvanas apie tai pasako dar stipriau, jog europietiška kultūra visada buvo intertekstuali.

¹⁰⁶ Marko Juvan, *op. cit.*, 2019, p. 11.

¹⁰⁷ Odeta Žukauskienė, „Kultūrinės tapatybės problema postmodernybėje“, *Lietuvos kultūros tyrimai*, 2014, Nr. 4, p. 54.

¹⁰⁸ Jola Škulj, „Comparative Literature and Cultural Identity“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2000, Vol. 2, No. 4, p. 5, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1088> [žiūrėta 2020 08 28].

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Marko Juvan, *op. cit.*, 2008, p. 61.

¹¹¹ Marko Juvan, *Literary Studies in Reconstruction. An Introduction to Literature*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2012, p. 173.

Europietiškos tapatybės pagrindas yra jos atvirumas ir kūrybiškas *kito* perėmimas¹¹², o europietiškos literatūros esmė yra jos intertekstualumas, daugiabalsiškumas. O jos atskirus tekstus suvienija ir struktūruoja moderniai kartojami bendrieji tekstai, pavyzdžiui, Horacijus – Renesanso poetų, Shakespeare's – romantikų, Baudelaire'as – modernistų ir kt.

1.4. Atvirą kultūrinę tapatybę nusakantis europietiško ir nacionalumo santykis

Europietišumą galime suvokti kaip tam tikros rūšies recepciją, sugeriančią įvairiausias kitas kultūras, jas ištirpinančią savyje ir išskiriančią naujovišką darinį. Veikiausiai dėl to europietišką tapatybę sunku nusakyti. Tad nenuostabu, kad prancūzų filosofas Rémi Brague'as Europą mėgino apibūdinti dedukciškai. Jis manė, kad europietiškas egzistuoja ne kaip nuolatinė savybė, o kaip kintanti lokalizacija, tam tikra visuma, kurią geriausiai apibrėžia tai, kas ji nėra¹¹³. Europietiškas tokiu atveju atrandamas už pačios Europos geografinių ribų ir nėra tik tam tikrų, dažniausiai siejamų su senovės Graikija, Roma ir krikščionyste, elementų junginys (nors, žinoma, iš jo kyla ir iki šiol su juo susijęs). Jis yra sąmoningas pasirinkimas integruoti kitų politinius ir kultūrinius pasiekimus bei gebėjimas žvelgti į save iš šalies.

Europietiška tapatybė, kaip ir ją (at)skleidžianti literatūra, nėra vienalytis darinys. Jį sudaro nuolatinis tapsmas, civilizavimasis, atvirumas ir kito priėmimas (Šiaurės–Pietų, Vakarų–Vidurio–Rytų Europa). Dar vienas itin svarbus bruožas – „vienybė per skirtumus“ (*unity in diversity*)¹¹⁴, kai balansuojama tarp skirčių ir panašumų, daugiakultūriškumo ir nacionalumo, tradicijos ir modernumo, o bandymas įtvirtinti stabilų ir vienodą suvokimą dažnai sietinas su totalitarizmu. Toks netolydumas pasireiškia ir europietiškos tapatybės niveliacija, nes ją „liudijantys dalykai – krikščionybė, demokratija, žmogaus teisės, humanizmas ir kita – išplito pasaulyje, tad jau nebelaikytini išskirtinai europietiško bruožais“¹¹⁵. Europietiškas netgi imamas suvokti plačiau nei tik jo politinis, kultūrinis

¹¹² Žr. Rémi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, iš prancūzų k. vertė Regina Matuzevičiūtė, Kristina Kazakevičiūtė, Vilnius: Aidai, 1999, p. 15.

¹¹³ Rémi Brague, *op. cit.*, 1999, p. 11.

¹¹⁴ Ursula Keller, „Writing Europe“, in: *Writing Europe: What Is European About the Literatures of Europe?: Essays from 33 European Countries*, ed. by Ursula Keller, Ilma Rakusa, CEU Press: Budapest, New York, 2004, p. 6.

¹¹⁵ Vytautas Rubavičius, „Naujas pilietinis europietiškas ir nacionalumo raiška“, in: *Lietuviškojo europietiško raiška: Dabarties ir ateities iššūkiai*, red. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 91.

ar architektūrinis paveldas, tad nenuostabu, kad net pasigirsta raginimų išvis atsisakyti europietiškos tapatybės paieškų, nes „savianalizė trukdo Europai, kadangi nėra nieko, kas nėra europietiška“¹¹⁶. Visa, kas iš pirmo žvilgsnio atrodytų kaip europietiškos kultūros ir jos tapatybės dalis, egzistuoja ne vienoje geografinėje, politinėje, socialinėje terpėje, o yra pasklidę po skirtingas plotmes ir diskursus.

Disertacijoje europietiškumas konkretinamas kaip Europos literatūros ir kultūros paveldas bei jo išlaisvinantis poveikis sovietmečio okupaciją išgyvenusiems lietuvių poetams. (Žinoma, kiekvienas poetas savitai suvokė europietišumą, tad individualius jo apibrėžties variantus taip pat pateiksime analizuodami jų kūrybą.) Europos literatūros vieningumas, universitetuose įtvirtintas klasikinės filologijos studijose, XIX a. veikiamas romantizmo, pozityvizmo ir liberalizmo, subyrėjo į atskirų tautinių literatūrų istorijas. Tad Europos literatūrą suprantame kaip esančią nuolatiniam judėjimui ir egzistuojančią kaip judesys¹¹⁷, o į nacionalinę tapatybę disertacijoje žvelgsime kaip į lokalaus savitumo ir atvirumo Europai (europietiškumui) koreliatyvų fenomeną.

Tokiu atveju lietuvių literatūros tautiškumas ir europietiškumas nėra nei opozicinės, nei tapačios sąvokos, bet įgyja žaismo ir skirsmo (*différance*) santykį ir nuolatinį atsinaujinimą, nes „[e]uropietiškumas – tai specifinis mąstymo būdas, pats iš savęs nesukuriantis atskiros kultūrinės tapatybės, bet įsismelkiantis į kitas kultūras bei nacionalines tapatybes ir sukuriantis specifinį jų tarpusavio santykį. To pasekmė – naujų galimybių kiekvienoje tautoje sužadinimas“¹¹⁸. Jis, pasak Aleksandravičiaus, nuolat peržengia ribas, siekdamas nesitenkinti jau esamu *kito* pažinimu, bet stengiasi atrasti geriausius konstruktyvius elementus *kito* kultūrose ir juos pritaikyti tobulinant savąją tapatybę ir šitaip gali virsti „universalio *teoretinio* kultūrinių turinių kritikos forma“¹¹⁹. Būtent tai, Aleksandravičiaus supratimu, ir yra atviros tapatybės pagrindas: „Europietiška mąstančios tautos, nacijos, religijos, pasaulėžiūros ar visos kitos substancialiai apčiuopiamos kultūrinės bendruomenės yra „atviros“: puoselėdamos savąją tapatybę, jos įima iš kitokios tapatybės bendruomenių savo pačių brandai reikalingus elementus, kitaip tariant, tai, kas svetima (apmaščius ir identifikavus kaip gerą dalyką),

¹¹⁶ Uršula Keller, *op. cit.*, 2004, p. 8.

¹¹⁷ Ottmar Ette, „European Literature(s) in the Global Context“, in: *Literature for Europe?*, ed. Theo D’haen ir Iannis Goerlandt, Amsterdam, New York: Rodopi, 2009, p. 125–126.

¹¹⁸ Povilas Aleksandravičius, *op. cit.*, 2019, p. 10–11.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 11, 18.

paverčia tuo, kas sava. Europietiškas yra žmogaus tapatumas, individualaus ir socialinio, atvirumo indeksas.“¹²⁰

Tačiau, analizuodami tam tikrų poetų europietiško interpretacijas, turėsime galvoje ir Leonido Donskio aptartą dviejų tipų nacionalizmą – liberalųjį ir konservatyvųjį, kuriuos skiria požiūris į kosmopolitizmą¹²¹. Pirmu atveju bandoma įsileisti kitoniškumą, apimančią kitą kultūrą ir tapatybę. Refleksyvi laikysena, europietiško bruožų perėmimas ir jų rekonstravimas, t. y. krikščioniškosios tradicijos perėmimas, sąmoningumo trajektorijos, savikritiškumas ir nuolatinis savęs stebėjimas *kito* „akyse“, mokymasis, rūpestis dėl asmenybės, pagarba individualumui, laisvei ir privatumui leisti lietuviškumą matyti kaip lygiavertį europietiškos kultūros partnerį. Kalbėdamas apie lietuviškosios tapatybės slinktį, Venclova ją įvardijo kaip mozaikišką ir sudarytą iš jos visumai būtinų segmentų¹²². Antru atveju – konservatyvus nacionalizmas, kurį dar galėtume laikyti liaudišku ar provincialiu, linkęs atmesti ir pašalinti kosmopolitiškas laikysenas, refleksyviai kuriamą, kintantį ir tobulinamą identitetą bei sutelkti dėmesį į savasties konservavimą¹²³. Tokį konservavimą, homogeniškumą, apsiribojimą „nusistovėjusiu ir aiškiu tapatybės turiniu [...], laikomu kanoniniu“¹²⁴ Aleksandravičius įvardijo kaip uždara tapatybę.

Pridėtume, kad uždaramas sovietinėje aplinkoje buvo stipriausias, kuriant ir naują tapatybės formą – „baigtinį tapatumą“¹²⁵. Jis buvo diegtas naudojant represijas ir siekiant iš žmonių mąstysenos išrauti refleksyvų požiūrį į save. Individualumas pakeistas kolektyviškumo reikalavimu ir suprimityvintas iki kaimo žmogaus gyvenimo arba suabsoliutintas iki minios, o abejonės, ieškojimai ir kritinis mąstymas sutryptas, diegiant paklusnumą. Ideologiniuose komunistų partijos raštuose neliko asmenybės kaip žmogaus, tautos ir valstybės, o vietoj to siūlyta anoniminė valstybė, betautiškumas, žmogus be šeimos, giminės ir kultūrinės atminties. Europos kultūra, laikyta viena iš buržuazinės ideologijos ir krikščionybės skleidėjų ir įtvirtintojų, imta bent jau iš dalies traktuoti kaip griauanti lietuviškąją,

¹²⁰ *Ibid.*, p. 11.

¹²¹ Plačiau žr. Leonidas Donskis, *Tapatybė ir laisvė: Trys intelektualiniai portretai*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 49–50.

¹²² Tomas Venclova, *op. cit.*, 2004, p. 353.

¹²³ Salomėja Jastrumskytė, „Refleksyvusis identitetas – lietuviškumas Europos akivaizdoje“, in: *Lietuviškojo europietiško raida: Dabarties ir ateities iššūkiai*, *op. cit.*, 2006, p. 104.

¹²⁴ Povilas Aleksandravičius, „Pragariškas ratas: Europa tarp kiaurumo ir uždaramo“, <https://www.bernardinai.lt/2018-03-21-pragariskas-ratas-europa-tarp-kiaurumo-ir-uzdarumo/>, [žiūrėta 2023 03 25].

¹²⁵ Salomėja Jastrumskytė, *op. cit.*, 2006, p. 104.

pirmiausia pagoniškąją tapatybę. Kita vertus, sovietmečiu, pasak Salomėjos Jastrumskytės, imamas kurti tapatumas, kuris reikėsi kaip „individualus ir savarankiškas procesas, o reflektyvus perkūrimas – tai pasirinkimo ir įtakos dialogas“¹²⁶. Tuo galime pagrįsti ir nacionalinių sentimentų sustiprėjimą, kai ieškota saugaus ir patikimo būdo įtvirtinti nacionalinius simbolius lietuviškoje tapatybėje¹²⁷. Toks požiūris užtikrina saugos aspektą, kai „lietuviškas tapatumas esą gali būti įgyjamas (iškovojamas) vieną kartą – toliau tik įtvirtinama ir prižiūrima jo sauga“¹²⁸. Ši pozicija, kurią galėtume pavadinti nacionalinio paveldo saugos ir kartojimo, buvo priešinga dinamiškam save nuolat iš naujo kuriančiam europietiškos tapatybės projektui.

1.5. Sociokultūrinis literatūros recepcijos savitumas Šaltojo karo metu

Aptartas intertekstualumo teorijos nuostatas tyrime derinsime su literatūros istoriją modernizavusia recepcijos teorija. Jų derinimas teoriškai pagrįstas tuo, kad komunikacinėje autorius, tekstas ir skaitytojas sistemoje abi yra orientuotos į aktyviąją skaitytojo funkciją. Skaitytojo (nes juo yra ir rašytojas) lūkesčių ir suvokimo akiratyje aktualizuosime tekstuose kuriamos tapatybės atvirumą europietiskai literatūrai, kultūrai ir vertybėms.

Kaip suvokimo estetikoje teigiama, autorius, nebūdamas visagalis reikšmės šaltinis, o pirmiausia tiesiog skaitytojas, kūrė atsaką į klausimus, kuriuos jam kėlė skaitomi kūriniai ir gyvenimas. Pasak Juvano, „įtaka tokiu atveju pavirsta kūrybiniu atsaku, daugiausiai priklausomu nuo antrojo autoriaus lūkesčių, hermeneutinio horizonto, literatūrinės kompetencijos, taip pat nuo jo / jos nacionalinės kultūros suvokimo ir literatūrinių tradicijų vertinimo“¹²⁹. Hanso Roberto Jausso permąstyta literatūros istorijos teorija rėmėsi kintama ir nuo istorinių aplinkybių priklausoma skaitytojo recepcija. Svarbiausias jo tikslas buvo „atnaujinti literatūros istorijos metodologiją, išvengti tuo metu populiarių marksizmo, hipertrofavusio meno socialumą, klasinį pobūdį, ir formalizmo, pabrėžusio meno autonomiją ir specifiką, metodų, neatsižvelgusių į literatūros suvokimo ir poveikio dimensiją, trūkumų“¹³⁰. Recepcija Jaussui nėra tik teorija apie atskiro teksto ir skaitytojo interakciją (kaip buvo Iserio atveju), bet ji skirta teksto skaitymų

¹²⁶ *Ibid.*, 2. 105.

¹²⁷ Nerija Putnaitė, „Lietuviškoji Europa: trys tapatybės. Neaiški Europa ir tautos individualybės apsaugos (I)“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, Nr. 5, p. 316.

¹²⁸ *Ibid.*, 107.

¹²⁹ Marko Juvan, *op. cit.*, 2008, p. 5.

¹³⁰ Birutė Meržvinskytė, *Literatūros teorijos: medžiaga bakalauro studijoms*, Vilnius: LKMA, 2013, p. 20.

istorijai. Istorinį lyginamąjį metodą, pagrįstą literatūrinių faktų rankiojimu ir analize, Jaussas, remdamasis Hanso Georgo Gadamerio hermeneutika, pakeičia literatūros suvokimų istorija, paremta skaitytojo patirtimi, neeksplikuotais jo lūkesčiais, emocijomis, įvairiomis hipotezėmis. Literatūros kūrinys nėra stabilus. Jis nepasirodo jį skaitančiajam kaip nekintamas objektas, bet kaip dialogiškas įvykis. Dialogas, kaip viena iš Vakarų literatūros recepcijos formų, bus svarbus mūsų tyrimui, aptariant Europos ir lietuvių literatūrų susitikimą. Kokį pokalbį mezgė pasirinkti poetai? Kaip tas pokalbis keitė jų pačių literatūros ir pasaulio suvokimą ir jų poetines formas?

Kita vertus, klausimų ir atsakymų dialektika leidžia naujai pažvelgti ir į Europos literatūros sampratą. Juk neretai tyrėjai nuo pat Goethe's ją pateikia kaip savaime universalią ir aptariančią visai žmonijai svarbius klausimas ar temas, o štai nacionalinę mažų tautų literatūrą nurašo kaip pirmiausia susidomėjusią savo istorijos ir tautos likimu ir tik atkartojančią estetines Europos literatūros praktikas. Šis požiūris yra pernelyg siauras, nes „žinios apie tam tikrą tautą ar regioną neatsiejamoms nuo jos kultūros (ar jos literatūros) skaitymo būdo“¹³¹. Skaitymą svarbu suprasti kaip dialogišką teksto ir skaitytojo, klausimo ir atsakymo ryšį: „Taigi ką nors suprasti reiškia suvokti tai kaip atsakymą, ir, tiksliau, patikrinti savo požiūrį kitu požiūriu klausiant ir atsakant“¹³². Toks skaitymas padeda stebėti pertrūkius, kultūrinės tapatybės peržengimus, literatūrų apytaką ir tampa atnaujintu lyginamosios literatūros metodo pamatu. Klausimo ir atsakymo dialektika leidžia skirtingus kūrinius matyti kaip lygiaverčius, mezgančius dialogą, partnerius.

Europos literatūros samprata neatsiejama ir nuo jos kanono klausimų. Straipsnyje „Goethe's and Valéry's *Faust*: On the Hermeneutics of Question and Answer“¹³³ Jaussas kritikavo komparatyvistiką. Jam atrodė, kad ji neturinti metodologinio pamato, itin kasdieniška įvairius aspektus lyginanti veikla, kuri naiviai tikėjosi, kad vieną dieną jos metodologiškai kvestionuoti tyrimai tiesiog taps visuma. Tokia visuma Jaussas pavadino būtent „pasaulio literatūros“ kanoną. Tik teigė, kad šiam konceptui trūksta pagrindinės sudedamosios dalies – pripažinimo, kad istoriniai svyravimai, kuriuos patiria literatūra, ir jos kanonų formavimasis yra neišvengiami. Jam

¹³¹ Anita Starosta, *Form and Instability; Eastern Europe, Literature, Postimperial Difference*, Evanston: Northwestern University Press, 2016, p. 14.

¹³² Hans Robert Jauss, *Question and Answer: Forms of Dialogic Understanding*, ed., trans. by Michael Hays, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989, p. 213.

¹³³ Hans Robert Jauss, „Goethe's and Valéry's *Faust*: On the Hermeneutics of Question and Answer“, in: Hans Robert Jauss, *Toward an Aesthetic of Reception*, trans. Timothy Bahti, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982, p. 110–139.

pasaulio literatūra nėra stabilus kanonas, bet nuolat svyruojantis tarp išsaugoto ir užmiršto, priimto ir atmesto. Jaussui tikrasis pasaulio literatūros vertinimas susijęs su istorine recepcijos dinamika.

Praeityje parašyti kūriniai palimpsestiškai persišviečia dabartyje. Tokiu atveju skaitymo procesas negali būti atskirtas nuo rašymo: rašantis ir meninį, ir kritinį tekstą apie jį yra įtrauktas į dialogą su anksčiau skaitytais veikalais ir juose pateiktais atsakymais į estetinius ir socialinius klausimus. Suvokimo estetikoje „galima įžiūrėti hermeneutiškai naikinamą opozicijos tarp rašytojo ir kritiko tradiciją, rašytoją vertinant už jo kritiškumą tradicijos atžvilgiu, o kritiką – už gebėjimą įspėti bei pajusti meninės kūrybos originalumą“¹³⁴. Kita vertus, Eliotas teigė, kad ankstesni meno kūriniai suformuoja tam tikrą tradiciją, o šioji visada pakeičiama naujos sukurdamą sau terpę: „praeitis yra peržengiama ateities lygiai taip pat kaip dabartis yra valdoma praeities“¹³⁵. Kiekvienas perskaitytas tekstas keičia tai, ką jau perskaitėme ar dar tik perskaitysime, bet jo skaitymas yra veikiamas ankstesnės patirties. Pasak Edwardo L. Risdено, skaitymo veiklą papildo rašymas, nes „interpretacinis veiksmas nesibaigia skaitant, bet tęsiasi iki skaitytojas iš interpretuotojo tampa rašytoju. [...] Skaitymas veda prie rašymo, kuris vėl veda prie skaitymo ir naujo rašymo.“¹³⁶ Šitaip skaitymas, kaip bandymas suprasti save ar kitą, virsta bendresniu istorinės praeities ar visuomenės pokyčių suvokimu. Skaitymas ir (per)rašymas užtikrina ir pačios literatūros kūrinių tęstinumą.

Kūrinio rašymo, kaip perskaityto teksto „perrašymo“ koncepcija, suvokimo estetiką susieja su intertekstualumu, nes rašantysis kūrybiškai naudodamas turimą „medžiagą“ parašo savąjį atsakymo variantą. Dėl to disertacijos tyrime buvo itin svarbu stebėti, kaip šis „perrašymas“ įvyko, kokie elementai autoriaus buvo panaudoti ar atmesti ir šitaip sužinoti paties „perrašymo“ strategijas, interpretavimo žingsnius, netgi kultūrinius ar visuomeninius „perrašyto“ teksto suvokimo variantus ar būtinybes. Tradicinis įvykių, datų, faktų lyginimas stengiantis nurodyti bendrumus ir skirtumus suvokimo estetikos atveju virsta „ir praeities dokumentu, ir jo patyrimu dabartyje“¹³⁷. Todėl Jausso ir jo šalininkų skatinami skirsime

¹³⁴ Aušra Jurgutienė, *Literatūros suvokimo menas. Hermenautikos tradicija*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 272.

¹³⁵ Thomas Stearns Eliot, *Selected Essays*, London: Faber and Faber Limited, 1932, p. 23.

¹³⁶ Edward L. Ridsen, *On Shakespeare in Sonnets: A Study in the Theory and Practice of Reader Response Criticism*, Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 17.

¹³⁷ Aušra Jurgutienė, *op. cit.*, 2004, p. 44.

dėmesį rašytojų socioistoriniam kontekstui, kuris nėra tik šalutinė, bet labai svarbi literatūros tyrimų dalis.

Lūkesčių horizonto, kurį formuoja įvairūs estetiški ir socioistoriniai reiškiniai, koncepciją galime suvokti kaip vieną iš atnaujintų literatūrinės komparatystikos metodų. Jaussas manė, kad lūkesčių horizontas priklauso nuo teksto (žanro poetikos, santykio su literatūrine ir kultūrine kūrinio aplinka, prieštaravimo tarp fikcijos ir tikrovės, poetinės ir praktinės kalbos funkcijos¹³⁸) ir skaitytojo (gyvenimo patirties, sociokultūrinio konteksto) žaidybiško / dialogiško komunikacijos santykio, kurie niekada iki galo negali būti aiškūs ir supraciti. Skaitytojų lūkesčių horizontas, nors sovietų ideologų buvo suvaržytas ir neatsiejamas nuo socrealizmo kaip literatūros stiliaus ir turinio, skirto sovietiniam žmogui ugdyti, bet nebuvo sukontroliuotas. Pasak Evgeny Dobrenko, sovietmečiu pakito recepcijos samprata. Ją lėmė ne „literatūros evoliucija“, bet „kultūrinė revoliucija“. Literatūros kanonas nebepriklausė nuo skaitytojų ir literatūros kritikų estetinių lūkesčių pokyčių, bet imtas griežtai kontroliuoti sovietų ideologų¹³⁹ (nors šios kontrolės kiekis kito ir nebuvo nuoseklus). Vis dėlto literatūra buvo ne tik tam lojali, bet ir išsprūdavo iš taikytos kontrolės – didžiausių galimybių tam turėjo modernistinė poezija.

Venclova, kalbėdamas apie sovietų okupuotos Rytų Europos ryšius su pasaulio literatūra, teigė, kad pagrindinė totalitarinių valstybių charakteristika buvo „**sąmoninga ir planuojama ideologinė deformacija** [pajuodinimas Venclovos – K. B.]“¹⁴⁰. Ja buvo siekiama ne tik sukurti atskirą kiekvienos socialistinės šalies kultūrinį vienetą, bet ir kontroliuoti žmonių mąstymą. Tą sovietų ideologai darė ne tik atrinkdami ir prižiūrėdami Europos literatūros autorių ir jų kūrinių vertimus, bet ir kūrinių recepciją. Jie stengėsi neleisti į literatūros kanoną patekti socrealizmo (apimančio ne tik literatūros, bet ir politinės, švietimo, profesijos sritis) neatitinkančių kūrinių idėjų, skatino meninį kūrybiškumą susiaurinti iki imitavimo, tradicijų atkartojimo, saugant skaitytoją nuo bet kokių literatūrinių naujovių ar išlaikant jį tik nedidelę dozę. Tad nenuostabu, kad Venclova, kaip ir daugelis prie modernizmo kryptančių lietuvių poetų, ir kritiškai vertino ideologų kuriamą pasaulio literatūros recepciją: „Lietuva neatsuoja pasaulio kultūros oru.“¹⁴¹ Todėl daug vilčių siejo su išeivija: „Čionykštei alternatyvinei

¹³⁸ Hans Robert Jauss, *op. cit.*, 2004, p. 217.

¹³⁹ Evgeny Dobrenko, *The Making of the State Reader. Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, trans. Jesse M. Savage, California: Stanford University Press, 1997, p. 101.

¹⁴⁰ Tomas Venclova, *op. cit.*, 1978 03 25, p. 1.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 4.

literatūrai galėtų priklausyti ne vien originalios knygos, bet ir, sakykime, Orwell'o ar Solženicino vertimai.“¹⁴²

Tyrimui bus svarbus Paulio Valéry teiginys, kad meno kūrinys užbaigiamas žiūrovo estetiškos patirties, šitaip išlaisvinant estetinę recepciją iš kontempliatyvaus pasyvumo, įtraukiant jį į estetinio objekto struktūrą¹⁴³. Todėl disertaciniame darbe daug dėmesio sulauks literatūrinė pasirinktų poetų biblioteka, jų pamėgti, komentuoti, o kartais ir kritikuoti literatūros kūriniai ar jų autoriai. Ją stengsimės kiek įmanoma išsamiai pristatyti. Norėsime parodyti, kaip Šaltojo karo laikotarpiu kūrusių poetų pasirinkti literatūros kontekstai buvo paveikti socialinių ir istorinių aplinkybių ir kaip jie juos interpretavo. Disertacijoje ketiname nustatyti, kaip lietuvių poetų gyvenimas sovietų okupuotoje Lietuvoje ar iš jos pasitraukusių į JAV laisvoje visuomenėje paveikė jų skaitymo įpročius ir estetinį skonį bei gyvenimo vertybes. Šitoks tyrimo būdas neprisiriša tik prie istorinio naratyvo ar konteksto, bet leidžia daugiau dėmesio skirti rašytojų lūkesčio horizonto tyrimui. Skirtingus poetus panašios istorinės aplinkybės (tas pats kultūrinis paveldas, okupacija, karo ir pokario patirtys bei traumos, priverstinė išorinė ir vidinė emigracija) palietė skirtingai, formavo skirtingus jų lūkesčius ir tapatybės atvirumą.

Suvokdami tai, kad estetiniai literatūros vertinimai sovietmečiu buvo glaudžiai susiję su politiniais jos vertinimais, disertaciniame tyrime atkreipsime dėmesį ir į Jausso plėtotą lūkesčių horizonto praktinę paskirtį: „Jis ne tik išsaugo įgytas patirtis, bet ir nuspėja nerealizuotas galimybes bei papildo visuomeninį elgesį naujais norais, poreikiais ir tikslais ir tuo būdu atveria kelią būsimiems patyrimams.“¹⁴⁴ Tekstui veikiant atskiros skaitytojo jausmus, pasaulėžiūrą ir estetinį skonį, literatūra įgauna visuomenę keičiančią funkciją. Todėl nėra nieko keisto, kad kontroliuojantys visuomenę komunizmo ideologai stengėsi maksimaliai išnaudoti šią meno „minkštąją galią“ ir jį paversti „liaudies tarnu“. Tačiau jiems savojo „socialistinio humanizmo“ įgyvendinti nepavyko dėl nepaklusnių talentingų rašytojų pasipriešinimo ir europietiškos kultūros tradicijos išsaugojimo. Taip jų buvo sukurta neišvengiamai kompromisinė, bet ir opozicinė „abstrakčiojo humanizmo“ (dar Gedos pavadinto ir tolesniame skyriuje aptariamo „universaliojo humanizmo“) literatūros tendencija.

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Marlies Kronegger, Hans Robert Jauss, ir Michael Shaw, „Aesthetic Experience and Literary Hermeneutics“, *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 1985, Vol. 39, No. 2, p. 56.

¹⁴⁴ Hans Robert Jauss, *op. cit.*, 2004, p. 237.

Daugelis režimui nelojalių lietuvių rašytojų Sovietų Sąjungos kultūrą laikė svetima ir stengėsi imituoti bei kopijuoti Vakarų literatūrą. Kadangi *tikrojo*¹⁴⁵ Vakarų veido jie negalėjo pamatyti, tai, kiek sugebėjo, jį įsivaizdavo. Laisvai išvažiuoti į Vakarų Europą sovietiniam rašytojui buvo uždrausta, o leidimai išvykti suteikiami tik lojaliausiems Komunistų partijai rašytojams, pavyzdžiui, Juozas Baltušis, Vacys Reimeris, Eduardas Mieželaitis, tikintis iš jų kritiško ideologinio Vakarų vertinimo. Pavyzdžiui, Mieželaičio rinkinyje *Autoportretas. Aviaeskizai* (1962) kritikuojamas gaivališkas, miesčioniškas ir lėkštas Paryžius, o jam priešinama „teisinga“ socialistinė tikrovė ir jos elgsenos modeliai: „[...] kur nuo miesčioniškos tikrovės lėkšto kranto / matos kitas krantas / arba antra gilesnė realybė: / kiekviena ryški spalva prabyla / žmogaus balsu, / sugriauna šio daiktų pasaulio išorinę tylą – tiesiog baisu! – [...]“¹⁴⁶. Gilburd domėjimasi Europos kultūra, literatūra ir gyvenimu laikė ne tik trokštama pažinti vieta, bet pirmiausia žmogaus išsilaisvinimo (ypač mirus Stalinui ir prasidėjus Atšilimo laikotarpiui) pavyzdžiu. Nors sovietmečiu rašomos Europos literatūros interpretacijos galėjo nesutapti su vakarietiškomis, bet, svarbiausia, jos tolo nuo oficialios, komunistų partijos pateiktos versijos. Tai Gilburd pavadino nedidele, bet svarbia skaitytojų ir rašytojų laisvės išraiška.

Kintantys lūkesčių horizontai ne mažiau svarbūs buvo ir išeivijos poetams. Dalia Kuizinienė studijoje *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.* (2003) apibendrina, kad išryškėjo tik dvi kūrėjų pozicijos. Vieni patriotiškieji „siekė nuo visų tragiškų išgyvenimų atsiriboti, pasirinkdami tam tikrą izoliaciją, likdami tik ties praradimo tema, savo kūryboje išsakydami tik praradimo skausmą arba pasirinkdami tik paliktosios gimtinės temą, nuolat ir nuolat kurdami prarastojo rojaus iliuziją“¹⁴⁷. Kiti gi (ypač jaunoji modernistų karta – žemininkai ir lankininkai) priešingai – siekė atsiverti Vakarų kultūrai, ją praplėsti nacionalinės literatūros kūrimo principus, temas, išraiškos priemones. Jiems didelį poveikį padarė studijos Vokietijos universitetuose ir nuolat keliamas lietuviškos kultūros vietos pasaulyje klausimas. Jaunajai kartai didelį poveikį

¹⁴⁵ „Vakarai (*zapad*) buvo archetipinė manifestacija. Ji buvo sukurta vietoje ir egzistavo tik tuo metu, kai nebuvo įmanoma pamatyti **tikrųjų Vakarų**. Šią versiją pavadinsime **Įsivaizduojamais Vakarais**“ [pajuodinimai K. B.]. (Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005, p. 158). Tokie Vakarai buvo kažkas tarpinio tarp vakarietiško ir sovietinio.

¹⁴⁶ Eduardas Mieželaitis, *Autoportretas. Aviaeskizai: dvi knygos*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 167–168.

¹⁴⁷ Dalia Kuizinienė, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2003, p. 16.

turėjo egzistencializmas, Jeano-Paulio Satre'o, Alberto Camus, Maurice'o Merleau-Ponty tekstai. Žinoma, šalia to reikšmingai prisidėjo ir 1952–1959 m. ėjęs žurnalas *Literatūros lankai*, kuris „sutelkė dėmesį į poleminius literatūros meninės vertės ir estetikos aspektus, ieškojo lietuvių literatūros sąsajų su Vakarų Europos tradicija, siekdami „išlaikyti nuolatinį kontaktą su Vakarais“¹⁴⁸. Jame publikuoti prancūzų, italų, vokiečių, ispanų ir kt. Vakarų Europos literatūros tekstai. Neoromantikas Aistis šioje dviejų tendencijų įtampoje opozicionavo liberaliesiems modernistams, o jo vėlesnės poezijos kultūrinėje tapatybėje pakito europietiško ir nacionalumo pradų santykis. Sustiprėjusiu patriotiškumu jo kūryba labiau rezonavo su okupuotoje šalyje pasilikusiais tautiečiais, su visa nelegaliai skleista partizanų ir tremtinių kūryba, su nutildytais savo amžininkais.

Disertacijos tyrimu norima papildyti XX amžiaus II pusės istorinio lietuvių literatūros proceso tyrimus, parodant nacionalinės poezijos (tiek išeivijos, tiek okupuotoje šalyje rašytos) glaudžius ryšius su Europos literatūra ir jos estetinėmis ir etinėmis vertybėmis. Šitaip, pasak Talveto, galime paskatinti naują nacionalinių literatūros istorijų kokybę, „kai skirtingi nacionalinės literatūros fenomenai yra tinkamai įtraukiami į platesnį pasaulio literatūros kontekstą arba matomi anapus nacionalinės kultūros esančios istorinės vienybės kultūriniame fone“¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Žydronė Kolevinskienė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos*, 2016, Nr. 1 (21), p. 99.

¹⁴⁹ Jūri Talvet, „*Edaphos and Episteme of Comparative Literature*“ in: Jūri Talvet, *Critical Essays on World Literature, Comparative Literature and the “Other”*“, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019, p. 9.

II. DVGUBOS TAPATYBĖS ĮSKILIMAS JONO AISČIO POKARIO POEZIJOJE

2.1. Katastrofinės tapatybės geografinės ir istorinės slinktyys

He cannot remember, what he cannot forget.

(Jerome McGann)¹⁵⁰

Nuo XX a. pradžios lietuvių spaudoje vyko gausios diskusijos apie lietuvių literatūros ir kultūros europėjimą. Dar 1907 m. Krokuvėje išleistas almanachas *Gabija*, pasak Juozo Keliuočio, tapo pirmuoju drąsiu bandymu išvesti lietuvių literatūrą į „Vakarų Europos vieškelius“¹⁵¹. Troškimą priartėti prie Europos programiškai įtvirtino Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė kritikos knygoje *Lietuvoje* (1910). Ji ragino inteligentiją domėtis ir pažinti Vakarų istoriją ir kultūrą: „užuot skyrus savo laisvalaikį pramogoms, jį leisti skaitant Nietzsche'ę, Baudelaire'ą, Maeterlincką“¹⁵². O Stasys Šalkauskis monografijoje *Sur les Confins de deux Mondes. Essai synthétique sur le problème de la Civilisation Nationale en Lituanie (Dviejų pasaulių takoskyroje. Sintetinis esė apie Lietuvos tautinės civilizacijos problemą* (1919)) kūrė lietuvių kultūrinės tapatybės matmenis, lygindamas Lietuvą su kitomis tautomis ir skatindamas „sulydyti savo tautinėje civilizacijoje įvairius Rytų ir Vakarų pradus“¹⁵³. „Vytis Europą per Lietuvą“ idėją siekė įgyvendinti ir kultūros žurnalai „Vaivorykštė“¹⁵⁴ (1913–1914), „Naujoji Romuva“ (1931–1940), visuotinės literatūros istorijos vadovėliai: Gabrielės Petkevičaitės-Bitės *Pasaulinės literatūros istorijos vadovėlis* (2 d., 1922–1924), Maironio *Trumpoji visuotinės literatūros istorija* (1926), Jono Norkaus *Visuotinės literatūros istorijos bruožai* (1931), Vlado Dubo *Įvadas į*

¹⁵⁰ „Jis negali prisiminti to, ko negali pamiršti“ (vertė K. B.). Jerome McGann, *The Poet Edgar Allan Poe: Alien Angel*, Harvard University Press: Cambridge, London, 2014, p. 143.

¹⁵¹ Juozas Keliuotis, *op. cit.*, 1938, p. 224.

¹⁵² Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: LKTI, 2018, p. 221.

¹⁵³ Stasys Šalkauskis, *Raštai*, t. 4, parengė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Mintis, 1995, p. 32.

¹⁵⁴ „Turėsime savąją literatūrą. Turėsime ją tuomet, kai ji bus tikrai tautos literatūra, kai ji bus pasaulinės literatūros dalis [...]. Dantė, Šekspyras, Baironas, Moljeras, Gėtė, Šileris – ar jie tvėrė kurios nors partijos literatūrą? Ne, jie tvėrė kiekvienas savo tautos, o drauge ir pasaulio raštiją [...].“ (Liudas Gira, „Literatūros pašnekos“, *Vaivorykštė*, 1913, Nr. 1, p. 204).

bendrają literatūrą (1923, 1931), Juozo Ambrazevičiaus, Jono Griniaus, Antano Vaičiulaičio *Visuotinė literatūra*¹⁵⁵ (1942).

Aistis į šias diskusijas įsitraukė tiek poetiniais, tiek kritiniais tektais. Jam, kaip ir daugeliui to laiko lietuvių poetų, modernizmo, ypač prancūzų, kūryba buvo didelis suartėjimo su Europa motyvas ir garantas. Pasak Neringos Klišienės, tokios sąsajos ir poetinis dialogas mezgėsi ne kaip imitacija, stiliaus ar rašymo būdo perėmimas, bet „nuolatinė pastanga kartojimu įsavinti pasaulio matymo perspektyvas, kad vėliau būtų įtvirtinta savoji“¹⁵⁶. Tačiau šalia modernizmo buvo perimti ir įvairių tautų viduramžių personažai (Šventasis Gralis, Tristanas ir Izolda, dama, Pierrot, Ofelija, Karalius Lyras, Persevalis, Beatričė, šv. Pranciškus)¹⁵⁷, folklorinės tradicijos įvaizdžiai (mergaitė, bernelis, sesuo, gegutėlė, karalaitė, pamotė, našlaitis) ir žanrinės formos (dainos, raudos, pasakos).

Aiščio kritikoje veikiausiai ryškiausias pavyzdys – 1932 m. lapkričio 23 d. *Naujojoje Romuvoje* publikuota Vinco Krėvės *Šarūno* ir Shakespeare'o tragedijos *Hamlet*, *Prince of Denmark* (*Hamletas*, *Danijos princas*) recenzija. Lygindamas dviejų dramų teatrinius pastatymus, Aistis iškėlė nacionalinės ir europietiškos kultūros bendrumus. Juos gretino ne tik kaip dviejų skirtingų šalių kunigaikščių paveikslus ir menines interpretacijas, bet ir kaip galimus bendros kultūrinės tapatybės dėmenis. Aistis pabrėžė, kad nacionalinė kultūra yra europietiškosios dalis, nes „[m]es gyvename Europoje, ir kiekvieno europiečio kūrinys mums turėtų būti savas“¹⁵⁸. Todėl lietuvių kultūrinę tapatybę jis apibrėžė naujai kaip dviejų tėvynių idėją: „Mes turime dvi tėvynes: vieną Lietuvą, kitą Europą. Mums ir viena, ir antra

¹⁵⁵ „[...] vienos tautos literatūrai turi įtakos kitos tautos literatūra. Jeigu nebūtų buvę Homero, Vergilijaus, Šekspyro, pasaulio literatūra būtų nuriedėjusi kitais keliais“. („Įvadas“, in: Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis, *Visuotinė literatūra*, fotografuotinis leidimas [1942, ketvirtas leidimas, Valstybinė leidykla Kaune], Vilnius: Vaga, 1991, p. 7).

¹⁵⁶ Neringa Klišienė, *op. cit.*, 2014, p. 94.

¹⁵⁷ Rašydamas Petrui Juodeliui Aistis pabrėžė, kad poezijos kūrimas baigėsi išleidus rinkinį *Intymios giesmės* (1935), o visa kita tėra paliesta viduramžių studijų: „Nesistebėk, kad nedarau naujos eilės. Ji nusimanančiam aiški, o rašau, kas nusimano, tam. Tai viduramžių studijų įtaka, kurioms paskyriau 8 savo gyvenimo metus, tiems didelės išminties, didelės šviesos laikams. Man rodos iš jų reikėt pasimokyti ir nutarti vadinti tai, kas juoda – juoda, o kas balta – balta. Juk nūnai tą patį daiktą šimtu vardų vadina“ (Jonas Aistis, „Laiškas Petrui Juodeliui, 1958 05 26“, in: Jonas Aistis, *Laiškai 1929–1973*, sud. Vytautas Kubilius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 404).

¹⁵⁸ Jonas Aistis, „Valstybės teatro paradai ir kiti dalykai“, in: Jonas Aistis, *Dievai ir smūkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991, p. 115.

lygiai sava, lygiai brangi“¹⁵⁹, net pridurdamas, jog „turime būti kultūringi, o tik po to tautiški“¹⁶⁰. Aistis skatino neužsilikti tik lietuviškojo sodžiaus kultūroje, bet jai ieškoti platesnės Europos kultūros išraiškos: „Mums būtų labai sveika nors dešimtmetį europėti, t. y. kultūriškai stiprėti ir neieškoti tų užburtų tautiškų bruožų, tos lietuviškumo dvasios.“¹⁶¹ Jis ragino kitus siekti europietiško, ir pats tai darė, ieškodamas naujos poetinės kalbos bei ja nusakomų Europos įvaizdžių. Jau pirmajame Aisčio rinkinyje *Eilėraščiai* (1932) perteiktas Oswaldo Spenglerio *Vakarų saulėlydžio* nuotaikos užvaldytos Europos katastrofiškas paveikslas, su kuriuo lyrinis subjektas susitapatina: „Aš gyvenu agonija, geltonu rudeniu / Drauge su merdinčia, su mirstančia Europa“ (*EIL*, 72). O 1937 metais savo eseistikoje rašytojas niūriai svarstė apie Europos ateitį: „Kas laukia nelaimingosios Ofelijos, kas laukia motinos – Europos? O tuo pačiu kas laukia žmonijos, kuri ne dienomis, bet valandomis eina iš proto: nėra šalies, kuri nekaltų ginklų, nėra šalies, kuri lyg didelei šventei nesiruoštų rytdienos skerdynėms.“¹⁶² Katastrofine nuotaika jis atliepė ir to meto Europos kultūroje ir literatūroje (ypač Toynbee, Ortega y Gasseto tekstuose) bylojusią įtampą.

Aisčio deklaruota dviguba kultūrinė tapatybė pokariu tapo stipriu jo benamystės išgyvenimu: prieš karą išvykęs studijuoti į Prancūziją, po jo negalėdamas grįžti į okupuotą Lietuvą, 1946 m. jis persikėlė gyventi į JAV. Visam gyvenimui buvo prarasta jo su aistra steigta dviguba tėvynė – Lietuva, neatsiejama nuo Europos, įgijo poetinių vizijų pavidalą. Apmąstydamas išeivio padėtį ir kultūrinės tapatybės pokytį, Aistis *Milfordo gatvės elegijose* (1969) prisiminė tarpukario Europos nesustabdomą judėjimą į karo katastrofą: „Europa pradėjo slinkti pakalnėn. En pente douce, kaip sako prancūzai. Prasidėjo Vakarų santėmis, iš kurio vargu ar kada atsigaus. Buvo gaila, nes ir pats jaučiausi to žemyno dalis, galbūt tik dulkė, galbūt tiktai atomas.“¹⁶³ Liūdesio ir ilgesio motyvai, būdingi ir ankstesniems Aisčio tekstams, dėl prarastos Europos, kurios dalimi buvo ir Lietuva, ir jis pats, pratęsė ankstesnį katastrofinį pasaulio matymą: „Finis Galliae, Finis Lithuaniae“¹⁶⁴, – Aistis išgirdo ir įsidėmėjo frazę sovietams okupavus Lietuvą.

¹⁵⁹ Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 117.

¹⁶⁰ *Ibid.*

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 116.

¹⁶² Jonas Kossu-Aleksandravičius, „Pranašo lūpomis“, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 6, p. 135.

¹⁶³ Jonas Aistis, „Bendros mintys“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 353.

¹⁶⁴ *Ibid.*

Atvykęs į JAV rinkosi kultūrininko kelią, stengėsi suprasti pasikeitusią Europą ir svetimą amerikiečių kultūrą. Pirmiausia jis atsigrėžė į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Savo eseistikoje ne tik pasakojo apie Lietuvos valstybės pradžią ir analizavo jos žlugimo priežastis, bet ir pabrėžė jos didelę istorinę reikšmę, kaip Europos pakraščio, išorinių sienų ir kultūros saugotojos vaidmenį: „Kalbant apie Rytus, tai mes, lietuviai, atlikdami savo misiją kunigaikščių laikais, ne tiktai pravedėme sieną tarp Rytų ir Vakarų, bet ir stengėmės praplatinti Europos ribas, stengdamiesi į jos ribas įtraukti gudus ir ukrainiečius.“¹⁶⁵ Šitaip jis istoriškai aiškino Lietuvos reikšmę Europai. Aistis kūrė tai, ką Rita Tūtlytė yra pavadinusi artima Vakarų historiografijai Europos ir Lietuvos kultūros istorijos versija¹⁶⁶. O savo poezija mėgino suteikti „atsparos viltį Lietuvai“, kurti romantizuotą LDK paveikslą:

Ateiki, miela, tad sušilt prie atminimų
Nuolat liepsnojančios kaitrios ugnies,
Kur tavo karžygiai ant kalavijų rymo
Ir kur vaidilų kankliai tau minės. (NI, 43)

Bet, europietiškos Lietuvos galybei nerasdamas savos kalbos, vartojo romantines klišes ir dėl to sulaukė daug kritikos.

Pokariu poezijoje kurtą tapatybę Aistis papildė baltų genčių vaizdiniais:

Kiek tu prakaito, ašarų, kraujo prilaistei,
Bet tikėjimo niekad nepraradai –
Tai matau, lyg regėjime, einantį aistį,
O tvirtu, o dideliu žingsniu – žiedais... (BTB, 33)

Dėmesys gentinei tapatybei išsakytas ir nauju poeto slapyvardžiu. Iki 1942 m. jis mėgo pasirašinėti skirtingomis pavardėmis ar slapyvardžiais: Kossu-Aleksandriškis, Aleksandriškis, Kuosa-Aleksandravičius. Išleidęs rinkinį *Be tėvynės brangios* (1942), pasirinko Aisčio slapyvardį, kuris 1952 m. virto oficialiaja pavarde. Pasirinkęs senovinį baltų genčių vardą šitaip labiau pabrėžė savo regioninę ir istorinę baltiškąją tapatybę. Pasak

¹⁶⁵ Jonas Aistis „Trigrašis prie prof. Pakšto straipsnio“, Jonas Aistis, *Raštai. Šiapus ir Anapus*, t. III, red. Aldona Grajauskaitė-Aistienė ir Viktorija Skrupskelytė, Chicago: Ateities literatūros fondas, 2004, p. 40–41.

¹⁶⁶ Rita Tūtlytė, „Jono Aisčio laiškai“, *Metai*, 2005, Nr. 10, <http://tekstai.lt/zurnalas-metai/111-2005-m-nr-10-spalis/120-rita-ttlyt-jono-aisio-laikai> [žiūrėta 2019 06 11].

pokario lietuvių ir latvių išeivijos romanus analizavusios Lauros Laurušaitės, to meto rašytojams itin būdingas atsigręžimas į seniausius kultūrinius sluoksnius ir pagoniškąsias šaknis¹⁶⁷. Aistis nutarė įsirašyti į istoriją ne individualiai, bet kaip senosios baltų bendruomenės narys, ir prikelti tokią gentinę atmintį, kuri buvo anapus tautinių Europos valstybių. Žinoma, veikiausiai toks pasirinkimas rodė ir bandymą kurti dar vieną kultūrinės tapatybės atramą, ieškoti mitologinių šaknų. Publicistikoje yra rašęs, kad „Lietuva yra aiškių giminės kvintesencija. Pavojų spaudžiamos visos giminės rado joje prieglobstį“¹⁶⁸.

Tačiau šalia to jam buvo svarbus ir santykis su nauja aplinka ir amerikietiška kultūra. Jis rengė rašytojų draugijos metraštį¹⁶⁹, rašė recenzijas apie anglų kalba pasirodžiusius lietuvių literatūros vertimus, straipsniuose šiek tiek analizavo lietuvių literatūros ir kultūros santykį su Vakarais („Mūsų poezijos formų raida“ (1951), „Naujosios poezijos antologija *Žemė*“ (1952), „Cicėno Vilnius“ (1953), „François Rabelais lietuviškai“ (1972)), kritikavo jaunosios lietuvių poetų kartos susitelkimą į egzistencialistinį Europos literatūros lauką ir apolitiškumą. Jam atrodė, kad lietuvių lyrikos ir filosofijos ryšys buvo „svetur filosofų rasta geležėlė“¹⁷⁰, paveiktas ir pokarinės Vakarų žmogaus nuotaikos. O poezija ir filosofija taip skiriasi, „kaip pienas nuo žibalo“¹⁷¹, kuriuos sumaišius gaunamas neįmanomas nei gerti, nei deginti daiktas. Tad „jaunosios kartos nevisuomeniškumas“¹⁷² Aisčiui rodėsi kaip svetimybė, visiškai nebūdinga jo paties kartai. Tai buvo esminis Aisčio ir naujosios pokario kartos lietuvių kūrėjų ginčas, lydėjęs gyvenimą išeivijoje.

Mąstydamas apie amerikietiškos ir nacionalinės tapatybės santykį savo publicistikoje daug dėmesio skyrė integracijos į kitą kultūrą problemoms:

¹⁶⁷ Laura Laurušaitė, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 51.

¹⁶⁸ Jonas Aistis, „Atspara“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 392.

¹⁶⁹ 1948 m. laiške Antanui Vaičiulaičiui prašė parašyti tekstą apie amerikietiškos ir lietuviškos kultūros santykį bei Eliotą: „Mat, noriu Tau pasakyt, kad randu leidėją J. A. V. Liet. Raš. D-jos metraštį išleisti. / Man būtų labai gera, kad Tu duotum trumpą dalykėlį ir kad padarytum amerikonišką (bendrą ir lietuvišką) kultūrinį-literatūrinį 48 m. balansą. Ar negalėtum parašyti šį tą apie Eliot ir gal ką išversti iš jo kūrybos.“ (Jonas Aistis, „Laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1948 11 29“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 160).

¹⁷⁰ Jonas Aistis, „Naujosios poezijos antologija *Žemė*“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 352.

¹⁷¹ *Ibid.*

¹⁷² Jonas Aistis, „Naujosios poezijos antologija *Žemė*“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 353.

„Natūralu gal net ir tapti naujo krašto, naujos tautos karštu patriotu. Ypač jei iš žemesnės civilizacijos pereini į aukštesnę. Iš karto pasijunti turtingas, didelio palikimo dalininkas. Kitaip sakant, nesėjęs gali didelį derlių pjauti. Štai, sakysime, ateivio sūnus ar vaikaitis pasijunta ne vien Edgar Allan Poe, Mark Twain, Henry W. Longfellow, bet taip pat ir Shakespeare, Byron, Galsworthy, Dylan Thomas tiesioginis paveldėtojas...

Bet paprastai negalima paveldėti vien tikrai gerųjų naujos tautos savybių. Paveldimas ne tikrai kapitalas, bet ir skolos.“¹⁷³

Toks Aisčio kalbėjimas tik sustiprina įspūdį, kad jam buvo svetimas mimikrinis tapatybės modelis. Jis vengė dirbtinio pamėgdžiojimo, netikėjo, kad naująją tapatybę gali tiesiog perimti, literatūrą – perkopijuoti. Aistis manė, kad išitraukti į „svetimą“ kultūrą galima tik tada, jei prisiimi atsakomybę už jos nuklydimus ir nuodėmes, o literatūros kūrinuose pilnai vaizduoji žmogų: „[...] tokį, koks jis yra, geresnį, negu jis yra, ir baisesnį, negu jis yra“¹⁷⁴. Aisčio manymu, mažųjų tautų kūrėjams būtina atsigręžti į pasaulinio garso menininkus, stebėti jų kūrybą, bet saugotis tiesioginio mėgdžiojimo ir pernelyg didelio nukrypimo į madas. Vis dėlto net ir skatindamas nacionalinės literatūros ryšius su kitomis literatūromis, Aistis tuo pačiu ir labiau rūpinosi nuolatiniais, laiko patikriniais dalykais: „įtakų reikia ieškoti pačiuose pirminiuose šaltiniuose [...] Geriausia, žinoma, būtų raustis savam darže. Kultūra yra vientisos ir vienalytės slinkties reikalas [...]“¹⁷⁵.

Aistis pokariu aktyviai reflektavo savo išeivio tapatybę. Nors ir emigracijos pradžioje (ypač dar gyvendamas Prancūzijoje) tikėjosi laikinai palikęs tėvynę, mitologizavo paliktą kraštą, kūrė nostalgiką, patetišką, bet kartu ir kritišką jo paveikslą. Aistis, tarpukariu išgarsėjęs kaip didžiausias lietuvių poezijos modernistas, pokariu žemininkų buvo sukritikuotas kaip pseudopatriotas, per daug susitelkęs į asmeninį sielvartą ar visuotinius kovos šūkius, vengęs gilesnių filosofinių temų ir, sakytume, priartėjęs prie to, ką Donskis manė esant konservatyviu naciūnizmu ir mūsų manymu, uždara kultūrine tapatybe. Todėl įdomiausia bus aptarti Aisčio kūryboje kylančią įtampą, atsiradusią tarp romantinio tautiškumo ir jo tęsiamos modernios universalios europietiškos tapatybės ir poetikos.

Vėlyvojoje Aisčio kūryboje kultūrinės tapatybės atvirumas reiškėsi trimis svarbiausiais architektiniais aspektais, kuriuos būtų galima susieti su

¹⁷³ Jonas Aistis, „Bendros mintys“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 359.

¹⁷⁴ Jonas Aistis, „Epilogas“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 474.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 476.

tam tikrais diskursų tipais: 1) neoromantiniu, 2) antikiniu ir 3) krikščionišku. Jiems aptarti parašyti atskiri skyriai. Bet turime pabrėžti, kad konkrečiame eilėraštyje architekstiniai ryšiai dažnai gali būti įvairūs (kartojantys ir modernistinius, ir krikščioniškus, ir antikinius ar folklorinius tekstus), todėl darbo skyriai tik labai sąlygiškai nužymi jo dominantes. Kelsime hipotezę, kad, skirtingai nei ikikarinėje vėlyvojoje Aisčio kūryboje, ima dominuoti krikščioniškieji ir antikiniai intertekstai, o nublanksta modernistiniai. Taip pat aiškinsimės, kaip joje europietiška universalioji kultūra koreliuoja ir kontrastuoja su sustiprėjusiu patriotiškuoju diskursu. Išryškinsime Aisčio poezijoje intertekstais kuriamą savos kultūrinės tapatybės atvirumą, jo individualų sąlytį su pokatastrofiniu daugiakultūriniu literatūros lauku. Aisčio vėlyvosios poezijos kontekste norėsime išskirti kaip meniškai vertingiausią tą jos dalį, kuri išsiskiria savo intertekstiniais ryšiais ir kultūrinės tapatybės atvirumu.

2.2. Vėlyvosios Aisčio poezijos intertekstinis ryšys su romantizmo ir modernizmo literatūra

Pokariu Aistis, ieškodamas naujų kultūrinių orientyrų, atkreipė dėmesį į Europos ir JAV literatūroje aprašytas benamystės patirtis ir motyvus. Tačiau toks benamystės motyvas Aisčio poezijoje kūrė tam tikrą įtampą su įsipareigojimu tautiniam idealui ir tradicijos saugojimui. Kubiliaus manymu, jo poezijoje „po Antrojo pasaulinio karo romantizmo tradicija visai tiesmukai susiejama ne su estetinė programa, bet su valstybės netektimi ir tautiškumo saugojimu“¹⁷⁶. Elina Naujokaitienė, analizuodama pokarinę Aisčio lyriką, minėjo, kad joje „galima rasti ir romantikams būdingo prarasto pasaulio (t. y. senosios tvarkos) ilgesio, ir sentimentalizmo idėjų, įvaizdžiais koduojama pirmapradė žmogaus patirtis (tautosaka), egzistencinės problemos (būties ir buities poliariškumas), yra modernybei būdingo stiliaus kokteilio“¹⁷⁷. Neabejotina, kad modernizmas buvo išsisknijęs jo poezijoje, nors ir slopinamas romantinių tautos saugojimo idealų.

Aisčio eilėraščiuose dominuoja pasmerkto amžinoms klajonėms žmogaus portretas, labai panašus į Vakarų romantikų. Kita vertus, jam nusakyti reikėjo *kito balso*, Nykos-Niliūno dar pavadinto „gravitacijos centro“, balansuojančios tarp tapatybės atvirumo ir būtinybės ją saugoti. Todėl susitelksime į Aisčio pokario poezijoje gausiai aprašytas benamystės patirtis ir analizuosime dvi pagrindines temas: aptarsime meilę prarastai tėvynei („MENI, kai ilgesys“ (SB, 32), „Kelionė“ (BTB, 9)) ir poezijos rašymo („Poezijai“ (SB, 5)). Šios temos ir eilėraščiai pasirinkti kaip jo pratęstos ir naujai plėtotos kultūrinės tapatybės atvirumo pavyzdžiai.

Itin ryški dvigubos benamystės – Lietuvos, o su ja ir Europos netekimo – patirtis išsakyta Aisčio kryžminiu rimavimo būdu sukurtame eilėraštyje „MENI, kai ilgesys“. Jo pavadinimas skatina daryti prielaidą apie Aisčio eilėraščio architekstinis ryšius su elegijos žanru. Iš Antikos atkeliaujantis, Renesanso epochos poetų atgaivintas ir romantikų itin pamėgtas elegijos žanras tampa eilėraščio perskaitymo raktu. Elegiškumą patvirtina ir eilėraštyje pasirodantys hipotekstai – pasaka apie pamotės iš namų išvartus našlaičius, Euripido *Medėja* ir Edgaro Allano Poe elegija „Annabel Lee“ ir baladė „Ulalume“. Cituojamame eilėraštyje jie pajuodinti kaip eksplcitinės nuorodos:

¹⁷⁶ Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija: lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 179.

¹⁷⁷ Elina Naujokaitienė, „Jonas Aistis ir kai kurie Europos kultūros kontekstai“, in: *Jonas Aistis: „Praregėjęs ilgesio akim“*, op. cit., 2004, p. 178.

MENI, kai ilgesys nei pamotė našlaičius

Į šaltį ir į vėją išvijo iš namų,
Kai ėjom vieniši, benamiai prašalaičiai,
O iš visų langų spindėjo jaukumu...

Mūs skruostus degino žvarbus vakaris vėjas
Ir kirto aštrūs ir skaudūs, ir pikti lašai,
O vinkšnos šaukė priekaištaujančia Medėja: –
O rudenie, kam šianakt vėjus atrišai?..

Matai – Naujosios Anglijos spalvingas spalvis
Nukrito žemėn, ir jį jau sutrempė kely...
Numirs, ir vėl numirs gležnutė nei lapelis
Ant marių krašto dangiška Annabel Lee!.. (SB, 32)

Hipertekstinis eilėraščio „MENI, kai ilgesys“ santykis su Poe kūryba nėra atsitiktinis. Dar tarpukariu pasirodžiusio Aisčio rinkinio *Intymios giesmės* (1935) poskyrio pavadinimas kuria paratekstinius ryšius su Poe balade „Ulalume“. Išryškinant mirties motyvą ir suteikiant jai religinių konotacijų poskyris pavadintas „Ulialiūmės kapu“, o šalia pateiktas epigrafas, t. y. į lietuvių kalbą išversta Poe baladės citata: „Ulialiūmė! Ulialiūmė! Tai tavo mirusios Ulialiūmės kapas“. (IG, 43) Programiniame straipsnyje šį amerikiečių poetą Aistis apibūdino kaip labai sugestyvų¹⁷⁸, laiške svarstė versti jo kūrybą¹⁷⁹. Minėtame straipsnyje Aistis nusakė ir savo Europos literatūros recepcijos pokyčius, ir antikinio įvaizdžio pritaikymą savo tėvynei: „Euripido *Medėja* man būdavo tik apviltos meilės skundas, bet kada aš ją skaičiau, netekęs tėvynės, man ji buvo galingas prarastos tėvynės šauksmas.“¹⁸⁰ Pateiktame epitekte nurodytą ryšį sustiprina ir paties termino *elegos* pirminė reikšmė – rauda. Aisčio eilėraščio pavadinimu apraudama namų netektis gali būti susieta ir su Senajame Testamente pateikta istorija apie iš rojus išvarytus pirmuosius žmones. Toks eilėraštyje užkoduotas dar vienas hipertekstinis ryšys su bibliiniu pasakojimu skatina mus pasigilinti,

¹⁷⁸ Jonas Aistis, „Knygos – mano mielosios draugės“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 338.

¹⁷⁹ „Lygiai padariau nuorašus: Annabel Lee ir Ulalume, pastarosios vertimas daug geresnis. Iš vertimų gal reikėtų duoti ką nauja, nes Aukso vabalas jau buvo kadais Jonaičio versta“ (Jonas Aistis, „Laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1949 10“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 188–189).

¹⁸⁰ Jonas Aistis, „Knygos – mano mielosios draugės“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 328.

kaip poetas susieja ir transformuoja religinių implikacijų turintį benamystės pasakojimą su Poe „Annabel Lee“ pasakiškumu ir visatos vaizdiniais¹⁸¹.

Elegijoje lyrinio subjekto kalbėjimas pirmuoju daugiskaitos asmeniu įtraukia ir kitus panašią patirtį turinčius skaitytojus. Pirmojoje strofoje nurodoma pamotės klajoti išvartų vaikų situacija gali būti prilyginta vaikų pasmerkimui amžinoms klajonėms, o gal ir mirčiai. Tiek Aisčio, tiek Poe elegijos pradedamos pasakos motyvais lyriniam subjektui patenkant į tamsią ir kupiną grėsmės erdvę. Tokia erdvė itin išryškėja antrojoje strofoje, kai Aisčio kuriamame poetiniame vaizde vinkšnos leidžia įsivaizduoti rudens peizažą ir vėją, kurio balsą jis netiesiogiai prilygina Medėjos (minėtoje tragedijoje ji, siekdama nubausti neištikimą vyrą, nužudo jūdviejų vaikus) balsui. Abiem intertekstais ne tik nusakomas išdavystės, bet ir nepritapimo svetimoje erdvėje motyvas, o moters vaizdinys susiejamas su meilės tėvynei idėja ir skausmu jos netekus. Išvarmo iš namų situacija elegijoje perteikiama ir mezgant architekstinį ryšį su skirtingais žanrais: stebuklinė pasaka keičiama į lyrinį eilėraštį, kurį galime susieti ir su bibliniu pasakojimu. Senojo Testamento Pradžios knygoje aptinkame Dievo įsakymą pirmiesiems žmonėms: „Nuo visų sodo medžių tau leista valgyti, bet nuo gero bei pikto pažinimo medžio tau neleista valgyti, nes kai tik nuo jo paragausi, turėsi mirti“ (Pr 2, 16–17). Šis draudimas remiantis katalikiška tradicija suvokiamas kaip tam tikras apribojimas, kurį peržengę Ieva ir Adomas išvaromi iš gimtojo Edeno, simboliškai pasmerkiami mirčiai. Išvarmas iš namų Aisčio elegijoje įgyja ir religinę plotmę, tad trečioje strofoje krikščioniškas amžinojo gyvenimo pažadas prabyla visa apimančia mirtimi, o Poe ir Aisčio eilėraščio lyrinio subjekto situaciją suartina rudeniška Naujoji Anglija.

Rudens intertekstas ne tik nurodo Poe baladę „Ulalume“. Šios žymusis asonsansinis derinys (*sober – October – Auber*) kaip esminė tamsaus ir niūraus laiko nuoroda, žyminti atsisveikinimą, Aisčio eilėraštyje transformuojama semantiškai ir fonetiškai priešingu vaizdu – „spalvinguoju spalviu“. Būtent toks rudens vaizdinys ateina iš minėtos prieškarinės Aisčio

¹⁸¹ Svarbu paminėti, kad su Poe poezija Aistį susieja ir metriniai pokyčiai. Poe „Annabel Lee“ parašytas parašytas keičiant anapestinį teatramerą į trimetą (Alfred Corn, *The Poem's Heartbeat: A Manual of Prosody*, Port Townsend, Wash: Copper Canyon Classics, 2008, p. 51). Pokytis įvyksta būtent kalbant apie Anabelės Lee mirties aplinkybes. O štai Aisčio eilėraštį sudaro jambai, bet visose antrose eilėraščio eilutėse į jambą įsiterpia chorėjas arba daktilis, o užbaigiama anapestu. Šitaip pabrėžiant perėjimus nuo skaudžių benamystės aplinkybių perteikimo prie našlaidžių lyrinio subjekto patirčių aprašymo.

poezijos kaip mirštančios Europos metaforos¹⁸². Tačiau mirštančią Europą ir kenčiančios tautos raudą šioje elegijoje Aistis pakeičia pulsuojančiu visatos ritmu, išreišdamas tai mirštančios mylimosios Anabelės Li vaizdiniu. Jis naudoja Poe eilėraščio schema – amerikiečių poetas mylimosios vaizdinį naudoja vaizduodamas metoniminį perėjimą nuo vaikystės meilės objekto prie universalios visatos simbolikos¹⁸³.

Aiščio eilėraštyje „Kelionė“ tremtis ir benamystė taip pat pasirodo kaip daug svarbių sąsajų su bendrąja Europos kultūra turinti tema ir priartėja prie katastrofinių išgyvenimų refleksijos. Eilėraštyje gausu intertekstinių ryšių, jų aptinkame jau pavadinime. Kūrinio antraštė mezga hipertekstinį santykį su Baudelaire'o eilėraščiu „Le Voyage“¹⁸⁴. Pasak Genette, hipertekstualumas dažnai atskleidžiamas paratekstinėmis priemonėmis, kurios turi bendrą sutartinę reikšmę¹⁸⁵. Iš pirmo žvilgsnio „Kelionė“ neatrodo kažkuo ypatingas pavadinimas, tačiau vis dėlto veikia kaip implicitinė nuoroda. Jai identifikuoti reikia vadinamojo kompetentingo skaitytojo, gerai susipažinusio su Aiščio ankstesne kūryba, o būtent rinkiniu *Imago mortis* (1934). Šis pradėdamas epigrafu iš Baudelaire'o eilėraščio „Le Voyage“: „Ô Mort, vieux capitaine, il est temps! levons l'ancre! / Ce pays nous ennuie, ô Mort! Appareillons!“¹⁸⁶ Norėdamas suvokti minėto epigrafo prasmę ir santykį su Aiščio rinkiniu *Imago mortis*, skaitytojas turi ne tik būti

¹⁸² „Aš gyvenu agonija, geltonu rudeniu / Drauge su merdinčia, su mirštančia Europa“ (*EIL*, 72).

¹⁸³ „Of my darling — my darling — my life and my bride, / In her sepulchre there by the sea — / In her tomb by the sounding sea“. („Mano mylimosios – mano mylimosios – mano gyvenimo ir mano nuotakos, / jos karste ten, pajūrio šaly, / Jos karste neramiam pamary.“ (pažodinis vertimas K. B.)

¹⁸⁴ Charles Baudelaire, *Les Fleurs du mal*, Paris: Les belles éditions, 1933. Toliau cituojant nurodoma santrumpa FM ir puslapio numeris. Dėl analizės aiškumo Baudelaire'o eilėraščio pavadinimą vartosime originalo kalba.

¹⁸⁵ Gérard Genette, *op. cit.*, 1997, p. 8.

¹⁸⁶ Šio epigrafo vertimų į lietuvių kalba apstu. Jį yra vertęs Sigitas Geda („Mirtie, senasis kapitone, metas! Judam! / Pabodo šį šalis! Pirmyn kitu keliu!“ (Charles Baudelaire, *Piktybės gėlės*, iš prancūzų k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 223), Vytautas Kubilius („O Mirtie, senasis kapitone, jau metas! pakelkime inkarą! / Šis kraštas mums įkyrėjo, o Mirtie! Išplaukime!“ (Vytautas Kubilius, „Paaiškinimai“, Jonas Aistis, *Katarsis*: eilėraščiai, sud. Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1988, p. 368), Antanas Vaičiulaitis („Mirtie, senasis kapitone, jau laikas! pakelkim inkarą! / Šis kraštas mums pabodo, o Mirtie! Leiskimės į jūrą!“ (Antanas Vaičiulaitis, „Paaiškinimai“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1988, p. 429), Tomas Venclova „Kelk inkarą, Mirtie, senasis kapitone! / Apkarto šie krantai! Kelk inkarą, Mirtie!“ (Charles Baudelaire, „Kelionė“, in: Tomas Venclova, *Pašnekesys žiemą*: eilėraščiai, vertimai, Vilnius: Vaga, 1991, p. 158).

susipažinęs su Aisčio kitais eilėraščių rinkiniais, bet ir juos nuolat lyginti su Baudelaire'o kontekstais.

Skrupskelytė yra pažymėjusi, kad ankstyvoji Aisčio poezija gausi epigrafų, o jais liudijama tendencija „žodį ugdyti santykyje su kitų poetų žodžiu“¹⁸⁷. Jie ne tik sukuria intertekstinius ryšius, bet ir parodo, kad „poeziją Aistis išgyveno kaip žodžių audinį, ne kaip gyvenimiškos emocijos atspalvį“¹⁸⁸. Interpretacijos tikslas bus parodyti Aisčio eilėraščio „Kelionė“ intertekstinius ryšius su Baudelaire'o „Le Voyage“. Atskleisime, kad abiejų poetų eilėraščius sieja ne tik bendras pavadinimas, bet ir motyvai, kompozicija¹⁸⁹, kelionės „aprašymo“ medžiaga, taip pat prancūzų poeto perteikta gyvenimo kaip kelionės alegorija.

Aisčio eilėraštyje randame pavartotus tris svarbiausius motyvus, kurie jį susieja su Baudelaire'o „Le Voyage“:

Aisčio „Kelionė“

Baudelaire'o „Le Voyage“

Odisėjo kelionės:

Vieni laivais – bures ištempęs vėjas –
Kiti gi pėsti eis per miestus ir šalis.
Ir nors sakais, kad tu ne Odisėjas,
Bet nežinai, kiek tu papasakot gali.
(BTB, 9)

Les uns, joyeux de fuir une patrie
infâme;
D'autres, l'horreur de leurs
berceaux, et quelques-uns,
Astrologues noyés dans les yeux
d'une femme,
La Circé tyrannique aux dangereux
parfums¹⁹⁰. (FM, 186)

¹⁸⁷ Viktorija Skrupskelytė, *op. cit.*, 1990.

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ Aisčio eilėraštis yra žiedinės kompozicijos: pabaigoje pakartojama pirmoji strofa, tik sukeistomis eilutėmis. Pasak Kubiliaus, tarpukariu parašyto eilėraščio „Kryžkelė“ kompozicijos pagrindą sudaro „ištinė kompozicinė spiralė, nusižiūrėta galbūt iš Charles'io Baudelaire'o eilėraščio „Vakaro harmonija“ (Vytautas Kubilius, *op. cit.*, 1999, p. 60–61). Tad manome, kad ir pokario kūryboje išlieka ankstesnės meninės praktikos. Aisčio „Kelionės“ kompozicija ironiškai pabrėžia Baudelaire'o „Le Voyage“ kuriamą nuolatinės kelionės troškimą.

¹⁹⁰ „Vieni linksmi, apleidę tėviškę nedorą, / Kiti – nuo lopšio siaubo sprunka, dar apstu / Spėliotojų, kur moters vyzdžiuos plūduriuoja, – / Nuo Kirkės tironijos su grėsliau kvapu“ (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 216).

Senojo Testamento:

O jei grįžai praūžęs ir praleidęs	Plusieurs religions semblables à la
Tėvų turtus, lėbaudamas viešuos	nôtre,
namuos	Toutes escaladant le ciel; la
Tave sutiks ir džiaugsmas jūjų veide	Sainteté,
Viską gražiai atleis, viską ranka	Comme en un lit de plume un
numos...	délicat se vautre,
(BTB, 10)	Dans les clous et le crin cherchant
	la volupté ¹⁹¹ . (FM, 189)

Kelionės į Kiniją:

Jeį tėviškę, tarytum Marco Polo,	De même qu'autrefois nous
Nežinomas ir vargšas andai palikai –	partions pour la Chine,
(BTB, 10)	Les yeux fixés au large et les
	cheveux au vent ¹⁹² . (FM, 190)

Aiščio eilėraštis „Kelionė“ funkcionuoja ir kaip Baudelaire'o teksto imitacija, ir kaip jo originali transformacija. Genette'as teigė, kad ribos tarp imitacijos ir transformacijos gali keistis, ir gana įprasta, kad hipertekstas vienu metu transformuoja ir imituoja hipotekstą¹⁹³. Aiščio eilėraštis priartėja prie Baudelaire'o „Le Voyage“, autoriui naudojant tas pačias aliuzijas ir plėtojant panašias gyvenimo kaip kelionės, jos išpūdžių aprašymo temas, išlaikant ironišką kalbėjimo būdą. Lietuvių poeto eilėraštis kaip ir Baudelaire'o kuria modernią Odisėjo kelionės į pomirtinę karalystę versiją. Jis perteikia europiečių kelionių į Naująjį pasaulį interpretaciją bei reflektuoja Senojo ir Naujojo pasaulio susidūrimą. Šioje kelionėje dalyvauja tik antiherojai. Aiščio eilėraštyje lyrinio subjekto tapatybė kuriama paradokais: negalintis prabilti Odisėjas, nepatyręs kelionių negandų šeimos tėvas, ištikimos mylimosios apgautas vyras, gailestingai priimtas niekšas sūnus palaidūnas, neturtingas keliautojas Markas Polas. O Baudelaire'o eilėraštyje tokiu antiherojumi tampa Amerigas Vespuccis, pavaizduotas kaip

¹⁹¹ „Religijų gausa, kur panaši į mūsų / Šturmu jos ima dangų visos; Šventuma, / Lyg pūko pataluos vartytūsi lepusis, – / Jam vinys, ašutai – goslybė geidžiama“. (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 221).

¹⁹² „Taip Kinijon kadais mes plaukdavom prekiauti, / Akis įsmeigę tolin, sušiauštais plaukais“ (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 222).

¹⁹³ Gérard Genette, *op. cit.*, 1997, p. 30.

Ameriką atradęs girtuoklis kapitonas („Ce matelot ivrogne, inventeur d'Amériques“¹⁹⁴ (FM, 190)).

Tačiau kartu Aisčio eilėraštis transformuoja Baudelaire'o kelionės kaip pažinimo šaltinio alegoriją. Baudelaire'o tekstas vaizduoja to meto modernaus žmogaus tapatybę: kupiną nuobodulio, malonumų ir genamą troškimo kuo daugiau pažinti. Tačiau jo keliautojas trokšta ne tik judėti ar įgyti žinių („Amer savoir, celui qu'on tire du voyage!“¹⁹⁵ (FM, 189)), bet, pasak Nicolae Babuts, iš esmės pakeičia galimus kelionėje išskilsiančius klausimus ir jų atsakymus¹⁹⁶. Prancūzų poeto keliautojo išsakytos patirtys neretai Baudelaire'o tyrėjų interpretuojamos kaip tradicijos perdavimas nauja forma šiuolaikinio skaitytojo atminčiai¹⁹⁷. Jis mėgina atverti „turingas prisiminimų skryneles“: „Montrez-nous les écrins de vos riches mémoires, / Ces bijoux merveilleux, faits d'astres et d'éthers“¹⁹⁸ (FM, 187). Šiais pasakojimais trokštama išsklaidyti kelionėje vis užplūstantį nuobodulį, įvykstantį kaskart sužinojus, atradus kažką naujo („Faites, pour égayer l'ennui de nos prisons“¹⁹⁹ (FM, 187)). Užuoat atradęs vietą, patenkinančią visus keliautojo troškimus, Baudelaire'o lyrinis subjektas tik kuria prisiminimus, gilinančius jį kankinantį nuobodulį.

Aisčio keliautojas taip pat nemėgina išsilaisvinti iš kelionę varančio nuobodulio ar prisiminimų, nes pats nepatiria transformuojančios kelionės galios: „Akyse gi, tartum kaleidoskope / Vaizdų vaizdai, bet efemeriški, trumpi...“ (BTB, 9). Bet Aisčio eilėraštyje Baudelaire'o turtingų ir gausių atsiminimų metafora pakeičiama į optinį įtaisą – kaleidoskopą. Šis veidrodiniu principu veikiantis įtaisas, pripildytas spalvotų akmenukų ar stikliukų, įprastai rodo kintančius vaizdus ir sukuria menamą objektų atvaizdą. Eilėraštyje jis nusako bodleriškos prisiminimų gausos likutį, mozaikiškus, greitai besikeičiančius potyrių rudimentus. Šitaip Aisčio lyrinis subjektas veikiau šaiposi iš modernaus žmogaus naujumo troškimo: „Vis priešais mus nežinoma vilionė / Klaikus ir kerintis, tartum sirenos gal?“ (BTB, 9).

¹⁹⁴ „Jūreivį girtą, tą amerikų radėją“ (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 218).

¹⁹⁵ „Karčioji patirtie, kelionėj atsiskleidus!“ (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 222).

¹⁹⁶ Nikolae Babuts, *Baudelaire: At the Limits and Beyond*, Network: University of Delaware Press, 1997, p. 112.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 115.

¹⁹⁸ „Atverkit dėžes, kur atmintį sudėję, / Kur eteris, akmuo žvaigždėtom skiauterėm“ (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 218).

¹⁹⁹ „Kad išblaškytumėte mūsų kalėjimų nuobodulį“ (vertė Marius Boreišis, *op. cit.*, 2010, p. 14).

Intertekstinė Aisčio eilėraščio „Kelionė“ analizė parodė, kad jame suabejojama romantikų pamėgta kelionės kaip gyvenimo pažinimo alegorija, o Senojo ir Naujojo pasaulio susidūrimas perteikiamas ironiškai. Eilėraščio lyrinio subjekto tapatybė išreiškiama transformuotais mitinių herojų pavidalais, suvokiant, kad moderniojo žmogaus saviidentifikacija neatsiejama nuo platesnio kultūrinio ir mitinio mąstymo. Aisčio eilėraštyje pasitelkiami jo ankstesnėje kūryboje pamėgti intertekstai, perkeičiant juos į pokatastrofiniu laiku gyvenančio lyrinio subjekto beprasmybės patirtis, persmelktas bevietiškuo.

Iš romantizmo ir modernizmo literatūros į Aisčio eilėraščius persikelia vienišo, nesuprasto, atstumto poeto ir jį pasmerkusios minios motyvas („Poetui“ (NI, 45), „Poeto dalia“ (SB, 12)). Interpretuodami Aisčio eilėraščių „Poezijai“ (SB, 5) aptarsime, kaip jame formuluojamos modernizmo poetams itin svarbios rašymo temos ir kuriami įvairūs intertekstiniai ryšiai.

Vienas iš paskutinių rinkinių *Sesuo buitįs* įrėmintas prologu „Poezijai“ ir epilogu „Laukimas“. Jie išskirti grafiškai mažesniu, pasviru šriftu. Ankstyvojoje jo poezijoje taip pat gausu tuo metu nemadingų prologų ir epilogų. Jais poetas stiprina komunikaciją su skaitytoju, o gal net kontroliavo perskaityto teksto recepciją. Tarpukariu populiarių „kalbėjamą širdies balsu“²⁰⁰ (romantizuotą ir psichologizuotą poezijos suvokimą ir rašymą) keitė nauju rašymo būdu, teigė, kad eilėrašties visų pirma yra poetinė tikrovė ar teatro scena. Elena Baliutytė pažymėjo, kad tokiu nauju dialogo kūrimu Aistis siekė kalbėtis ne su jausmingu, bet su sąmoningu ir kritišku skaitytoju. Eilėraščiuose dažnai perteikiama kūrybos akto refleksija, nukreipianti skaitytojo dėmesį į poetinę formą, išryškinanti jos autonomiškumą, kaip tą mėgo daryti romantikai ir ypač modernistai.

Aistis buvo pamėgęs kurti poezijos tekstinius ryšius su Shakespeare'o sonetais ir dramomis. Ankstesnėje jo kūryboje itin daug šekspyriškų įvaizdžių. Laiškuose jis atskleidė ir platesnius recepcinius kontekstus bei savo poezijos santykį su anglų dramaturgo veikalais. Nors 1937 m. gruodžio 26 d. laiške Antanui Vaičiulaičiui Aistis nebuvo toks kritiškas ar nusivylęs, bet pasidžiaugė įvertinimu: „Aš niekad neužmiršiu to šaunaus recenzento, kuris taip gražiai 1932 *Vaidilutėje* pagyrė mano *Eilėraščius*: „Dabar autorius, matyt, Šekspyra skaito“. Ak, jis neklydo, nors aš tada Šekspyro neskaičiau, o buvau perskaitęs prieš gerų septynetą metų.“²⁰¹ O štai pokariu Aistis jau

²⁰⁰ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, 1999, p. 93.

²⁰¹ Jonas Aistis, „Laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1937 12 26“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 34–35.

kritiškiau vertina iš Shakespeare'o perimtus eilėdaros principus, pritaikytus savai poezijai.

Eilėraštyje „Poezijai“ perteikiama lyrinio subjekto ir jo ištikimos, bet prarastos mylimosios tema. Iš pirmo žvilgsnio – tai klasikinė iš romantizmo tradicijos atkeliaujanti situacija. Pirmasis interpretacijos etapas skaitytojui veikiausiai nesukelia sudėtingų teksto suvokimo klausimų. Tačiau euristinėje skaitymo stadijoje susiduriame su teksto sutankėjimais, pasirodančiais jau eilėraščio antraštėje „Poezijai“. Daiktavardžio naudininku nurodoma, kam skirtas eilėraštis, ir šitaip užkertamas kelias spekuliacijoms apie jo atsiradimo užtekstines aplinkybes. Antraštė skatina sutelkti skaitytojo žvilgsnį į poetiniame tekste užfiksuotą rašymo problematiką. Tokiu būdu eilėraštyje mezgami tiek hipertekstiniai ryšiai su konkrečiu Shakespeare'o 116-uoju sonetu, tiek metatekstiniai ryšiai su poetine kūryba. Daugelis anglų dramaturgo ir poeto tyrėjų klausė, kas gi yra tas šekspyriškas sonetų meilės objektas, iš kurio tikimasi amžinos draugystės? Douglaso Trevouro nuomone, juo veikiau tampa ne realūs subjektai, bet pati poezija²⁰². O pasak lietuviškuosius Shakespeare'o vertimus tyrusių Albinos Keblikaitės, Redos Pabarčienės, Deimantės Veličkienės, būtent 116-ajame sonete „įvardis *it* (penktoji eilutė) leistų išvelgti poeto meilės poezijai ir kūrybai apdainavimą“²⁰³. Shakespeare'o eilėraštyje suabstraktinamas meilės konceptas. Jo objektu tampa ne konkretus asmuo, bet pati poezija. Aisčio eilėraščio antraštėje nurodytas kreipinys išlaiko šekspyrišką idėją apie meilę poezijai, peržengiančią laiką ir išliekančią amžinai.

Neretai komentarai apie kūrybos genezę, santykį su ja pasirodo būtent epitektuose: poetų viešojoje komunikacijoje (interviu, atsiliepimuose, pristatymuose) ar privačioje (laiškuose, dienoraščiuose). O štai Aisčio eilėraštyje „Poezijai“ dėmesio centre rodomi poezijos „užkulisiai“. Eilėraštyje pateikiamas santykis su estetiniu objektu intymus, artimas. Pirmoje strofoje lyrinis subjektas, įgavęs poeto bruožų, siekia atramos kūryboje it mylimosios glėbyje:

VIS SUGRĮŽTU pas tave, kop gi, o mylima,
Besugrįšiu nūnai, tiltus sudeginęs
Ir laivus paskandinęs,
Niekieno nebelaukiamas? (SB, 5)

²⁰² Douglas Trevour, „Shakespeare's Love Objects“, in: *A Companion to Shakespeare's Sonnets*, ed. by Michael Schoenfeldt, Oxford: Wiley-Blackwell, 2007, p. 234.

²⁰³ Reda Pabarčienė, Deimantė Veličkienė ir Albina Keblikaitė, „Williamo Shakespeare'o sonetų vertimai: Sigito Gedos Bandymas“, *Žmogus ir žodis*, 2014, Nr. 16 (2), p. 22.

Lyrinis subjektas patenka į liminalią erdvę, kuriai nusakyti pasitelkiamos eksplikitinės nuorodos – sudeginti tiltai ir paskandinti laivai. Jais kuriamas hipertekstinis ryšys su lietuvių tautosaka ir šiaip banalia romansų leksika. Joje tiltas vaizduoja perėjimo situaciją, kuri galima tik įvykdžius reikalingus ritualus. „Sudeginti tiltai“ frazeologijoje nusako nutrauktus ryšius su praeitimi, o „paskandintas laivas“ – neapraudotųjų, deramai nepalaidotųjų likimą – taigi pasmerktųjų amžinoms klajonėms. Kūrinyje išlaikoma tradicinė minėtų eksplikitinių nuorodų reikšmė ir jomis nusakoma išmėginimo negalinti įveikti lyrinio subjekto tapatybė.

Antroje strofoje aptinkame ir paties meilės objekto apibūdinimą:

Tu buvai man gera saulėj įkaitusiam
Tyrų smėlio kely, šaltyje, pūgose
Ir miškų tankumynuos
Kelio tavip nepraskynusiam. (SB, 5)

Jam nusakyti parenkama šekspyriška implicitinė nuoroda – kelrodė. Anglų poeto sonete ji atitinka jūreiviams talkinančio švyturio – Šiaurinės žvaigždės – simboliką²⁰⁴. Šiaurinė žvaigždė, dar vadinama *Stella Maris*, Shakespeare'o eilėraštyje nurodo krikščionišką meilės slėpinį. Aisčio eilėraštyje išplečiamas Shakespeare'o intertekstas įtraukiant platesnį klajonių paveikslą, skirtingas geografines vietas, ne tik jūrą, tačiau kartu išsaugomi intertekstiniai ryšiai su krikščioniškąja tradicija. Šie ryšiai tik sustiprinami eilėraštyje naudojant implicitinę nuorodą iš krikščioniškosios tradicijos – guodžiančių, raminančių „dangiškų rankų“ (SB, 329) intertekstą. Juo atkartojamas šekspyriškas *every-fixed mark* simbolis, implikuojantis dvasinės santuokos suteikiamą amžiną įspaudą²⁰⁵. O intertekstinius ryšius su senaisiais krikščioniškais tekstaust sustiprina ir Aisčio eilėraštyje pavartoti adresyvai *tavip, kop*. Pasak pastarąjį žodį komentavusio Dominyko Urbo, *kop* galime atrasti jau Martyno Mažvydo tekstuose: „*Kop* jau mes turim tekėti, / Kurs galėtų mus gelbėti? / Tavęsp, Pon Christe, vienop.“²⁰⁶ Tačiau

²⁰⁴ „O no! It is an ever-fixed mark / That looks on tempests and is never shaken; / It is the star to every wand'ring bark, / Whose worth's unknown, although his height be taken.“ (William Shakespeare, „Sonnet 116: Let me not to the marriage of true minds“, <https://www.poetryfoundation.org/poems/45106/sonnet-116-let-me-not-to-the-marriage-of-true-minds> [žiūrėta 2021 03 02]) „Tikroji meilė – tik žvaigždė skaisti, / Kuri nė mirksniui nepaliauja degti / Ir drąsina jūreivį gūdžią naktį, / Kai laivą svaido viesulai pikti“ (Viljamas Šekspyras, *Sonetai*, iš anglų k. vertė Aleksys Churginas, Kaunas: Mens sana, 2004, p. 247).

²⁰⁵ Reda Pabarčienė, Deimantė Veličkienė ir Albina Keblikaitė, *op. cit.*, 2014, p. 24.

²⁰⁶ Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, 1988, p. 437.

tavip vietininko forma nurodo kitą svarbų aspektą – kalbos ir buvimo santykį. Antanas Maceina, analizuodamas Martino Heideggerio „kalba – būties namai“ konceptą, teigė, kad lietuvių kalboje šis buvimas nusakomas būtent vietininko formomis²⁰⁷. Taigi Aisčio eilėraštyje vartojami adresyvai žymi ir įsibuvimo kalboje stoką, turinčią maldingo kreipimosi bruožų.

Apibendrindami atliktą Aisčio eilėraščių intertekstų tyrimą, manome, kad tėvynės okupacija ir skaudi asmeninė į ją sugrįžti negalinčio išeivio patirtis interpretuojama platesniame Europos literatūros intertekstų lauke, kuris susiformavo ankstyvuosiuose poezijos rinkiniuose. Iš modernistinės kultūros lauko į Aisčio vėlyvąją kūrybą neabejotinai ateina kosmopolitiškai atviros tapatybės lyrinis subjektas, kuriam kūryba tampa vienintele patikima vieta, galinčia išgelbėti nuo pokatastrofinio pasaulio chaoso. Vis dėlto turime pripažinti, kad intertekstiniai ryšiai su modernizmo literatūra pokarinėje Aisčio lyrikoje sumenksta ir išlieka ryški katastrofinė nuotaika bei išgyvenimų refleksija, nes daugiau dėmesio joje sulaukia toliau aptariamai architekstiniai ryšiai su antikiniu ir krikščioniškuoju paveldu.

2.3. Antikinio paveldo link

Pokariu Aistis antikinę tradiciją ne tik apmąstė publicistikoje ir poezijoje, bet ir taikė savo asmeniniam gyvenimui. 1947 m. vasaros pabaigoje laiške prancūzų lingvistui ir mokytojui Antoninui Duraffourui jis užsiminė apie kalbą, pasakytą Marianapolio kolegijoje diplomų įteikimo proga. Joje Aistis aptarė Amerikos ir Europos civilizacijų skirtumus. Dabartinę Europą prilygino Graikijai, o Ameriką – Romai²⁰⁸. Graikiją šiame kontekste suvoktume kaip Europos kultūros šaltinį, jos ištakas. O Romą – kūrybišką ir atvirą kitybei perimti. Šiuo palyginimu Aistis pabrėžė civilizacines ribas ir jų peržengimą. Šitaip jis įsitraukė į pokarinius debatus apie europietiškos ir amerikietiškos kultūros šaknis, permąstė jų reikšmę. Antikinė rašymo tradicija Aisčiui buvo svarbi net ir asmeniniame gyvenime. Mirus uošviui Pijui Grajauskui, svarstė parašyti tekstą pagal Tacito veikalą *Apie Julijaus Agrikolos gyvenimą*²⁰⁹. Tačiau iš sumanymo liko tik eilėraščių rinkinio *Nemuno ilgesys* epigrafas („Forma metis aeterna, quam tenere ac

²⁰⁷ Antanas Maceina, *Kalbos filosofija*, <http://www.maceina.lt/html/kalbosfilosofija.html>, [žiūrėta 2022 10 30].

²⁰⁸ Jonas Aistis, „Laiškas Antoninui Duraffourui, 1947 m. vasaros pabaiga“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 119.

²⁰⁹ Jonas Aistis, „Laiškas Stasiui Santvarui, 1947 10 10“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 125.

exprimere non per alienam materiam et artem“²¹⁰) ir rinkinyje *Sesuo buit*is išspausdinta oktava „Mirtis“ (SB, 35). Mąstydamas apie savo kūrybą, Aistis rėmėsi antikiniais autoritetais: „Rašysiu apie du svarbiausius dalykus žemėje, kurie, anot Homero, vienas yra meilė, antras yra karas.“²¹¹ Donskis tokį dialektinį mąstymą, pagrįstą *odi et amo* (myliu ir nekenčiu) santykiu, yra pavadinęs unikaliu Europos bruožu, leidusiu gimi moderniajai Europai²¹². Tokia meilės ir karo tema ryškiausiai įsitvirtino istoriniuose-patriotiniuose eilėraščiuose, pavyzdžiui, „Lietuva“, „O tautietė“, „Kaunas“ ir daugelyje kitų rinkinyje *Be tėvynės brangios*.

Ankstesniame skyriuje analizavome Aisčio ir Shakespeare'o meilės poetiniam žodžiui temą, o šiame analizę pratęsime atkreipdami dėmesį į antikinius intertekstus eilėraštyje „Kristaliniam karste“ (KK, 9). Taip pat analizuosime dviejų sonetų – „Narcizas“ (BTB, 43) ir „NES, kai visi“ (NI, 46) – antikinius intertekstus. Jie atsiliepia į 1954 m. laiškuose Aisčio aprašytą sugrįžimą prie klasikinio Aristotelio *Politikos* veikalo. Tuo metu Aisčiui itin rūpėjo bendruomenės ir kuriančiojo žmogaus santykio dinamika.

Nalivaikaitė, aptardama tarptekstinius operos ryšius, minėjo, kad gali būti keblu juos įvardyti kaip architekstualius ar metatekstualius, kai inspiracijos šaltiniu tampa pati opera²¹³. Ji teigė, kad architekstualumą reikėtų laikyti – diskurso tipo, dėstymo manieros, žanro – visumą, t. y. formalių ir stilistinių kūrinio elementų nulemtą kūrinio ryšį su tam tikru žanru, tada lieka erdvės metatekstualumui kaip pačios operos refleksijai idėjinėje plotmėje²¹⁴. Analogišką situaciją galime matyti ir Aisčio poezijoje, kai ypač paskutiniame rinkinyje išryškėja poezijos kaip įkvėpimo ir atramos šaltinio svarba.

Tiek anksčiau aptartais atvejais, tiek ir eilėraščio „Kristaliniam karste“ labai svarbus jo antrašte kuriamas paratekstinis ryšys. Kūrinio pavadinimas sutampa su rinkinio ir poskyrio (išskiriamas grafiškai) pavadinimu ir pirmąja eilėraščio eilute. Šitaip jam suteikiama prologo funkcija. Prologas, atkeliaujantis iš antikinės dramos tradicijos, įprastai supažindindavo su faktais ir įvykiais. Pasak Genette'o, jo funkcija nėra pristatyti ar komentuoti, bet pateikti ekspoziciją kaip dramos fabulos dalį²¹⁵.

²¹⁰ „Amžinas dvasios atvaizdas, kurio [negalima] išreikšti svetima medžiaga ir technika“ (vertimas K. B.).

²¹¹ Jonas Aistis, „Laiškas Vytautui Sirijos Girai, 1960 11 28“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 480.

²¹² Leonidas Donskis, *Didžioji Europa. Esė apie Europos sielą*, Vilnius: Versus Aureus, 2016, p. 113.

²¹³ Paulina Nalivaikaitė, *op. cit.*, 2017, p. 75.

²¹⁴ *Ibid.*

²¹⁵ Gérard Genette, *op. cit.*, 1997, p. 166.

Aisčio „prologas“ pratęsias šią dramatinę tradiciją ir perteikia lyrinio subjekto monologą. Tolesnė analizė parodys, kaip kuriamas intertekstinis ryšys su Orfėjo ir Euridikės mitu ir kokią jis turi sąsają su bendresniais Aisčio poezijos rašymo prasmės apmąstymais Lietuvos okupacijos metais.

Patrickas Colmas Hoganas, aptardamas, kokie pasakojimai išlaiko modernios tautos, ypač krizinėse situacijose, vidinę sanglaudą, išskyrė tris naratyvumo struktūras: herojinę, romantinę ir pasiaukojimo²¹⁶. Vienas iš ryškiausių tokio pasiaukojimo simbolių, ypač romantizmo literatūroje, tapo poeto-atpirkėjo figūra, dažnai reprezentuojama kaip mitinis dainius, eiliavimo pradininkas Orfėjas²¹⁷. Kita vertus, Orfėjas simbolizavo ir poetinio žodžio magiją ir galią – paveikti dievus ir prikelti iš mirties mylimąją. Nuo pat ankstyvosios lyrikos Aisčio poezijoje galime matyti Orfėjo mito transformacijų. Jis „atpažino save Orfėjo mite“²¹⁸, – teigė Tūtlytė. O Dovilė Švilpienė minėjo, kad „Aistį Orfėjas žavi ne savo pasiaukojama meile, bet ypatingu gebėjimu alksnine dūdele atgaivinti medžius, suminkštinti akmeninę mirties širdį – tokią galią jis siekė įkūnyti savo poezijoje: sugraudinti, pravirkdyti geliančio skausmo simfonija“²¹⁹. Orfėjo mitas lydėjo ir emigracijoje. Aistis straipsnyje „Orfėjo pėdomis“ svarstė parašyti „Orfėjaus eilių ciklą. Ir ne to rašto vazų ir skolastų Orfėjų; su lyra ir kvintilijoniška retorika, bet aną pirminio mito Orfėjų su skurdžia alksnio birbyne ir gailia melodija, kuri Zonos kalno viršuje paliko ažuolus dailiai iki šiol tebešokančius pavaną.“²²⁰ Aisčiui Orfėjas išreiškė išplėtoto dialogo galimybę: šansą poetui suartėti su savo skaitytoju ir savo tauta, o lietuvių tautai ir literatūrai – su Europa. Todėl universali mitinė Orfėjo ir Euridikės istorija tapo labai svarbiu jo poezijos intertekstu. Aisčio eilėraštyje „Kristaliniam karste“ Vergilijaus *Georgikų* Orfėjo mitas buvo sujungtas su stebuklinės pasakos motyvais:

Kristaliniam karste mano laimė ir lobis,
Mano džiaugsmas ir mano prasmė!
Šermenų liūdesys mano sielą apgobęs,
Šermenų liūdesys ir giesmė... (KK, 10)

²¹⁶ Žr. Patrick Colm Hogan, *Understanding Nationalism: On Narrative, Cognitive Science, and Identity*, Columbus: The Ohio State UP, 2009, p. 191–212.

²¹⁷ Marko Juvan, „The Poetic Sacrifice: Cultural Saints and Literary Nation Building“, *Frontiers of Narrative Studies*, 2018, Vol. 4, No. 1, 2. 168.

²¹⁸ Rita Tūtlytė, „Jono Aisčio eilėraščių paslaptis“, in: Rita Tūtlytė, *op. cit.*, 2006, p. 91.

²¹⁹ Dovilė Švilpienė, „Išpažintinė J. Aisčio lyrika“, *Gimtas žodis*, 2005, Nr. 1, p. 18.

²²⁰ Jonas Aistis, „Orfėjaus pėdomis“, cituota iš: Antanas Vaičiulaitis, „Jono Aisčio žodžiais“, in: Antanas Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 174.

Antikiniame mite nusileidęs į požemio karalystę Orfėjas savo muzika sužavi jos valdovus ir gauna šansą išsivesti mylimąją, tačiau turi laikytis Persefonės ir Hado įsakymo neatsigręžti, iki paliks požemio karalystę. Šio įsakymo nepaisęs Orfėjas praranda Euridikę amžiams, dėl to netenka gebėjimo mylėti, kurti ir galiausiai po ilgų klajonių miškuose ir kalnuose sudraskomas bakchančių. Priešingai nei Vergilijaus Orfėjas, Aisčio lyrinis subjektas neįgauna teisės susigražinti mylimosios lyros garsais. Ši netektis žymi Aisčio vėlyvosios poezijos tragiką – neviltį dėl menkėjančios poezijos galios, nusivylimą netekus tėvynės. Jo eilėraštis skatina skaitytoją ne tik galvoti apie kūrybos galią praradusį dainių, bet ir savosios vietos neatradusį poetą. Taigi užgęsta romantizmo idealai. Ypač žinant, kad, išleidęs paskutinį poezijos rinkinį „Kristaliniam karste“, Aistis epitektuose ima kalbėti apie poetinės kūrybos pabaigą. Dovanodamas jį bičiuliui Antanui Mažyliui pasakė, kad „čia mano poezijos karstas“²²¹, o 1958 m. kovo-balandžio laiške Keliuočiui teigė, kad „tai paskutinė mano knyga. Praėjo labai natūraliai noras eilėmis rašyti“²²². Visa ši informacija skatina į eilėraščių „Kristaliniam karste“ žvelgti kaip į metatekstiniu ryšiu sukurtą negalėjimo rašyti temą, o kartu perteikia ir negalėjimo tapti tautos poetu-pranašu nuoskaudą.

Neabejotinai jį skaudino tai, kad okupuotoje Lietuvoje jis buvo visiškai uždraustas ir išstumtas iš literatūros kanono, istorijos ir literatūros vadovėlių, kad, skirtingai nei „teisingai“ politinį kelią pasirinkusi jo kartos poetė Salomėja Nėris, buvo užmirštas ir nežinomas jaunesnei lietuvių skaitytojų kartai. O JAV iš jaunesnės kartos sulaukęs kritiškų vertinimų, Aistis nuolat grįždavo prie jam svarbiausio poezijos reikšmės klausimo. Nesuradus į jį atsakymo, poetinis žodis netenka perkuriančios ir išvedančios iš nebūties galios. Eilėraštyje nusakyta beprasmė mylimosios mirtis, o bakchančių įvykdytas Orfėjo sudraskymas Aisčio kūrinyje pakeičiamas kančios po laivo katastrofos (simbolinis sudraskymas) intertekstu: „O kaip vienas likau! Be tavęs pasimetęs / Vandenuos, kaip „Medūzos“ plauste!“ (KK, 10). Kabutėmis išskirta ekspllicitinė Théodore'o Géricault paveikslo „Medūzos plaustas“ nuoroda. Žymiam XIX a. romantizmo kūrinyje vaizduojama tragiška laivo katastrofa jūroje ir žmonių desperacija bandant išsigelbėti. Į Aisčio eilėraščių įtraukta Géricault paveikslo nuoroda sustiprina eilėraštyje brėžiamą mirties ir netekties tragiką, nes „nėra, kas tave iš to miego prikeltų / Ir kas man atgaivintų tave...“ (KK, 9).

²²¹ Antanas Mažiulis, „Labai prislėgtas Jonas Aistis...“ Brooklyn: išleista prel. Pranciškaus M. Juro lėšomis, 1957, p. 2.

²²² Jonas Aistis, „Laiškas Juozui Keliuočiui, 1958 03–04“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 388.

Eilėraščio „Narcizas“ pavadinimas taip pat itin svarbus, nes mezga intertekstinę ryšį su antikiniu mitu apie savimi susižavėjusį jaunuolį ir jo tragišką lemtį. Ši antikinį mitą perkūrė daugybė pasaulio kūrėjų. Intertekstualumo teoretikai jį mano esant „teksto tekste“ struktūros pavyzdžiu²²³. Aistis kaip tik kalba apie šią sudvejtinimo problemą, nes sugretinamos autoriaus – teksto – skaitytojo situacijos:

KADAIS nežemiškai gražus vaikinai
Pasilenkė ties krištolo versme gyva
Ir taip godžiai užsižiūrėjo į save,
Jog ėmė ir pavirto į žolyną.

O mes kai narcizus šlapokšniuos skinam –
Keistai vis tebestebinčius save,
Prisimenam, kad gyminu, stovyla žavia
Grožėjosi kažkur kažkoks vaikinai...

Taip lygiai ir poetų širdys godžios
Nulinkusios užsižiūri į žodžius,
Jog pačios žodžiais nejučiomis pavirsta...

O jums, bevartantiems paliktus lapus,
Svajonių jų gražus, džiaugsmingas ir kvapus
Anas – gyvybės balsas – pasigirsta... (BTB, 43)

Šis veidrodžio kaip vandens ir kaip teksto principas turi labai daug bendro su Ovidijaus pasakojimu apie Narcizą. Lyrinis subjektas patiria transformuojančią vandens / augalo / lapų / gyvybės balso įvaizdžių seką. Lyrinio subjekto tapatybės pokytis labai panašus į Genette'o nusakytą „Narcizo kompleksą“, kuriame „Aš esu patvirtintas, bet per Kito reprezentaciją: veidrodinis atvaizdas yra puikus susvetimėjimo simbolis“²²⁴. Narcizas, žvelgdamas į tekančią vandenį, išgyvena baimę. Jis bijo neteksis savo tapatybės, nes „takus veidrodis jame beieškantiems paguodos tepasiūlo efemeršką laikinos būties atvaizdą“²²⁵.

Aiščio eilėraštyje ta susvetimėjimo baimė pateikiama ironiškai. Kūrinyje autoriaus figūrai pašiepti pavartojamas būdvardis *godus*. Tiek

²²³ Žr. Irina Melnikova, *op. cit.*, 2003, p. 46–57.

²²⁴ Gérard Genette, „Complexe de Narcisse“, in: Gérard Genette, *Figures I*, Paris: Seuil, 1966, p. 22.

²²⁵ Gérard Genette, *op. cit.*, 1966, p. 27.

Narcizas, *godžiai* užsižiūrėjęs į save, pavirto į žolyną, tiek poetai – į žodžius. Nebelieka jų pačių ar jiems priklausančios tikrovės, bet iškyla antrininkas, naujai įsteigtas literatūrinis pasaulis. Visi jie patiria tapatybės paradoksą: mėgindami save pamatyti, iš tiesų tik stebi savo atvaizdą. Eilėraštis pirmąkart publikuotas rinkinyje *Be tėvynės brangios* pavadinimu vienaskaitos forma „Narcizas“. O jau rinktinėse pateikiama daugiskaitos forma „Narcizai“, kuria sustiprinama ironija. Skrupskelytė yra pažymėjusi, kad Aistis „savyje jau neša savęs kritiką, save junta esant už ribos, už kurios lyrinį impulsą pakeičia kažkas visiškai kito – ne lyrikui būdingas polinkis sutapti ir tikėti, bet netikėti, netikėti magika, netikėti misterija, netikėti vaikišku pasakos pasauliu“²²⁶. Per metatekstinį ryšį su kūrybos pasauliu Aisčio eilėraštyje siekiama parodyti disharmoningą vakarietišką tapatybę, kuriai itin būdingas konfliktiškas santykis su aplinka ir savimi. Ir vis dėlto eilėraštis baigiamas tikėjimu, kad skaitytojas yra pajėgus negyvame tekste išgirsti gyvybės balsą.

Viename iš diptiko „Poetui“ sonete „NES, kai visi“²²⁷ panaudota aliuzija į Prometėjo mitą. Pasak Juvano, Prometėjo mitu Europos rašytojai dar iki romantizmo įteisino savo kultūrinę misiją²²⁸. Aisčio eilėraštis atkartoja romantinę tradiciją, sutapatindamas poetą su Prometėju. Jis turi nešti atsinaujinimą, pokytį, bet neįvykdo savo misijos:

Ir tu, atstumtas Dievo ir žmonių,
Išplėši iš nakties nasrų gyvybės ugnį,
Ją neši džiaugsmo liūdesiu švelniu,

Kol atsivers po kojų amžina bedugnė,
Bet ir tada, kančios ir sielvarto patyręs,
Pajusi vėl, kad vienišas, prieš mirtį miręs... (SB, 46)

Prometėjo mite išreikštas konfliktiškas individo ir bendruomenės santykis Aisčio kūrybai yra artimas. Viena vertus, jų bendrumas yra labai svarbus kaip ir Aisčio su savo abiem tėvynėmis (Lietuva ir Europa), o bendruomeninio ir individualaus gėrio suderinimas laikomas esminiu europietiško principu²²⁹. Tačiau, kita vertus, sukritikuotas žemininkų,

²²⁶ Viktorija Skrupskelytė, *op. cit.*, 1990.

²²⁷ Rinkinyje *Poezijai* pateiktas kaip atskiras sonetas ir pridėtas prie *Sesuo buit*is eilėraščių.

²²⁸ Marko Juvan, *op. cit.*, 2008, p. 28.

²²⁹ Povilas Aleksandravičius, *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019, p. 105.

išstumtas iš sovietinės lietuvių literatūros tradicijos, uždraustas sovietmečio lietuvių skaitytojams, vis iš naujo jis buvo priverstas kelti poeto ir poezijos reikšmės klausimą.

Pokariniuose eilėraščiuose Aistis naudojo iš antikinės tradicijos perimtą poetinę formą ir stilių, kuriuos kritikuodamas Nyka-Niliūnas vadino Aisčio „desperatiška kova su savimi“. Aistis, panašiai kaip ir Venclova, pokatastrofiniame subyrėjusiame pasaulyje tvyrantį chaosą mėgino suvaldyti atsigręždamas į klasikinės formos: „kai sugriauta valstybė, reikia saugoti bent minties ir žodžio struktūrą nuo suirimo“²³⁰. Ši Aisčio pastanga, prisiminkime, taip pat ateina iš anksčiau. Europą užklupus karams ir katastrofoms „[i] literatūrą atėję su destruktijos patirtimi ir su vertybių prarasties nuojauta jie [tarpukario neoromantikai – K. B.] iš smulkmenų detalių [...] bando surinkti pastovumą ir prasmę turintį pasaulį“²³¹. 1958 m. laiške Petruui Juodeliui kritikuodamas išeivijos literatūrą ir ypač publicistikos stilių, Aistis išreiškia klasikinių kūrinių ilgesį: „Pasiilgstu gryno literatūrinio žanro ir paprasto stiliaus kaip Tacito, kaip Mato evangelisto.“²³² (Nors po aštuonerių metų šiuo susižavėjimu stebėjosi.) Aisčio dėmesys tokiai poetinei formai sutapo su to meto JAV literatūroje iškilusia tendencija. Aistį „guodė ir stiprino, kad po Antrojo pasaulinio karo ir amerikiečių poezijoje buvo siekiama atgaivinti tradicines formas, grįžti į metrinę eilėdarą ir palaidotus rimus, skelbiama „sonetų viešpatavimo epocha“, o 1950 metų „konservatyvioji karta“ (R. Lowellis, J. Merrillis, R. Jarellis, F. O’Hara) nuoširdumą vertino net labiau negu literatūrinę meistrystę“²³³.

2.4. Architekstinės poezijos jungtys su krikščioniškuoju diskursu

Krikščioniškoji kultūra į Aisčio gyvenimą atėjo dar vaikystėje, kuomet skaityti mokėsi iš krikščioniškų elementorių ar maldaknygių, o ir vėliau ji supo šiomis vertybėmis gyvenanti aplinka. Pokariu svarstydamas apie Petro I nuopelnus europinant rusiškąją kultūrą, Aistis pabrėžė, kad šitai niekada neįvyko, nes rusai liko stačiatikiais: „[k]as šiandien būtų rusų tauta ir kur šiandien būtų Europos ribos, jei tai savo laiku jis būtų padaręs. Tuo savo žygiu jis gal būtų atvėręs rusų tautai akis ir galbūt ji būtų tapusi kitokia:

²³⁰ Vytautas Kubilius, *op. cit.* 1999, p. 160.

²³¹ Rita Tūtlytė, „Ketvirtąjo dešimtmečio neoromantikai: pasaulėjautos kontūrai“, in: *Rita Tūtlytė, Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 37.

²³² Jonas Aistis, „Laiškas Petruui Juodeliui, 1958 05 26“, Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 405.

²³³ Vytautas Kubilius, *op. cit.*, 1999, p. 204.

užuot griovusi, būtų gal kūrusi... Užuoť grobusi, gal būtų davusi...“²³⁴ Šitaip Aistis veikiausiai pratęsė *Naujosios Romuvos* skelbtą itin pozityvų katalikybės vaidmenį: „[...] ne atstumiančią, grasinančią – bet spindinčią, žavinčią ir viliojančią visus geros valios ir gyvybe plazdančius žmones, skatinančią mylėti ir kurti, kilti ir spindėti [...] Vakarams suteikė to dinamiškumo, kurs juos iškėlė į svaiginančias kultūros ir civilizacijos viršukalnes“²³⁵.

Aisčio kritiškumą rusų kultūrai ir jos nepanašumą į vakarietišką patvirtina LLTI rankraštyne saugomas, bet raštuose nepublikuotas tekstas: „Lygia dalia jų rašytojų kūriniai yra visai svetimi katalikiškai Vakarų kultūrai. Jie mus stebina kančia, beribe nostalgija, bet viskas eina į kažkokią neprasmingą desperaciją. Vakarų kultūra giedra ir aiški, bet, kas vakariečiui yra aišku, rusui – seklu. Jie vakariečiui pavydi to giedrumo. Ne meile, o bet kerštu ir pagieža nudažyta visa jų kultūra ir istorija.“²³⁶ Aistis savo pokario poezijoje romuviečių, ypač Keliuočio skatintą prancūzišką katalikišką modernizmą papildė senąja viduramžių krikščioniškos literatūros raiška ir ja kūrė architekstinius santykius – maldos formuluotes, supoetintus hagiografinius pasakojimus²³⁷. Intertekstinei analizei pasirinkome tris eilėraščius, perteikiančius architekstinį ryšį su krikščioniškuoju diskursu: jo šaltiniu – Senuoju Testamentu, tikėjimo išraiška – malda ir tikėjimo pavyzdžiu – šventuoju.

Itališkos formos sonete „Šeštoji diena“ itin ryški biblinio teksto parafrazė. Jo pavadinimas – citata, implikuojanti Senojo Testamento Pradžios knygos pasakojimą apie pasaulio sukūrimą. Šeštąją dieną Dievas sutvėrė visus sausumos gyvūnus ir pagal savo paveikslą sukūrė vyrą ir moterį bei pavedė jiems valdyti pasaulį (žr. Pr 1, 24–31). Taigi įgalino būti panašius į Jį ir drauge tvarkyti pasaulį. Babilonijos tremties metu parašytas biblinis pasakojimas bylojo apie žodžiu įsteigiamą pasaulį. Jis buvo svarbus to meto izraelitams kaip galingas vilties mostas, pažadas tremtį patiriančiam

²³⁴ Jonas Aistis „Trigrašis prie prof. Pakšto straipsnio“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 40–41.

²³⁵ „Redakcijos žodis“, *Naujoji Romuva*, Nr. 1, 1931, p. 4.

²³⁶ Jonas Aistis, „Nostalgiski užrašai“, parengė Manfredas Žvirgždas, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, Nr. 3, p. 42.

²³⁷ 1954 m. Aistis rašė: „Ko mums šiandien labiausiai reikėtų, tai HAGIOS BIOS, jei mes tokių turime. O jei jų ir nėra, tų mūsų tautos šventųjų, tai reikėtų jų epinaliniu būdu parašyti ir tokiu pat būdu iliustruoti. Juk tiek daug yra fikcijos žmonijos ir tautų gyvenime. Ir kas gali būti kilniau, tikriaus, gražiau ir viltingiau, kaip tasai šventasis melas, kuriuo visi geri ir blogi žmonės gyvena?“ (Jonas Aistis, „Laiškas Broniui Railai, 1954 05 28“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 299–300).

žmogui, kad Dievas dar prasiverš istorijoje²³⁸. Šis peritekstinis elementas skatina skaitytoją gretinti gerai žinomą biblinę ištrauką su jos poetine interpretacija.

Nors pavadinime užsimenama tik apie vieną biblinę pasaulio ir žmogaus sukūrimo istoriją, bet eilėraštyje paminėtas ir kitas biblinis pasakojimas, kuriame Dievas vaizduojamas ne kaip visagalis kūrėjas, bet kaip sodininkas. O jo sugriautą tvarką pažeidžia žmogus, suviliotas žeme šliaužiančio žalčio²³⁹. Pasitelkiant tradicinį biblinį motyvą eilėraštyje perteikiama nuolatinė dviejų pradų – žmogaus panašumo į Dievą ir jo nuopuolio – kova:

Ir, atsistojęs prieš visatos mįslę,
Alsuodamas dievybės įkvėptu kvapu,
Jauti, kaip tvinksi, teka gyslom

Tas nuodėmingas žemės įgeidis kraupus:
Iš dumblo kilęs – žemėn nuolatos drimbi,
Tik retkarčiais Kūrėjo kibirkštim žibi... (KK, 42)

Šalia šio soneto publikuotas eilėraštis „Malda“ datuotas 1949 m. rugpjūčio 23 d. Taigi parašytas dvejis metais vėliau nei „Šeštoji diena“. Jo pavadinimas taip pat skatina skaitytoją į eilėraštį žvelgti kaip į tam tikrą maldos variaciją ir atpažinti architektinius maldos ir lyrikos ryšius. Eilėraštyje randame sunkią pokario žmogaus dalį ir jo skausmingą kreipimąsi Dievop:

KODĖL, nūn, Viešpatie, esi rūstus ir kietas?
Kodėl nepakeli nūn rankos mum sudraust,
Kad nebegrįtų miestai, kraujas nesilietų
Nuo aklo narso to pamišėlio gudraus, [...] (KK, 43)

²³⁸ Rosita Garškaitė, „Biblija apie pasaulio sukūrimą. Kodėl ir kaip skaityti?“, <https://www.bernardinai.lt/2017-06-17-biblija-apie-pasaulio-sukurima-kodel-ir-kaip-skaityti/> [žiūrėta 2020 12 11].

²³⁹ [T]uomet VIEŠPATS Dievas padarė žmogų iš žemės dulkių ir įkvėpė jam į šnerves gyvybės alsavimą. Taip žmogus tapo gyva būtybe. VIEŠPATS Dievas užveisė sodą Edene, rytuose, ir ten įkurdino žmogų, kurį buvo padaręs. [...] Ir įsakė žmogui VIEŠPATS Dievas, tardamas: „Nuo visų sodo medžių tau leista valgyti, bet nuo gero bei pikto pažinimo medžio tau neleista valgyti, nes kai tik nuo jo paragausi, turėsi mirtį. [...] VIEŠPATS Dievas tarė žalčiui: „Kadangi tu tai padarei, esi prakeiktas tarp visų gyvulių ir tarp visų žvėrių. Ant pilvo šliaužiosi ir dulkes ėsi visas savo gyvenimo dienas“ (Pr 2, 7–8. 16–17. 3, 14).

Maldos situacija imituoja Senajame Testamente aptinkamo rūstaus, negailestingo Dievo įvaizdį. Jis, nors ir būdamas tvirtas ir grėsmingas, negelbsti bei neapsaugo užpulto silpno žmogaus nuo kito žmogaus žudančios rankos. Kita vertus, matome ir romantizmo tradicijos persmelktą lyrinį pasaulėvaizdį. Kenčiantis „dvasios genijus“ drąsiai stovi prieš Dievą (juk jam suteikta galia „pajungti visą žemę“²⁴⁰) ir negali susitaikyti su pasaulio tragizmu, žmonių aklumu ir žiaurumu, gyvenimo laikinumu („Kodėl jo kūnas ir siela taip greitai nužydi / Ir greit palūžta trapūs ilgesio sparnai?“ (KK, 44)), neišpildomomis viltimis ir lūkesčiais. Eilėraštyje teigiama, kad vienintelė žmogui išsigelbėjimo, savosios galios išskleidimo galimybė – tai Dievo galios įsikišimas. Tačiau jis neįvyksta, pasaulis nesikeičia, o chaosas išlieka.

Krikščioniškame intertekstų kontekste išsiskiria prancišconiška tradicija. Dar rinkinyje *Eilėraščiai* (1932) publikuotas kūrinys iškalingu pavadinimu „Šv. Pranciškus“. Pasak Dalios Jakaitės, „šv. Pranciškus – viena dažniausių figūrų moderniojoje Vakarų poezijoje ir ne tik Rilke's *Valandų knygoje*“²⁴¹. Moderni buvo ir jo tarpukarinė interpretacija minėtame Aisčio eilėraštyje, Vytauto Kavolio dar pavadinta „neįprasčiausio religinio jausmo išraiška“²⁴². Tyrėjas teigė, kad „[t]ai, kas kitiems buvo religinė auka, mums tepaliko pusiau natūraliu, pusiau prancūzų civilizacijos fabrikuotu gegužės saulėleidžio aromatu“²⁴³. O štai pokarinėje lyrikoje Aistis sugrįžta prie klasikinės viduramžiškos šv. Pranciškaus tradicijos ir jos raiškos. Tačiau šalia jos išryškėja ir rilkiškoji mirties traktuotė²⁴⁴.

Aisčio soneto pavadinimas „Poeto mirtis“ (KK, 15) kuria intertekstinį ryšį su Rilke's eilėraščiu „Der Tod des Dichters“ („Poeto mirtis“, *Neue Gedichte* (1892). Rilke's eilėraštyje svarstymų objektas nėra atskleistas. Tik antraštė leidžia skaitytojui suvokti, kad kalbama būtent apie poeto mirtį. Rilke's kūrybos tyrėja Franziska Schweiger tokią poetinę priemonę įvardino kaip skirtą tarp sąvokos „poetas“ ir jos aprašymo, kad būtų išlaikytas

²⁴⁰ Pirmame eilėraščio variante, publikuotame *Kristaliniam karste*, vartojama net ryškesnė eksplicitinė nuoroda „pavergti visą žemę“ (KK, 43), tik sustiprinanti architektinius ryšius su jau analizuotu pasakojimu apie pasaulio sukūrimą.

²⁴¹ Dalia Jakaitė, „Šventieji, pranašai ir jų erdvė XXI amžiaus lietuvių lyrikoje“, *LKMA metraštis*, 2017, t. 40, p. 81.

²⁴² Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*: studijos, Vilnius: Vaga, 1994, p. 231.

²⁴³ Vytautas Kavolis, *op. cit.*, 1994, p. 232.

²⁴⁴ Programiniame straipsnyje (viešame autoriniame epitekte) apie savo literatūrinę recepciją Aistis yra pavadinęs Rilkę savo stabu. O Nyka-Niliūnas, komentuodamas pokarinę Aisčio lyriką, užsimena, kad Rilkės „ritminių ir intonacinių reminiscencijų yra Šv. Sebastijono sonete“. (Alfonsas Nyka-Niliūnas, „Jono Aisčio poezijos paraštė“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1988, p. 414.).

suvokimo proceso objektyvumas ir sustabdoma įprastai skaitytojo galvoje įvykstanti asociacija²⁴⁵. Sąvoka „poetas“ pernelyg plati, kad skaitytojas sietų su konkretaus poeto mirtimi, tad ją vartojant įvyksta nuasmeninimas ir skaitytojas apsaugomas nuo tiesioginių sąsajų. Aisčio eilėraštis išlaiko šią meninę strategiją ir sutelkia skaitytojo dėmesį į abstraktesnį mirties įvaizdį:

TU ATEINI galop, mano sesuo! Tai ką gi –
Pašėlk, pasiausk mano svajonių pelenuos!
Jau nebaisi man tavo atšiauri viešnagė,
Ir be manęs šilai ir marios mėlynuos... (SB, 15)

Eilėraštyje vyksta poeto susitaikymas, susigiminiavimas su mirtimi, kuri tampa seserimi²⁴⁶. Tai galėtų paskatinti skaitytoją prisiminti pasakojimą apie šv. Pranciškų²⁴⁷. Viduramžiais gyvenęs italų vienuolis – šv. Pranciškus – įkūrė iki šiol populiarių vienuolių ordiną. Brolystės jausmą jis išreiškė ne tik žmonėms, bet ir visai kūrinijai: seserimi vadino saulę, žemę, ugnį, net mirtį, o broliais – mėnulį, vėją, orą, vandenį. Aisčio eilėraštyje išlaikoma tokia mirties reikšmė ir ji aptinkama giedant. Sesers mirties apgiedojimas Aisčio eilėraštyje hipertekstiniu ryšiu papildomas dar vienu Rilke's eilėraščiu: „Das Buch vor der Armut und vom Tode“ („Knyga apie skurdą ir mirtį“²⁴⁸). Jame kaip tik nusakoma šv. Pranciškaus giesmė apie seserį mirtį²⁴⁹. Aistis išlaiko

²⁴⁵ Franziska Schweiger, *Die Zelle meiner Kunst [...]“: Ästhetische Prinzipien der bildenden Kunst in Rainer Maria Rilkes Neuen Gedichten*: magistro darbas, University of Colorado, 2013, p. 40.

²⁴⁶ Sesiškumo motyvas kuria ir paratekstinį santykį su viso rinkinio antrašte *Sesuo buitis*. Vaičiulaitis minėjo, kad Aistis žodį „buitis“ vartojo „būties“ reikšme (Antanas Vaičiulaitis, „Paaiškinimai“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1988, p. 437). Šis vartosenos dvilypumas pasirodo ir metatekstiniu, ir hipertekstiniu ryšiu. Metatekstinis ryšys pasirodo visoje Aisčio kūryboje vis komentuojant rašymo proceso būdą: „Kartais esu toks apsalęs – / Mano buitis juk jeux de mots! / Bet kartais būna man be galo, / Be galo įdomu, / Kai vienas vakarą nesavą / Ir meilę prieblandom / Pinu ketureiliais, oktavom, / Sonetais ir rondo“ (EIL, 27). Šio eilėraščio kontekste skaitytojas galėtų sugretinti buitį su būtimi, kurios įgyja poetikos bruožų. Tada kūryba yra ir būtinybė, ir įprastinis kasdienis buvimas, gyvenimo sąlygos. O štai hipertekstinis santykis išskyla ir su minėta pranciškoniška tradicija, suvokiant kasdienybę kaip pašventintą, religinį laiką, bet kartu ir su Boriso Pasternako eilėraščiu „Сестра моя – жизнь“ („Mano sesuo, gyvenimas“).

²⁴⁷ Mirties kaip sesers įvaizdis ir sąsaja su pranciškoniška tradicija pasirodo ir kituose eilėraščiuose: „Kai tau sesuo naktis, paguosdama likimą kartų, / Uždės savo švelnias rankas ant sielvarto pečių...“ (SB, 11).

²⁴⁸ Už nuorodą nuoširdžiai dėkoju kolegei Jūratei Jasaitytei.

²⁴⁹ „Und wenn er sang, so kehrte selbst das Gestern und das Vergessene zurück und kam; / und eine Stille wurde in den Nestern, / und nur die Herzen schrieen in den

iš krikščionybės ateinančią mirties sampratą, būdingą ir Rilkei, jog mirtis nėra griauianti, žyminti pertrūkį ar pabaigą, bet reiškia perėjimą į kitą gyvenimą.

Apibendrinami norėtume paminėti, kad intertekstiniai ryšiai Aisčio poezijoje nurodo krikščioniškąją lotyniškos universalios kultūros atmintį ir ja kuriamą tapatybę. Krikščionybės esmė yra universalios, visiems žmonėms skirtos išganymo žinios perteikimas. Po karo apsigyvenęs JAV, Aistis įdomiausias, kai lietuvišką tapatybę ir istoriją apmąsto susiedamas su bendruoju europietiškos civilizacijos ir visos krikščioniškos žmonijos matmeniu.

2.5. Literatūra – universalieji žmonių namai

Pasak Thomaso Pedersenso, europietiško paradoksas yra tai, kad šioji tapatybė sudaryta ir iš universalumo, ir iš kultūrinės įvairovės tradicijos²⁵⁰. Europos literatūros kanone aptinkame daugybę tokių pavyzdžių, tarp jų ir Shakespeare'o Hamletas, Servanteso Don Kichotas, Goethe's Faustas, Baudelaire'o *flaneur*, Nietzsche's Zaratustra ir kt. Pedersenas juos apibrėžė kaip „individualistus, vedančius į žmogiškosios būsenos gelmę“²⁵¹. Aisčio poezijoje kuriamos individualumo ir tautiškumo tapatybės neatskiriamos nuo universalumo poreikio ir prasmės²⁵².

Gyvendamas JAV ir kalbėdamas apie savo jaunystės kūrybą, Aistis išskyrė rinkinį *Intymios giesmės* kaip itin homogeniškos ir aiškos struktūros. Tačiau jį laikė ir pačiu universaliausiu savo rinkiniu, nes jame perteikė ne lietuvio, bet bendražmogiškus išgyvenimus: „laimę ir nelaimę, viltis ir nusiminimus statydamas aukščiau tada taip garsiai réktų tautinių dalykų“²⁵³. Kubilius teigė, kad vėlyvojoje Aisčio kūryboje tautiškumo kriterijai suabsoliutinti ir tai sustabdė jo poetinę evoliuciją ir nutolino nuo universalių

Schwestern, / die erberührte wie ein Bräutigam“ (Rilke 1991: 120). „Jam giedant, sugrįždavo vakarykštė diena, taip pat ir viskas, kas užmiršta, ateidavo, / ir lizduose stodavo tylą, / ir tik seserų širdys klykė, / jo tarsi sužadėtinio paliestos.“ (Dalia Jakaitė, „Rainerio Marios Rilke's ordinas: pranciškonybės teopoezija „Valandų knygoje“, *Inter-studia humanitatis*, 2015, Nr. 18, p. 137.).

²⁵⁰ Thomas Pedersen, „What is Unique About Europe“, in: *Thomas Pedersen, When Culture Becomes Politics: European Identity in Perspective*, Aarhus: Aarhus University Press, 2008, p. 155.

²⁵¹ Thomas Pedersen, *op. cit.*, 2008, p. 149.

²⁵² Dalia Satkauskytė konstatavo, kad Aisčio poezija literatūros kritikų akyse beveik visada aptariama, „kaip dviejų skirtingų tendencijų žaismas ar kova“, tarp jų pabrėžiant ir tautiškumo bei universalumo aspektus (Dalia Satkauskytė, „Paradoksalusis J. Aistis“, *Gimtasis žodis*, 2004, Nr. 7, p. 32).

²⁵³ Jonas Aistis, „Poesis et veritas“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 319.

temų²⁵⁴. O atlikus intertekstinę analizę, vėlyvojoje poezijoje galima išskirti dalį eilėraščių, rodančių, kad universalios temos jam išliko svarbios. Skrupskelytės pastabą, kad „savo visuma Aisčio poezija įtaigauja mintį, kad poetas sugebėjo lietuvišką patirtį įkelti į universalius rėmus, gal tiksliau šią pastarąją suldyti su lietuviškąja“²⁵⁵, norėtusi taikyti ir daliai jo vėlyvosios poezijos.

Aistis savo publicistikoje rašė ir apie teigiamas emigracijos patirtis, nes jos nacionalinę tapatybę pripildė universalaus europietiško turinio: „[...] svetur mūsų akys plačiau praregėjo. Poetai jau mato toliau ir aukščiau, nei gimtojo šulinio svirtis. Šalia asmeniškų ir savo tautos reikalų vis daugiau ir daugiau pradeda rasti vietos ir bendrieji visos žmonijos reikalai“²⁵⁶. Anksčiau Aisčiui rūpėjo dviguba lietuviškai europietiška tapatybė, o pokariu jam itin svarbus universaliosios kultūrinės tapatybės matymas. Aistis skatino lietuvių rašytojus atnaujinti savo kūrybą pasaulio literatūra, praplėsti jos tematiką: „[p]asilikdami, kaip buvę, lietuviai, įsijungsime ir įsiliesime į pasaulį, dėl to būsimė dar stipresni“²⁵⁷. Išties jis sugrįžta prie esminės nuostatos, jog geriau savajai kultūrai pažinti būtinas svetimų kultūrų pažinimas. Tad nenuostabu, kad eseistikoje kritikavo stereotipišką kitų tautų vaizdavimą, negebėjimą atsargiai ir su atida kelti tautinių klausimų. Recenzuodamas Mariaus Katiliškio apysaką *On Whose Side is God? (Kieno pusėje Dievas?)* Aistis rašė: „Pastačius tautą prieš tautą, ne žmogų prieš žmogų, tautybės traktavimas būtinai pereina į tendencingą pobūdį. Reikia sutikti, kad tai labai sunkus siužeto traktavimas, kuriame suklupo net tokie didieji genijai, kaip Balzac, Dostojevskij, Anton Čechov, dėl to regėtume stebuklą, jei Marius Katiliškis būtų čia padaręs laimingą išimtį.“²⁵⁸ Universaliausiu autoriumi jis laikė Homerą, kuris „poemose vienodai traktavo savo tautiečius graikus ir jų priešus trojėnus“²⁵⁹. Jis žavėjosi graikų poeto gebėjimu žvelgti plačiau nei nacionaliniai interesai, tautiniai skirtumai ar pranašumai. Aisčiui rūpėjo bendrieji humanistiniai idealai, nors ir skaudžiai išgyveno savo tautos okupaciją. Jam tebebuvo svarbi bendroji kultūrinė atmintis, kuri brandina ir bendrąją kultūrinę tapatybę. Iš esmės tai,

²⁵⁴ Viktorija Skrupskelytė, *op. cit.*, 1990.

²⁵⁵ *Ibid.*

²⁵⁶ Jonas Aistis „St. Santvaro eilių knyga“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 331.

²⁵⁷ *Ibid.*

²⁵⁸ Jonas Aistis „Gausėja Lituania angliškai“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 443.

²⁵⁹ *Ibid.*

ką Antanas Maceina pavadino bendražmogiška drama tautinės dramos fone²⁶⁰.

Skrupskelytė, recenzuodama pirmąjį Aisčio *Raštų* tomą, pažymėjo, jog „Aisčio intymumas, mums, be abejo, reiškia poeto uždarumą – tai bruožas, kuris poetą atkerta nuo pasaulio ir jį užsklendžia savistabos nuotaikose. Tačiau paaiškinimai [*Raštų* gale pateikti rengėjų patikslinimai, atskleidžiantys platesnį eilėraščių kontekstą – K. B.] siūlo dar kitą galimybę – tai, kad intymi poezija Aisčiui buvo kelias, sąmoningai pasirinktas, nuo lietuviškų tautinių temų į visiems bendrus, žmogiškus rūpesčius, į didžiulį poetinį pasaulį, esantį už lietuviškų horizontų, t. y. iš provincializmo į europietišką kultūrą ir per ją į universalias temas“²⁶¹.

Aisčio angliškame kvintete „Senovės poetai“, parašytame varijuojant dešimtskiemenį arba dvylikaskiemenį anapestą, galime pamatyti akivaizdžią tokios intymios universalizacijos raišką:

JUS, kaip vos išsiskleidusį žiedą,
Iš seniai nuskambėjusių amžių skinu: [...]
Ir kinietis, ir persas, ir graikas
Nuostabiai artimi, giminingi, savi,
Jog net žodžiuose tolis ir laikas
Susilieja, ir plaukia nei upė žavi
Jie visi – amžinybėj jauni ir gyvi... (KK, 18)

Kaip matėme ankstesnėse eilėraščių intertekstinėse analizėse, rimas itin svarbi Aisčio lyrikos dalis, įtvirtinantis architektinius ryšius su Europos literatūros poetika. Šiame eilėraštyje, parašytame angliško kvinteto forma, imituojamas dar viduramžiais populiarus eiliavimo būdas, vėliau itin pamėgtas romantikų, ypač Victorio Hugo, Verlaine, Poe. O nuo XX a. antrojo dešimtmečio atnaujintas ir plėtotas amerikiečių poezijoje, tarp jų ir Aisčio mylimo Hemingway'ėjaus kūrinuose²⁶². Kvinteto ritminė schema dažnai naudojama ir baladėse. Nors Aisčio eilėraštis ir nėra baladė, bet sukuria žaismą ir su muzikiniu intertekstu²⁶³. O per muzikinį intertekstą Aisčio „senovės poetai“ kuria dar vieną intertekstinį ryšį su Verlaine'o kvintetu „Initium“. Šis prancūzų poeto kūrinys taip pat turi tą pačią *ababb* rimavimo

²⁶⁰ Antanas Jasmantas [Maceina], „Patriotų sukilimas arba poezijos kivrčas su tautybe“, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 6, p. 17.

²⁶¹ Viktorija Skrupskelytė, *op. cit.*, 1990.

²⁶² George Held, „Hemingway“, *Spring*, 2001, No. 10, p. 152.

²⁶³ Poezijos muzikalumą kaip vieną ryškesnių prancūzų poetinės mokyklos atspindžių Aisčio kūryboje yra minėję ir Kubilius, Kašelionienė, Tūtlytė, Klišenė.

schema ir prasideda tarsi daina ir perteikia lyrinio subjekto prisiminimus apie šviesiaplaukės šokėjos atvykimą. „Initium“, pasak Setho Whiddeno, parodo (poetinį) subjekto apibrėžimą, sukonstruotą kaip reakcija į tai, ką jis mato, o šiuo atveju prisimena²⁶⁴. O Aisčio kvintete perteikiamas metatekstinis ryšys su poetinio pokalbio bendrininkais. Eilėraštis pradamas kreipiniu „JUS“, įvedančiu skaitytoją į komunikacinę situaciją. Joje menamas autorius mezga muzikinį dialogą su „senovės poetais“, perteiktą prisiminimais: „nuskambėjusių amžių“, „dar skamba nemirę aidai“, „Jūsų gyvojo balso“ (KK, 18). Dėl to senovės civilizacijos reprezentuojantys „kinietis, persas ir graikas“ tampa poetinės patirties dalininkais.

Kultūrų sąsajos idėją galime aptikti ir rinkinyje *Sesuo buitis* publikuotame duzene „Karalaitė pririšta prie girnų“. Jo pavadinimas kuria architekstinį ryšį su pasakojamosios tautosakos žanru, Aisčio itin pamėgtu tarpukario kūryboje (pvz., „Poezija“ (IG, 23). Savo publicistikoje Aistis ne kartą pabrėžė pasakos kaip universalios žmogiškosios patirties raišką. Jam buvo svarbiausia ne pats pasakos motyvas, o „to motyvo savitas panaudojimas“²⁶⁵. Pasak Klišenės, „Aistis suvokė, kad pasakos siužetai, motyvai, kaip ir kultūriniai / literatūriniai vaizdiniai, prisideda prie teksto estetinio rafinuotumo, atitraukia nuo netarpiškos lyrinės išpažinties [...]“²⁶⁶ bei „numato tik savą ir tik stebuklu, vaizduotės žaisme, sąlygotą tvarką, kuri privalo suteikti netobulam pasauliui apibrėžtą tobulumą [...]“²⁶⁷. Eilėraštyje „Karalaitė pririšta prie girnų“ transformuojamas iš stebuklinės pasakos („Dvylika brolių“, „Šešios gulbės“ ar kt.) paimtas motyvas apie neteisingai apkaltintą ir nubaustą karalaitę. Ji turi įveikti išbandymą: „Malsi nūn, dukrele, / Ir tu malsi, kol gyva supūsi!“ (SB, 27). Tik šitą darbą jai atlikus jos devyni broliai, paversti sakalais, galės sugrįžti į namus. To padaryti jai nepavyksta. Telioka skausmas dėl išblaškytos šeimos ir vienvietės.

Tiek angliškame kvintete „Senovės poetai“, tiek ir šiame duzene strofinė struktūra kuria architekstinį ryšį su bendrąja Europos poezijos rašymo tradicija. Dvylikos eilučių eilėraštis buvo labai populiarius XVI a. prancūzų poezijoje. Tokia strofų struktūra panaudota ir Baudelaire'o poemoje „L'Invitation au voyage“ („Kvietimas į kelionę“). Jame Baudelaire'o lyrinis subjektas kviečia keliauti į stebuklingą, svajonių

²⁶⁴ Seth Whidden, *Leaving Parnassus: The Lyric Subject in Verlaine and Rimbaud*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2007, p. 68.

²⁶⁵ Jonas Aistis „Pranciškonis balsas“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 421.

²⁶⁶ Neringa Klišenė, *op. cit.*, 2014, p. 107.

²⁶⁷ *Ibid.*

kraštą – idealų pasaulį²⁶⁸ suponuojant, kad realus pasaulis per daug skaudus ir sunkus. Aisčio duzenas išlaiko Baudelaire'o eilėraščio muzikinį efektą. Lietuvių poeto eilėraštyje „devyni broliai“ išvykę į svečių šalį paverčiami sakalais. Panaši nesėkmingos kelionės situacija ištinka ir eilėraštyje minimą karalių:

Mat karalius, [...]
Į devintą karalystę jojo
Ir ten laumę raganą sutiko...
O graži ji buvo pragaištingai,
Tik kerštinga ir nedoro būdo:
Ji žabangus spęsdama klastingus
Posūnius ir podukrą pražudė
Ir karaliui galvą taip susuko, [...] (SB, 28)

Aiščiai pabrėžiama, kad svetimo įsiveržimas sugriauna nusistovėjusią tvarką, suardo tradicinę tapatybę, kuria vienišumo, atmetimo jausmus. Pasakos, Oriento kultūros intertekstai ir prancūziška muzikalumą pabrėžiančia strofa skatina eilėraštį matyti bendresniame kultūros lauke. Tačiau intertekstai jame sukuria priešingą reikšmę, kad tik uždara, „sava“ bendruomenė gali tinkamai padėti individui ir jo tapatybei funkcionuoti.

„Karalaitė pririšta prie girnų“ pradedama epigrafu – viduramžių kinų poeto Li Po dvieliu, kuris papildė aptartą pasakos intertekstualumą. Jo kūrybą Aistis veikiausiai skaitė 1938 m. *Naujosios Romuvos* žurnale. O 1941 m. laiškuose Antanui Vaičiulaičiui, svarstydamas apie naujas savo kūrybos galimybes, užsimena apie pavergtą prūsų karaliūtę: „Kam būtinai kas nors sekti. Aš gi jau nemažas ir savaip. Aš norėčiau parašyti apie tą prūsų karaliūtę, kuriai svetimos šalies karžygys liepė plauti baltinius. [...] Bet tatai mano šventadienio svajonė.“²⁶⁹ Net po dešimties metų tam pačiam

²⁶⁸ „Mon enfant, ma sœur, / Songe à la douceur / D'aller là-bas vivre ensemble ! / Aimer à loisir, / Aimer et mourir / Au pays qui te ressemble ! / Les soleils mouillés / De ces ciels brouillés / Pour mon esprit ont les charmes / Si mystérieux / De tes traîtres yeux, / Brillant à travers leurs larmes“ (FM, 106). „Vaike, seserie, / Kokia tai tauri / Proga, iškeliuti leidus! / Ir mylėt tvirtai, / Ir numirt slaptai / Šalyje, kaip tavo veidas! / Saulę pro rūkus, / Siunčiantis dangus, / Žavesių tiek mano sielai, / Aibė paslapčių, / Kerinčių akių, / Žvelgiančių pro aitrią gėlą“ (Charles Baudelaire, *op. cit.*, 2005, p. 85).

²⁶⁹ Jonas Aistis, „Laiškas Antanui Vaičiulaičiui, 1941 11 04“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 71.

Vaičiulaičiui mini, kad, nors vertimų²⁷⁰ ir nemėgsta, bet imasi versti kinų poeto Li Po kūrybą. Taigi matome, kad Aisčio poezijoje kurtas intertekstualumas nebuvo atsitiktinis, dažnai jis buvo ilgai ir gerai apgalvotas ir išgyventas.

Dar vienas svarbus Aisčio poezijoje kuriamas architekstinis ryšys – poezijos ir liaudies dainų, kurios jam nėra tik įprastas tautiškosios kūrybos šaltinis. Kubilius pabrėžė Aisčio išskirtinį nuopelną sujungiant dainiškąją tradiciją ir europietišką kultūrą: „Trapią dainiškumo intonaciją sujungė su Europos poetinės kultūros išugdytu precizinės formos jausmu, suteikdamas lietuvių eilėraščiui dar nematyto grakštumo ir spontaniško muzikalumo, galutinai išvaduodamas lietuvių lyriką iš maironinės mokyklos logizuojančio teziškumo.“²⁷¹ Pokariu liaudies dainą Aistis suvokė ne tik kaip itin svarbią tautinės tapatybės ir kultūros dalį, bet ir kaip universaliją, iš kurios kilo visos Europos rašytinė poezija: „Visa rašytinės poezijos pradžia yra liaudies dainose. Iš liaudies dainų posmų arba muzikaliųjų formulių susidarė rašytinės poezijos eiliavimo taisyklės. Taip kilusi graikų poezija, kurią pasisavino romėnai, o per juos beveik visos Europos tautos.“²⁷² Veikiausiai dėl to prie šio motyvo jis nuolat grįždavo: „Daina“ (*BTB*, 51), „Goda“ (*NI*, 9), „Lopšinė“ (*NI*, 57), „Vai nedvelk“ (*NI*, 76), „Rauda“ (*SB*, 42), „Pavergtoji“ (*KK*, 29), „Pavasario simfonija“ (*KK*, 31–38). Aistis kėlė net įgimto vakarietiško idėją: „Mano galva, lietuviai ir

²⁷⁰ Apskritai Aistis itin mažai vertė. Straipsnyje „Knygos – mano mielosios draugės“ jis mini, kad gimnazijoje taip susižavėjęs Shakespeare’u, kad išvertė iš lenkų, rusų ir vokiečių kalbų *Karalių Jonas* ir *Romeo ir Džiuljetą*. Pastarojo rankraštį net davė leidėjui, bet šis nebuvo publikuotas vertimui pristigus eilėdaros žinių. Panašiu metu mėgino versti ir Thomas’o Mayne’o Reido apysaką. Tad vertimai tapo ir pirmąją eilėdaros bei poetikos mokykla. Tarpukariu į vertimus žiūrėjo pozityviai: „Visa, ką skaičiau, atrodė verstina, kad tai, ką aš vienas skaičiau, visi galėtų pasiekti.“ (Jonas Aistis, „Knygos – mano mielosios draugės“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 336). Juos matė kaip lietuvių literatūros galimybę peržengti etnines sienas, jei tik verčiama kokybiška užsienio literatūra. Pokariu juos kritikavo ir šia veikla užsiėmė menkai: „[...] vertimais netikiu, ypač eiliuotais, ir to amato beveik nesu praktikavęs. Buvo ir blogos įtakos: mano ankstyvesnėse eilėse vyrauja beveik išimtinai dviskiemenis ritmas“ (Jonas Aistis, „Knygos – mano mielosios draugės“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 337). Nors ir džiaugėsi Dominyko Urbos išverstu François Rabelais *Gargantua et Pantagruel* (*Gargantiua ir Pantagriuelis*) (1970) ir pabrėžė vertėjo indėlį, kad „jį reikia priskaityti lietuviškojo rašto laimėjimams, lygiams ar tolygiems originaliai kūrybai“ (Jonas Aistis „François Rabelais lietuviškai“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 471). Pokariu galime atrasti prancūzų viduramžių poeto Charles’io Rondeau „Rondo“ vertimų, Edgardo Allano Poe „Annabel Lee“ ir „Ulalume“ nuorašų. Laiškuose taip pat mini, kad vertė aptariamą kinų poetą Li Po.

²⁷¹ Vytautas Kubilius, „Jonas Aistis“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, *op. cit.*, 2001, p. 12.

²⁷² Jonas Aistis, „Mūsų poezijos formų raida“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 520.

prieškrikščioniškais laikais savo dvasia buvo grynai vakariečiai.²⁷³ Ši mintis, poeto manymu, geriausiai atsiskleidžia būtent liaudies dainose: „Jei mūsų liaudies dainos yra graudžios, tai vis tiek jos vakarietiškai šviesios, nes jų žodžiuose nėra tos rusiškos desperacijos ir jų melodijose neužtinkame to azijatiškos stepės vėjo staugimo.“²⁷⁴ Vis dėlto esminis dalykas, kurį pažymi Aistis, – galimybė „lygintis savo galia ir formų tobulumu su didžiųjų tautų poezija“²⁷⁵.

Aisčiui literatūros universalumą liudijo per skirtingas tautines literatūras pereinantys ne tik tie patys motyvai ar temos, bet ir bendros poetinės formos. Visa tai jam padėjo peržengti nacionalinę tapatybę ir save matyti kaip visuotinės kultūros dalininką. Tačiau Aistis matė svarbius ir priešingus kūrybinius procesus, kaip literatūros universalumą, vienodumą ir stagnavimą gali atgaivinti vadinamosios periferinės kultūros: „Poezijoje, kaip ir kiekvienoje meno atmainoje, priemonės nusidėvi. [...] Šiandien gyvos ir gyvastingos poezijos reikėtų ieškoti Pietų Amerikoje, Balkanuose, Kaukaze ir gal dar kur nors visai nepanašioje vietoje, kur tos formos laiko būvyje dar nesusidėvėję, dar gyvos.“²⁷⁶

²⁷³ Jonas Aistis „Trigrašis prie prof. Pakšto straipsnio“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 40.

²⁷⁴ *Ibid.*

²⁷⁵ Jonas Aistis, „Mūsų poezijos formų raida“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 525.

²⁷⁶ „Pasikalbėkim su Jonu Aisčiu. Poetas apie savo jaunystę, šiandieninę mūsų literatūrą ir bendruomeninį jos vyžų lopymą“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 2004, p. 628–629.

III. ASOVIETINĖS TAPATYBĖS KONTŪRAI SIGITO GEDOS POEZIJOJE

*Tai, ką pasiemiau iš pasaulio
Truputį Japonijos, Kinų jūros su taifūnais per 1000 kilometrų,
Sibiro, Rusijos, Uralo, Bucharos ir Samarkando, Jeruzalės
(didelį požeminį gabalą su Kristumi ir kriptų bažnytėlėm,
šventom sirų ortodoksų giesmėm),
šiek tiek Graikijos,
Paulį Klee iš Berno,
Gustavą Klimtą iš Vienos,
šiek tiek Dantės ir Pasolini,
Lorčą, Jimenesą, šv. Joną nuo Kryžiaus,
šiek tiek švedų, eskimų, grenlandų,
kanadines žąsis ir klevų sirupą...
Ir vėl iš kito galo: begalę didvyrių ir poetų: Gilgamešą, Saliamoną,
Dovydą, Sapfą, Anakreontą ir Katulą.
Šuniuką, lakantį vandenį,
Mergaitę, nežinomo vardo,
Debesį, kurį pats auginau,
Žolę, kurios nepasėjau.
Savęs, betgi savęs nespėjau viso atsiimti.*

(Sigitas Geda, „Tai, ką pasiemiau iš pasaulio 2004
07 27“)²⁷⁷

3.1. Universalusis humanizmas – literatūrų jungties Gedos publicistikoje pagrindas

Kalbant apie literatūros ryšius verta prisiminti teorinėje dalyje aptartą Goethe's ir jo pasaulio literatūros (*Weltliteratur*) sąvoką ir ją komentuojančio Juvano idėjas. Vokiečių rašytojas tikėjo, kad visas nacionalines literatūras burtis į bendrą pasaulio literatūrą skatins tas pats tikslas – kuo geriau aprašyti, pažinti ir suprasti visiems bendrą žmogaus prigimtį (ar tapatybę). Jo kurtą pasaulio literatūros sampratą sudarė ne tik

²⁷⁷ Sigita Geda, „Tai, ką pasiemiau iš pasaulio 2004 07 27“, in: Sigita Geda, *Pražilę varnėnai: dienoraščiai*, Vilnius: Versus Aureus, 2016, p. 210.

ilgus šimtmečius kanonizuota senoji graikų ir romėnų literatūra, bet ir vokiečių ir Rytų kraštų literatūra ir kitos dar nepažintos nacionalinės literatūros. Pasak Juvano, Goethe's kurtas „estetinis svetimų kalbų ir tolimų civilizacijų kūrinių suvokimas turėjo sustiprinti modernaus europiečio savirefleksiją, o tarptautinis literatūros judėjimas ir intelektualų bendradarbiavimas turėjo nutiesti kelią tarpkultūriniam supratimui ir tvirtai taikai tarp tautų“²⁷⁸. Panašiai sovietų okupacijos metais Geda savo kūryboje artėjo prie gėtiškojo kūrybos universalumo modelio, ieškodamas atsakymo į klausimą, kas aš esu, ir kurdamas lietuvių ir kitų įvairių tautų kultūrų sintezę: „Nesame tauta, kurianti tuščioje vietoje. Su mumis literatūra, einanti iš vedų, iš graikų, Egipto, pagoniškos Lietuvos, iš viduramžių ir Renesanso, iš dabarties ir – ateities.“²⁷⁹ Jo „slaptųjų sielų suokalbininkų“²⁸⁰ metaforą matytume ir kaip labai svarbų europietiškos tapatybės matmenį. Sakytume, kad ja ne tik kartojo Goethe's literatūrų dialogiškumo ir bendrumo idėjas, bet ir dar labiau įgyvendino Brague'o perteiktą romėnų meno tendenciją – drąsiai skolintis iš graikų ir kitų kultūrų visa, kas jose yra geriausia. Tad nenuostabu, kad Geda ne kartą užsiminė, jog sąžinės ir atsakomybės jausmas yra tai, kas sujungia individualią kūrybą su universalumu²⁸¹. O „visų tautų pasaulio poezijoms geriausiems poetams būtinas sielos nušviesėjimas, rimtis, pasaulio harmonijos, meilės, gėrio ir išminties jausmas“²⁸².

Brague'as europietiskumą apibrėžė ir kaip kultūrinę individo savivoką, teigė, kad „kultūra yra darbas su savimi, savęs ugdymas savo pastangomis, bandymas pasisavinti tai, kas pranoksta individą“²⁸³. Čia svarbi ir minėtoji Aleksandravičiaus europietiskumo kaip mąstymo būdo, įsismelkiančio į kitas kultūras ir sužadinančio jų geriausias galimybes, traktuotė²⁸⁴. Toks sužadinimas vyksta šimtmečius ir per daugelį kuriančių kartų susipažįstant su kitomis kultūromis, jų vidinėmis sistemomis, perimant įvairiausius elementus ir taip nuolat keičiant nacionalinę tapatybę. Ši

²⁷⁸ Marko Juvan, *op. cit.*, 2019, p. 9–10.

²⁷⁹ „Šiandieninė lietuvių poezija: tendencijos ir problemos“, *Literatūra ir menas*, 1984 05 05, p. 5.

²⁸⁰ Geda, mąstydamas apie savo kūrybos ryšius, vartoja emblemine tapusią „slaptųjų sielų suokalbių“ metaforą: „Poezijoje kultūrinės sąsajos yra neaiškios, slaptos, tai – gilieji mūsų sielų suokalbiai – amžinųjų vertybių vardan“ (Sigitas Geda, „Slaptieji sielų suokalbiai“, *Pergalė*, 1983, Nr. 9, p. 142).

²⁸¹ Sigita Geda, „Devyni atvirlaiškiai“, in: Sigita Geda, *Ežys ir Grigo ratai: žodžiai apie kitus*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 97.

²⁸² „Poezija ir kalba“: su poetu Sigitu Geda kalbasi jaunas rašytojas Vytautas Rubavičius, *Literatūra ir menas*, 1980 10 11, p. 12.

²⁸³ Rémi Brague, *op. cit.*, 2001, p. 164.

²⁸⁴ Povilas Aleksandravičius, *op. cit.*, 2019, p. 10–11.

nacionalinių ribų peržengimo strategija, o su ja ir Europos literatūros, ir europietiško mentaliteto perėmimas išsakytas daugelyje Gedos eseistikos tekstų ir dominuoja jo poezijoje.

Apie atvirumo kitoms kultūroms reikšmę Geda rašė įvairiuose straipsniuose²⁸⁵, recenzijose²⁸⁶ ar interviu²⁸⁷, nuolat versdamas įvairiausią poeziją ir pasisakydamas apie vertimus²⁸⁸. Atskirai apžvelgsime kelis itin ryškius pavyzdžius iš Gedos kritikos. Ne kartą rašydamas apie Alekso Churgino, vieno iš to meto aktyviausio vertėjo, bet silpnoko poeto, kūrybą žavėjosi jos klasiška forma pulsavusia Europos lyrikos dvasia²⁸⁹ ir tuo, kad ji buvo nugludinta europinės poezijos žaizdre²⁹⁰. Jo vertimus, kad ir labai netobulus, suvokė kaip galimybę pasinerti „į pasaulinės kultūros ir dvasios gelmę, [...] atsigerti iš skaidrių ir šviežių jos šaltinių. Tarsi bylotų: nežuvę niekas, ko siekė geriausieji ir lietuvių, ir visų kitų tautų poetai. Ir ne vien tik jie – visi trokštantys dvasinės atgaivos“²⁹¹. Geda labai brangino vertimus ir kūrybos intertekstualumą kaip dialogo užmezgimo su kitomis literatūromis ir kultūromis galimybę („didžiosios pasaulio išminties ir dvasios supratimo“²⁹²) ir bendro paveldo kūrimo būdą. Jis teigė, kad tuometinė lietuvių poezija aktyviai sėmėsi įkvėpimo tūkstantmetėje tradicijoje²⁹³ ir savuosius kūrybos šaltinius atvirai pripažino:

„Aš pats save drįsčiau priskirti prie tų poetų, kurie ieškojo įkvėpimo ir kitų kūryboje. Jeigu ne įkvėpimo, tai paskatų, atremties. Naudojausi poetiniais vardais ne kaip simboliais ar emblemomis, o ieškojau vidinės poetinės konvencijos. Taip, esu skaitęs daugybę poetų, ne vienas iš jų darė

²⁸⁵ Sigita Geda, *op. cit.*, 1989.

²⁸⁶ Sigita Geda, „Liūdesio dainos Ispanijai“, in: *Literatūros panorama* '80, 1981, p. 248; Sigita Geda, „Apie visatą, akmenį ir rožę“, in: *Literatūros panorama* '80, 1981, p. 251.

²⁸⁷ „Jei apdainuoja giras, tebūnie jos konsulo vertos“, Sigita Geda kalbasi su Aleksiu Churginu, užrašė Gražina Ramoškaitė, *Švyturys*, 1987, Nr. 21, p. 22–25; „Poezija ir kalba“, *op. cit.*, 1980, p. 12.

²⁸⁸ Sigita Geda, „Kaip prisišaukti svetimą dvasią“, in: *Meninio vertimo problemos*, sud. Eugenijus Matuzevičius, Arvydas Valionis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 448–450; „Prakalbinti pasaulio išmintį lietuviškai“, *Naujos knygos*, 1986, Nr. 3, p. 6; Sigita Geda, „Gruodžio mėnuo ir žaismės jausmas. Literatūrinė gruodžio mozaika“, *Literatūra ir menas*, 1976 01 31, p. 10; „10 klausimų poezijos vertėjams“, interviu su Sigitu Geda, *Naujos knygos*, 1977, Nr. 5, p. 15.

²⁸⁹ „Sąsajos ir takoskyros“, *Literatūra ir menas*, 1982 03 20, p. 5

²⁹⁰ Sigita Geda, „Vynas graikiškoj amforoj“, *Naujos knygos*, 1983, Nr. 10, p. 13.

²⁹¹ Sigita Geda, *op. cit.*, 1983, p. 13.

²⁹² „Prakalbinti pasaulio išmintį lietuviškai“ *op. cit.*, 1983, p. 6.

²⁹³ Sigita Geda, „Nibelungų keliais“, in: *Literatūros panorama* '80, 1981, p. 259–260.

man įtakos, tačiau tie, kuriuos aš verčiau, darė man ypatingos įtakos. Ypač J. Bobrovskis, P. Celanas, G. Traklis, R. M. Rilkė, latvių liaudies dainos, „Giesmių giesmė“ ir „Gilgamešas“.²⁹⁴

Atkreipkime dėmesį, tarp jo išvardintų daugybės „dvasios suokalbininkų“ nerasime nė vieno sovietinio išgarsėjusio rašytojo. Poeto žvilgsnis nukreiptas jiems priešinga kryptimi. Literatūrinių ryšių ir tradicijos raidoje vertimas jam buvo svarbus ne tik kaip estetinė, bet ir etinė vertybė. O aptardamas lietuvių literatūros ištakas pabrėžė ir būtinybę neužsilikti prie „žemės ir tradicijų“, bet užsiimti „Europos kūrybinės energijos emanacija“²⁹⁵.

Ankstesniame skyriuje kalbėjome apie Aisčio suformuluotą dvigubą (lietuvišką ir europietišką) tapatybę ir vėlesnį jos papildymą universaliu, visuotinę žmonių bendrystę išreiškiančiu turiniu. Neabejotina, kad tai Gedai buvo artima, ir jis daug ką iš Aisčio paveldėjo. 1984 m. *Kultūros baruose* publikuota jo recenzija „Dvasiniai mūsų teatro horizontai“ atrodo it nužengusi iš tarpukario Aisčio, Čiurlionienės, Ambrazevičius tekstų. Joje Geda svarstė apie matytus *Pirosmani, Pirosmani..., Ilga kaip šimtmečiai diena, Kaligula* spektaklius. Viena vertus, juos išskyrė kaip nacionalinius ir suprantamus tik lietuvių kultūroje. Kita vertus, kuriančius ryšį ir su platesniu kultūros kontekstu: „Lietuviški jie pirmiausia yra tiek, kiek reikalingi dabartinėje mūsų kūrybinėje ir dvasinėje situacijoje. Poezijoje ta prasme „lietuviški“ yra ir Dantė, ir O. V. Milašius, ir A. Mickevičius... Pirmiausia dvasiniais horizontais, o paskui jau, tarkime, ir kilme.“²⁹⁶

Dar įdomesni atrodo pateikti Gedos svarstymai apie universalių problemų reikšmę dramose tos pačios recenzijos skyriuje „Žodžio likimas teatre“²⁹⁷. Geda lygino latvių dramaturgo, rašytojo ir visuomenės veikėjo Janio Rainio tragediją *Jāzaps un viņa brālī* (*Juozapas ir jo broliai*) bei Shakespeare'o *Macbeth* (*Makbetą*) ir *King Lear* (*Karalių Lyrą*). Jis vertė Rainio tragediją ir žavėjosi, kad autorius, naudodamas biblinį siužetą, kalba apie aktualias tautai problemas: „kas yra provincinis, uždaras, savotiško tautinio rezervato ir kas tikrasis, universalusis humanizmas. Rainis ir Šekspyras galėtų būti mums du švyturiai, rodantys, kaip galima išbristi iš provinciališko ribų į visuotinę europinės dvasinės erdvės zoną“²⁹⁸. Tas jo „universalus humanizmas“ ilgesys, nors ir skambėjo šiek tiek senstelėjusiai,

²⁹⁴ Sigitas Geda, „Vertimai ir vertybės“, in: Sigitas Geda, *op. cit.*, 1989, p. 180.

²⁹⁵ „Šiandienė lietuvių poezija: tendencijos ir problemos“, *op. cit.*, 1985, p. 5.

²⁹⁶ Sigitas Geda, „Dvasiniai mūsų teatro horizontai“, *Kultūros barai*, 1984, Nr. 6, p. 10.

²⁹⁷ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1984, p. 10.

²⁹⁸ *Ibid.*

neabejotinai veikė kaip priešingybė ideologiniam „socialistiniam humanizmui“, tik dėl cenzūros nebuvo ši priešprieša jo eseistikoje radikaliau įvardinta, ezopiškai paliekant neutralesnį terminą „provinciališkumas“.

Nenuostabu, kad ir išeivių, ypač žemininkų, modernistinė kūryba jį labiausiai domino kuriamu kultūrinės tapatybės atvirumu:

„Nelyginant jie [lietuvių poetai išeivijoje – K. B.] buvo užprogramuoti tokiai nepakartojamai akcijai. Išvesti lietuvių poeziją į europines lygumas, kaip A. Nyka-Niliūnas yra rašęs „išvesti iš beržynėlių“, liautis galvojus, kad su „lietuviškomis klumpėmis galima perbirsti per visus pasaulio vandenynus“. Terminas „europietiška poezijos mokykla“ labiausiai tinka A. Nykai-Niliūnui, nors sąmoningai į ją orientavosi (ir neklydo) visi žemininkai. [...] Toje dirvoje, tame plote, kur skambėjo B. Brazdžionio, J. Kossu Aleksandravičiaus, Salomėjos Nėries, A. Miškinio balsas, nelabai ką besurasi. Jie visi (įskaitant V. Mačernį ir P. Aukštikalnytę) buvo pasiryžę kurti kitokią – lietuvišką ir sykiu europietišką poeziją.“²⁹⁹

Išeivių literatūros žurnale „Metmenys“ publikuota kūryba, įvairios idėjos ir mintys tapo lietuviškumo ir europietiško jungties sėkla³⁰⁰ ne tik Gedai, bet ir kitiems okupuotos Lietuvos rašytojams.

Gedos kurta lietuvių kultūros universalizacijos idėja buvo perimta ne tik iš Goethe's pasaulio literatūros universalumo vizijos ir ne tik iš vokiečių ar lenkų romantikų kūryboje įprasmintos hėgelinės subjektyvios, tautinės ir pasaulio dvasių sąsajos, bet ir iš Šalkauskio Rytų–Vakarų sintezės, kaip lietuviškos tapatybės pamato koncepcijos. Pasak Jurgutienės, Šalkauskiui „buvo įdomus Mickevičiaus kūrybos balansavimas tarp krikščioniškojo užsiangažavimo ir atvirumo senųjų kultūrų paveldui, ypač Graikijos ir Romos, šalia kurių jis pastatė ir ikikrikščioniškąją Lietuvą [...]. Šalkauskis, remdamasis Mickevičiumi sukūrė „sintetinės“ arba „mišrios“ lietuvių kultūros tautinės savasties ir jos perspektyvos projektą. Jis teigė, kad kuo mažesnė tauta, tuo labiau ji turinti būti atsivėrusi pasaulio kultūroms ir tuo labiau gebėti jas sintezuoti „tautinės individualybės lytimi“³⁰¹. Geda apie Šalkauskio ir Mickevičiaus idėjų poveikį užsiminė ir Nepriklausomybės pradžioje duotame interviu: „Jaunystėje ta S. Šalkauskio tezė man irgi

²⁹⁹ Sigitas Geda, „Apie būtį ir jos eroziją“, *Pergalė*, 1990, Nr. 11, p. 106–107.

³⁰⁰ Sigitas Geda, „Suneškime viską į savą avilį. Anketa apie Metmenis“, *Akiračiai*, 1991, Nr. 3, p. 16.

³⁰¹ Aušra Jurgutienė, „Mickevičius ir Lietuva: tautinio identiteto problema“, *Metai*, Nr. 12, p. 77–78.

imponavo. Kaip ir kitos. Pavyzdžiui, J. Mikutis mėgdavo priminti A. Mickevičiaus frazę iš paskaitų Paryžiuje: esą lietuviai turi raktą į slavų pasaulį... Gražu?“³⁰² Siekdami įimti ir suderinti savo ir kitų tautų kultūros matmenis, jie kūrė universalią pasaulinę civilizaciją, o šitaip tik dar labiau plėtė ir atnaujino lietuvišką tapatybę. „Jo [Šalkauskio] teigiama lietuvių tautos misija pasaulyje – vienyti Rytų ir Vakarų civilizacijas – atspindi visų tautų stipriausią vidinį polėkį vienytis tarpusavyje ne sugriauinant, o vis labiau brandinant savo tapatybę“³⁰³. Šalkauskio koncepcijos, dariusios poveikį ne tik tarpukarinei Aisčio kartai, bet ir sovietų okupacijos uždarytiems lietuvių rašytojams. Šituo praeities kultūroje universaliomis idėjomis tvirtai išgrįstu keliu toliau eidamas Geda buvo mažiau pažeidžiamas sovietmečiu tvyrojusios ir daugelį slėgusios primityvios klasinės ideologijos ir provokatyviai ieškojo naujų kultūrinės tapatybės atverties galimybių. Nors ir turėtume nepamiršti, kad Gedos poezijos pasipriešinimas sovietų režimui turėjo ribas³⁰⁴, kurias ryškiausiai apnuogino jo pjesė *Komunarų gatvė* (1977).

3.2. Tautos „gynybinės sienos“ sutvirtinimas antikine ir modernistine Europos literatūra

Kubilius lietuvių literatūrą metaforiškai yra pavadinęs tautos gynybine siena, pabrėždamas jos pasipriešinimo Rusijos okupacijai misiją, kuri truko dar nuo Abiejų Tautų Respublikų padalijimo XVIII a. pabaigoje, Vilniaus tautinio romantizmo mokyklos ir lietuvių tautinio sąjūdžio. Geda šią misiją perėmė ieškodamas alternatyvos TSRS „tautų draugystės“ propagandai, imperinei šalių rusinimo politikai ir komunistinės ateities statyboms: „Per tuos dvidešimt metų išblėso ne vienas mitas, į kurį buvo dedamos viltys poezijai atsinaujinti. Liko tik viena: tikrojo poezijos dvasingumo ilgesys. Ar ne dėl to taip dažnai (kartais netgi be reikalo) ėmėme gręžiotis į praeitį, tradiciją, pasaulinės literatūros patirtį? Liovėmės tikėję, kad technikos pažanga ar kosmoso užkariavimas gali turėti lemiamo poveikio mūsų sielai.“³⁰⁵ Savo universaliosios kūrybos misiją jis susiejo su tautos gintimi ir šaknų paieška: „Taigi nelyg pelės, užspeistos šluota, mes turėjome gintis ir ryžomės gintis, pasitelkdami tiek, kiek mūsų jėgoms leido,

³⁰² Sigitas Geda, *op. cit.*, 1993 01 8–15, p. 13.

³⁰³ Povilas Aleksandravičius, *op. cit.*, 2019, p. 108.

³⁰⁴ Žr. Rimantas Kmita, *Ugnies giesmės. Tūkstantis Sigito Gedos veidų*, Vilnius: Tyto Alba, 2022, p. 142–144, 170; Rimantas Kmita „Maištas „brandaus socializmo“ sąlygomis. Sigito Gedos atvejis“, *Colloquia*, 2015, Nr. 34, p. 80–98.

³⁰⁵ Sigitas Geda, „Po dvidešimties metų“, *Naujos knygos*, 1984, Nr. 5, p. 26.

visą senąją Europos ir Azijos išmintį, vyresnių žmonių patirtį ir patarimus, gyvą jų pavyzdį. [...] Mes visur bandėme mesti gelbėjimo ratus, ieškoti kietesnės vietos mūsų inkarui įsikabinti.“³⁰⁶ Šiais žodžiais išsakė, kaip po karo ir pokario tremčių bei partizaninių kovų kataklizmų buvo svarbu kūrybai surasti tikrą geografinį, kultūrinį ir vertybinį pagrindą: „Bet kuriuo atveju poezija mus apdraudžia. Lietuvių poezija, nelyginant koks aštuonkojis, kyštelėjo savo žnyplės į neprieinamus plotus... Pabandykime tatau suprasti ir priimti kaip jau prarastą galimybę, kaip išbandymą ir garantiją ateisiantiems laikams. Būties atvirybė ir būties erozija... Ten, kur yra pilnatvė, neįmanoma jokia erozija.“³⁰⁷ Vėlesniame interviu šį žingsnį net pavadino sielos gelbėjimu ir siejo su minėtu universalumu: „Taip ir pradėti ieškoti to skaidraus kristalo. Pradedi, žinoma, nuo savo krašto, o vėliau pamatai, kad visur taip buvo ir yra. Esame tokie pat žmonės kaip ir kitoje Žemės pusėje.“³⁰⁸ Ši skaidraus kristalo metafora jam tapo ir tautos gynybinės sienos kertiniu akmeniu, ir europietiškos tapatybės šaltiniu, kurių negali supurvinti nemalonios sovietinio totalitarizmo patirtys.

Susitikimus (suokalbius, dialogus) su kitomis kultūromis jis kūrė intensyviu savo rašymo intertekstualumu. Lietuvos bendrumą su Europa Geda sustiprino pasitelkdamas hipertekstinius ir architektinius ryšius su skirtingais antikinės ir moderniosios literatūros, kultūros, istorijos ar geografiniais diskursais. Sustosime prie graikiškųjų europietiškos tapatybės ištakų, nes būtent jas Geda matė kaip labai svarbią modernios Europos kultūros dalį. Keliamo hipotezę, kad Ovidijaus *Metamorfozėse* aprašytas mitas apie Europos išprievartavimą yra poemos Strazdas ketvirtos dalies „Moteris“ (ST, 19) hipotekstas. Daugelis poemą analizavusių kritikų minėjo joje sukurtą keičiančio savo pavidalus, kentauriškos³⁰⁹ prigimties lyrinio subjekto tapatybę. Ji sudaryta iš lietuvių poeto, kunigo Antano Drazdausko-Strazdo biografinio ir lyrikos konteksto, poeto kaip pranašo, didvyrio, tarpininko tarp žmogaus ir gamtos įvaizdžio, indoeuropietiško pradmenų mito, folklorinių elementų ir kt. Savo analizėje pateiksime vieną menkiau

³⁰⁶ Sigitas Geda, „Atsakymai į „Sietyno“ anketą“, *Sietynas*: jaunųjų kultūros mėnraštis, 1990, Nr. 9, p. 20.

³⁰⁷ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1990, p. 108–109.

³⁰⁸ Sigitas Geda, „Norėčiau suprasti kiekvieną žmogų“, kalbėjosi Raimondas Jonutis, *Kauno diena*, 1996 02 17, p. 20.

³⁰⁹ Kmita jo reikšmę susiejo su mistiško, sakralaus žmogaus ir gamtos pradžios bendrumu, siekiant apimti universalias būties ir kosmoso dimensijas (Rimantas Kmita, *op. cit.*, 2009, p. 83); Marijus Šidlauskas Gedos poezijos kentaurą prilygino tipažui tragiškojo genijaus, siejamo su iš romantizmo paveldėtu *prakeiktojo poeto* tipažu (Marijus Šidlauskas, *op. cit.*, 2013, p. 127).

aptartą aspektą – kaip poeto-lyrinio subjekto tapatybė eilėraštyje susijusi su europietiškos tapatybės graikiškomis ir romėniškomis ištakomis.

Ketvirtoje Gedos poemos dalyje pastebime keletą citatų, padedančių atpažinti Europės pagrobimo, o per tai ir Europos įsteigimo mitą:

Atšuoliavo, iškilo –
O, gyvybės rasa –
Stačiakrūtė juokinga,
Nuogutėlė visa.

Nuo Homero laikų
Tokias grobė kentaurai,
Kai iš ilgesio staugė
Tarp medžių lieknų. (ST, 19–20)

Trečioje poemos dalyje „Karčiama“ sukurta gaivališka išgertuvių ir poeto-paukščio suartėjimo su Lietuva scena: „Čia didžiulė, čia bejėgiška, / Šoka trypia Lietuva“ (ST, 17). O ketvirtoje dalyje „Moteris“ šis suartėjimas tikslinamas, įtraukiant minėtą kentaurų pagrobtos gražuolės motyvą, primenantį Ovidijaus *Metamorfozėse* pateiktą Europės pagrobimo ir išprievartavimo sceną. Gedos eilėraštis kuria savą civilizacijos, o kartu ir poeto užgimimo versiją, jungdamas nacionalinės ir europietiškos kultūros intertekstus: jautį keičia kentauroiškos prigimties Strazdas, o kerinčio grožio moterį – kosmologinis gamtos ir žmogaus objektas „Moters Akys“ (ST, 20). Poeto Strazdo meilės aprašymu išsakomas didžiulis susižavėjimas moteriškumu, pakylėtu iki susiliejo su visata. Tai neabejotinai kontrastavo su sovietmečio ideologų diegta asekšualia užguito sovietinio žmogaus tapatybe ir peržengė socrealistinio rašymo draudimus. Gedos moters įvaizdis net primena analizuotą Aisčio eilėraštį „MENI, kai liūdesys“, kuriame moters įvaizdžiu ne tik perteikiama meilės prarastai tėvynei tema, bet ir nusakomas pulsuojantis visatos ritmas. O Gedos poemoje Europės figūra ne tik virsta visatos objektu ir su ja susilieja, bet iš dalies padeda steigti bendruosius kultūros, civilizacijos (metaforiškai galėtume sakyti „tėvynės“) pagrindus.

Nors šioje poemos ištraukoje nėra ryškiai eksplikuota poeto-pranašo tapatybė, bet ją taip pat svarbu paminėti, nes leidžia labiau susieti Gedos ir Aisčio poeziją. Abiem poetams Šaltojo karo metu tapo svarbu steigti poetotautos pranašo modelį, tik tęsiant skirtingas poetines tradicijas. Aistis ją išsakė herojinio, romantizmo persmelktu stiliumi, sukurdamas senųjų baltų genčių vizijas. Štai „Kristaliniam karste“ lyriniam subjektui netekus

mylimosios telieka vienatvė ir mirties tragika, tačiau šio eilėraščio sąsajos su Orfėjo ir Euridikės mitu bei minėti Aisčio autokomentarai skatina kūrinį suvokti ir kaip savo vietos ieškančio poeto-tautos dainiaus, prilygstančio mitiniam Orfėjui, situaciją. O Geda ieškojo atnaujinto santykio su tradicija, suko prie nenudailintos, šiurkštesnės poetinės kalbos tradicijos, archetipinės ir mitologinės vaizdinijos. Čia galime prisiminti ir Audingos Peluritytės-Tikuišienės pateiktą mintį, kad sovietmečiu nuasmenintą kolektyvą pakeitė aktyvaus archajiško bendruomeniškumo idėja³¹⁰.

Kaip dar vieną labai svarbų bendrumo su Europa matmenį turime paminėti ir tragišką pasaulinių karų istoriją, jų patirtis, atmintį ir interpretacijas Gedos poezijoje. Analizei pasirinkome Gedos eilėraštį „Sebastijonas 1943“ iš ciklo „Gėlės Pablui Pikasui“ (MŽ, 89). Pasak Nastopkos, cikle „nesunku atpažinti meno vizijoje transformuotą istorinę XX a. patirtį. Menas čia – kelionė į naujus minties archipelagus ir grumtynes su griaušančiomis istorijos jėgomis“³¹¹. Darome prielaidą, kad eilėraštis kuria hipertekstinius ryšius su Traklio eilėraščiu „Sebastian im Traum“ (*Sebastian im Traum*, 1914 („Sapnuojantis Sebastijonas“, Gedos išverstas ir publikuotas rinkinyje *Sapnuojantis Sebastijonas* (1985)), Rilke's „Sankt Sebastian“ (*Neue Gedichte*, 1907) hipotekstais ir mūsų tyrimui tik kontekstualiai svarbiais intermedialiais ryšiais su Pablo Picasso paveikslu „First Steps“ (1943). Intertekstai eilėraštyje sukuria platesnį Europos istorijos paveikslą ir padeda sujungti tragiškus XX a. epizodus. Matysime, kad Geda, panašiai kaip ir Aistis ir Venclova, apmąstė Europos katastrofų tragediją.

Gedos eilėraščio pavadinimas daugiareikšmis, nes juo užmezgamas hipertekstinis ryšys su jo išverstu Traklio eilėraščiu „Sebastian im Traum“. Geda, aptardamas visą Traklio eilių rinkinį, vertėjo žodyje išskyrė šį eilėraštį kaip perteikiantį šiurpią tikrovę, kuri tampa priešprieša šviesiam vaikystės pasauliui³¹². Ši mintis gali būti vienu iš jo paties eilėraščio perskaitymo raktų. Nors abiejuose eilėraščiuose kuriama sapniška, atminimais grįsta erdvė, bet Geda transformuoja Traklio sukurtą kenčiančio berniuko kelionės istoriją. Jis nemini konkrečios lyrinio subjekto tapatybės, tik pirmoje strofoje pažymi fragmentiškas jo kelionės detales:

³¹⁰ Audinga Peluritytė-Tikuišienė, *op. cit.*, 2014, p. 55.

³¹¹ Kęstutis Nastopka, „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 124.

³¹² Sigitas Geda, „Georgas Traklis“, in: Georgas Traklis, *Eilėraščiai*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1985, p. 69.

Iš atminties lakštingalų balsai
mane lydėjo, nebaisu visai
šių naktį buvo, kai namoėjau,
ir aš sakiau, kad nieko nebijau,
spalvom raudonom... (MŽ, 89)

Traklio eilėraštyje aptinkamus sapno, motinos, nešančios kūdikį, kapinių, vystančio sodo ar strazdo raudos³¹³ intertekstus Geda keičia į prisimenamą lakštingalos balsą, vienišą klajoklį. Tačiau abiejuose kūriniuose labai svarbus spalvinis tropas, taupus vaizdinių intensyvumas, grėsmės ir pražūties nuojauta.

Vaikystės prisiminimų temą Gedos eilėraštyje sustiprina ir istorinė data, pateikta pavadinime. Ji primena sunkiausius vokiečių okupacijos metus, kuomet, visuomenei priešinant, naciams nepavyko sudaryti lietuvių SS legiono, ir vokiečių valdžia ėmėsi represijų: uždarė aukštąsias mokyklas, švietimo ir kultūros įstaigas, ištrėmė į Štuthofą 46 lietuvių inteligentus. Taip pat ji žymi ir Gedos gimimo metus. Ši data kuria intermedialius ryšius su minėtu Picasso paveikslu. Pasak Jeilio universiteto menotyrininkų, „karas buvo paveikslas, vaizduojančio ryžtingus, bet neužtikrintus pirmuosius vaiko žingsnius, teminė potekstė, o paveikslas žadino viltį nesaugiomis aplinkybėmis“³¹⁴. Picasso paveiksle perteikti nedrąsūs pirmieji vaiko žingsniai Gedos eilėraštyje virsta tragiškomis mirtimi pasibaigusiomis vaiko klajonėmis. Jo eilėraštyje vaiko žvilgsniu sujungiami skirtingų karų išgyvenimai, nes Traklio Sebastijonas keliauja Pirmojo pasaulinio karo metais. Geda tarsi pratęsia austrų poeto eilėraštį, perkeldamas kenčiančio vaiko istoriją trisdešimt metų vėliau, įtraukdamas į lietuvišką kontekstą ir papildydamas Picasso paveikslo vaizdu.

Ne mažiau svarbus ir pavadinimu užfiksuotas šventojo Sebastijono intertekstas. Jis plačiau išskleidžiamas antroje ir trečioje Gedos eilėraščio

³¹³ „Mutter trug das Kindlein im weißen Mond, / Im Schatten des Nußbaums, uralten Hollunders, / Trunken vom Safte des Mohns, der Klage der Drossel; / Und stille / Neigte in Mitleid sich über jene ein bärtiges Antlitz / [...] Oder wenn er an der frierenden Hand der Mutter / Abends über Sankt Peters herbstlichen Friedhof ging“ (Georg Trakl, *Die Dichtungen*, Salzburg: O. Müller, 1938, p. 103–104). „Motina kūdikį nešė baltoji mėnesienoj, / Šešėly riešutmedžio, šėivamedžio žilo, / Apsvaigusį syvais aguonų, strazdo rauda; / Ir tyliai / Lenkės virš jo gailėdamas veidas barzdotas [...] Ar kuomet įsitvėręs į motinos stingdančią ranką / Rudens vakare ėjo per kapines šventojo Petro“ (Georgas Traklis, *op. cit.*, 1985, p. 18).

³¹⁴ „First Steps“, kuratorių užrašai, *Yale University Art Gallery*, <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/52716> [žiūrėta 2021 08 06].

strofoje pateikiant implicitines nuorodas iš Rilke's „Sankt Sebastian“ („Šventasis Sebastijonas“):

Gedos 1943“	„Sebastijonas Rilke's „Sankt Sebastian“	„Šventasis Sebastijonas“ (Janinos Degutytės vertimas)
O paskui kažkas ties dykviete užlaužė man rankas, norėjau šaukti, bet ugnies tyloj per dangų skrido velnias, tolumoj strėles jis laidė...	Und die Pfeile kommen: jetzt und jetzt und als sprängen sie aus seinen Lenden, eisern bebend mit den freien Enden. Doch er lächelt dunkel, unverletzt ³¹⁵ .	Ir be paliovos tos strėlės sminga, ir tarsi iš strėnų atkakliai plėštų jų virpą laisvagaliai. Bet pusiau šypsniu jas pasitinka ³¹⁶ .
O tamsi minia surinko jas ir pervėrė mane, kol mano kraujas smėlyje žėrės, kur atsigulti rasiu sau žolės, spalvom raudonom... (MŽ, 89)		

Geda imituoja Rilke's pateiktą šv. Sebastijono kankinystės istoriją. Šis Romos imperijos krikščionis kankinys mirė persautas strėlės. Neretai jo kankinystės istorija tapatinama su Jėzaus Kristaus kančios pasakojimu. Rilke's eilėraštyje ikonografiškai (strėlės, veido išraiška) fiksuojamas pasiaukojimo grožis ir šv. Sebastijonas pateikiamas kaip narciziškas estetas. O štai Geda išlaiko esminius ir lengvai atpažįstamus skaitytojui, tradicinius šv. Sebastijono istorijos aspektus („[...] strėles jie laidė... // O tamsi minia / surinko jas ir pervėrė mane, [...]“ (MŽ, 89)), estetizuoja jo pasiaukojimo ir mirties momentą.

³¹⁵ Rainer Maria Rilke, *Poezija. Die Gedichte*, sudarė Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 168.

³¹⁶ Rainer Maria Rilke, *op. cit.*, 1996, p. 169.

Eilėraštyje tekstiniai ryšiai pateikiami hipertekstais (eksplicitinėmis nuorodomis iš Traklio ir implicitinėmis nuorodomis iš Rilke's poezijos), intertekstais (istorinės aliuzijos, konkreti data). Tokiu būdu kuriamas kenčiančio, vienišo žmogaus paveikslas, siejantis skirtingus, bet itin skausmingus ir esminius Europos istorijos puslapius: „aš tavo baltus žiedus surinkau, / supint norėjau... / bežadžiai kūnai rauda vandenį, / Ak, vienui vieni / ugnį ir vėją...“ (MŽ, 90). Europos literatūros intertekstai Gedos eilėraštyje buvo pasitelkti Antrojo pasaulinio karo baisumui perteikti.

Neįmanoma Gedos kūryboje kuriamo kultūrinės tapatybės modelio aprašyti nekalbant apie Oriento ir Vakarų santykį, kurį analizuoti padėgė daugelis jo kūrybos tyrėjų. Gedai Oriento paieška susijusi su indoeuropietiškos prokalbės ir protėvynės fenomenu: „Taigi asmeniškai mano santykis su Rytai nuolatos pynėsi su mėginimais giliau perprasti save patį, tautinę religiją ir mitologiją, kartu – Europą. Senutė Europa yra arčiau Rytų, negu mes manome. Tiesa, esama laikų ir figūrų, kur Europa ir Azija nutolsta viena nuo kitos, bet esama ir betarpiško, tiesiog neįtikėtino sutapimo, sampynos.“³¹⁷ Jų gausu rinkiniuose *26 rudens ir vasaros giesmės*, *Žydinčios slyvos*, *Snaigyno ežere* ir kt. Šį kultūrų susiejimo aspektą konkrečiau aptarsime analizuodami Gedos „20 prisipažinimų“ (MT, 42). Tai garsus, skaitytojų itin pamėgtas ir intertekstualiai tirštas eilėraštis.

Eilėraščio pavadinimas kuria hipertekstinį ryšį su Nepriklausomybės laikais išverstu ir išleistu, o sovietmečiu Gedos itin mėgtu Villono „Le Grand Testament“ („Didysis testamentas“), jo poetika, prisidengimu kaukėmis, apie kurias plačiau kalbėsime kitame poskyryje. Gedos eilėraščio žanras skaitytojui turėtų sukelti įprastą lūkestį – tikėtis lyrinio subjekto nuodėmių išpažinimo ar paskutinės valios išraiškos:

Pagalvojau, kad aš viską patyriau.
Buvau apsimetęs kūdikiu, mažu vaiku.
Mažu berniuku ir maža mergaite.
Mažu vaikišku dievu – Niekuo.
Buvau apsimetęs paukščiu.
Paukščio akimis žiūrėjau į Lietuvą, į jos jūrų
kraterius.
Buvau apsimetęs kunigu, kentauro, Strazdu, Jėzum
Kristum, didžiausiu Lietuvos poetu, visais
žmonėmis ir paukščiais.

³¹⁷ Sigitas Geda, „Rytų filosofija ir lietuvių poezija. Paskaitos apmatai“, *Metmenys*, 1988, Nr. 55, p. 86.

Charonu, demiurgu, žaidžiančiu kriauklėmis
 Baltijoj.
 Miruoliu, glamonėjančiu Didonę jūrų gelmėj su
 banginiais.
 Girtu Vijonu arba Bilhana, prievartaujančiu
 nepilnametę karaliaus dukrą.
 Kasandra, pranašaujančia žūtį.
 Pikasu, skaldančiu kaulus.
 Išprotėjusiu Helderlynu, trokštančiu vien tylos.
 Li Bo su apsnigtom vėliavom senovės Kinijoj.
 Varnele, balta, skinančia dilgėles. (MT, 42)

Gedos „prisipažinimai“ kaip ir Villono „testamentas“³¹⁸ naudojant loginius prieštaravimus perteikia ne tik gyvenimo liudijimą ir skirtingas lyrinio subjekto tapatybes, bet, svarbiausia, yra jo kultūrinio akiračio liudijimas. Todėl jame sutelpa iš Oriento atkeliaujanti žmogaus ir gamtos vienumo pajauta, Nieko idėja, „didžiausias Lietuvos poetas“, girtuoklis Villonas, Jėzus Kristus ar Li Bo ir kt. Visi jie tampa savitais lyrinio subjekto antrininkais, kuriuos kurti labai mėgo ir Villonas, paversdamas savo „persekiotojus [...] šunimis, senuosius Notre-Dame vienuolius – miegapelėmis, gašlų buržua Michelį Cudoe – hibridu su žmogaus galva ir žąsies pasturgaliu“³¹⁹. Prisiminkime ir tai, kad prancūzų poetui rūpėjo nepagražinant papasakoti paribiuose gyvenančių žmonių patirtis. Tik Gedos eilėraštyje metamorfozės patiria ne kiti kaip Villono kūryboje, o pats lyrinis subjektas, šitaip išsakydamas Vakarų kultūrai labai svarbų individualizmą ir jo sąsajas su visuotinumu. Norint funkcionuoti vakarietiškoje visuomenėje, pasak Josepho Campbello, būtina atlikti tam tikrą socialinį vaidmenį, jungiškais terminais sakant, kurti *personae* („kaukė“)³²⁰. Tačiau šia kauke gali manipuliuoti, keisti, mėginti ieškoti tikrojo „aš“. Gedos lyrinis subjektas

³¹⁸ „Si ne crains avoir despendu, / Par friander et par leschier ; / Par trop aimer n’ay riens vendu, / Que nuls me puissent reproucher, / Au moins qui leur couste trop cher. / Je le dys, et ne croys mesdire. / De ce ne me puis revencher : / Qui n’a meffait ne le doit dire“. „Man nebaisu, kad priekaištaus, / esą per daug pragėręs; / neišdaviau, neįkišau, / piknaudžiavau tik smagumėliais; / aš kainos nebuvau užkėlęs, / aš tai teigiu neužsimerkęs, / advokataus – gyvenimėlis, / kas nesuklydo užsimerkia“. (François Villon, „Testamentas“, iš prancūzų k. vertė Sigita Geda, in: François Villon, *Rinktinė poezija / Oeuvre: originalai ir vertimas*, Vilnius: LRS leidykla, 1999, p. 53).

³¹⁹ Nijolė Kašelionienė, *op. cit.*, 2010, p. 289.

³²⁰ Joseph Campbell, *Mitai, kuriais gyvename*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Tyto alba, 2018, p. 85.

pasižymi itin vakarietišku mentalitetu, nes atmeta Oriento tradicijoje labai svarbų neturintį kaitos susiliejimo su visata aspektą, „kad privalu tapatintis su tavo socialinei vietai priskirta kauke arba vaidmeniu ir paskui, iki galo atlikus visas užduotis, visiškai išsitrinti, it rasos lašeliui įkristi į jūrą“³²¹. Poetinėmis kaukėmis jis siekia parodyti individo įvairumą, prieštarumą ir neapčiuopiamumą, o ne tapatintis su Oriento kultūroje priimtinu socialiniu archetipu:

Visais pavidalais, kuriais, mano dieve, liepei.

Dabar norėčiau būti savim.

Žiauriu, tamsiu, negailestingu.

Bejėgiu, sergančiu, tauriu.

Miršančiu ir atgimšančiu. Tam, kad gyvenčiau. (*MT*, 42)

Tokią tapatybės kintamumą, daugialypiškumą Kmita įvardijęs kaip nuolatinio atgimimo ir kismo paliudijimą, kuriame nėra nei mirties, nei pabaigos³²². Taigi vienais aspektais toldamas nuo Oriento tradicijos, kitais aspektais Gedos lyrinis subjektas prie jos priartėja sukurdamas amžiną gyvybės ratą. Visa tai lieka visiškai svetima sovietmečio „tarybinio žmogaus“ tapatybei ir ideologijai, bet jo skaitytojams artima, nes primena senosios baltų kultūros tradicijas.

Kita vertus, tokiais prisipažinimais eilėraštyje sukuriamas ironiškas architektinis ryšys su išpažintine poezija, naudojant Villono baladėse dažną kartotės principą ir pateikiant prisidengimo kitu, simuliacijos principą: „Buvau apsimetęs“ (*MT*, 42). Gedos „20 prisipažinimų“ imituoja Villono eilėraščiuose aptinkamą vertintojo poziciją. Kašelionienė, analizuodama kitą Villono „Didžiojo testament“ ciklo eilėraštį „Balade de la Grosse Margot“ („Storulės Margo baladė“), tikina, kad „sakytojas „sufleruoja“ vertinimą paskutiniame posme: „Esu ištvirkęs“, tokia autosankcija užkirsdamas kelią kritiškai nuomonei iš šalies ir pelnydamas simpatiją „atvirumu“³²³. Tokią meninę priemonę imituojantis Gedos eilėrašties „20 prisipažinimų“ taip pat sukuria minėtą intymaus, atviro monologo lūkestį, bet kartu stabdo ir valdo skaitytojo lūkesčius. Skaitytojas yra būtinas dialogo partneris, apmąstantis iki tol girdėtas istorijas, atpažįstantis ankstesnius Gedos eilėraščių lyrinius subjektus,

³²¹ Joseph Campbell, *op. cit.*, 2018, p. 87.

³²² Rimantas Kmita, „Pyktis kaip kultūrinė kategorija: ką duotų sengraikiai Sigito Gedos kūrybos interpretacijai?“, *Colloquia*, 2013, Nr. 30, p. 65.

³²³ Nijolė Kašelionienė, *op. cit.*, 2010, p. 287.

„suokalbininkų“ paveikslus, literatūrinę recepciją ir daugialypės lyrinio subjekto tapatybės modelį.

Eilėraštyje „20 prisipažinimų“ tekstiniai ryšiai kuriami hipertekstais: transformuotas Villono „Didysis testamentas“ ir jo poetika – kartotė, loginiai prieštaravimai, ironija, intertekstinės ir eksplicitinės nuorodos iš Europos ir Oriento literatūros. Eilėraštyje sujungti skirtingi nacionalinės ir pasaulio literatūros kontekstai kuria universalaus, intelektualaus, atviro lyrinio subjekto tapatybę.

Apibendrinami atliktų eilėraščių intertekstų tyrimą, manome, kad Geda, ieškodamas savos tapatybės esmės, stengėsi peržengti nacionalinės tapatybės ribas ir žvalgytis jos kitų kultūrų šaltiniuose. Gyvenančiam okupuotoje tautoje ir totalitarinėje visuomenėje, Gedai, kaip ir daugeliui rašytojų, toks europietiško mąstymo leitmotyvas nebuvo vien tik paveldėtos kultūros duotis, bet ir vienintelė patikimiausia savigynos priemonė. Jis, kaip ir daugelis, pasirinko ne atviro politinio, o kultūrinio pasipriešinimo, kompromisinio rašymo ir vidinės tremties formas. Nuo Antano Strazdo iki Villono Gedos poezijoje susiformavo jam labai artimas poeto maištininko ir bohemisto portretas, išsakytas žaismingai erotizuota poetine kalba. Ir turime pasakyti, kad sovietmečiu tokia jo poezija sulaukė didelio skaitytojo dėmesio.

3.3. Sugrįžimas į mito pradžią

Dažniausiai apie Gedos kūrybą literatūros kritikai ar skaitytojai atsiliese kaip apie mitologišką³²⁴, archajišką³²⁵, turinčią sąsają su tautosaka, kuriančią pagonišką avangardizmą³²⁶ ar atnaujintą „modernų poetinio diskurso sakymo (kitaip: kalbantįjį) subjektą ir naujovišką teksto praktiką“³²⁷. Jo poezijos kultūrinių citatų įvairovė turi istorinį gylį ir mitologinę gelmę, ką išties galima pavadinti mitologiniu avangardizmu. Pamėginsime atidžiau pažvelgti ne tik į Gedos mitologiškų pradmenų, integruojančių tapatybę, ieškojimą, bet ir į juos formuojančius ir reprezentuojančius intertekstus. Jie mus nuves ne tik į tautinės, bet ir europietiškos tapatybės reikšmių sluoksnį. Taip pat leis geriau atskleisti,

³²⁴ Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos X. op. cit., 2010; Audinga Peluritytė, „Mitopoetinė S. Gedos lyrikos sistema“, *Literatūra ir menas*, 1993 08 21, p. 3, 12 ir kt.

³²⁵ Gitana Notrimaitė, op. cit., 2010.

³²⁶ Viktorija Daujotytė, op. cit., 2010.

³²⁷ Paulius Jevsejevas, op. cit., 2020, p. 155.

kodėl Gedos kūrybos europietiskumą ir lietuviškumą suvokiame kaip neatskiriamus dalykus, nes „[p]aradoksalu, kad, atsistojusi ant savos žemės, literatūra tapo visuotinesnė ir universalesnė“³²⁸. O tik atradus pirmąją tautinės kultūros formą „savaime gali atsirūti ir pasaulinė kultūra“³²⁹. Panašiai, prisiminkime, liaudies dainas interpretavo ir Aistis.

Mitologiją Geda suvokė nevienareikšmiškai. Pirmiausia jį domino joje įtvirtinta visos žmonijos sąsaja ir skirtingiausių kultūrų bendrumas, padedantis pasitelkus vaizduotę ir kūrybą pačiam išeiti ir skaitytoją išsivesti iš geležinė siena užtvėrto sovietinio pasaulio:

„Tasai senųjų kultūrų, pirmąją pradžios kultas, gamtos kultas man – beveik poezijos esmė. Be to, manau, kad tik ištakose kultūros gali turėti jungtį. Man buvo svetimas išoriškas sugretinimas, kaip Apdaiko (J. Updike) „Kentaure“ – senosios Graikijos ir šiuolaikinės Amerikos. Bėgau nuo tos mados. Ir man pasirodo, kad pakanka atviro žvilgsnio į pasaulį, nuostatos, kad pasaulis visur vienodas, galų gale, žinojimo, kad niekur neišvyksiu, niekur nedalyvausiu, stebėsiu, ir pasaulis ateis pas mane. Bet ateiti jis gali tik per labai senus dalykus, per indoeuropietišką dvasią.“³³⁰

Tas ryšys toks svarbus ir tvirtas, kad net moderniausia literatūra visiškai įtraukia senuosius, mitinius pasakojimus, kurie tampa natūralia ir organiška jos dalimi: „Gabrielis Garsija Markesas, visame pasaulyje garsus knygos „Šimtas metų vienatvės“ autorius, drąsiai pripažįsta, kad šiame romane nieko nepadaręs, tik surašęs savo bobutės istorijas taip, kaip jinai pati jas pasakodavusi, ir labai nustebęs, kai mokyti žmonės įžiūrėję čia visus moderniosios literatūros bruožus...“³³¹ Mitologinė vaizduotė jam beveik nesiskyrė nuo literatūrinės. Šitaip „figūratyviniai rezervai yra bendros tautinės „atminties“ liudytojai“³³². Tokia jungtis veikė kaip nostalgija, savosios vietos pasaulyje paieška ir viso pasaulio savo gimtoje vietoje atradimas: „Mano vaikystės nostalgija, mano Namų, Kalno ir Ežero, Saulės mitas buvo tik tam, kad sugrįžčiau į savo pradžią ir dabar jau iš tikrųjų

³²⁸ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1981, p. 249.

³²⁹ „Kada tekstas atgyja“: Liudvikas Jakimavičius kalbasi su poetu Sigitu Geda, *7 meno dienos*, 1994 08 19, p. 2.

³³⁰ „Poezijos žemė“, interviu su Sigitu Geda, *Atgimimas*, 1993 03 16, p. 14.

³³¹ Sigitas Geda, „Pavasario mėnesį“, *Literatūra ir menas*, 1976 04 24, p. 7.

³³² Algirdas Julius Greimas, *Lietuvių mitologijos studijos*, sud. Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 46.

žinočiau, kas aš esu.“³³³ Taigi mitą Geda suprato ir chrestomatine prasme, ir kaip galimybę savo okupuotai tautai sukurti „tikrąjį“ atvaizdą ir „tikrąją“ kultūrinę reikšmę. Norisi prisiminti ir Šilbajorio žodžius, kad „mitas tam tikru kultūrinio ar tautinio formavimosi periodu yra būdas išsiaiškinti pasaulį ir savo vietą jame“³³⁴.

Antra, mitologija, ypač baltų, jam leido pabėgti nuo sovietmečiu vyravusios ne tik socrealistinės, bet ir sustabarėjusios tradicinės neoromantinės estetikos³³⁵. Trečia, mitologija leido poetui prisiliesti prie sąmonės fenomenų³³⁶. Ketvirta, mitologija egzistavo Gedai kaip visa ko universalizavimas. Tiek sovietmečiu recenzuodamas Césario Vallejo poezijos rinkinį³³⁷ *España, Aparta de Mí Este Cáliz* (1939) (*Atitolink nuo manęs šią taurę*), išverstą Vytauto Bložės, tiek Nepriklausomybės pradžioje³³⁸ plačiau aptardamas mitologijos svarbą, pirmiausia ją interpretavo kaip galimybę kalbėti apie visuotinius dalykus: „Vienaip ar kitaip, tik mitologiškai apmąstomas pasaulis tampa universalus, gyvas, sultingas, vitališkas.“³³⁹ Jo susidomėjimą mitologija paskatino daugelis dalykų – Norberto Vėliaus, o išeivijoje Greimo, Marijos Gimbutienės pradėti

³³³ Sigitas Geda, *Vasarė ajero šaka: dienoraščiai ir tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 2008, p. 162. Labai panaši mintis pasirodo ir sovietmečiu: „esate paveldėtojai visų tų kultūrinių vertybinių, kurias per amžius sukūrusi žmonija... Kokia didelė prasmė slypėjo tuose žodžiuose! Kur dabar yra tie žmonės, išvedę mus į gyvenimo ir kultūros kelią, sužadinę protą ir dvasią? Lietuvoje juk reikalinga ir pačių lietuvių, ir senovės Egipto, Indijos ar Japonijos išmintis. Tiktai tokiu būdu perprasime patys save ir galėsime ką nors gera sukurti“ (Sigitas Geda, „Tiesa, kitaip sakant poezija“, in: *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, t. 1, sud. Aldonas Mickienė, Vilnius, 1989, p. 358–359).

³³⁴ Rimvydas Šilbajoris, „Mitologinė dimensija – poezijos veiksnys“, in: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai. Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 355.

³³⁵ „O atradus tą pirmapradiškumą atsiveria erdvė, pro kurią griūva viso pasaulio formos. Ir senosios, ir modernios“. („Kada tekstas atgyja“, *op. cit.*, 1994 08 19, p. 2).

³³⁶ „Per pirmapradiškumą mes priėjom prie sąmonės, ir prie sąmonės. Man atrodė, kad reikia viską pradėti nuo uolos piešinių. Tai ne tik sąmonė, bet sykiu ir labai didelė dvasia, kosmizmas, kosminė pasaulėjauta“. („Kada tekstas atgyja“ *op. cit.*, 1994 08 19, p. 2).

³³⁷ „Mitologinis mąstymas (viskas pasaulyje yra nesibaigianti tąsa, viskas privalo turėti kokį nors organinį kūną) – čia virsta prasmingomis metaforomis, kalbėjimu apie tokį abstraktų dalyką, kaip skausmas“ (Sigitas Geda, „Liūdesio dainos Ispanijai“, in: *op. cit.*, 1981, p. 249).

³³⁸ „Beje, visi geriausi pasaulio poetai yra mitologiški. Jeigu jie nesiremia tautine mitologija, tai remiasi graikais arba romėnais, arba savo vaikyste, kuri savo ruožtu yra ne kas kitas, kaip dar vienas Adomo ir Ievos variantas, dar viena neįvardyta mito versija“ (Sigitas Geda, *op. cit.*, 1990, p. 22).

³³⁹ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1990, p. 22.

lietuvių mitologijos tyrimai, Petro Repšio ir Viktoro Petravičiaus meninė kūryba, Broniaus Kutavičiaus muzika. Nepriklausomybės laikų dienoraštyje kalbėdamas apie mitą ir poeziją sovietmečiu užsiminė, kokios jam buvo svarbios išeivijos mitologinės studijos:

„7-ajame dešimtmetyje daugelis mūsų grįžo prie pirminių vaizdinių (su Meletinskiu, Ivanovu, Duméziliu, Greimu, prie Lévi-Strausso, Eliadės...)

Freudo analizės ir Jungo sintezės (archetipų sugražinimo).“³⁴⁰

1990 m. atsakydamas į žurnalo „Sietynas“ anketos klausimus Geda daug kalbėjo ne tik apie mitologijos integruojamą tautinę tapatybę, bet ir apie jos jungtis su šiuolaikine kultūra ir pasaulėžiūra: „Mitologija mums buvo tautos šaknų ieškojimas, tačiau tai nereiškė, kad šiose šaknyse mes ir žadame visą savo amželį tūnoti. Geresnius mano amžiaus menininkus išgelbėjo atvirybė visų tautų ir visų laikų kultūrai, stiliams, pasaulėvokoms.“³⁴¹ Mitologijoje jis ieškojo visų kultūrų pirm pradžių ryšių: „Mitologija leido man šiek tiek juos suprasti – Dantę, J. Boshą, S. Dali, P. Delvo ar R. Magrit.“³⁴²

Gedos susidomėjimas priešistorė, archajiškomis kultūromis sutapo ir su XX a. II pusės meno tendencijomis, pasirodžiusiomis ir jo pamėgtų autorių kūriniuose. Prancūzų kubizmo ir siurrealizmo atstovas Guillaume'as Apollinaire'as žavėjosi Lotynų Amerikos ir Afrikos kultūromis, Rilke daug dėmesio skyrė Egiptui ir ankstyvajai Graikijai, vokiečių modernistas Johannesas Bobrowskis domėjosi babiloniškais mitais ir epais, baltiškuoju ir prūsiškuoju paveldu³⁴³. Pasak Lauryno Katkaus, tokį šių kūrėjų dėmesį „skatino kritiškas požiūris į pramoninę civilizaciją, kurią užaštrino karo destruktija, europinės tradicijos pabaigos pojūtis ir noras, anot Ezra Poundo šūkio, „visa atnaujinti“³⁴⁴. TSRS beatodairiškai vykdoma šalies industrializacija, nuosekli nacionalinių kultūrų rusinimo politika, pridengta melagingu tautų draugystės šūkiu, jo ir kitų lietuvių rašytojų buvo suvokta

³⁴⁰ Sigitas Geda, *Adolėlio kalendoriai* (dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai), Vilnius: LRS leidykla, 2003, p. 662.

³⁴¹ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1990, p. 21.

³⁴² *Ibid.*, p. 23.

³⁴³ Žr. Laurynas Katkus, *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johannes Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 88.

³⁴⁴ Laurynas Katkus, *op. cit.*, 2010, p. 88.

kaip šventosios tautinės kaimiškos kultūros, kurią svarbu ginti ir saugoti, naikinimas.

Gedos poezijoje pasipylė įvairiausi rekonstruoto indoeuropietiško pasaulėvaizdžio mitologiniai pavidalai: „Rekonstrukcija – kaip visa ko gražinimas į pirmą pradę būseną. Kalbos, muzikos, balso, spalvos, piešinio... Mito pradžia.“³⁴⁵ Tam poveikį darė veikiausiai ir iš Greimo darbų atėjusio indoeuropietiško mito paieškos³⁴⁶. Juo poetas savomis priemonėmis siekė parodyti skirtingų tautų bendrą paveldą ir jungtis: „archaika – kaip sena indoeuropietiška sąmonė“³⁴⁷. Gedai rūpėjo sukurti kitokią santykį su tautos istorija, pateikti savus mitinius simbolius, pavyzdžiui, Prometėjo ar Kristaus istorija, žmogaus-paukščio-kentauro vaizdinys³⁴⁸, poeto-Lietuvos santykio apmąstymas³⁴⁹, Lietuvos kilmės mitai³⁵⁰, pasaulio kilmės iš vandens mitas (susijęs ir su Rilke's „bėgalinės būties idėja“)³⁵¹, gamtos sąmonės pavertimas ar aiškinimas žodžiu³⁵² (rudėnė deivė, Tolimoji Dėlčia ir kt.), kosminis kiaušinis, ratas, ovalas, spiralė³⁵³, greičiausiai iš Celano kūrybos ateinanti žuvis ir daugelis kitų.

Naują santykį su mitais matome jau pirmame Gedos eilėraščių rinkinyje *Pėdos* (1966), sulaukusiam daug sovietmečio skaitytojų ir dabartinių laikų kritikų bei literatūros tyrėjų dėmesio. Kaip pažymėjo Balionienė, *Pėdose* „pabrėžiamas makrokosmoso kūrimas ir taip simboliškai išsakomas noras naujai suvokti savo tautą, jos istoriją, dabarties tikrovę, kas anuo metu reiškė atsitraukimą nuo sovietinio tautų niveliavimo“³⁵⁴. O štai rinkinyje *Žydinti slyva Snaigyno ežere* kuriamas mikrokosmosas, kuriuo siekiama ne tik suvokti savo ir kitas tautas, bet ir rasti poetinius „namus“. Būtent iš minėtų rinkinių intertekstinei analizei pasirinkome tris eilėraščius: „Laukinis ežeras“ (*PĖ*, 7), „Stačios akys medinių dievukų“ (*PĖ*, 13) ir

³⁴⁵ Sigitas Geda, *op. cit.*, 2008, p. 15.

³⁴⁶ „Kalbant apie lietuvių mitologiją, nereikia užmiršti, kad jinai įsirašo, kaip vienas iš ją sudarančių elementų, į bendrąją palyginamąją indoeuropiečių tautų mitologiją“ (Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, 2005, p. 31).

³⁴⁷ Sigitas Geda, „Poetai veikia savo buvimu“, in: *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*, sud. Ričardas Pakalniškis, Vilnius: LRS leidykla, 1994, p. 199.

³⁴⁸ Rimantas Kmita, *op. cit.*, 2009, p. 83.

³⁴⁹ Paulius Jevsejevas, *Sigito Gedos poetinis idiolektas: disertacija*, Vilniaus universitetas, 2017, p. 120–156.

³⁵⁰ Žr. Gitana Notrimaitė, *op. cit.*, 2010, p. 125–157.

³⁵¹ Virginija Balsevičiūtė, *op. cit.*, 1994, p. 124.

³⁵² Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, 1992, p. 359.

³⁵³ Žr. Audinga Peluritytė, „Mitopoetinė S. Gedos lyrikos sistema“, *op. cit.*, 1993 08 21, p. 3, 12.

³⁵⁴ Inga Balionienė, *op. cit.*, 1996, p. 164.

„Eilėraštis Dionizui Poškai“ (ŽSSE, 22), kad pamatytume juose sukurtą indoeuropietišką pradžios mitą, moderniosios Europos poezijos poveikį ir atviros tapatybės savikūrą. Pasak Gintaro Beresnevičiaus, „mitologija tam tikrame etape yra daroma, tačiau pirmiausia reikia ją ne daryti, o atrasti“³⁵⁵. Todėl tyrimas ir judės šiomis dviem kryptimis, ieškant ir kokie mitai poeto buvo atsiminti, ir kaip jie buvo perdaryti.

Iš pirmo žvilgsnio Gedos eilėraščio „Laukinis ežeras“ intertekstinius ryšius sudėtinga pamatyti. Vis dėlto darome prielaidą, kad Gedos eilėraštis „Laukinis ežeras“ turi hipertekstinį ryšį su Bobrowskio eilėraščiu „Ebene“ („Lyguma“)³⁵⁶. Mėginsime aptarti, kiek vokiškoji Bobrowskio estetika, dėmesys pirmąkščiams laikams ir jų rekonstrukcijai prisidėjo prie Gedos kultūrinės tapatybės kūrimo.

Susidomėjimą Bobrowskio kūryba ir jos padarytą poveikį Geda minėjo ne viename interviu³⁵⁷, straipsniuose³⁵⁸, vertimų komentaruose³⁵⁹,

³⁵⁵ „Nuo Palemono iki Europos Sąjungos mitologijos“, Gintarą Beresnevičių kalbina Alvydas Valenta, *Literatūra ir menas*, 2003 12 19, p. 3.

³⁵⁶ Johannes Bobrowski, *Gesammelte Werke*, t. 1., Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1998, p. 80. Toliau cituojant nurodomas trumpinys GW.

³⁵⁷ „Esu vertęs austrų ir vokiečių poezijos (R. M. Rilke, G. Traklis, J. Bobrowskis, P. Celanas, A. Gustas), vengrų (L. Nadis), slovakų (V. Mihalikas), lenkų (J. Harasimovičius), latvių (K. Skujeniekas, E. Plaudis), estų (J. Kaplinskis), armėnų (Zacharatas), čivašų (G. Ajgi).“ (Sigitas Geda, *op. cit.*, 1977, p. 14); „Visi verčia, turime versti ir mes. Bendram kultūros labui, kad neužtrokštume po savo stogu. [...] Versti reiškia kurti. Aš pats ne vieną eilėraštį esu išvertęs tada, kai ieškojau išeities iš savo kūrybinio bejėgiškumo.“ (*Ibid.*, p. 15); Taip pat: Sigitas Geda, *op. cit.*, 1994, p. 202.

³⁵⁸ Pvz., „J. Bobrowskio poezija natūraliai išauga iš gamtinės vokiečių lyrikos tradicijų, nors ir atrodo gana neįprastai. Tas tradicijas jis praturtino psichologiškumu, asociatyvumu, savotiška laiko ir erdvės definicija, sukūrė naują, savitą poetinės kalbos sistemą, iš pirmo žvilgsnio nesklandžią, nemelodingą. [...] „Sulaužyta“ poetinė frazė, panieka gramatikai, išmokiusiai mus kalbėti šabloniškais sakiniais, gimė iš poeto noro perteikti natūralią pergyvenimų, asociacijų tėkmę. [...] Savo poetine dvasia jis pažadina legendinės Sarmatijos metą, magiškoje vizijoje spindi Nemunas ir Neris, mūsų protėvynės lygumos, akmuo, ant kurio sėdėjo Čingischanas, panemunių šėivamedis, skamba išnykusios prūsų kalbos žodžiai. Šioje graudžioje, elegiškoje lyrikoje skamba prarastasis laikas. Iš mūsų sąmonėje suaižėjusių istorijos ir tikrovės gabalų kuriamas poetinis pasaulis, kur retkarčiais šmėsteli harmoningų Klopštoko ar Helderlino rūmų nuolauža.“ (Sigitas Geda, „Iš pasaulinės poezijos“, in: *Poezijos pavasaris*, ats. red. Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1968, p. 144–145) ir kitur: Sigitas Geda, „Vertimai ir vertybės“, in: Sigitas Geda, *op. cit.*, 1989, p. 180; Sigitas Geda, „Ir vandens pasemti, ir žvaigždės pamatyti, ir šaltinyje nenuskėsti“, su poetu Sigitu Geda kalbasi žurnalistas Gediminas Butkus, *Diena*, 1995 02 15, p. 7; Sigitas Geda, „Johaneso Bobrowskio poezijos lietuviškumas“, *Šiaurės Atėnai*, 1997 06 14, p. 9.

dienoraščiuose³⁶⁰ tiek sovietų okupacijos, tiek Nepriklausomybės laikais. XX a. 7–8 dešimtmečiu Bobrowskio, taip pat Hugo von Hofmannsthalio, Celano, Traklio, Rilke's, Villono, Apolinaire'o, Baudelaire'o, Verlaine'o, Saint-John Perse'o, Rimbaud, Shakespeare'o, Dylano Thomas'o, Elioto, Whitmano, Lorcós, Vallejo, Nerudos, Dante's kūryba buvo labai svarbi jam ir kitiems lietuvių poetams. Daugelį kūrėjų traukė Bobrowskio lietuviškumo ir baltų mitologijos temos, Mažosios Lietuvos aplinka, kraštovaizdis, gamtos / pasaulio ir žmogaus, istorijos dermės idėjos, sugrįžimas į priešistorinius laikus, iš Goethe's perimtų mažųjų tautų santykio su didžiosiomis analizė, savosios tautos istorijos genėzė, netgi bendra gyvenimo patirtis – karas, belaisvių stovyklos, okupacija³⁶¹. Kaip kad teigė Venclova, „[t]as Rytų Vokietijos autorius, pusiau disidentas, rašęs moderniai ir savotiškai, be to, lietuviškomis temomis, padarė jaunajai kartai tiesiog stulbinančio įspūdžio ir didelės įtakos – kur kas didesnės negu Thomas Mann ir visi kiti drauge paėmus“³⁶². Bobrowskio poveikį lietuvių poetams yra aiškinęs ir Katkus: „Jo „hermetinė“ poetika puikiausiai tiko politinėms ir kitoms antisisteminėms žinioms perduoti. [...] Kultūrinės atskirties ir tarybinės homogenizacijos laiku buvo nepaprastai smagu patirti, kad kitos kultūros rašytojas daro gerus eilėraščius iš šių upių, miestų, žmonių, istorijų.“³⁶³

Disertaciniam tyrimui labai svarbų kontekstą nušviečia ir 1974 m. Bobrowskio eilėraščių rinkinio *Sarmatische Zeit* (*Sarmatijos metas*, vertė Geda ir Bronius Savukynas) publikacija ir jai skirtas Gedos komentaras.

³⁵⁹ „Mėgiamiausi autoriai, kurių poeziją verčiau ir kurie darė man įtaką, yra J. Bobrovskis, P. Celanas ir kt. Vertimas buvo didelė mokykla, bet sykiu buvo ir pasipriešinimas. Visi sakė, kad tai, ką Geda rašo, nėra poezija. Tada aš pasiutau ir nutariau parodyti, kad pasaulyje yra didelė poezija. Pradėjau mokytis kalbų. Tačiau vien kalbą mokėti vertėjui maža. Versti poeziją – tai prisišaukti svetimą dvasią. Bet verčiau tik tuos poetus, kurie man artimi.“ („Pilka rudine apsirengusi kartais vaikšto didelė išmintis“, su Sigitu Geda kalbėjosi Asta Birgerytė, *Moksleivis*, 1993, Nr. 1, p. 9).

³⁶⁰ „Iš esmės tenka sugrįžti prie Žinios ir Pranešimo. / Žinia poezijoje. [...] Labai aiški „žinia“ VII dešimt., kurią praneša A. Mackus, paskui „žinios“ iš A. Škėmos, H. Nagio, J. Tysliavos, iš F. G. Lorcós, P. Celano, D. Thomaso, J. Bobrovskio, F. Hölderlino...“ (Sigitas Geda, *op. cit.*, 2003, p. 259).

³⁶¹ Laurynas Katkus, „Du žvilgsniai į Bobrowskio poeziją“, *Literatūra ir menas*, 2015 01 15, <http://www.satenai.lt/2015/01/15/du-zvilgsniai-i-bobrowskio-poezija/> [žiūrėta 2021 07 21].

³⁶² Tomas Venclova, „Pasaulio literatūros vertimai šių dienų Lietuvoje“, in: Tomas Venclova, *Tekstai apie tekstus*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985, p. 112–113.

³⁶³ Laurynas Katkus, „Du žvilgsniai į Bobrowskio poeziją“, *op. cit.* 2015 01 15.

Versdamas Bobrowskį, Geda turėjo labiau pasigilinti į jo poetiką, kurioje daug dėmesio skiriama šnekamosios kalbos, prozinių intarpų prisodrintai poetinei kalbai, laisvam, kupinam asonansų, aliteracijų ir turinčiam vidinę logiką ritmui. Rinkinio *Sarmatijos metas* Gedos komentare cituojamas nenurodytas vokiečių literatūrologas, kuris taip apibūdino poetą: „Jis sudeda žodžius lyg akmenis. Žodžius, kurie yra sakinių santrumpos. Jis sudeda tikrovės elementus ir verčia skaitytoją papildyti juos, einant poeto pėdomis.“³⁶⁴ Ši interpretacija darė poveikį pasirinkto eilėraščio analizei, kurdama suvokimo lūkestį, kiek ir kaip Geda nusekė Bobrowskio pėdomis, nors sovietmečiu jis žavėjosi ir kita vokiečių poezija, kurioje buvo perkuriami senieji poezijos modeliai³⁶⁵. Suminėti joje paratekstiniai elementai padėjo atrasti pasirinkto Gedos eilėraščio „Laukinis ežeras“ intertekstinius ryšius su jo į lietuvių kalbą išverstu Bobrowskio „Ebene“. Genette'as yra minėjęs, kad peritekstai tarpininkauja suvokiant tekstą, reikšmingai padeda geresnei teksto recepcijai ir tinkamiau jį suvokti³⁶⁶.

Gedos eilėraščio pirmoje strofoje („Laukinis ežeras. / Pirmapradis vanduo“ (*PĖ*, 7)) aptinkame aliuziją į Bobrowskio „Ebene“ pirmąsias eilutes („See. / Der See“³⁶⁷ (*GW*, 80)). Abu vienija kosmogoninis pasaulio sukūrimo mitas, perteiktas kartote. Tik Geda išplečia vandens įvaizdį suteikdamas jam dvigubo pirmykštiškumo epitetą. Ežeras nėra šiaip vandens telkinys, nėra tik „tas ežeras“, bet jis yra visa ko pradžia. Abiejuose eilėraščiuose kuriamas priešistorinis kraštovaizdis ir interpretuojamas pasaulio su(si)kūrimo mitas: pasaulis išsivaduoja iš jį kausčiusio ledyno ir išnyra iš vandens, prasideda žmonijos ir kultūros atsiradimo istorija.

Antrąją aliuziją aptinkame paskutinėse abiejų eilėraščių strofose:

Gedos „Laukinis ežeras“	Bobrowskio „Ebene“	Bobrowskio „Lyguma“ (Gedos vertimas)
O žalios žuvys	Lehr mich reden, Gras,	Žole, mokyk kalbėti,
Žaliam dugne,	lehr mich tot sein und hören,	mokyk numirt ir girdėti
Jūs susapnuokit	lange, und reden, Stein,	ilgai, ir kalbėti, akmuo,

³⁶⁴ Johannesas Bobrowskis, *Sarmatijos metas*, iš vokiečių k. vertė Bronius Savukynas ir Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1974, p. 114. Toliau cituojant iš šio rinkinio eilėraščių vertimus nurodoma santrauka *SM* ir puslapio numeris.

³⁶⁵ Sigitas Geda, „Gruodį palydint. Literatūrinė mozaika“, *Literatūra ir menas*, 1977 02 19, p. 6.

³⁶⁶ Gérard Genette, *op. cit.*, 1997, p. 2.

³⁶⁷ „Ežeras. / Tas ežeras“ (*SM*, 47).

Greičiau mane!
(PĖ, 7)

lehr du mich bleiben,
Wasser,
frag mir, und Wind, nicht
nach.
(GW, 80)

mokyk išlikti, vanduo,
neklausinėk, ir vėjau,
manęs.
(SM, 47)

Jas vienija folkloro stilizacija. Tik Gedos eilėraštyje per užkalbėjimo motyvą veikia būtent vandens sferai priskiriami objektai – žalios žuvys. (Žodis *žalia* padarytas iš būdvardžio *žalias* ir yra „vienas iš pačių seniausių spalvą reiškiančių būdvardžių ne tik baltų, bet ir indoeuropiečių kalbose“³⁶⁸.) Abiejų poetų tekstuose atsiveriama etnografinė vaizduotės kategorijai, kurią Jevsejevas pavadino „dalyvavimu kartų grandinėje“³⁶⁹. Šis dalyvavimas įmanomas tik per atminties imperatyvą, kylantį iš santykio tarp žmogaus ir jį supusios gamtos. Pirmykštis pasaulis per žmogų supančią gamtą sukuria jo archajiškos tapatybės sluoksnį, suteikia jam galimybę egzistuoti – Gedos eilėraštyje – patekti į sapnišką tikrovę, o Bobrowskio – išmokyti kalbėti, girdėti, išlikti, t. y. gyventi.

Gedos eilėraštyje tekstiniai ryšiai apima keletą Genette'o teorijoje paminėtų formų: intertekstai (aliuzijomis į Bobrowskio kūrinį), taip pat hipertekstai (stilizuojama poetinė kalba itin panaši į Bobrowskio – dominuoja daiktavardinės formos, trumpi sakiniai, gausu perkėlimų). Nors abiejuose eilėraščiuose vartojamos panašios aliuzijos, bet kiekvienas pateikia savą pasaulio sukūrimo istoriją. Gedos eilėraščio erdvę ir toliau užpildo gyvybei atsirasti būtinas vanduo, kultūra dar nesusikuria („Tūno vėžys, / Prisidengęs skydu. / Žiema ar vasara – / Jokių pėdų“ (PĖ, 7). Pėdų intertekstas žymi dar neatsiradusią kultūrinę tapatybę. Ji vis dar įkūnyta gamtoje, bet ne istorijoje. O Bobrowskio eilėraštyje lyrinio subjekto tapatybė užgimsta, išsilaisvina iš klajoklio ir virsta sėsliu gyventoju, susijungia gamta ir kultūra, įsitraukia ir istorinis laikas³⁷⁰.

Dar vienas sugrįžimo į laikų pradžią variantas sukurtas eilėraštyje „Stachos akys medinių dievukų“ (PĖ, 13). Jis, kaip ir „Laukinis ežeras“, neturi atskiro pavadinimo. Tačiau 1965 m. *Tarybiniame studente* publikuotame variante turi antraštę „Pėdos“, paantraštę „Džukų“ bei priskirtą

³⁶⁸ Audronė Kaukienė, „Bendrieji lietuvių ir prūsų žodžiai“, *Tiltai. Priedas*, 2004, Nr. 24, p. 70.

³⁶⁹ Paulius Jevsejevas, *op. cit.*, 2017, p. 118.

³⁷⁰ „Hier werd ich leben. Ein Jäger / war ich, einfing mich / aber das Gras“ (GW, 47). („Čia gyvensiu. Medžioklis / buvau, bet pasigavo / mane žolė“ (SM, 47).

numerį du³⁷¹. Eilėraštis plėtoja svarbų „pėdų“ intertekstą, kuris nurodo tautosaką („Gerkit. / Melskitės. / Melskitės. Gerkit – / Į mane kaip į žemę suėję (PĖ, 14), o per ją ir moderniąją Europos literatūrą (Celano „Vom Blau“ („Iš žydrumos“ (*Aguona ir atmintis (Mohn und Gedächtnis)*, 1952)), Bobrowskio „Gegenlicht“ („Prošvaistė“) (GW, 32). Intertekstu apverčiamas stebuklinės pasakos motyvas, kai sesuo įspėja brolių („Negerk iš pėdos, avinėliu pavirsi“), suteikiant priešingą ir pozityvią identiteto pasikeitimo reikšmę. Nebereikia bijoti pokyčio, per jį visa suvienijama ir sujungiama, o tapatybė universalizuojama.

Tautosakinis intertekstas nukreipia skaitytojo žvilgsnį į minėtą Celano eilėrašį „VOM Blau“³⁷². Gedos eilėraščio pradžia („Stačios akys medinių dievukų – / Ar ne mano, / Ne tavo akys? / Kaip arti jūs, / Protėviai mano!“ (PĖ, 13) atkartoja Celano kūrinio akių-pėdų sąsają, pabrėždama lyrinio subjekto identifikaciją. Bet ši saviidentifikacijos poreikį Gedos eilėraštis keičia į protėvių artumo ilgesį, troškimą susigrąžinti buvusią tapatybę. Celano subjekto tapatybė sutrupėjusi, gaudžiai apraudama, o štai Gedos subjektas tiki, kad yra pajėgus ją išsaugoti: „Į mane kaip į žemę suėję“ (PĖ, 14). Visa ko susijungimas, sugrįžimas į pirmapradiškumą Gedos perteikta kaip kalbos, funkcionuojančios ir kaip „paskutinė tvirtovė“³⁷³, ir kaip individualių ir universalių patirčių mediatorė, dovana. Kalba kuria metatekstinį ryšį su gerokai platesniu kultūros prasmų lauku. Pasak Peluritytės-Tikuišienės, Gedos lyrikoje „[Ž]odis savo plastinėmis formomis kalbos srautą mitologinio simbolio ir literatūrinės metaforos ryšiais versdamas vieninga mitopoetine sistema, iš principo atlieka kultūros tradicijos perdavimo funkcijas – „neskaitomų“ bendrųjų kultūros prasmų „tekstus“ „perskaito“ S. Gedos individualiai redukuotomis tų prasmų reikšmėmis“³⁷⁴.

Minėtas kreipinys „Protėviai mano!“ (PĖ, 13) taip pat kuria ryšį su Bobrowskio „Gegenlicht“³⁷⁵. Vokiečių poeto kūrinys seka senuosius pėdsakus, priešistorės ženklus, o lyriniam subjektui labai svarbu

³⁷¹ Sigitas Geda, „Pėdos“, *Tarybinis studentas*, 1965 02 18, p. 5.

³⁷² („VOM Blau, das noch sein Auge sucht, trink ich als erster. / Aus deiner Fußspur trink ich und ich seh“ (Paul Celan, *Mohn und Gedächtnis*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1962, p. 46) („Iš žydrumos, kuri tebeieško savo akių, geriau aš kaip vakar. / Iš tavo pėdų geriau ir matau“ (Paulis Celanas, *Aguona ir atmintis*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1979, p. 26).

³⁷³ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1991.

³⁷⁴ Audinga Peluritytė, *op. cit.*, 1994, p. 89.

³⁷⁵ „Himmel umarmt hielt, / hörten wir Singen / im Wälderschatten. Der Ahn / ging verwachsenen Gräben nach“ (GW, 32) („Klausėmės dainavimo / medžių šešėlyje. Protėviai / ėjo palei apžėlusius griovius“ (iš vokiečių k. vertė Jūratė Petronienė).

neprarasti ryšio su ankstesniuoju pasauliu. Pasak Katkaus, „priešistorės vaizdinija Bobrowskio lyrikoje nėra savitikslių: ji išreiškia ne modernisto susižavėjimą pirmąsiais formomis ir galiomis, o alegoriškai perteikia aktualią tėvynės praradimo patirtį“³⁷⁶. O štai Geda gręžiasi į protėvius trigubu žvilgsniu, ir kaip į prarastą pasaulį, ir kaip nuo šiuolaikinio pasaulio neatskiriamą dalį, ir kaip tebekalbantį ir tebegirdimą tautos balsą. Protėviai ir jų pėdų sekimas įgauna universalesnę reikšmę, sietiną su atmintimi ir savosios tapatybės amžinumu:

Pėdos, pėdos,
Pėdos ir pėdos –
Žmonės
Ir jų dievai
Sustojo.

Tokios varnos,
Varnėnai
Juk buvo
Ir penktam, ir dvyliktam amžiu.
Senis rudžiui sukalė būdą,
Rudžio balsas rudas ir amžinas. (*PE*, 13)

Pasak Jevsejevo, „pėdų motyvas gana iškalingas kaip riboženkliis, atskiriantis Gedos modernistinį nacionalinės praeities patosą nuo maironiško romantizmo: romantikas aptinka vietas ar legendas, praeities liekanas, kurias reikia apdainuoti ar atgaivinti vaizduotėje, o modernistas archaikas pats gamina praeities ženklus“³⁷⁷. Tokiu būdu Geda priartėja prie Bobrowskio, nes šis ne tiek rekonstruoja kultūrinius kodus, kiek juos meniškai perkuria svarstydamas apie individo ir bendruomenės santykį. Gedai buvo svarbu ir atsiremti į savos tautos pagrindą, ir ieškoti ryšio su panašiais literatūros bendrininkais, minėtais „slaptaisiais sielų suokalbinkais“³⁷⁸.

Dėl to labai reikšminga Gedos poezijoje pamatyti ne tik archajinės, bet ir atviros moderniškos tapatybės modelį. Jo savitumas išryškėja, palyginus su vadinamojo tautos dainiaus Maironio poezija. Pasak Vandos Zaborskaitės, Maironiui „[t]auta – pagrindinė pasaulio istorijos

³⁷⁶ Laurynas Katkus, *op. cit.*, 2010, p. 83.

³⁷⁷ Paulius Jevsejevas, *op. cit.*, 2020, p. 173.

³⁷⁸ Sigitas Geda, *op. cit.*, 1983, p. 142.

kategorija³⁷⁹. O štai Gedos kūryboje tautiškumas daug komplikuočiau, paveiktas modernizmo ir postmodernizmo kosmopolitiškumo: „Man poezija lyg ir be tautybės. Yra kalba. Ir jei joje yra substancija, autorius man kaip brolis. Kas, kad kitakalbis. Gėrėm iš savų ir iš svetimų šaltinių.“³⁸⁰ Jo poezijoje ši neįveikiama įtampa tarp kalbos substancijos ir kultūros universalumo, atskirybės mažumo ir visatos beribiškumo yra maksimaliai harmonizuota. Ši bendrystė – lokalaus ir globalaus – jungtis matoma daugelyje Gedos eilėraščių, ir tai tampa išskirtiniu jų bruožu. Kūryba (menas) tampa tarsi tiltu, galinčiu sujungti skirtingas tautas ir kūrėjus.

Intertekstinei analizei pasirinkome koliažo technika sukurtą eilėraščių „Eilėraštis Dionizui Poškai“ iš rinkinio *Žydinti slyva Snaigyno ežere*. Jį recenzavęs Nastopka pažymėjo rinkinio daugialypiškumą, nes jame Maironio ir Mačernio Lietuva sulyginta su ispanų poezijos tėvyne („Keturių rapsodijos ir epilogas“)³⁸¹, Boscho paveikslai kalbasi su Poška ir Čiurlioniu, o Rembrandtas patenka į prancūzmetį Lietuvoje prieš pat Velykas. Darome prielaidą, kad Gedos eilėraštis balansuoja tarp odės žanro parodijos ir elegijos laisvės netekusiam kraštui.

„Eilėraštis Dionizui Poškai“ pavadinimas veda prie Dionizo Poškos odės „Pas Kunigą Xawera Bohusza Lietuwi, yr Jokima Leleweli Mozura“, o per ją užmezga architekstinį ryšį su eiliuota, panegirinio lyrikos žanro tradicija. Pasak Brigitos Speičytės, XIX a. poeto, istoriko, leksikografo odės pavadinimas „suvoktinas kaip dedikacija, ne tiesioginio adresato nusakymas“³⁸². Gedos eilėraščio dedikacijos intertekstas, kurį aptinkame eilėraščio pavadinime ir pirmose eilutėse („Dionizai Poška, pabučiuok Adomą / Mickevičių, šaltu absurdišku bučiniu“ (*ŽSSE*, 22), kuria hipertekstinius ryšius ne tik su Mickevičiaus, bet ir su Villono poetika. Prancūzų poeto pamėgtos dedikacijos (įvairiausiems draugams, damoms, senjorams, Paryžiaus moterims, Prancūzijos priešams, svarbiems savo gyvenimo įvykiams ar faktams³⁸³) jo kūryboje buvo naudojamos kaip kaukė autobiografiškumo, tikroviškumo įspūdžiui stiprinti. Gedos eilėraštyje esantis dedikacijos intertekstas imituoja Poškos poetinę tradiciją ir ją transformuoja pasitelkęs vijonišką komiško elementą, kai žemaičių

³⁷⁹ Vanda Zaborskaitė, „Maironis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sud. Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 743.

³⁸⁰ Sigita Geda, „Poetai veikia savo buvimu“, *op. cit.*, 1994, p. 202.

³⁸¹ Kęstutis Nastopka, „Snaigyno ežero atšvaitai“, *Literatūra ir menas*, 1982 03 06, p. 5.

³⁸² Brigita Speičytė, „Pilietinio tautiškumo tradicija XIX a. pradžioje“, *Literatūra*, 2002, Nr. 44 (1), p. 70.

³⁸³ Nijolė Kašelionienė, *op. cit.*, 2010, p. 274.

kultūrinio sąjūdžio ideologas³⁸⁴, kėlęs istorinės ir politinės tapatybės svarbą, raginamas pabučiuoti iškilų XIX a. Lietuvos poetą, lenkų literatūros klasiką Mickevičių. Komiškumo, parodijos elementu ironizuojama klasicistiniu stiliumi rašoma odė. Nebėra autoritetingo kalbėtojo, skelbiančio nekvestionuojamas visuotines tiesas, bet iškyla kandus, nusivylęs lyrinis subjektas. Nebėra ir į bendruomenės atmintį įsirašančio istorinio įvykio, o tik jo likučiai. Šalia hipertekstualaus santykio matome ir architektinį, pateikiamą kaip kritišką santykį su žanro tradicija, perteiktą ir minėtąja koliažo technika.

Adomo Mickevičiaus hipertekstas nėra atsitiktinis. Šio poeto kūryboje gausu bendruomeninių tapatybės vaizdinių, o nacionalinis patriotizmas sujungiamas su europietiška tradicija. Jis taip pat buvo svarbi XIX a. tautinio išsivadavimo figūra. O Gedos Nepriklausomybės laikų dienoraštyje, iš atminties cituojant Justiną Mikutį, pavadintas pirmasis lenkiškai paliudijęs lietuvių tapsmą žmogumi³⁸⁵. Tačiau jis teigė, kad Lietuva teturinti praeitį ir buvo kūrėjas lenkiškos Lietuvos, nuo kurios jau tolo lietuviškai rašęs Poška. Mickevičiaus biografinė informacija ir kūrybinės idėjos Gedos eilėraštyje nusako gedulą ir bejėgiškumą: „senas Mickevičius klūpo Paryžiuje“ (ŽSSE, 22). O tolesnėse eilutėse išsakoma krizinė išnykusios tapatybės tema: „Lietuvos nebėra, nebėr bičių, skraidančių / vasarovidžiais viršum Marcinkonių / bažnyčios, vargonininkas numirė, šalta“ (ŽSSE, 22).

Eilėraštyje transformuojama poemos „Ponas Tadas“ pradžia – iš „Litwo! Ojczyzna moja!“ („Lietuva, Tėvyne mano“) į priešingos reikšmės frazę „Lietuvos nebėra“. O Poškos odėje žemaičių šlovės dievaitės nusakytą bičių spiečių („visuomenės vienybės ir harmonijos metafora“³⁸⁶) pakeičia išnykusios bendruomenės begalinė tuštuma. Net ir išnykusios bendruomenės tapatybę Gedos eilėraštyje apibrėžia konkrečios geografinės ribos: „Nemunas, piktas ir kvailas / mūsų sienų sargybinis, / mūsų šunų, mūsų vaikų, / mūsų vilkdalgių Lietuvos“ (ŽSSE, 22). Geografinė nuoroda implikuoja hipertekstinį ryšį su minėtais Bobrowskio eilėraščiais, pirmiausia su „Die Memel“ („Nemunas“). Pasak Katkaus, Nemuno upė ilgą laiką buvo laikoma riba tarp barbariškos ir civilizuotos Europos, tarp vokiškos

³⁸⁴ Tačiau Gedos Nepriklausomybės dienoraščiuose jis sulaukė kritiškesnio vertinimo: „Tie, kurie labai vertina D. Pošką, pamiršta, kad jo „Mužikas...“ tėra vertimas iš lenkų k. (anoniminis kūrinys „Cłop Polski“)“ (Sigitas Geda, *op. cit.*, 2008, p. 227).

³⁸⁵ Sigitas Geda, *Žydintys lubinai piliakalnių fone. Septynių vasarų dienoraščiai (1992–1998)*, Vilnius: Valtstybės žinios, 1999, p. 344.

³⁸⁶ Brigita Speičytė, *op. cit.*, 2002, p. 83.

civilizacijos ir rytinės Europos ne-civilizacijos³⁸⁷. O štai Bobrowskio eilėraštyje, priešingai, ne tik šlovinamas Nemunas, bet susiejamas su atmintimi³⁸⁸. Gedos eilėraštyje Nemuno nuoroda funkcionuoja ir kaip riba, ir kaip atmintis, skatinanti giedoti. Ji sustiprina ir elegišką eilėraščio pobūdį.

Giedojimas („gieda Prūsija, vištos einančios mirti, / gieda Mickevičius, apleisdamas Lietuvą, / gieda akmenys, gieda ugnis, / gieda balta dilgėlė“ (ŽSSE, 22)) – dar viena intertekstinė nuoroda, vedanti ne tik į krikščionišką poeziją, bet į Rilke's „Die Sonette an Orpheus“ („Sonetai Orfėjui“)³⁸⁹. Geda 1980 m. interviu apie vertimą ir poetinę kalbą aptarė Rilke's metaforą: „Ypač artima Rilkės formulė – *Gesang ist Dasein* – giedojimas yra būtis... Donelaitis sakė „Metus“ kaip pamokslus, Strazdas ir Vienažindys juk giedojo... / Giedojimas – ne rašymas, ne žodžių dėliojimas, o Orfėjo aidintis balsas. Jeigu kalba yra būties namai, tai poetas yra tasai, kuris vaikšto po tuos namus, prikeldamas daiktus, savo balsu arba lyra, kaip anksčiau sakydavo perversdamas juos į bekūnę, plistančią ir skambančią amžinybę.“³⁹⁰ Giedojimo kaip būties atskleidimo kalboje intertekstas Gedos eilėraštyje transformuoja rilkišką interpretaciją. Rilke's „*Gesang ist Dasein*“ išsakė idėją, jog, norint tapti gyviems, reikia atrasti pilniausią būties išraišką, o būtent poetinė kalba ragina atsigręžti į atvirumą, skausmą, mirtį ir veda į amžinybę. Gedos eilėraštyje viskam, kas nyksta, suteikta giedojimo galia. Giedojimas nurodo ir 137 psalmę, kalbančią apie Jeruzalės sugriovimą, tremtį ir pasipriešinimą pavergėjams babiloniečiams: „nes mus į nelaisvę išvariusieji / ten liepė mums giedoti, / mūsų engėjai vertė mus džiūgauti, / sakydami: „Pagiedokite mums Siono giesmių“ (Ps 137, 3). Ir pats Geda užgiedojo Jonų bažnyčioje, norėdamas ją atšventinti per 1991 m. „Poezijos pavasario“ vakarą, ir ilgam padarė auditorijai neblėstantį įspūdį.

Giedančios Prūsijos intertekstas Gedos eilėraštyje nuveda ir link Bobrowskio eilėraščio „Die Sarmatische Ebene“ („Sarmatijos lyguma“)³⁹¹.

³⁸⁷ Laurynas Katkus, *op. cit.*, 2010, p. 77.

³⁸⁸ *Ibid.*, p. 81.

³⁸⁹ „*Gesang, wie du ihn lehrst, ist nicht Begehr, / nicht Werbung um ein endlich noch Erreichtes; / Gesang ist Dasein. Für den Gott ein Leichtes. / Wann aber sind wir? Und wann wendet er*“ (Rainer Maria Rilke, *Gedichte*, Stuttgart: P. Reclam, 1997, p. 207) („Giedot, kaip mokai tu, – ne įliepsnot jausmus, / ne išsirinktą laimėt, apglėbt ją rankom. / Giedot – tai būti. Dievui šitaip – lengva. / Bet *esam* mes kada? O kada mums“ (Raineris Marija Rilkė, *Sonetai Orfėjui*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Bukontas, Vilnius: Santara, 2014, p. 21).

³⁹⁰ „Poezija ir kalba“, *op. cit.*, 1980 10 11, p. 12.

³⁹¹ „Seele, / voll Dunkel, spät - / der Tag mit geöffneten / Pulsen, Bläue - / die Ebene singt. [...] da die Völker / geschritten / auf Straßen der Vögel / im frühen / Jahr ihre endlose Zeit“ (GW, 30–31). „Siela, / pilna tamsos, vėlu – dienos atviras / pulsas,

Bobrowskio sukurta Sarmatija Gedos eilėraštyje susiaurėja iki Prūsijos, o tautų klajones, palygintas su paukščių migracija, keičia groteskiškas mirštančio paukščio vaizdiny. Tačiau Geda išlaiko Bobrowskio poziciją, siekdamas giedoti apie skirtingų tautų kančias.

Dar viena labai svarbi aliuzija, išreikšta liepiamąja nuosaka:

Pašauk Dionizai,
pašauk Kristijoną, muziką,
raunantį plaukus, beprotį,
iš Breigelio smuklės, iš Olandijos,
iš Belgijos miežių putpelę, [...]
Dionizai, Lietuvą, seną, muzikišką,
apsimetusių durniais, donelaičiais,
širdim, pašauk tuos, kurie klauso. (*ŽSSE*, 23).

Šauksmo hipertekstas imituoja Bobrowskio eilėraščių³⁹² ir nurodo Mickevičiaus „Krymo sonetus“. Geda jau 1998 m. pasakodamas apie Mickevičiaus kūrybos vertimus taip pat pamini šauksmo, nesulaukiančio iš tėvynės atsakymo, intertekstą iš „Krymo sonetų“. Tik savo straipsnyje bobrowskišką tremtinio ilgesį ir laukimą jis papildė istoriniu postokupaciniu kontekstu: „Tai beveik dešimtmečio įvykių postsocialistinių šalių dvasinė patirtis. Ir ne vien dvasinė. Ir socialinė.“³⁹³

Tekstiniai ryšiai „Eilėraštyje Dionizui Poškai“ apima visas Genette'o teorijoje paminėtas formas: intertekstines (koliažo technika, skirtingos citatos ar aliuzijos), paratekstualumą (pavadinimas-dedikacija Poškai), hipertekstualumą (Mickevičiaus, Donelaičio, Rilke's, Nyderlandų Renesanso flamandų tapytojo Bruegelio intertekstų transformacijos), architekstualumą (santykis su odės ir elegijos žanrų tradicija). Kultūriniai intertekstai aplipdomi ir konkrečiomis geografinėmis nuorodomis: Nemuno, Ūlos, Merkio upėmis, Snaigyno ežeru, Himalajų kalnais, Paryžiumi, Marcinkonimis ir Trakais, Lietuva ir Prūsija, Olandija, Prancūzija. Taip pat minimos istorinės asmenybės: prūsų ir lietuvių karalius Vaidevutis, LDK

mėlynė – / gieda lyguma. [...] kur žygiuota tautų / paukščių keliais / ankstyvais / metais jų begalinio laiko“ (*SL*, 21–22).

³⁹² „Ich werd kommen, vom Singsang / müd, vom Gered, nur den Flug / einer Etüde über dem Ohr, ich werd stehn / auf den Hängen, hören / nach einem Ruf und den Ton / suchen mit zitterndem Mund / sagen: es ist ganz leicht“ (*GW*, 145). „Aš ateisiu, pailsęs / nuo dainų, nuo šnekų, / tik etiudo skrydis pro ausį, ant šlaitų / aš stovėsiu, klausysiu balst ir tono / ieškosiu virpančiom lūpom“ (*SL*, 70).

³⁹³ Sigitas Geda, „Aktualusis Adomas Mickevičius, *Šiaurės Atėnai*, 1998 12 05, p. 2.

kunigaikštis Kęstutis, Ispanijos keliautojas Kristupas Kolumbas. Visa tai provokuoja atidų skaitytojo žvilgsnį, gebantį peržengti įvairius istorinius barjerus, skatina pamatyti ir apsvarstyti įvairius jo literatūrinius kontekstus, kuriuos suvienija tremties ir priešinimosi okupacijai tema.

Eilėraštis fiksuoja okupacijos sąlygomis gyvenusio poeto bandymą išsilaisvinti, atsigręžus į įvairius kultūros šaltinius ir ieškant tautos šaknų. Istorinei atminčiai perteikti reikalingos naujos priemonės ir nauji mitai. Tad romantinė odė ironizuojama ir sudėliojama koliažo principu, o skauduliams papasakoti pasirenkama elegija. Intertekstų gausa nusako eilėraščio belaikiškumą ir taip sukuria ezopinio kalbėjimo šydą, nuo cenzūros akies atsargiai pridengiantį siunčiamą maištingą poeto žinią. Nors minimos konkrečios istorinės aplinkybės ar asmenybės, bet sovietinės okupacijos situacija universalizuojama. Eilėraštyje kuriamos kultūrinės tapatybės mozaikiškumas, talpinantis skirtingus istorinius laikus ir kontekstus, praranda laiko ribas. Nieko nėra atskiro, nes visus jungia mitinės „širdis Lietuvos“ (*ŽSSE*, 23) ir atmintis. Cenzoriaus akylumas ir budrumas buvo užmigdyti, o eilėraštyje demonstruojamos bendros skirtingų istorinių ir kultūrinių reiškinių sąsajos „geležinės sienos“ uždarytiems skaitytojams atvėrė platesnį nacionalinės tapatybės matmenį, atsiliepdamos į jų laisvės lūkestį.

Eilėraštyje sutelpa įvairios detalės, bet svarbiausia sugrįžti iš periferijų į centrą: iš plataus, kintančio pasaulio į namų pastovumą, sulydyti istorinę, kultūrinę žmonijos atmintį ir jos nuolatinę kartotę. Intertekstinis audinys tik parodo atvirą, bet kupiną prieštaravimų Gedos sukurtą kultūrinę tapatybę: „[i]storijos realijos palieka lietuvių sąmonėje ženklus, tampa jo patyrimu, vadinasi, esame susiję su pasaulio istorija ir kultūra“³⁹⁴. Apibendrinami norėtume pasakyti, kad Gedos poezijos lyrinio subjekto atsigręžimas į savo šaknis, nykstančios tautos balso paieška ir jos gyvasties palaikymas buvo neįmanomas be originalaus įvairiausių intertekstų tinklo.

³⁹⁴ Inga Balionienė, *op. cit.*, 1996, p. 164.

IV. LIETUVOS EUROPIETIS TOMAS VENCLOVA

If we made ethical choices, they were based not so much on immediate reality as on moral standards derived from fiction. We were avid readers and we fell into a dependence on what we read. Books, perhaps, because of their formal element of finality, held us in their absolute power. Dickens was more real than Stalin or Beria. More than anything else, novels would affect our modes of behavior and conversations, and 90 percent of our conversations were about novels. It tended to become a viscous circle, but we didn't want to break it.

(Joseph Brodsky, „Less than one: selected essays“)³⁹⁵

4.1. Daugiakultūrė Rytų europiečio tapatybė ir jo dialogo su Vakaraais komplikacijos

Aleksandras Štomas įvadiniame straipsnyje „Lietuviškojo universalizmo ištakose“ aptardamas Venclovos programinį veikalą *Lietuva pasaulyje* (1981), kūrybą, pasaulėžiūrą, jo įvairialypę veiklą sovietinėje Lietuvoje, pabrėžė dominuojančią nacionalizmo ir universalumo jungtį, o pagrindinį bruožą išskyrė europietiskumą. Jį apibūdino kaip Venclovos lietuviškiems reikalams naudotą daugiakultūriškumą „lietuvių kultūrai tarpinti, vystyti“³⁹⁶ ir šitaip kuriantį antikonformistinę atvirumo pasauliui laikyseną. Tokią jo laikyseną kūrė vertimai, aktyvus intertekstinis dialogas su pasaulio literatūra ir poeto požiūris į nacionalinės ir pasaulio literatūros santykį.

Gyvendamas sovietų okupuotoje Lietuvoje Venclova vertė išskirtinai modernistinę literatūrą: Annos Achmatovos, Boriso Pasternako, Osipo Mandelštamo, Cypriano Kamilio Norwido, Dylano Thomaso, Wystano Hugh'o Audeno, Elioto, Roberto Frosto, Baudelaire'o, Wisławos

³⁹⁵ Joseph Brodsky, „Less than one“, *The New York Review of Books*, 1979 09 27, Vol. 26, No. 14, p. 28. „Kai darydavom moralinius sprendimus, jie rėmėsi ne tiek konkrečia gyvenimo tikrove, kiek standartais, pasisavintais iš knygų. Visi mes godžiai skaitėm, ir visi pasiduodavom knygų įtakai. Knygos (galbūt todėl, kad jose esama tikslingumo) buvo mus absoliučiai užvaldžiusios. Dickensas buvo mums daug realesnis už Staliną ar Beriją. Labiau nei bet kas, romanai veikė mūsų poelgius, pokalbių temas ir 90 proc. mūsų pašnekėsių sukosi apie grožinę literatūrą. Ilgainiui tai imdavo darytis užburtu ratu, bet mes netroškom iš jo ištrūkti“ (Vytautas Aleksandravičius Jonynas, „Žiedlapiai iš poezijos sodų“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1980 03 08, p. 2).

³⁹⁶ Aleksandras Štomas, „Lietuviškojo universalizmo ištakose“ in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1981, p. 32.

Szyborskos, Rilke's eilėraščius, ištraukas iš Saint-John Perse'o poemos *Anabasis* (1968), kelis skyrius iš Joyce'o romano *Ulisas* (1968), Elioto poemą *The Waste Land* (*Bevaisė žemė*, 1972), pasirodžiusią be autorinių komentarų, Alfredo Jarry dramą *Ubu roi* (*Karalius Ūbas*, 1973), prisidėjo rengdamas jau minėtą garsiąją verstinės poezijos rinktinę *XX a. Vakarų poetai* (1969). Išvertė, bet sovietmečiu nebuvo publikuota Shakespeare'o drama *The Tempest* (*Audra*) ir kt. Šitaip jis stengėsi „išvesti į areną“ ir parodyti skaitytojams keliolika tų tikrųjų „liūtų“³⁹⁷, nes „[m]aždaug nutuokiamame, kad yra pasaulinė literatūra, bet kiek dar „liūtų“ visai nepažįstame. Nei Prousto, nei Borgeso, nei Malraux ar Musilio; net svarbiausių Thoma Manno kūrinių neturime.“³⁹⁸ Jo troškimą atrasti ir parodyti nepažįstamus „liūtus“ vedė ir ne kartą įvairiuose interviu minėta iš Mandelštamo perimta „pasaulio literatūros ilgesio“ idėja.

Kita vertus, ne tik pats modernistinės literatūros vertimas turėjo pasipriešinimo bruožų. Jau išeivijoje įvairiuose interviu aptardamas savo mėgstamus autorius – Proustą, Manną, Orwellą, Camus, Kavafį, Mandelštamą, Pasternaką³⁹⁹ – Venclova išryškino sovietinėje Lietuvoje vykusius disidentinius, neretai net ir kuriozinius įvykius, susijusius su šios literatūros (per)skaitymu. Šių įvykių ir jų svarbos dėl sovietinės sistemos suvaržymų anksčiau negalėjo viešai minėti. Manno kūrybą, kurią su bičiuliais dar gyvendamas okupuotoje Lietuvoje aptarinėjo savišvietos būrelyje, įvardino kaip pasipriešinimo manifestą⁴⁰⁰. Jo išverstas ir antologijoje *XX a. Vakarų poetai* publikuotas Gilberto Keitho Chestertono eilėraštis „The Hunting of the Dragon“ („Drakono medžioklė“) XX a.

³⁹⁷ „Jei laisvės dvelkimas juntamas eilėse, jis gali pasijusti ir kasdienybėje“: poetą ir vertėją Tomą Venclovą kalbina Karolina Bagdonė, *Metai*, 2022, Nr. 8–9, p. 179. (Kaip ne kartą minėjo skirtinguose interviu apie neišlikusį ir Antano Masionio nesutiktą *Literatūroje ir mene* publikuoti straipsnį „Hic sunt leones“ („čia esama liūtų“).

³⁹⁸ Tomas Venclova, „Kultūra ir jos fonas“, *Kultūros barai*, 1970, Nr. 4, p. 47.

³⁹⁹ Interviu su Katkumi šiuos autorius nurodė kaip svarbiausius („25 Tomo Venclovos atsakymai į Lauryno Katkaus klausimus“, in: *Manau, kad...*, op. cit., 2000, p. 306.

⁴⁰⁰ „Kokioje atmosferoje skaitėme šią knygą, liudytų toks anekdotas: Juozas Tumelis, jau minėtas puikus medievistas, dabartinis Sąjūdžio vadovas, buvo tardomas KGB dėl mūsų savišvietos grupės veiklos. Kažkuriuo momentu tardytojas paklausė, kas šiuo metu daro jam didžiausią įtaką. Gerokai pamąstęs Tumelis lėtai ištare: Tomas... KGB-istas labai pagyvėjo, tada Tumelis po trumpos pauzės pridūrė: Mannas. Ir tai mums tuo metu Mannas darė didelę įtaką“ („Pašnekesys žiemą“, in: *Manau, kad...*, op. cit., 2000, p. 117–118).

septintuoju dešimtmečiu tapo „disidentų himnu“⁴⁰¹, o viešai perskaitytas Kavafio eilėraštis „Περιμένοντας τους Βαρβάρους“ („Barbarų belaukiant“) (Venclovos išverstas ir 1972 m. publikuotas *Poezijos pavasaryje*) daugeliui tapo etine pamoka⁴⁰². Tais pačiais metais slaptai perskaitytą Orwello romaną 1984 jis teigė esant visų svarbiausia knyga⁴⁰³, vienu iš svarbiausių savo literatūrinių išgyvenimų⁴⁰⁴, paaiškinusių totalitarizmą ir kodėl tokiais sąlygomis žmogui nėra galimybės gyventi⁴⁰⁵. O tuo metu perskaitytą Camus romaną *Maras* pavadino „priešinimosi abėcėle“⁴⁰⁶, kurios būtina laikytis ir kovoti su visa apimančiu maru, net jei pastangos ir bus bevaisės⁴⁰⁷. Joyce'o,

⁴⁰¹ „Bendraminčių ratelyje, kuriam priklauso septintajame dešimtmetyje (tiesą sakant, ir dabar priklausau), viešpatavo tikras Chestertono kultas. Tada išverstą eilėrašį *Drakono medžioklė*, išspausdintą antologijoje *XX a. Vakarų poetai* (1969), suvokiau kaip „disidentų himną“, nors galbūt tai ne visai atitinka autoriaus sumanymą. (Tomas Venclova, „Gilbert Keith Chesterton“, in: *Kitaip: poezijos vertimų rinktinė*, sud. ir vertė Tomas Venclova, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 69).

⁴⁰² „Keli Kavafio eilėraščiai, ypač *Termopilai* ir *Itakė*, yra man virtę ne tik poetinės patirties faktu, bet ir etine pamoka. 1972 m. kelis jų paskelbiau *Poezijos pavasaryje* (vėliau visą Kavafio knygą lietuviškai paskelbė Vytautas Bložė). [...] Sykį viešai perskaičiau eilėrašį *Barbarų belaukiant*; tai sukėlė skandalą – partijos šulai nusprendė, kad „barbarų“ epitetas skirtas jiems – ir gal net pagreitino mano emigraciją. (Tomas Venclova, „Konstantinos Kavafis“, in: *Kitaip, op. cit.*, 2006, p. 251).

⁴⁰³ „Pasaulio literatūros vertimai šių dienų Lietuvoje“, in: Tomas Venclova, *Tekstai apie tekstus*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1985, p. 115–116.

⁴⁰⁴ „Neviltis yra vilties forma“, vertė Jūratė Skersytė, in: *Manau, kad..., op. cit.*, 2000, p. 91.

⁴⁰⁵ „Taip, Maskvoje 1962-aisiais ar 1963-aisiais. Ši knyga [Orwello 1984 – K. B.] mano gyvenime padarė turbūt didžiausią poveikį. Kad aš čia, o ne ten – už tai esu dėkingas Orwelui. Jis pirmasis man paaiškino, kad normalus žmogus toje visuomenėje gyventi negali“. („Esu dėkingas Orwelui“, iš anglų k. vertė Laurynas Katkus, in: *Manau, kad..., op. cit.*, 2000, p. 57).

⁴⁰⁶ „Na, ir Camus *Maras*, kurį aš, būdamas jaunuolis, taip pat priėmiau kaip antitotalitarizmo ženklą. O labiau įsigilinus *Maras* verčia susimąstyti apie blogį. Apie tai, kad jis nesunaikinamas. Kad maras visuomet su mumis ir mumyse. Bet nesitaikstyti su juo privalu. Tai paprasti dalykai, bet man jie buvo svarbūs, ypač kasdienės hipokrizijos – susitaikymo su liga – fone“ („Pašnekesys žiemą“, iš lenkų k. vertė Jūratė Skersytė in: *Manau, kad..., op. cit.*, 2000, p. 117–118). Taip pat: Tomas Venclova, *op. cit.*, 2017, p. 167.

⁴⁰⁷ „Dar vienas svarbus daiktas: net jei mūsų priešinimasis žlugimui ir mirčiai galų gale yra beviltiškas tame pasipriešinime savaime slypi džiaugsmas ir prasmė. Būtent toks yra stoiškas Camus (ne Heideggerio ir turbūt ne Sartre'o) egzistencializmas, kuris man padarė neišdildomą įspūdį, kada jaunystėje per vieną naktį perskaičiau jo garsųjį romaną. Jei Orwellas man sykį visiems laikams išaiškino, kad yra totalitarizmas, tai Camus – ką totalitarizmo, tai yra blogio, pasaulyje galima ir reikia

Prousto, Franco Kafkos, Virginios Woolf kūrybą pirmiausia laikė antitotalitarine dėl to, kad jie „rašė ir mąstė laisvai“⁴⁰⁸. O iš Mandelštamo ir akmeistų mokėsis stojiškos ir kiek įmanoma atkaklesnės laikysenos epochos atžvilgiu⁴⁰⁹ ir pabrėžė, kad šitie „[r]usų poetai mokė rezistencijos labiau nei lietuvių poetai“⁴¹⁰. Čia norėtume prisiminti ir Kelertienės pastabą, išsakytą analizuojant Venclovos vertimų antologiją *Balsai* (1979) ir sudėliojusią svarbiausius akcentus: „Jeigu iš anglų Venclova gavo savo poetinį identitetą, o pas prancūzus rado atitikmenį savo dvasiniam nusiteikimui, galima konstatuoti, kad disidentinę laikyseną veikiausiai jam padėjo suformuoti ar net įskiepijo jo pasirinktieji rusai: A. Achmatova, O. Mandelštas, B. Pasternakas.“⁴¹¹

Tačiau išsamiam Venclovos kūryboje išryškėjusiam daugiakultūrės tapatybės paveikslui svarbu nusakyti ir jo publicistikoje pasirodžiusias universalizmo ir kosmopolitizmo idėjas. 1970 m. *Kultūros baruose* publikuotame chrestomatiniame straipsnyje „Kultūra ir jos fonas“ jis teigė:

„Nacionalinė kultūra suvokia save tik bendraudama su kitomis kultūromis. Tik jų fone, tarytum panardinta į universalią kultūros aplinką, ji pajunta savo atskirumą, unikalumą, kitaip tariant, – pradeda egzistuoti. Šiaip jau nacionalinė tradicija visada komunikuoja su kitomis tradicijomis, atspindi jas ir jose atsispindi, ir nieko nėra jai žalingesnio, kaip kultūrinis izoliacionizmas. [...] Nesant dialogo ir polilogo, draugiško ginčo su kitomis kultūromis, atsiranda niveliacija, provincializmas.“⁴¹²

daryti. Maras amžinai grįžta, mūsų gebėjimas jį stabdyti yra dalinis ir laikinas, bet jei tų pastangų stabdyti nebūtų, gyvenimas būtų gėdingas ir nieko vertas.“ (Leonidas Donskis, Tomas Venclova, *Optimizmo paieškos pesimizmo amžiuje: Rytų Europos nuojaautos ir pranašystės*, Vilnius: Versus Aureus, 2015, p. 100).

⁴⁰⁸ „Esu dėkingas Orwelui“, iš anglų k. vertė Laurynas Katkus, in: *Manau, kad...*, op. cit., 2000, p. 56.

⁴⁰⁹ Tomas Venclova, „Osipo Mandelštamo pėdsakais Voroneže ir Vilniuje“, *Metai*, 2021, Nr. 1, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=13028> [žiūrėta 2022 02 07].

⁴¹⁰ „Dvi Tomo Venclovos gyvenimo knygos“, in: Tomas Venclova, op. cit., 2016, p. 369.

⁴¹¹ Violeta Kelertienė, op. cit., 1981, p. 189.

⁴¹² Tomas Venclova, op. cit., 1970, p. 46.

Venclovos universalios kultūrinės tapatybės sampratai buvo labai svarbus dialogas, egzistuojantis kaip „savosios kultūros pratęsimas kitų kultūrų kontekste.“⁴¹³

Priešingai nei Goethe, Venclova pasaulio literatūrų ryšių tinkle neiškėlė savos tautinės literatūros aukščiau kitų. Jam artimesnė kosmopolitinė modernizmo nuostata – atvirumas visoms literatūros, neprivilegijuojant nacionalinės. Gal tai būdinga daugeliui „mažųjų“ literatūrų rašytojų?

Donskis pabrėžė išskirtinę Venclovos tekstų savybę – juose permąstomas *kito* vaizdavimas, išreiškiant toleranciją ir paverčiant savu. Santykį su kitomis kultūromis Venclova manė esant galimybe reflektuoti ir pažinti savąją: „Į kultūrą visada naudinga pasižiūrėti „iš šalies“ (o į svetimas kultūras – „iš vidaus“). Ne veltui Šekspyras mielai persikūnydavo į italą ar daną. [...] Nenorėčiau būti neteisingai suprastas: kalbu ne apie nacionalinės specifikos netekimą, o būtent apie jos paryškėjimą kitos kultūros kontekste.“⁴¹⁴ Šitaip Venclova tik pakartojo abėcėlinę atviros europietiškos tapatybės idėją – nacionalinė kultūra geba išlikti ir vystytis tik kurdama ryšius su kitomis, o *kito* buvimas ir apmąstymas yra esminė ne tik tautinės kultūros, bet ir žmogaus savivokos sąlyga. Bet tiek Gedos atveju, tiek ir šiame daugialypiame universalios literatūros fenomene nerasime nieko iš sovietinės literatūros kanono. Perimama tik tai, kas padeda peržengti uždaras sovietines sienas, provincialų tautiškumą ir skatina laisvą mintį. Šilbajoris Venclovos daugiakultūrę europietišką tapatybę apibūdino taip: „Jis nuolatos dosniai stengiasi įstatyti lietuvius rašytojus į lyginamuosius tarptautinius rėmus, tuo būdu juos lyg „pakeldamas“ iki pasaulinės literatūros plotmės arba, tiksliau, nušviesdamas jų individualų ir tautinį įnašą iš visuotinos perspektyvos.“⁴¹⁵ Nepriklausomybės laikais šį lietuvių ir Europos literatūros ryšį Venclova apibūdino kaip nacionalinei literatūrai gyvybiškai svarbiausią: „Pirmas ir lemiamas susitikimas su literatūra turi įvykti per savosios kalbos rašytojus. Tačiau jie turi parengti susitikimams su Dostojevskiu, Goethe,

⁴¹³ Leonidas Donskis, „Kosmopolitizmas ir jo tariamos grėsmės“, <https://www.delfi.lt/archive/kosmopolitizmas-ir-tariamose-jo-gresmes.d?id=7569899> [žiūrėta 2022 06 15].

⁴¹⁴ Tomas Venclova, *op. cit.*, 1970, p. 47.

⁴¹⁵ Rimvydas Šilbajoris, „Apie literatūrą, laiką ir save“, *Metmenys*, 1986, Nr. 52, p. 182.

Shakespeare'u, taip pat Kafka, Camus ar Joyce'u – o šie susitikimai, ar tai mums patinka, ar ne, bus reikšmingesni.“⁴¹⁶

1977 m. Venclovai buvo leista išvykti iš sovietinės Lietuvos, matyt, darant išimtį kaip sovietams lojalaus Antano Venclovos sūnui, pasukusiam į disidentizmą. Tais pačiais metais atvykęs į JAV Venclova ėmėsi analizuoti lietuvių literatūros santykį su Europos, JAV literatūromis, iš naujo permąstė kultūrinės tapatybės modelį. Jis manė, kad „kiekviena tauta yra atvira sistema“⁴¹⁷. Tad lygindamas lietuvių ir Europos literatūrą, rėmėsi Borgeso mintimi, „jog visos pasaulio literatūros iš esmės lygiavertės: mažos tautos literatūra tiek pat patenkina žmogaus proto ir sielos poreikius, kiek ir bet kuri kita“⁴¹⁸. Venclova įsiliejimą į pasaulio kultūrą suvokė kaip persiėmimą bendromis humanistinėmis vertybėmis ir universalumu ir jų taikymą savo kūryboje („Bet kiekvienas rašytojas emigrantas, jeigu nori bent šio to pasiekti, turi kasdien kartoti Thomo Manno žodžius: „Mano tautos literatūra yra ten, kur esu aš“⁴¹⁹). Tačiau skatindamas neskirstyti išeivijos ir sovietų okupuotoje Lietuvoje kuriamos poezijos, pabrėždamas abiejų priklausymą europietiskai tradicijai, kalbėjo ir apie Rytų Europos istoriškai susiformavusią ir Šaltojo karo politiškai nulemtą atskirtį: „Tikras Rytų Europos poetas, atsidūręs bet kuriame pasaulio pakraštyje, lieka Rytų Europoje.“⁴²⁰ Tad visai nenuostabu, kad ir toliau savo poeziją kūrė išimtinai lietuviškai (nors bandymų rašyti kitomis kalbomis buvo), o Venclovai, kaip ir Aisčiui, kad ir kokie skirtingi jie būtų, svarbiu tautinės tapatybės bruožu išliko lietuvių kalba, o su ja ir ištikimybė tautinei kultūrai⁴²¹ ir bendrai istorinei atminčiai.⁴²² Jis nuolat ragino emigrantus neužsidaryti savosios kultūros gentyje. Venclova, panašiai kaip ir kiti išeivijos poetai, emigraciją matė kaip šansą lietuvių literatūrai tapti pasaulio literatūros dalimi. Jis taip pat skatino autentiškos, unikalios ir universalios literatūros ieškoti anapus

⁴¹⁶ „Man laisvė ir tiesa – svarbiau už tautą“: pokalbis su Tomu Venclova, užrašė Vladimiras Laučius, *Lietuvos žinios*, 2009 07 18, p. 11.

⁴¹⁷ Tomas Venclova „Rusai ir lietuviai“, *Metmenys*, 1977, Nr. 34, p. 13.

⁴¹⁸ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija abipus Atlanto“, in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 318.

⁴¹⁹ Tomas Venclova, „Iš svarstymų apie emigracijos bėdas ir naudą“, *Dienovidis*, 2002, Nr. 9, p. 10.

⁴²⁰ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija abipus Atlanto“, in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 318.

⁴²¹ „Esu lietuvis, niekuo kitu negaliu ir nenorėčiau būti“: pokalbis su Virginijum Savukynu, in: Tomas Venclova, *Prarasto orumo beiėškant*: publicistikos straipsnių rinktinė, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2016, p. 409.

⁴²² „Tautos identitetas yra gyvas daiktas“, pokalbis su Tomu Venclova, kalbina Rasa Navickaitė, *Atgimimas*, 2009, Nr. 23, p. 5.

didžiųjų literatūros „centrų“ ir gręžtis į vadinamąsias periferines kultūras: „Originalios mąstysenos ir autentiško meno įprasta ieškoti tolokai nuo pasaulinės civilizacijos centrų. Europoje iš tikrųjų nebeliko salelių, išsaugojusių kultūros sluoksnius, susiklosčiusius prieš industrinę revoliuciją.“⁴²³

Venclova lietuvių poetus kvietė kultūrinės tapatybės modelių ieškoti ne baltiškos kultūros priešistorėje ar Oriento erdvėje, kurios buvo labai populiarios okupuotoje Lietuvoje, bet Antikoje: „Lietuviškasis siurrealizmas, manding, turi dar vieną ne visada pozityvų bruožą. Sukdamas tai įsivaizduotos pagonybės, tai įsivaizduoto Oriento link, jis kiek nutolsta nuo svarbiausiojo mūsų kultūros šaltinio – nuo vakarietiškos tradicijos; chaotiška dievų ir piktųjų dvasių grūstis kiek atitolina nuo mūsų ilgaamžės vertybių sistemos, nuo Viduržemio palikimo, nuo seno, bet daug kartų istorijos patikrinto moralinio masto. Į pasaulinį kontekstą tikrai įsijungsime tik tada, jei šio palikimo, šio masto neprarasime.“⁴²⁴ Kita vertus, Venclova pabrėžė ir nepilnavertiškumo kompleksą, kurį veikiausiai patyrė visos mažos tautos:

„Net ir pati šio straipsnio tema implikuoja tam tikrą „nepilnavertiškumo kompleksą“. Nei amerikiečiui, nei prancūzui, nei pagaliau tam pačiam lenkui, čekui, juo labiau rusui nė į galvą neateis kalbėti apie savo poeziją pasauliniame kontekste, nes jis puikiai žino, kad ta poezija yra svarbi pasaulinio konteksto dalis. Mes tuo abejojame, ir abejojame ne be reikalo; juo dažniau bandome užgniaužti savo abejones skambiais žodžiais.“⁴²⁵

Kita vertus, nuolat iškylančią idėją apie lietuvių literatūrą kaip besivejančią Vakarų, esančią sintezę tarp Rytų ir Vakarų ar jau pasiekusią pasaulinius standartus Venclova apibūdino tik kaip perdėtą pasitikėjimą savimi: „Lietuvoje neretai sakoma, kad mūsų poezija yra pasiekusi pasaulinius standartus, virtusi pasaulinio literatūrinio proceso dalimi. Šičia, iševijoje, esame truputį kuklesni ir realistiškesni.“⁴²⁶ Venclova manė, kad

⁴²³ Tomas Venclova, „Tautosaka ir lietuvių literatūra“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1983 04 16, p. 1.

⁴²⁴ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija pasaulinės poezijos kontekste“, in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 333.

⁴²⁵ *Ibid.*, p. 327.

⁴²⁶ Tomas Venclova, „Lietuvių poezija pasaulinės poezijos kontekste“, in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 326. Nors dar 1983 m. publikuotame straipsnyje minėjo, kad „[...] lietuviai šiandien yra visiškai pajėgūs reikštis pasauliniuose meno (ar

lietuvių kultūros šaltinis ir vienintelis būdas patekti į pasaulio literatūros kontekstą – neprarasti moralinės pusiausvyros, nepavirsti *homo sovieticus* ir išlikti ištikimam vakarietiškomis demokratinėms vertybėms (kritiškam požiūriui, asmens laisvei, nuomonių pliuralumui, žmogaus teisėms ir kt.). Tad jau gerokai vėliau prisimindamas rusų išeivį, filologą Jefimą Etkindą apibūdino kaip turėjusį „vidinę nepriklausomybę, ištikimybę (bet ir reiklumą) draugams, solidarumą su kitais padoriais žmonėmis, ypač su tais, kuriuos valdžia pjudo. [...] [Juos – K. B.] suprato ir užjautė, buvo pakantus ir plačių pažiūrų, stengėsi apsvastyti ir savaip pateisinti visokius požiūrius, išskyrus nebent grynai policinius. Visa tai liudijo, kad jis – „zapadnikų“, arba vakarietininkų, garbingos rusų europiečių dinastijos ainis. Jam nebuvo „svetimų“ kultūrų (nors, beje, jis puikiai juto kultūrų ribas ir skirtumus).“⁴²⁷ Šias vertybes Venclova priskyrė europietiskai Rusijos tradicijai (vienaame straipsnyje ją pavadindamas bandomuoju europietiškos sąmonės poligonu ir vakarietiškų tendencijų lęšiu⁴²⁸) ir Etkindą pavadino „Rusijos europiečiu“.

Venclovos požiūris į klasikinę ir moderniąją Europos literatūrą parodo kelis svarbius dalykus. Pirmiausia, kad jo skaitymas nesiribojo tik estetikos kategorija ir jį veikė kaip etikos mokykla, ugdanti vidinės laisvės poreikį, apie kurį atviriau parašyti Venclova galėjo tik emigracijoje. Totalitarinėje visuomenėje žaisdamas su cenzoriumi jis buvo priverstas laikytis mažiau pavojingos estetiškai izoliacinės moderniosios poezijos koncepcijos. Bet vidinės laisvės poreikį ir etinį kūrybos supratimą Venclova kėlė savai poezijai iš pat pradžių, siekdamas intertekstais žadinti skaitytojo sąmoningumą⁴²⁹, o „[a]mžino informacinio bado sąlygomis Vakarų idėjinės, intelektualinės, estetinės naujienos virsta ne vien mados, bet ir tam tikro moralinio pasirinkimo dalyku.“⁴³⁰ Be to, Venclovos moderniosios Europos ir JAV literatūros recepcija labai skyrėsi nuo Vakaruose paplitusios jos

mokslo) forumuose, pasaulinių standartų lygmenyje. Įrodymų pastaraisiais metais nestinga – visų ir nesuminėsi“. (Tomas Venclova, *op. cit.*, 1980 07 19, p. 1).

⁴²⁷ Tomas Venclova, „Rusijos europietis“ iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, in: Tomas Venclova, *Pertrūkis tikrovėje: straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 569–570.

⁴²⁸ Tomas Venclova, „Žemiškojo rojaus beieškant“, iš lenkų k. vertė Algis Kalėda, in: Tomas Venclova, Czesław Miłosz, *Grįžimai Lietuvon*, parengė ir sud. Barbara Toruńczyk bendradarbiaudama su Mikołajumi Nowaku-Rogozieński, Vilnius: Mintis, 2014, p. 281.

⁴²⁹ „Norėčiau, kad mano eilės didintų skaitytojų sąmoningumą“, in: *Manau, kad...*, *op. cit.*, 2000, p. 228.

⁴³⁰ „Pažinus „Santarą“ iš tolo“, in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 83.

sampratos, nes siekė stiprinti antitotalitarizmo nuotakas savų skaitytojų lūkesčių horizonte.

Venclovos dėmesys pasaulio literatūrai gyvenant okupuotos šalies sąlygomis padėjo siekti poezijos kokybės, universalumo ir minties laisvės. O štai išvykęs į JAV Venclova ėmė kritiškiau vertinti nacionalinę literatūrą ir jos ryšius su pasaulio literatūra, ryškino skirtumus tarp Rytų ir Vakarų Europos literatūrų. Tačiau esminiu jo europietiško bruožo įvardytume – troškimą pažinti *kitą*, nuolatinį savęs matymą *kito* kontekste, nors ir suvokiant atskirumą, t. y. „įvairių literatūrų ir kultūrų geras pažinimas rodo, jog visos tautos turi savo balsą „pasauliniame koncerte“, ir iš kiekvienos galima nemažai pasimokyti, o [...] toks pažinimas suteikia nuolatinės pasaulio kaitos pojūtį, gina nuo sustingimo ir sustabarėjimo, nuo anachroniškų tradicijų visagalybės.“⁴³¹ Tokiam Venclovos matymui Nastopka suteikė dar vieną „Lietuvos europiečio“ epitetą.⁴³²

4.2. Antikinės literatūros atramos klajonėms pasmerktojo tapatybei nusakyti

Neįmanoma kalbėti apie Venclovos kūrybos kultūrinę tapatybę, neaptariant jos sąsajų su antikine tradicija, apie kurią jau rašė ne vienas kritikas. Nastopka teigė, kad antikos kultūra Venclovai buvo „esminis estetinių verčių ataskaitos taškas“⁴³³, o Stankus-Saulaitė, recenzuodama rinkinį *Tankėjanti šviesa*, ironiškai užsiminė, kad „[l]abiausiai pastebimos aliuzijos į graikų mitologiją, taip įprastos, kad skaitytoja (ne įvado „skaitytojas“) ieško ko nors neįprasto joms pateisinti“⁴³⁴. Šiame poskyriuje išsamiau aptarsime kelis Venclovos kūrybai svarbius antikinius intertekstus (ypač ankstesnių tyrėjų neapartas Odisėjo mito transformacijas ir jo sąsajas su benamystės tema), formavusius poeto kultūrinės tapatybės atvirumą, taip pat aptarsime intertekstinius pokyčius, emigravus į JAV, visa tai susiedami su jo antikonformistine laikysena.

Odisėjo mitą ankstyvaisiais Nepriklausomybės laikais interviu su Gediminu Butkumi ir jau vėliau pokalbių knygoje su Hinsey Venclova įvardijo kaip realiai išgyventą asmeninį archetipą⁴³⁵ ar mitą⁴³⁶, skatinusį

⁴³¹ „Jei laisvės dvelkimas juntamas eilėse, jis gali pasijusti ir kasdienybėje“, *op. cit.*, 2022, p. 176.

⁴³² Kęstutis Nastopka, *op. cit.*, 2014 03 14.

⁴³³ Kęstutis Nastopka, *op. cit.*, 2019, p. 41.

⁴³⁴ Marija Stankus-Saulaitė, *op. cit.*, 1981.

⁴³⁵ „Odisėjo tema mano gyvenime yra svarbi, sakyčiau, ji net toks asmeninis archetipas. [...] Įspūdis KGB... Jeigu vėl prisiminsime Odisėjo mitą, tai savo gyvenime esu matęs ir Kiklopą, ir Kirke, ir lestrigonus. Jei žiūrėsime alegoriškai – visus Odisėjo

įveikti sovietinį atminties ištrynimą⁴³⁷, o Homero *Odisėją* įtraukė į savo svarbiausių knygų sąrašą⁴³⁸. Pirmiausia analizuosime 1958 m. parašytą eilėraštį „Axenos Pontos“ (KŽ, 36), kurį matytume kaip vieną iš pirmųjų Venclovos bandymų plėtoti benamystės, tremties ir įskilusios kultūrinės tapatybės temą, taip pat interpretuoti romantikų itin pamėgtą kelionės kaip gyvenimo patirties ir pažinimo alegoriją. Mitaitė yra pabrėžusi, kad „išėjimas iš namų-kelionė-grįžimas namo – tai savotiškas visą jo kūrybą jungiantis motyvas“⁴³⁹. Tad stebėsime šios temos intertekstinius pokyčius 1967 m. okupuotoje Lietuvoje parašytame, bet tik 1977 m. emigracijoje pasirodžiusiame rinkinyje *98 eilėraščiai* publikuotame eilėraštyje „oikumena...“ (98E, 135), taip pat 1979 m. emigracijoje parašytame ir 1990 m. rinkinyje *Tančėjanti šviesa* publikuotame eilėraštyje „Padėkos diena“ (TŠ, 13–14).

Nė vienas iš pasirinktų eilėraščių nėra sulaukęs intertekstinius ryšius su antikine tradicija atskleidžiančių analizių. Jie taip pat nėra analizuoti kultūrinės tapatybės savikūros aspektu. Monografijoje *Tomo Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai* (2002) Mitaitė analizavo rinkinį *Pontos Axenos* ir pateikė jo atsiradimo istoriją, jo reikšmę kitiems lietuvių literatūros kūrėjams⁴⁴⁰; šiuos aspektus pakartojo ir kituose savo straipsniuose⁴⁴¹. Kubilius, aptardamas Venclovos poeziją, išskyrė antikinę kultūrą kaip

nuotykius esu patyręs. KGB apšaukimas – taip pat vienas iš nuotykių lestrigonų saloje“. („Odisėjas ir garso greitis“, su Tomu Venclova kalbėjosi Gediminas Butkus, *Literatūra ir menas*, 1992 08 08, p. 11).

⁴³⁶ „Homeraį skaičiau nuo ankstyvos jaunystės – gerą lietuvišką Jeronimo Ralio ir puikų rusišką Vasilijaus Žukovskio vertimą; fragmentus perskaičiau net originalo kalba, nes buvau pamokytas senelio. Odisėjas tapo ne tik vienu iš mano mėgstamų herojų, bet ir tam tikru asmeniniu mitu. Pritarčiau minčiai, kad reikšmingą dalį žmogaus gyvenimo lemia tokie mitai, atsirandą asmenybės formavimosi laikotarpiu“ (Tomas Venclova, *op. cit.*, 2017, p. 267).

⁴³⁷ „Kultūrinė atmintis buvo pertraukta ir ją reikėjo atkurti. Privalėjome grįžti prie pamatų – tai atrodė geriausias būdas įveikti katastrofiškas sovietinio valdymo pasekmes. Todėl rinkinį *Pontos Axenos* daugiausiai sudarė eilėraščiai antikinėmis (net ikihomerinėmis) temomis“ (Tomas Venclova, *op. cit.*, 2017, p. 268).

⁴³⁸ „*Odisėja* (skaičiau dar Jeronimo Ralio lietuvišką, paskui Žukovskio rusišką vertimą, paskui kai kurias vietas ir graikiškai; beje, niekada nemėgau *Odisėjos* paskutiniųjų giesmių, kuriose herojus susidoroja su jaunikiiais ir tarnaitėmis)“ („25 Tomo Venclovos atsakymai į Lauryno Katkaus klausimus“, in: *Manau, kad...*, *op. cit.*, 2000, p. 306).

⁴³⁹ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 1997, p. 300.

⁴⁴⁰ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 2002, p. 44–46.

⁴⁴¹ Donata Mitaitė, „Вильнюс в культурном сознании Томаса Венцловы“, in: *Sankirtos*, *op. cit.*, 2008, p. 508; Donata Mitaitė, *op. cit.*, 2017.

svarbią „vaizdinių kasyklą“, būdingą XVIII a. literatūrai, ir pavyzdžiu pasirinko pirmąsias „Axenos Pontos“ eilutes⁴⁴². Eilėraštis „oikumena...“ sulaukė mažiau tyrėjų dėmesio. Šilbajoris nusakydamas Venclovos poetinės kalbos principus vienu iš pavyzdžių pasirinko šį kūrinį⁴⁴³. O eilėrašį „Padėkos diena“ analizavusi Mitaitė akcentavo emigracinį santykį su „nauja žeme“ ir lygino Pasternako eilėrašį „Ligoninėje“ („В больнице“) ir Venclovos kūrinį kaip turinčius išraiškos skirtumų, bet iškeliančius dėkingumo Viešpačiui jausmą, su kuriuo abu poetai priima savo likimą⁴⁴⁴.

Eilėrašcio „Axenos Pontos“ pavadinimo ryšį su graikišku Odisėjo kontekstu Venclova aiškino kelis kartus. Pirmiausia pateikė komentarus šalia savilaidiniame rinkinyje publikuoto eilėrašcio: „Aksenu („nesvetinga“) vadino graikai Juodąją jūrą homeriniais laikais. Vėliau tapo „svetingąja jūra“, Euksino Pontu.“⁴⁴⁵ Savilaidinis rinkinys ir jame pateikti komentarai ženklino priešinimąsi sovietmečio okupacijai, tačiau, pasirodęs vos kelių vienetų tiražu, į skaitytojų rankas plačiau nepateko. Nenuostabu, kad šio eilėrašcio platesnių komentarų nebuvo sovietinėje Lietuvoje pasirodžiusiame *Kalbos ženkle*. Bet ir emigracijoje publikuotuose rinkiniuose šio eilėrašcio komentarų nėra, nes, matyt, jų ir neprireikė. Vis dėlto vieną jo komentarą randame 2010 m. publikuotoje visą Venclovos kūrybą apimančioje rinktinėje:

„Axenos Pontos (nesvetingoji jūra) – seniausias graikiškas Juodosios jūros pavadinimas. Eilėraštyje pavartota sapfinė strofa (*versus sapphicus*), siejama su graikų poete Sappho (VII–VI amžius pr. Kr. [...]) Danajai – taip Homeras *Iliadoje* vadino Troją apsupusius graikus. Grįždamas iš Trojos, Odisėjas, kaip žinia, po ilgų klajonių susitiko feakų karalaitę Nausikają, kurios tėvas jam padėjo grįžti į gimtąją Itakę. Auksinės vilnos ieškojo kitas mitinis veikėjas Jasonas. Plejadės – žvaigždynas, lietuviškai dažniau vadinamas Šienpjoviais).“⁴⁴⁶

⁴⁴² Vytautas Kubilius, „Perskeltos literatūros integracija. Tomas Venclova“, in: Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma Littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 640.

⁴⁴³ Rimvydas Šilbajoris, „Pastabos apie Tomo Venclovos kūrybą“, in: Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, 1992, p. 447.

⁴⁴⁴ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 1997, p. 303–304.

⁴⁴⁵ Pontos Axenos (poetry), by Andrius Račkauskas [Tomas Venclova], Beinecke Rare Book & Manuscript Library, call No. Uncat MSS 732, box. no. 12, folder no. 12-1, pp. 18 [Venclovų namų-muziejaus archyvo kopija].

⁴⁴⁶ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 35.

Šį komentarą Venclova dar patikslino, praplėtė, įvesdamas geografinį, politinį kontekstą, santykį su sovietiniu kontekstu minėtoje pokalbių su Hinsey knygoje (viešame autoriniame epitekte):

„Nesvetingą jūrą“, žinoma, galima suvokti kaip „priešiską sistemą“. Bet aš turėjau galvoje apskritai susvetimėjimo jausmą, būdingą daugeliui jaunų žmonių, nesvarbu, kur gyvenančių. Titulinis eilėraštis, parašytas sapfinėmis strofomis vaizduoja Odisėją, nesugrįžtantį Itakėn. (Tuo metu bandžiau rašyti ištisą pjesę, kurioje Odisėjas grįžęs sužino, kad jo gimtojoje saloje lankėsi daug pretendentų, ir visi, net Penelopė su Telemachu, Odisėją palaiko dar vienu apsimetėliu.).“⁴⁴⁷

Naudodamas peritekstus ir epitekstus Venclova stengėsi savo skaitytojui parodyti ir patikslinti eilėraštyje sukurtų intertekstų reikšmę. Kita vertus, jis pažymėjo ir antikinės tradicijos reikšmės ambivalentiškumą – intelektualūs skaitytojai galėjo suvokti jos opoziciškumą sovietinei kultūrai ir gyvenimui, tačiau cenzoriams tą pamatyti ir įrodyti būtų buvę sunku. Visa antikinė literatūra sovietmečiu teikė saugaus rezervato ir ezopinės kalbos prieglobstį. Vis dėlto aktualu pamatyti, kokias transformacijas Venclovos eilėraštis šiems intertekstams suteikė. Jos pajuodintos ir toliau analizėje paaishkinamos plačiau:

**Nesvetinga tarsi danajų ietys
Ta pati pirmoji nelaimės jūra,
Kur druskingi vandens pakrantėj rimsta
Sapfinėm strofom.**

**Taip ir jis turbūt po alyvų medžiais
Tolimuos keliuos amžinai užmigo,
Niekad nesulaukęs feakų laivo
Ir Nausikajos.**

Mes nebetikėsim, kad jis pargrižo,
Kad Itakės kloniuos užmiršo kraštą,
Kur kalnynų sniegas išraižo Ponto
Klykiantį smėlį,

⁴⁴⁷ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2017, p. 268.

Kur nėra pradžios, dabarties ir gėrio,
Ir dievų nakty, nesvarioj bedugnėj,
Į putas tarytum **auksinė vilna**
Plakas Plejadės. (KŽ, 36)

Pirmoje strofoje pateiktas eksplikuotas intertekstas, parodantis Homero poemoje Odisėją ištikusius išbandymus – vandenyje tykantis įvairūs pavojai ir kliūtys. „Danajų ietys“, prilygintos jūrai, šitaip ne tik perteikė aliuziją į rūstų vandenų dievą Poseidoną, trukdžiusį Odisėjui grįžti namo, bet ir atkartoją homerišką poemos leksiką ir dėmesį gamtos aprašymams. „Danajų ietys“ galėtų būti ir Venclovos aptarta „priešiškos sistemos“ alegorija. Tačiau *Pontos Axenos* rinkinyje šios aliuzijos ir politinės alegorijos dar nėra: „Lyg danajų garbaus, nesvetinga / Ta pati pirmoji nelaimės jūra“ (PA, 18).

Šioje strofoje taip pat aptinkame ir eksplikuotą intertekstą „Saphinēm strofom“ (KŽ, 36). Juo kuriamas metatekstinis ryšys su eilėraščio metru ir sustiprinama modernios metrinės sistemos variacija. Keturių strofų eilėraštis parašytas naudojant antikinę eilėdarą: mažosiomis sapfinėmis strofomis (3 eilutės po 11 skiemenų (mažoji sapfinė eilutė) ir adonijo (1 eilutė po 5 skiemenis). Klasikinį mažosios sapfinės strofos ritmą (du chorėjai, daktilis, du chorėjai) ir adonijo (daktilis ir chorėjas)) Venclova keičia į varijuojamus anapestą ir jambą (mažajoje sapfinėje strofoje) ir daktilį, chorėją (adonijuje). O 2010 m. rinktinėje komentuodamas eilėraščių minėję, kad „antikiniai metrai perteikiami nevisai tiksliai – mėginimai juos griežtai atkurti dvelktų dirbtinumu“⁴⁴⁸.

Antroje strofoje ir trečioje strofoje pateikti intertekstai nusako antrąjį Odisėjo išbandymo tipą, kuris, pasak Dalios Dilytės, reiškia įvairių kraštų siūlomus malonumus, turtus⁴⁴⁹. Antroje strofoje pateiktas intertekstas atkeliauja iš XIII *Odisėjos* giesmės⁴⁵⁰. Šiame poemos epizode Odisėjas išplaukia iš fajakų žemės ir sugrįžta į Itakę. Trečioje strofoje pateiktas

⁴⁴⁸ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 34.

⁴⁴⁹ Dalia Dilytė, „Grįžimo poema“, in: *Homeras, Odisėja*, iš senosios graikų k. vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 337.

⁴⁵⁰ „καὶ τὰ μὲν οὖν παρὰ πυθμὲν ἑλαίης ἀθρόα θῆκαν / ἐκτὸς ὁδοῦ, μὴ πῶς τις ὀδιτάων ἀνθρώπων, / πρὶν γ' Ὀδυσῆ' ἐγρεσθαι, ἐπελθὼν δηλήσαιο: / αὐτοὶ δ' αὐτ' οἰκόνδε πάλιν κίον. [...]“ (Hom. Od. XIII. 122–125) „Viską sudėjo gražiai prie alyvos drūto kamieno, / Kiek atokiau nuo kelio, kad kartais koks pakeleivis / Nepasiimtų pamatęs, kol spės Odisėjas atbusti. / Viską sutvarkę, namo jie pasuko. [...]“ (Hom. Od. XIII. 123–125)

intertekstas atkartoja ir pratęsia tos pačios XIII *Odisėjos* giesmės⁴⁵¹ temą – tėvynės, namų užmaršties. Tolesnėse eilutėse tėvynė („Kur Kalnynų sniegas įveikia Ponto / Klykiantį smėlį“ (*KŽ* 36)) apibūdinama atkartojant IX *Odisėjos* giesmėje⁴⁵² pateiktą aprašymą. Ketvirtoje strofoje aptinkame du eksplikuotus intertekstus: „aukso vilną“ ir „Plejades“⁴⁵³. Pirmasis iš *Argonautikos* mito atkeliaujantis intertekstas apie jūrininkų žygius Juodojoje jūroje ir Jasoną, kuris kaip ir Odisėjas, troško grįžti namo, bet turėjo įvykdyti išbandymą – parsivežti aukso vilnos tironui dėdei Pelijui ir šitaip užimti sostą. O Plejadžių žvaigždynas *Odisėjoje* padėjo keliautojui išsivaduoti iš nimfos Kalipsės gniaužtų ir grįžti namo.

Eilėraštyje svarbiausia ne sugrįžimo namo momentas, bet pastanga tą padaryti. Venclovos lyrinio subjekto tapatybė pasyvi, antiherojiška, neįveikianti sunkumų. Neįmanoma nugalėti priešiškos sistemos kaip ir visa uždengiančio laiko, „kur nėra pradžios, dabarties ir gėrio“ (*KŽ*, 36). Nors lyrinio subjekto pasaulis kupinas pavojų, bet jis gali ir turi išlaikyti darną, t. y. nugrimzti į amžinybę, kur nenutraukiamai šviečiančios ir rodančios kryptį „plakas Plejadės“ (*KŽ*, 36). Darnos išlaikymas – dar vienas ir svarbiausias iš Homero poemos Venclovos perimtas motyvas.

Eilėraštyje nėra nuosekliai atkartota Odisėjo kelionės namo pasakojimo seka. Ji sukeičiama vietomis: pradžioje aptariama būsima grėsmė, vėliau parodoma, kad sugrįžęs namo Odisėjas neprisimena savo tėvynės, tada peršokama prie patirtų išbandymų (prie Kirkės, paverčiančios jūreivius kiaulėmis, fajakų laivų ir galimybės vesti princesę Nausikają) ir galiausiai nuklystama prie dar vieno mitologinio klajoklio jūromis – Jasono – istorijos interpretavimo. Visi aptarti eilėraščio intertekstai kalba apie sunkią benamio kelionę namo, bandymą nugalėti chaosą. Venclovos lyrinis

⁴⁵¹ „[...] ὁ δ' ἔγρετο διὸς Ὀδυσσεὺς / εὖδων ἐν γαίῃ πατρῷῃ, οὐδέ μιν ἔγνω, / ἦδη δὴν ἀπεών: [...]“ (Hom. *Od.* XIII 187–189) „[...] Šviesus Odisėjas tuo tarpu / Tėviškės žemėj iš miego pabudo ir jos nepažino, / Dvidešimt metų nebuvęs [...]“ (Hom. *Od.* XIII 187–189)

⁴⁵² „ναιετάω δ' Ἰθάκην εὐδείελον: ἐν δ' ὄρος αὐτῇ / Νήριτον [...] / αὐτῇ δὲ χθαμαλὴ πανυπερτάτῃ εἰν ἀλλ' κεῖται / πρὸς ζόφον, αἱ δὲ τ' ἄνευθε πρὸς ἥῳ τ' ἡέλιόν τε, / τρηχεῖ, ἀλλ' ἀγαθὴ κουροτρόφος: οὗ τοι ἐγὼ γε / ἦς γαίης δύναμαι γλυκερώτερον ἄλλο ιδέσθαι.“ (Hom. *Od.* IX. 21–22, 25–28) „O gyvenu Itakėj šviesioj, joj Nerito kalnas [...] Nerias į jūrą Itakė žema, ir pati paskutinė / Ji vakaruos, o kitos daugiau pasidavę ir rytus. / Kraštas uolotas, bet vyrai jo šaunūs, ir aš negalėčiau / Niekur sau rasti šalies, mielesnės už tėviškės žemę“ (Hom. *Od.* IX. 21, 25–28).

⁴⁵³ Paradoksalu, bet minėtame komentare Venclova, norėdamas išplėsti eilėraščio intertekstą, patikslina, kad Plejadės lietuviškai vadinamos Šienpjoviais, bet tai nėra tiesa. Šienpjovių arba Kūlėju vadinamas Orionas. Kita vertus, Πλειάδες greičiausiai kilęs iš žodžio „plaukti“, tad Venclova atkartoja pirminę reikšmę.

subjektas (minimas tik įvardžiu „jis“, tad neturi ir konkrečios tapatybės), priešingai nei Homero Odisėjas, nėra sumanus, gudrus, ištvermingas ar tvirtas, todėl namų jis taip ir nepasiekia. Ši amžinos benamystės tema sustiprinta *Pontos Axenos* rinkinyje pateiktoje eilutėje „Savo paskutiniuose keliuos amžinai užmigo“ (PA, 18). (Ji skiriasi nuo to paties eilėraščio *Kalbos ženkle* publikuotos eilutės: „Tolimuos keliuos amžinai užmigo“ (KŽ, 36).) Būdamas nuolat kintančiame priešiškae pasaulyje ir veikiausiai besikeisdamas pats, lyrinis subjektas nepergali tremties, nes negali sugrįžti toks, koks buvo, o praeitis ir tėvynės ilgesys neapsaugo ir jų nepakanka, kad nugalėtų ir namo parsivežtų aukso vilnos. Venclovos keliautojas lieka liminalioje erdvėje, pasmerktas tik žvelgti namų kryptimi, bet tikslo nepasiekti. Eilėraštyje sukurta universali svetimų, nepritampančio lyrinio subjekto tapatybė gali turėti ir antrąją politinio nepritapimo prie totalitarinės visuomenės reikšmę, „priešiškos sistemos“ ardytojo. Sudvigubinę europietiško Odisėjo mito reikšmę, Venclova originaliai jį perkūrė, susiedamas su savo patirtimi, ir jo recepciją papildė sava interpretacija.

Venclova eilėraštyje „Axenos Pontos“ kaip ir Aistis eilėraštyje „Kelionė“ ne tik plėtojo universalią gyvenimo kaip kelionės temą, bet ir rinkosi mitinį herojų Odisėją moderniai žmogaus saviidentifikacijai pateikti. Norėdami nusakyti pokatastrofiniu laiku gyvenančio lyrinio subjekto benamystės patirtis abu kliaunasi antikiniai intertekstais (pirmiausia Homero *Odisėja*), juos suprasdami kaip europietiškos kultūros pamatą. Tik Venclova, homerišką pasakojimą savitai transformuodamas, išsako sugrįžti negalinčio svetimšalio ir benamio nuolatinę būseną. Aistis tai pačiai būsenai nusakyti pasirenka negalinčio apie save pasakoti klajoklio paveikslą ir tam parodyti atkartoja Odisėjo klajonių interpretaciją, perimtą iš Baudelaire'o.

Kitas analizei svarbus eilėraštis „oikumena...“, perinterpretuojantis pokatastrofinės benamio tapatybės temą, susietą su Homero *Odisėja* ir apokaliptine nuojauta, sukurtas 1967 metais. Tais pačiais metais prasidėjo Vietnamo karas, Izraelis pradėjo gaminti branduolinius ginklus ir įvyko Šešių dienų karas, Didžioji Britanija ir Kinija išbandė savo termobranduolinius ginklus, o įtampa tarp JAV ir SSRS po Kubos raketų krizės vis dar nebuvo nuslūgusi. Kita vertus, to meto grėsmių akivaizdoje 1966 m. *Vakarinėse naujienose* Venclova publikavo recenziją apie anglų mokslinės fantastikos rašytojo Herberto George'o Wellso utopinius, civilizacijos žlugimą perteikiančius romanus⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ Tomas Venclova, „Apie Herbertą Velsą“, *Vakarinės naujienos*, 1966 09 22, p. 7.

Tačiau viena yra recenzuoti jau įveikusius cenzūrą romanus apie pasaulio žlugimą, kita – savo poezijoje išsakyti pasaulio pabaigos nuotaikas ir ją viešai publikuoti. Tad nenuostabu, kad „oikumena...“ lietuvių skaitytojus pasiekė tik išeivijoje publikuotame rinkinyje *98 eilėraščiai* (1977) poskyriuje „Kiti eilėraščiai“. O rinktinėje *Pašnekesys žiemą* (1991) jis pateko į skyrių, pavadintą „Veidrodis“, ir turėjo paantraštę „1956 m. eilėraščiai“. Šį eilėraštį galėtume laikyti tarpininku tarp lietuvių skaitytojų, likusių okupuotoje Lietuvoje, ir gyvenusių išeivijoje. Nors emigravus Venclovos pirmasis oficialus poezijos rinkinys *Kalbos ženklas* sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo uždraustas platinti ir išimtas iš bibliotekų, bet slapta plito iš rankų į rankas. Emigracijoje išsivadavęs iš cenzūros Venclova ne kartą įvairiuose viešuose pasisakymuose pabrėžė, kad emigracijoje publikuoti ar parašyti jo eilėraščiai pirmiausia skirti okupuotos Lietuvos skaitytojams⁴⁵⁵.

Eilėraštis „oikumena...“ neturi atskiros antraštės, ja tampa pirmasis jo žodis (šitaip pateikta *98 eilėraščių* turinyje), bet jis gali įvairuoti: „oikumena, mūsų duktė“ (*Pašnekesio žiemą* turinyje) arba visa pirma eilutė „oikumena, mūsų duktė. Metalų pusnynas. Plutono“ (*Visi eilėraščiai* turinyje). Jo paratekstinė reikšmė keitėsi kiekvienoje rinktinėje ir plėtėsi nuo graikiško civilizacijos atsiradimo konteksto iki pokatastrofinio pasaulio vaizdinio. Ši antraštė buvo ir ryškiausia eksplikitinė nuoroda, kurią *Visuose eilėraščiuose* Venclova taip pat patikslino: „*Oikumena* (gr.) – apgyvendinta žemė.“⁴⁵⁶ Oikumena senovės Graikijoje reiškė religinį, politinį ir geografinį terminą. Vienas pirmųjų jį aprašiusių buvo ir Homeras. Nors, pasak kultūros tyrėjo, religijotyrininko Deoko Hee Jungo, Homeras tiesiogiai šio termino nevartojo, bet nusakė gyvenamą žemę, kurią supo plokščias vandenynas skydas / diskas. Šis modelis tapo klasikine graikų-romėnų pasaulio supratimo sąvoka⁴⁵⁷. Kitas svarbus aspektas paminėtas literatūrologo Alberto Manguelo. Aptardamas II a. Achelajos iš Prienės iškaltą marmurinį Homero reljefą, jis minėjo, kad jame graikų dainius prilygintas „Dievų

⁴⁵⁵ „Kai kuriais atvejais išvažiavimas į Vakarus gali tapti priemone atlikti savo pareigą Tautai. Gal ir nekuklu, tačiau turiu vilties, kad aš priklausau prie pastarųjų, kadangi čia nemažai dirbu. Išleidau ar ne šešias knygas, visada orientuodamasis į Lietuvos, o ne į emigracijos skaitytoją“. („Valanda su Tomu Venclova“, *op. cit.*, 1990 09 14, p. 5).

⁴⁵⁶ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 98.

⁴⁵⁷ Deok Hee Jung, *Lukes Worldview: A Study of the Oikoumene in Luke Acts*: Doctoral Thesis, 2017, p. 15–16.

tėvui“ Dzeusui, tad tokiu atveju Homeras tapo „žmonijos tėvu“⁴⁵⁸. Taigi Venclovos eilėraštis išsakė graikiškąją civilizacijos supratimą, perteikė Homero poezijos visuotinumą ir amžinumo idėją, suteikdamas visam tam modernią formą.

Lietuvių poetas savo eilėraštį kaip ir Homeras *Odisėją* pradeda nuo miestų sugriovimo: „oikumena, mūsų duktė. Metalų pusnynas. Plutono / rūkas vėlai vakare“ (98E, 135). Tik Troją („[...] ὅς μάλα πολλὰ / πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν“ (Hom. *Od.* I. 1–2)⁴⁵⁹) keičia šiuolaikinis, branduolinio karo sunaikintos planetos vaizdas, apie kurį jis rašė *Visų eilėraščių* peritekste⁴⁶⁰. Toks tragiškas pasaulio vaizdas buvo priešingas sovietų ideologų progresyvistinei ir optimistinei istorijos sampratai, siejosi su Šaltojo karo metu vykusiu Vakarų ir Rytų blokų branduoliniu ginklavimusi ir lenktyniavimu, dar vieno pasaulinio karo grėsmės nuotaikomis. Eilėraštyje daugybė paradoksų („Laiminga žolė / sena lyg pirmieji lėktuvai, minkšti futuristų viršeliai / sena lyg antenos“ (98E, 135)). Grožis, harmonija – kertiniai graikiškos pasaulėvokos aspektai įgauna visiškai priešingas reikšmes. Apgyvendintą žemę, išsivysčiusį iš helenistinės tradicijos paveldėtą pasaulį, kuriame dominavo kultūrinis skirtingumas ir vieningumas⁴⁶¹, keičia racionalumo netekęs susipriešinimas (ne veltui eilėraštyje gausiai vartojami paradoksai ar laužytos eilutės), visa griauantis maras, mirtis ir kančia. Juo kuriamas pertrūkis tarp gamtos ir istorijos, bendruomeniškumo ir žmonių susvetimėjimo.

Eilėraštyje pateiktas civilizacijos modelis primena mūsų anksčiau aptartą Gedos avangardine ir minimalistine estetika parašytą eilėraštį „Laukinis ežeras“. Tačiau Gedos poetinė pasaulio sukūrimo vizija kupina vilties, o štai Venclovos eilėraštyje ji kitokia: „dulkėto lietaus ir dulkėtom kriaušėm dvelkiančio maro / žolė“ (98E, 135). Miestas, būdamas europietiškos kultūros ir civilizacijos lopšiu, eilėraštyje paženklintas katastrofos. Jis nebeturi individualybės ir savasties: „šalia geležinkelio pylimų, plentų / (nejau buvo rašomos lygtys ir žodžiai, / nejaugi buvo

⁴⁵⁸ Alberto Manguel, „Homero gyvenimas“, in: Alberto Manguel, *Homero Iliada ir Odisėja: knygos biografija*, vertė Edvarda Srėbaliūtė, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 33.

⁴⁵⁹ „Vėtrų blaškytą ilgai, kai šventąją Troją išgriovė“ (Hom. *Od.* I. 2).

⁴⁶⁰ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 98.

⁴⁶¹ Pasak filosofo Peterio Sloterdijko, aptarusio oikumenės sąvoką, „ankstyvųjų filosofų mąstyme, žmonės ontologiškai vieningi kaip rūšies nariai, kuriuos sieja viena pasaulio paslaptis, pranokstanti jų vietinius simbolius. Visi jie žvelgia į tą pačią šviesą ir visiems iškyla tas pats klausimas“ (Peter Sloterdijk, *In the World Interior of Capital. For a Philosophical Theory of Globalization*, trans. by Wieland Hoban, Cambridge: Polity Press, 2013, p. 144).

briedžių kovos, fontanų / slidžios širdys ir šiltos aikštės)“ (98E, 135). Peluritytė-Tikuišienė teigė, kad socrealizmo estetikoje „istorinė miesto savikūra buvo paneigta, o iš miesto paliktas tik fizinis kiautas, akmeninė struktūra“⁴⁶². Venclovos eilėraštyje perteiktas anoniminio miesto be kultūrinės tapatybės ir istorinės atminties vaizdas, be kažkada turėto europietiško gaubto. Šiame mieste teliko amžina, bet kartu ir visa naikinanti gyvybė: „ta pati, kada laikas jau baigės“ (98E, 135). Lyrinis subjektas atlieka tik tai stebėtojo, reflektuojančio vaizdinį („ne atsakymas netgi ne klausimas gal nustebimas“ (98E, 135)), jis negali pradėti dešimtmečius trunkančios kelionės namo ir išsilaisvinti, nes yra uždarytas pasaulį traukiančioje erdvėje.

Šiam sugriauto miesto vaizdinui nusakyti metatekstinis ryšys kuriamas naudojant ne griežtą eilėdarą kaip dažniausiai aptinkame Venclovos eilėraščiuose, bet kiek kitaip – asociatyvinėmis eilėmis, turinčiomis tam tikrą sistemą. Šilbajoris, komentuodamas analizuojamą eilėrašį, minėjo, kad Venclovos eilėraščių prasmė ir kūrimo būdas sudarytas „ne atsitiktinai ir ne pagal kokias, gal sapno logikos sąlygotas, laisvas asociacijas, bet pagal griežtą dėsningumą, poeto pastangų dėsningumą, stengiantis suvaldyti ir suteikti pavidalą eilėraščiui nesibaigiančioj visos žmonijos pergyventoj ir išgyvenamoj laiko ir erdvės tėkmėj“⁴⁶³. Venclovos eilėraščių intertekstualumas kuria savitą sistemą, kurioje susiduria ne vaizdai ir žodžiai, bet „žmogaus istorija ir žodžio istorija, visa poezijos tradicija“⁴⁶⁴.

Venclovos eilėraštis „oikumena...“ prikelia tūkstantmetę europietiškos civilizacijos, kultūros tradiciją, istoriją ir ją įkurdina ne griežtoje antikinėje struktūroje, bet laisvosiose eilėse su proziniais tarpais. Kartu jis perkelia graikišką pasaulį, jungusį skirtingas kultūras ir kūrusį tam tikrą vienį, į pokatastrofinę, susiskaldžiusią lyrinio subjekto erdvę. Joje neįmanoma priešintis visa pergyvenančiai, amžinai gamtai, kuriai priešpriešinamas gimtųjų namų, virstančių maro buveine, netvarumas, pragaištingumas. O lyrinio subjekto kultūrinei tapatybei suteikiamas vienišo pasmerktojo, likusio tarp miestų griuvėsių, vaizdinys. Tad nenuostabu, kad šis eilėraštis pasirodė tik išeivijoje. Jame aprašoma karo grėsmė, apokaliptinė nuojauta, sumaišyta su homeriška civilizacijos ir antikinės poezijos versija, buvo absoliučiai priešingi ir galėjo tapti akibrokštu cenzoriams, saugojusiems tikėjimą šviesiu komunizmo rytojumi.

⁴⁶² Audinga Peluritytė-Tikuišienė, *op. cit.*, 2014, p. 48.

⁴⁶³ Rimvydas Šilbajoris, „Pastabos apie Tomo Venclovos kūrybą“, in: Rimvydas Šilbajoris, *op. cit.*, 1992, p. 448.

⁴⁶⁴ *Ibid.*

Aptarsime trečią Venclovos emigracijos pradžioje 1979 m. parašytą ir 1990 m. rinkinyje *Tankėjanti šviesa* publikuotą eilėraštį „Padėkos diena“. Jis sudarytas iš keturių oktostichu (*ababcdcd*) rimuotų strofų. Kelertienė, recenzuodama šį rinkinį, minėjo, kad jis dar galėtų būti pavadintas „Tremties paradigmomis“ arba „Tremtinių brolija“, nes joje nušviečiama asmeninė Venclovos ir jo bendražygių tremties patirtis⁴⁶⁵. Taigi šio eilėraščio analizėje norėsime atskleisti dar vieną tremties temą ir jos intertekstinę raišką.

Eilėraščio paratekstinė raiška nėra itin gausi ir pasirodė tik Nepriklausomoje Lietuvoje publikuotuose poeto interviu ir viešuosiuose pasisakymuose. Pirmąjį šio eilėraščio komentarą aptinkame jau minėtoje rinktinėje *Visi eilėraščiai*:

„Padėkos diena (Thanksgiving Day) – JAV šventė spalio mėnesio gale. Tuo metu simboliškai dėkojama Viešpačiui už laimingą gyvenimą naujoje šalyje. Buvau pakviestas tą šventę minėti į vienos savo studentės namus Ohio valstijoje, kurie man priminė vaikystės namus pakaunėje, Aukštojoje Fredoje.

Wisconsinas, Šiaurės Dakota, Pietų Dakota, Oregonas – JAV valstijos (vardijamos iš rytų į vakarus). Antrosios strofos gale – užuomina į *Odisėjos* epizodą, kur grįžusį klajoklį atpažįsta šuo.“⁴⁶⁶

Nors komentare Venclova tiksliai sumini įvairius biografinius, geografinius, kultūrinius ir eilėraščio kontekstus, jų sąsajas su jo patirtimi ir vaikyste, bet klysta nusakydamas Padėkos dienos datą – ji švenčiama paskutinį lapkričio ketvirtadienį, o ne spalį. Tačiau įdomu ne tik tai, ką lietuvių poetas komentuoja, bet ir ko jis nepamini. 2020 m. spalio 26 d. *YouTube* publikuotoje „Literatūros pamokoje su Tomu Venclova“ jis išsamiai ir nuosekliai analizavo kiekvieną šio eilėraščio kontekstą minėdamas, kad kūrinys gali būti sunkiau suprantamas skaitytojams, kurie nebuvo emigrantai. Pirmiausia pabrėžė pirmųjų atvykėlių kolonistų iš Anglijos patirtis („nesutiko su tvarka Europoje“), lygino juos su disidentais, apibendrino, kad „į Ameriką patenka žmonės, kurie savo šalyje nesurado vietos“⁴⁶⁷. Antra, kaip jis tikino, eilėraščio parašymas sutapo su širdies liga

⁴⁶⁵ Violeta Kelertas, „*Tankėjanti šviesa* by Tomas Venclova“, *World Literature Today*, 1991, Vol. 65, No. 2, p. 340.

⁴⁶⁶ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 151.

⁴⁶⁷ „Literatūros pamoka su poetu Tomu Venclova“, *Lietuvos rašytojų sąjunga*, <https://www.youtube.com/watch?v=rYGu2QyX3V4> [žiūrėta 2022 06 28].

ar infarktu. Suvokus, kad tėvynės gyvam gali ir nepavykti pamatyti, reikia priimti esamą gyvenimą ir ką nors kurti naujoje vietoje⁴⁶⁸. Tad ši kontekstinė informacija taip pat tampa svarbiu eilėraščio perskaitymo papildymu.

Eilėraštyje Venclova apmąsto išeivio, atsidūrusio ne Europos, bet JAV kultūroje, situaciją. Su didžiuliu susižavėjimu parašytoje Venclovos *Tankėjančios šviesos* recenzijoje Markas Zingeris teigė, kad, paskelbęs šį eilėraštį, Venclova įgijo teisę į šio kontinento kultūrinį palikimą⁴⁶⁹. (Prisiminkime, kaip kitų kultūrų palikimo persiėmimą be refleksijos kritikavo Aistis.) Eilėraščio pavadinimas žymi eksplikuotą nuorodą į bene svarbiausią nacionalinę JAV šventę (anksčiau turėjusią ir stiprią krikščionišką reikšmę), kuri pirmiausia išreiškia amerikiečių tapatybę. Šventės pradžia datuojama maždaug XVII a., kai į JAV atvyko piligrimai (kolonistai) anglų puritonai ir bandė išgyventi sunkią žiemą, badą, bet galiausiai užmezgė taikius santykius su vietine gentimi, padėjusia jiems išgyventi, įsikurti. Piligrimai, dėkodami už išgyvenimą ir gerus santykius, surengė Viešpaties padėkos dieną, į kurią pakvietė ir vietinius. Amerikiečių kultūroje ši šventė nusako skirtingų atvykėlių „susitikimą“ vienoje bendroje Amerikos žemėje, kurios gausos ir dosnumo pakanka visiems.

Eilėraštyje „Padėkos dienos“ šis istorinis intertekstas tampa vienijančia temine linija, sujungiančia įvairiausias nacionalines tapatybes. Tiek piligrimai europiečiai tampa Amerikos dalimi, sukūrę glaudžius ryšius su vietiniais ir jų žeme, tiek lyrinis subjektas, atvykęs iš savo šalies, atkartodamas padėkos ritualą gali sukurti naują savo tapatybę ir įsikurti naujoje žemėje. Tad nenuostabu, kad santykį su naujais namais perteikia eksplikitinė nuoroda iš Homero *Odisėjos* XVII giesmės⁴⁷⁰. Poemoje,

⁴⁶⁸ Širdies ligą ir jos sąsajas su eilėraščio parašymo kontekstu jis yra minėjęs ir anksčiau. Mitaitė 1997 m. *Naujame židinyje-Aiduose* paskelbtame straipsnyje „Kelionė Tomo Venclovos poezijoje“ ir savo monografijoje *Tomas Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai* (2002) šį faktą mini kaip svarbų eilėraščio atsiradimo kontekstą.

⁴⁶⁹ Markas Zingeris, „Perkirstas skienuo“, *Literatūra ir menas*, 1991 07 20, p. 3.

⁴⁷⁰ „ἄν δὲ κύων κεφαλὴν τε καὶ οὐατα καίμενος ἔσχεν, / Ἄργος, Ὀδυσσεύος ταλασίφρονος [...] / ἔνθα κύων κεῖτ' Ἄργος, ἐνίπλειος κυνοραϊστέων. / δὴ τότε γ', ὡς ἐνόησεν Ὀδυσσεύα ἐγγὺς ἔοντα, / οὐρῇ μὲν ῥ' ὁ γ' ἔσγηνε καὶ οὐατα κάββαλεν ἄμφω, / ἄσπον δ' οὐκέτ' ἐπειτα δυνήσατο οἷο ἀνακτος / ἐλθέμεν [...] / Ἄργον δ' αὖ κατὰ μοῖρ' ἔλαβεν μέλανος θανάτοιο, / αὐτίκ' ἰδόντ' Ὀδυσῆα ἔεικοστῷ ἐνιαυτῷ“. (Hom. *Od.* XVII. 291–292, 300–304, 326–327). „Staigiai pastatė ausis ir galvą pakėlė nuo guolio / Argas, kantraus Odisėjo šuva. [...] Čia ir gulėjo nūn Argas, kiaurai viekučių apipultas. / Bet Odisėja, kai tas netoli atsistojo, pažino, / Uodega ėmė vizgent ir ausis nuleido abidvi, / Tik neturėjo jėgų pasikelt ir iš lėto prišliaužti / Prie šeimininko [...] / Apgaubė Argą

Odisėjui sugrįžus į Itakę, jį atpažįsta senas jo šuo Argas ir čia pat numiršta. O eilėraštyje Amerikos žemė pilna klajūnų ir įvairiausių perėjūnų, kiekvienas jų priimamas kaip savas, lengvai atpažįstamas, nereikia įveikti jokių papildomų išbandymų:

Tebus už naują žemę padėkota.
Ji man neperregima, bet gyva.
Aš jai neperregimas, bet sakyčiau,

Jog Odisėją persenės šuva
Veikiau pažins ne tėviškėj, o šičia. (TŠ, 13)

Klasikinis amžino klajūno Odisėjo mitas čia tampa būtinas pasikeitusiam poeto santykiui su gimtaisiais namais nusakyti ir apmąstyti naują kultūrinę tapatybę. Ji iš esmės europietiška, išsakoma Odisėjo intertekstu, ir perteikia ne susvetimėjusį santykį su tėvyne Lietuva, bet nusako susitaikymą ir kiek patosišką padėką. Tokia lyrinio subjekto būseną primena Konstantinos Kavafio eilėraštį „Ιθάκη“ („Itakė“), Venclovos išverstą ir 1972 m. publikuotą *Poezijos pavasaryje*⁴⁷¹. Kavafio lyriniam subjektui kelionė suteikia brandos, išminties, patyrimo, padeda geriau suprasti tėvynę ir geriau suvokti naujuosius namus, o Venclovos kūrinyje toks emigracijos išgyvenimas papildomas religiniu jausmu: „Tebus už naują žemę padėkota.“ (TŠ, 13). Tik tokiu atveju įmanoma atkurti būties vientisumą („Už nebūtį. Už tai, kad Tu gali / Iš jos atkurti būtį. Jeigu nori“ (TŠ, 14)) ir įveikti gyvenimo tuštumą. Šitaip eilėraštis įgauna ir elegiškumo, kurį patvirtina ir religinis padėkos momentas, aspektų. Vietoj skausmingos raudos, išsakytos Aisčio eilėraštyje „MENI, kai ilgesys“, čia atsiranda krikščioniškas susitaikymas ir emigranto likimo priėmimas.

mirtis juoduoju savo šešėliu, / Kai tik pamatė jis Odisėją po dvidešimt metų“. (Hom. Od. XVII. 291–292, 300–304, 326–327).

⁴⁷¹ „[...] Αλλά μη βιάξεις το ταξείδι διόλου. / Καλλίτερα χρόνια πολλά να διαρκέσει / και γέρος πια ν' αράξεις στο νησί, / πλούσιος με όσα κέρδισες στον δρόμο, / μη προσδοκώντας πλούτη να σε δώσει η Ιθάκη.“ (Κωνσταντίνος Π. Καβάφης „Ιθάκη“, http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2700/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias-A-Lykeiou.html-empl/indexG3_2.html [žiūrėta 2022 08 18] „[...] Tegul kelionė trunka daugel metų; / atplauk į tėviškę visai pasenęs, / įgijęs išminties ir patyrimo, nes ji neduos tau jokio turto.“ (Konstantinas Kavafis, „Itakė“, iš graikų k. vertė Tomas Venclova, in: *Poezijos pavasaris*, sud. Marcelijus Martinaitis ir kt., Vilnius: Vaga, 1972, p. 132.)

Universali benamio, klajūno situacija tik dar labiau užaštrinama Venclovos eilėraščio ketvirtoje strofoje:

Trys laikrodžiai sustoja į kertes.
Tinklainė, nebijodama suklysti,
Atranda spyną, staltiesę, žvaigždes
Ten pat, kur jas atrasdavo vaikystėj. (TŠ, 14)

Dabartyje pamatyti daiktai pavirsta prisiminimų kūrimo šaltiniu. Vaikystės patirtis sugrįžta ir tampa dabarties dalimi. Buvusiųjų namų įvaizdis, nors ir gana elegiškas, nėra nei idealizuotas, nei patetiškas kaip kad matėme Aisčio poezijoje. Jis daiktiškas, gana hermetiškas, bet apeliuoja į skaitytojo vaizduotę, jo patirtį, bylojančią apie santykį su savo praeitimi, iš jos atsinešta tapatybe ir jos pratęsimu dabartyje. Pasak Zingerio, „[a]tkeliavęs į Lietuvą pirmaisiais Nepriklausomybės atkūrimo metais, šis eilėraštis tampa deramas atsvaras klaustrofobinėms vienintelės „tėvynės Lietuvos“ apraudojimo tradicijoms“⁴⁷². Eilėraščio erdvėje susidūrus nacionalinei tapatybei su amerikietiška išvengiama situacijos *savas–svetimas* priešiškumo. Lyrinio subjekto tapatybė pasipildo kitomis kultūromis, o benamio klajonės, įgavusios Homero *Odisejos*, krikščioniško dėkingumo ir amerikietiškos Padėkos dienos intertekstų reikšmės, universalizuojamos. Emigracija poetui tampa tik dar vienu būdu suvokti pasaulio visuotinumą.

Venclova daugelyje eilėraščių originaliai pratęsė savosios vietos ieškančio klajūno istoriją. Intertekstiniai ryšiai su antika jo kūryboje pasirodo ir kaip dėmuo poetinei kalbai, kultūrinei atminčiai ir pokatastrofizmo paženklintai benamio tapatybei nusakyti. Iš Homero *Odisejos* atkeliaujantys ir dominuojantys intertekstai Venclovos neoklasicistinėje poezijoje išreiškė kultūrinio tęstinumo pastangą ir tapatybės daugiakultūrinį matmenį, nes, anot Shane'o Wellerio, *Odisejo* mitas yra vienas iš svarbiausių kūrybos europietiško elementų⁴⁷³.

Įdomu tai, kad Venclovos poezijoje su antikine tradicija susisiejęntys intertekstai platesnių komentarų nei okupuotoje Lietuvoje, nei išeivijoje nesulaukė. Atlikta jų analizė parodė, kad, mąstydamas apie universalias

⁴⁷² Markas Zingeris, *op. cit.*, 1991 07 20, p. 3.

⁴⁷³ Shane Weller, *The Idea of Europe: A Critical History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, p. 208.

žmogaus patirtis (benamystę, gyvenimą kaip kelionę, tėvynės ar naujo krašto priėmimą emigracijoje), Venclova renkasi griežtą poetinę struktūrą (tą žymi oktostichas ir modernizuotos sapfinės strofos), tačiau lyriniam subjektui atsistojus grėsmės akivaizdoje (katastrofiniame mieste) – svarbesnėmis tampa laisvosios asociatyvinės eilės.

4.3. Antitotalitarinės ir daugiakultūrės tapatybės raiška moderniosios Europos ir JAV literatūros intertekstais

Kas nebando kakta pramušti sienos, tam nebus atleista nei šiame, nei aname pasaulyje“... Manau, norvegų dramaturgas iš esmės yra teisus.
(Tomas Venclova)⁴⁷⁴

Norėdami parodyti, kaip modernioji Europos ir JAV literatūra formavo Venclovos daugiakultūrę tapatybę ir kaip tai jis susiejo su pasipriešinimu okupacijai ir provincialiam tautiškumui, aptarsime 1971 m. parašytą ir 1972 m. *Kalbos ženkle* publikuotą eilėraštį „Dialogas žiemą“ (*KŽ*, 53), sukurtą oktostichu, rimuojant *abbacdd*. Analizėje stengsimės atskleisti, kaip eilėraštyje kuriamas ryšys su Shakespeare'o dramomis *The Tempest* (*Audra*) (Venclovos išversta prieš pat emigraciją – 1975 m., bet viešai nepublikuota) ir *Hamlet, Prince of Denmark* (*Hamletu. Danijos princu*), taip pat su Venclovos išvertais ir publikuotais kūriniais: Elioto poema *The Waste Land* (*Bevaisė žeme*, 1922 (pirmąkart Venclovos išversta ir publikuota 1972 m. *Pergalėje*) ir Dylano Thomaso eilėraščiu „And death shall have no dominion“ („Ir nebus mirties karalijos“ (pirmąkart Venclovos išverstas ir publikuotas 1968 m. *Poezijos pavasaryje*) bei Audeno eilėrašciais „It was Easter as I walked in the public gardens“ („1929“) („Buvo Velykos man vaikščiojant miesto sode“ („1929“), „Brussels in Winter“ („Briuselis žiemą“), „The Capital“ („Sostinė“).

O analizuodami 1979 m. parašytą ir 1990 m. rinkinyje *Tankėjanti šviesa* publikuotą eilėraštį „Berlyno metro. Hallesches Tor“ (*TŠ*, 44), sieksime nusakyti europietiską miesto tapatybę, atskleisti intertekstinius ryšius su antikininiais mitais, Rilke's eilėraščiu „Komm, Du“ („O kančia, paskubėk“, *Sämtliche Werke* (1926) (Venclovos išverstu ir 1975 m. publikuotu rinkinyje *Poezija*)), Thomas'o More'o *Utopia* (*Utopija*, 1516) ir Alfredo Jarry drama *Ubu roi* (*Karalius Ūbas*, (1896) (1973 m. išversta

⁴⁷⁴ „Penki dialogai su Tomu“, in: Bronys Raila, *op. cit.*, 1980, p. 218.

Venclovos ir publikuota atskira knyga)) ir bendru XX a. II pusėje padalytos Europos kontekstu.

Nors „Dialogas žiemą“ veikiausiai yra vienas iš svarbiausių ir monumentaliausių Venclovos eilėraščių⁴⁷⁵, tačiau išsamios intertekstinių ryšių analizės, ypač su moderniąja anglų-amerikiečių literatūra, dar nėra sulaukęs. Nastopka aptardamas eilėraščių minėjo šio teksto ribų sąlygiškumą, kai kūrinio ištrauka 1987 m. tapo lenkų pagrindinio žurnalo moto, o šitaip adresato balsas įsiterpė į intertekstinį dialogą su kaimynų literatūra ir kultūra⁴⁷⁶. Mitaitė monografijoje *Tomas Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai* aptarė šio eilėraščio ryšius su Maironio *Pavasario balsais*, Pasternako eilėraščiu „Золотая осень“ („Auksinis ruduo“), Shakespeare'o *Hamletu*⁴⁷⁷, tačiau neanalizavo Shakespeare'o dramos *The Tempest* (*Audra*), Elioto, Audeno, Dylano Thomaso kūrinių intertekstų. Šiame eilėraštyje pasipriešinimo totalitarizmui temą minėjo Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis⁴⁷⁸, Delija Valiukėnaitė⁴⁷⁹, Kmita⁴⁸⁰.

Intertekstualiai tirštas eilėraštis „Berlyno metro. Hallesches Tor“ taip pat nėra sulaukęs tikslesnės tekstinių ryšių analizės. Nastopka yra minėjęs eilėraštyje aptiktą socialinį nekomunikabilumą⁴⁸¹, o slavistė Valentina Brio pabrėžė, kad miesto tema ir įvaizdis Venclovos poeziją, tarp jų ir šį eilėraščių, įtraukia į platų pasaulio literatūros kontekstą⁴⁸². „Aiduose“ pasirodžiusioje

⁴⁷⁵ Geda net ir pavadino Venclovą vieno eilėraščio poetu: „Beveik būtų galima teigti, kad Tomas Venclova yra „Kalbos ženklo“ poetas, galop vieno eilėraščio – „Dialogas žiemą“ ar „Ruduo Kopenhagoje“ poetas. Tai nereiškia, jog kiti eilėraščiai ne itin, – kiti paremia, papildo, apsupa tą vieną, patį geriausią, kuris yra, laikosi, stovi, ir niekam iš mūsų poezijos nepavyks jo išgraužti“ (Sigitas Geda, *op. cit.*, 1991, p. 87).

⁴⁷⁶ Kęstutis Nastopka, *Reikšmių poetika: semiotikos bandymai*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 118.

⁴⁷⁷ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 2002, p. 68–71.

⁴⁷⁸ Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis, „Iš Lietuvos atsineštoji poezija. Tomo Venclovos „98 eilėraščiai“, *Tėviškės žiburiai*, 1979 06 07.

⁴⁷⁹ Delija Valiukėnaitė, „O balsas kartais pergyvena širdį“, *Metmenys*, 1978, Nr. 36, p. 153.

⁴⁸⁰ Rimantas Kmita, „Kultūrinė atmintis Tomo Venclovos poezijoje“, in: Rimantas Kmita, *op. cit.*, 2009, p. 232.

⁴⁸¹ Kęstutis Nastopka, „Tomo Venclovos tekstai“, in: Tomas Venclova, *Reikšmių poetika: semiotikos bandymai*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 114.

⁴⁸² Брио Валентина, *Поэзия и поэтика города: Wilno — ווילנא — Vilnius*, <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%91/brio-valentina/poeziya-i-poetika-goroda-wilno--vilnius> [žiūrėta 2022 07 03].

recenzijoje šis eilėraštis, dar pavadintas poema, „yra tarsi koordinatės iš Lietuvos išvykusio poeto dvasiniam žemėlapyje“⁴⁸³.

Keliame hipotezę, kad šių eilėraščių intertekstiniai ryšiai reiškia okupuotos Lietuvos neišardomas sąsajas su Europos kultūrine tapatybe. Tik tą padaryti buvo įmanoma maskuojant, slepian ir įdėmiam, išprususiam skaitytojui gebant atpažinti įvairius intertekstinius ryšius. O emigravus į JAV šios idėjos įgavo gerokai konkretesnių ir atviresnių geografinių, biografinių ir Europos literatūros, istorijos ir kultūros apibrėžčių. Matysime, kad abiejuose eilėraščiuose reflektuojama ta pati benamio tapatybė ir sugriauto europietiško miesto, esančio abiejose „geležinės uždangos“ pusėse, vaizdai.

Jau pavadinimu – „Dialogas žiemą“ (KŽ, 53) – mezgamas architekstinis ryšys su literatūros kūriniiais, parašytais dialogo forma. O dramose dialogas yra pagrindinė kalbinės išraiškos forma, skirta konfliktui ir veikėjų charakteriams sukurti. Eilėraščio pavadinimas sulaukė ir pakeitimų. Nepriklausomybės laikais publikuotose rinktinėse jis vadinamas „Pašnekesiu žiemą“ (PŽ, 86; R, 44; VE, 133) šitaip susilpninant minėtą paratekstinį ryšį. Tačiau kartu išlaikyta ir išplėsta pirminė paratekstinė reikšmė „Dialogas žiemą“ pasirenkant ir rinktinių užsienio kalbomis antrašte (*Rozmowa w zimie*, 1989; *Winter Dialogue*, 1997; *Dialog nė dimēr*, 2005). Tad savo analizėje vartojame intertekstualiai talpesnį „Dialogo žiemą“ pavadinimą.

Kita vertus, eilėraščio pavadinimas „Dialogas žiemą“ galėtų perteikti ir kitokį paratekstinį ryšį būtent su Audeno eilėraščiu „It was Easter as I walked in the public gardens“ („1929“) („Buvo Velykos man vaikščiojant miesto sode“ („1929“)⁴⁸⁴. Pasak H. M. Waidsono, šis anglų-amerikiečių kūrinys gali būti laikomas poeto reakciją į gyvenimą Vokietijoje 1928–1929 m. žiemos pabaigoje, kai svetimoje šalyje namų pasiilgęs asmuo susiduria su vidiniais politiniais konfliktais⁴⁸⁵. Panašią reakciją į totalitarizmo žiemos užkluptą visuomenę matysime ir Venclovos eilėraštyje. 1992 m. publikuotame viešame komentare lietuvių poetas tikslino, kad turėjo „galvoje kaip tik tą istorijos žiemą, kuriai priešinasi istorijos balsas“⁴⁸⁶.

⁴⁸³ „Lietuva Vidurio Europos kultūros metraštyje“, *Aidai*, 1986, Nr. 1, https://aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=8078:kn&catid=439:198604&Itemid=510 [žiūrėta 2022 07 03].

⁴⁸⁴ „So I remember all of those whose death / Is necessary condition of the season's putting forth, / Who, sorry in this time, look only back / To Christmas intimacy, a winter dialogue / Fading in silence, leaving them in tears“ (*The Collected Poetry of W. H. Auden*, New York: Random House, 1945, p. 63).

⁴⁸⁵ H. M. Waidson, „Auden and German Literature“, *The Modern Language Review*, 1975 04, Vol. 70, No. 2, p. 349.

⁴⁸⁶ Tomas Venclova, „Žodis unijos mieste“, *Metai*, 1992, Nr. 1, p. 150.

Juolab turime prisiminti ir tai, kad Venclovos poetinei recepcijai Audenas darė poveikį: „Mano paties poetiniame gyvenime Audenas labai svarbus, savo eilėse esu jį citavęs ir parafravęs.“⁴⁸⁷

Eilėraštis „Dialogas žiemą“ neabejotinai dėl cenzūros suvaržymų negalėjo turėti jokių publikuotų komentarų rinkinyje *Kalbos ženklas*. Tačiau emigracijoje pasirodžiusiame rinkinyje *98 eilėraščiai* jis tampa vienu iš dviejų eilėraščių (kitas – „Eilėraštis apie draugus“), sulaukusių papildomų paaiškinimų. Poetas rinkinio įvade minėjo, kad okupacinė situacija sustiprino visų rašančiųjų poreikį kalbėti ezopine kalba, bet kartu ji tapo „nauja dimensija, užtikrinanti ypatingą, kitais būdais nepasiekiamą ryšį“⁴⁸⁸. Šią ezopinę kalbą įvaldę sovietiniai skaitytojai neturėjo susidurti su „neperskaitymo“, eilėraščio kontekstų nesupratimo iššūkiais. O štai išeivijos skaitytojams ji galėjo tapti problema, nes „[u]žuominos, suprantamos Lietuvoje (ypač autoriui artimuose rateliuose), deja, negali būti suprastos išeivijoje“⁴⁸⁹. Taigi Venclovos rūpestis išeivių (taip pat ir būsimais) skaitytojais tapo pagrindine komentarų priežastimi. Poetas komentaruose teigė, kad eilėraštyje paminėtos „siauros rievės“ yra „nuoroda į žemaičių padavimą, siekiantį 1831 ir 1863 metus. Siauros medžių rievės – šalčio ženklas; o šaltos žiemos būna sukilimų išvakarėse“⁴⁹⁰. Komentarų „tradiciją“ Venclova išsaugo ir Nepriklausomybės laikais publikuotoje rinktinėje *Pašnekės žiemą*. Joje komentarų sulaukė net 13 kitų eilėraščių. Poetas *Pašnekės žiemą* publikuotoje „autoriaus komentarų“ dalyje patikslino istorinį „Dialogo žiemą“ kontekstą, minėdamas, kad eilėraštis kalba apie 1970 m. darbininkų judėjimus Lenkijoje⁴⁹¹. Vėlesniame rinktinėje *Visi eilėraščiai* jis ne tik pakartojo minėtus kontekstus, bet ir nurodė kitas eilėraščio interpretacijas, taip pat minėjo eksplikuotą nuorodą iš Shakespeare'o *Hamleto*:

„Veiksmo vieta – Palanga. Kalbu apie darbininkų sukilimą Lenkijoje, Gdansko ir Ščecino uostuose („anapus jūros“) 1970 metais. Pasakotojas šnekasi pats su savimi, bandydamas nuspėti ateitį; „trečias pašnekovas“, apie kurį nieko nepasakoma, yra Dievas. Trečiojoje ir ketvirtojoje strofoje prisimenamas žemaičių tikėjimas, siekias aštuonioliktąjį ar devynioliktąjį amžių: esą sukilimo metus galima atpažinti iš nukirsto medžio rievės, nes

⁴⁸⁷ Tomas Venclova, „Wystan Hugh Auden“, in: *Kitaip, op. cit.*, 2006, p. 105.

⁴⁸⁸ Tomas Venclova, *op. cit.*, 1977, p. 9.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, p. 9–10.

⁴⁹⁰ *Ibid.*, p. 10.

⁴⁹¹ Tomas Venclova, „Autoriaus komentarai“, in: Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 364.

ankstesniųjų metų rievė dėl sunkios žiemos būna labai siaura. Jupiteris ir Marsas – užuomina į valdžią ir karą. „Paskui – tylą“ – citata iš *Hamleto*.“⁴⁹²

Eilėraštis pateikia pokatastrofinės, padalytos į Vakarų ir Rytų blokus, geopolitinės erdvės vaizdinį, o konkrečius istorinius faktus (susijusius su XIX a. ir XX a. pavergtų tautų sukilimais, padėjusiais susiformuoti modernioms tautoms) aptinkame būtent peritekste. Labai svarbu paminėti, kad su šio eilėraščio komentarais Venclova iš esmės pradeda išsamiau peritekstų arba epitekstų, pateiktų poezijos rinkiniuose, „tradiciją“. Mitaitė, aptardama komentarų pokyčius ir reikšmę Venclovos poezijoje, minėjo, kad „norint paversti poeziją atminties vieta, skaitytojo sąmonėje privalu įtvirtinti gana griežtus suvokimo rėmus“⁴⁹³. Tą patvirtina ir pats Venclova Nepriklausomybės laikais publikuotuose interviu kalbėdamas apie komentarų prasmę: šitaip jis norėjo padėti skaitytojams perprasti kūrinis⁴⁹⁴, tikslino eilėraščio prasmę, apsaugojo kritikus nuo „klaidingų“ interpretacijų⁴⁹⁵. Tačiau svarbiausia, kad komentarais jis taip pat atkartotojo savo pamėgtų Vakarų rašytojų plėtotą praktiką: „Retai pasitaiko, kad autorius komentuotų savo paties eiles, nors kartais taip elgėsi ir įžymūs poetai – nuo Dantės iki Elioto.“⁴⁹⁶ Tad emigracijoje jis aktyviau ir atviriau ėmė rodyti galimus savo poezijos ryšius su pasaulio literatūra ir kultūrinės tapatybės atvirumą, tikslinti jų pasipriešinimo totalitarizmui, iš kurio pavyko ištrūkti, prasmes.

Venclovos peritekste paminėti istoriniai priešinimosi paverгимui įvykiai (pirmiausia komunizmui, bet taip pat ir buvusių ATR tautų imperiniam carinės Rusijos jungui) pirmoje strofoje išsakomi abstrakčiai: „Įženk į šį peizažą. Dar tamsu“ (*KŽ*, 53). Lyrinis subjektas kviečia savo skaitytoją peržengti tikrovę ir fikciją skiriančią ribą, kad pažintų poetinę erdvę ir jos erdvėlaikį – intertekstiniam tyrimui itin svarbų. Erdvė eilėraštyje

⁴⁹² Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 115.

⁴⁹³ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 2019, p. 22.

⁴⁹⁴ „Poezija turi kalbėti pati“, *op. cit.*, 1996 10 25, p. 5; „Eilėraščių komentarai – pagalba skaitytojams“, užrašė Ramūnas Gerbutavičius, *Lietuvos rytas*, 2005 04 05, p. 2; Tomas Venclova, „Mano eilės – pokalbis su savimi“, 2011 02 25, <https://www.bernardinai.lt/2011-02-25-tomas-venclova-mano-eiles-pokalbis-su-savimi/> [žiūrėta 2021 11 26].

⁴⁹⁵ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 6. „Apie laiką, viltį ir poeziją: pokalbis su Tomu Venclova“, parengė Saulius Vasiliauskas, *Literatūra ir menas*, 2017 10 20, <https://literaturairmenas.lt/publicistika/apie-laika-vilti-ir-poezija-pokalbis-su-tomu-venclova> [žiūrėta 2021 11 26].

⁴⁹⁶ Tomas Venclova, *Visi eilėraščiai*, Vilnius: LLTI, 2010, p. 7.

nėra vienalytė, o sudaryta iš skirtingų detalių. Pirmiausia ją riboja jūra: „Su jūromis kariauja kontinentas – / Nematomas, bet sklidiną balsų“ (KŽ, 53). Grėsminga, skirianti jūra funkcionuoja kaip Shakespeare'o dramos *The Tempest* intertekstas. Joje pasakojama apie italų keliautojus, audros metu patekusius į nepažįstamą, geografiškai neapibrėžtą erdvę, valdomą ištremto Milano hercogo Prospero. Venclovos eilėraštis, minintis Lenkijos uostuose vykusius streikus, atkartoja Shakespeare'o dramos erdvėlaikį. Pasak Mitaitės, eilėraščio autorius, būdamas kitoje jūros pusėje, Palangoje, neturėjo žinių apie savo draugų lenkų padėtį⁴⁹⁷. Asmeninė Venclovos patirtis, eilėraštyje supinta su skirtingais istoriniais ir literatūriniais sluoksniais, universalizuojama. Sukilime dalyvaujančių draugų vaizdinys eilėraštyje prilygintas Shakespeare'o dramoje dreifuojantiems jūreiviams. Ir draugų, ir jūreivių laukiantis krantas teturi, kalbant mitų tyrėjo Northropo Frye žodžiais, bevaisės žemės, įgyjančios įvairias formas⁴⁹⁸, vaizdinį.

Tolesnėse eilėraščio eilutėse pasimetimą ir trūkinėjančią komunikaciją apmąstantis lyrinis subjektas perteikia šiek tiek konkretesnį erdvės vaizdinį: „Ir kranto atspindys juosvam lange / Mums primena bevaisę Antarktidę“ (KŽ, 53). „Bevaisė Antarktidė“ – Elioto poemos *The Waste Land* parafrazė. Elioto poemoje vaizduojamas pokario iškankintas nevilties, depresijos ir desperacijos apimtas žmogus, mėginantis prakeiktoje mitinėje dykvietėje surinkti buvusio pasaulio likučius. Elioto poemos erdvė turi ir konkretaus didmiesčio, ypač Londono, virstančio netikru miestu, įvaizdžių („Unreal City“), o V dalyje „What the Thunder Said“ („Ką ištarė griausmas“) dar minimi Aleksandrija, Atėnai, Jeruzalė, taip pat pavadinti netikrais. Netikro miesto metafora suteikia Elioto poemos skaitytojui galimybę ir džiaugtis, gėrėtis civilizacijos lopšiu vadintomis vietomis, bet kartu galvoti apie jų griūtį, abejoti, svarstyti jų poveikį didiesiems pasaulio karams ir nelaimėms. Kita vertus, Eliotas poemos komentaruose mini, kad V dalies tema nurodo ir „suirutę Rytų Europoje“⁴⁹⁹. Pasak Baužytės, Elioto poemos „kompozicinė ašis – šiuolaikinį didmiestį stebinčiojo herojaus sąmonė, transformuojanti realaus pasaulio vaizdus į mitinę realybę. Herojus

⁴⁹⁷ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 2002, p. 68–69.

⁴⁹⁸ Deimantė Veličkienė, „Prasmės perkėlimas Williamo Shakespeare'o „Audros“ lietuviškuose vertimuose“, *Žmogus ir žodis*, 2013, t. 15, Nr. 2, p. 40.

⁴⁹⁹ Thomas Stearns Eliot, *Bevaisė žemė*, iš anglų k. vertė Tomas Venclova, in: *Balsai. Iš pasaulinės poezijos*, sud. ir vertė Tomas Venclova, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1979, p. 176.

žiūri į pasaulį tai susiliedamas su juo, tai atitoldamas, jo sąmonė aprėpia Vakarų civilizacijos kultūrinę praeitį ir dabartį, dvasinę ir fizinę patyrimą“⁵⁰⁰.

Analizės pradžioje trumpai aptarti Venclovos komentarai implikuoja eilėraščio istorinį ryšį su to meto įvykiais Rytų Europoje (sukilimu Lenkijoje, bet kartu ir bendru komunistinio Ryto bloko šalių kontekstu) ir skatina jį susieti su minėtos Elioto poemos idėjomis. Tik skirtingai nei Elioto kūrinys, lietuvių poeto eilėraštyje erdvė suskeldėjusi, paskendusi rūke ir žiemos tamsybėse, praradusi bet kokius konkrečius miesto ar apskritai civilizacijos bruožus:

Putoja neužšalus pragarmė.
Jau nebe pirmą mylią rieda smiltys.
Čia paryškėja, čia išnyksta tiltas
Ir plinta atšiauri žiemos ertmė.
Nėra nei telegramų, nei laiškų,
Tik nuotraukos. Tranzistorius neveikia.
Sakytum, žvakė, lašanti vašku,
Užantspaudavo pavojingą laiką. (KŽ, 53)

Tokio šalto, tamsaus, žemiško miesto peizažas Venclovos eilėraštyje taip pat susieja su Audeno „Brussels in Winter“ („Briuselis žiemą“), „The Capital“ („Sostinė“). Juose kalbama apie košmarišką Europos kraštovaizdį, kupiną dykynės, šalčio ir entropijos, kuriame tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme „užgeso šviesos“⁵⁰¹. Venclovos kuriama erdvė neturi jokių konkretesnių ženklų, kurie prikeltų atmintį. Įvykių liudytojais ir atminties saugyklomis tampa „Tik nuotraukos“ (KŽ, 53) – jos žymi sustingusį laiką ir sustabdytą momentą. Atminties entropiją sukėlusį žiemą, įkūnijanti tragišką civilizacinį žlugimą, nutolina Venclovos eilėraštyje nuo Elioto poemos. Venclovos lyrinis subjektas kenčia, jam būtina išsaugoti atmintį (metaforiškai sakytume – sulaukti pavasario žydėjimo), nepaskęsti žiemos tamsybėse, nes „balsas kartais pergyvena širdį“ (KŽ, 55). Juk atminties, istorinės sąmonės naikinimas, keitimas ir suvaržymas buvo vienas iš svarbiausių totalitarinės sistemos tikslų.

⁵⁰⁰ Gražina Baužytė, „Tomas Sternas Eliotas“, in: *XX a. Vakarų literatūra. I dalis. 1900–1945*: vadovėlis, sud. Gražina Baužytė, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 1994, p. 240.

⁵⁰¹ Nicholas Jenkins, „Auden in America“, in: *The Cambridge Companion to W. H. Auden*, ed. by Stan Smith, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 42.

Miestą eilėraštyje įmanoma ryškiau ir tiksliau pamatyti tik tada, kai trečiojo strofoje pasirodo „visagalis paryčio rentgenas“ (KŽ, 54). Tada „Įtempus žvilgsnį, praskaidrėja sienos, / Bažnyčios bokštas ir žmogaus liemuo“ (KŽ, 54). Lyrinis subjektas taip pat pastebi gamtos objektus, kurie, kaip peritekte pateikė Venclova, prikelia istorinę atmintį – XIX a. vykusį sukilimą, kuriuo buvo pasipriešinta carinės Rusijos politikai ir priespaudai. Istoriniu motyvu žymimas neprisitaikymas ir nesusitaikymas su esama padėtimi: „Migloti medžių kontūrai. Pro žievę. / Net užsimerkęs, tu beveik matai / Atsparią, siaurą paskutinę rievę“ (KŽ, 54). Būtent gamta nuspėja ir išsaugo atsparumą pavergiančiai sistemai. Gamtos vaizdinys eilėraštyje sutapatintas su naikinančia totalitarine žiema, bet kartu atminimas, įrašytas gamtoje, netenka romantinio idealizuoto vaizdinio.

Dar vienas svarbus eilėraščio intertekstas, susiejantis Venclovos ir Elioto kūrinys, – pranašystė, kurią aptinkame jo ketvirtoje strofoje. Elioto poemoje pranašystė funkcionuoja kaip „individo troškimas siekti išsipildymo, kurį simbolizuoja ateitis (t. y. ieškojimas), sutampa tik su baime žinoti, kokia ta ateitis gali būti. Šis traukos ir atstūmimo santykis su ateitimi [...] bus įkūnytas baimėje, kad prisikels ne tas mirusysis“⁵⁰², kurį Stetsonas „pasodino“ savo sode⁵⁰³. Ateities neaiškumas ir mirties nuojauta nurodo aliuzijas į minėtą Elioto poemos dalį. Venclovos eilėraščio ketvirtoje strofoje teigiama: „Ne apie mus byloja pranašystė“ (KŽ, 54), bet reikšmingiau šeštojoje pakartojamas pranašystės, viltingos ateities lūkestis: „Ar tu atsimeni, ką sakė žvaigždės?“ (KŽ, 55). Tik jis kaip ir Elioto poemoje yra apgaulingas, neturi galimybės numatyti ateitį: „Šis amžius išsiverčia be ženklų, / Tėra statistika“ (KŽ, 55). Šias eilutes komentavęs Kmita minėjo, kad „[ž]enklas, kalbos ženklas, be kurio „amžius išsiverčia“, nėra toks

⁵⁰² Nasrullah Mambrol, „Analysis of T.S. Eliot's *The Waste Land*“, <https://literariness.org/2020/07/04/analysis-of-t-s-eliot-the-waste-land/> [žiūrėta 2022 01 22].

⁵⁰³ „There I saw one I knew, and stopped him, crying: “Stetson! / “You who were with me in the ships at Mylae! / “That corpse you planted last year in your garden, / “Has it begun to sprout? Will it bloom this year? / “Or has the sudden frost disturbed its bed? / “Oh keep the Dog far hence, that's friend to men, / “Or with his nails he'll dig it up again!“ (Thomas S. Eliot, *The Waste Land*, New York: Boni and Liveright, 1922, p. 15–16). „Ten sutikau pažįstamą ir riktėlėjau: „Stetsonai!“ / Tu su manim buvai laivuos prie Milų! / Ar jau sudygo, ar pražys lavonas, / Kurį tu pernai žemėmis užbėrei? / Gal pašalas pakirto jo šaknis? / Apsaugoj jį nuo Šuns, nuo to žmogaus bičiulio, / Kad neišraustų jo nagais iš guolio!“ (Thomas Stearns Eliot, *Bevaisė žemė*, iš anglų k. vertė Tomas Venclova, in: *Balsai*, op. cit., 1979, p. 163).

vienprasmis kaip statistika, jis niekada nėra lygus savo reikšmei“⁵⁰⁴. Taip išryškėja ir Venclovos žaidimai su cenzoriumi, nes, pasitelkus iš Elioto perimtą, nors ir transformuotą sąmonės srauto užrašymo techniką, maskuojamas dialogas su tradicija ir skaitytojais. Toks dialogas nusako drąsą pri(si)minti istorinius maištavimo prieš sistemą faktus, kuriuos kontroliavo ir draudė sovietinė cenzūra.

Šeštoje „Dialogo žiemą“ strofoje randame eilutes apie nutrūkusią gyvybę, pasaulinio karo sukrėtimus, kuriems perteikti panaudota Elioto aliuzija apie „dygstantį, sode pasodintą lavoną“. Tik Venclovos eilėraštyje jis netenka ironiškumo, o naudojant Dylano Thomaso eilėraščio „And death shall have no dominion“ („Ir nebus mirties karalijos“) parafrazę įgauna metafizinę krikščionišką prasmę: „Mirties trauka / Sukausto žmogų, augalą ir daiktą, / Tačiau sudygsta grūdas ir auka, / Ir štai tada, manau, ne viskas baigta“ (KŽ, 55). Mirties ir tuštumos temą pratęsia eilutės: „Ligi Atlanto plyti tuštuma. / Dyki laukai – lyg atrakintos salės“ (KŽ, 54). Mitaitė jas aptarė kaip aliuziją į kontrastingą Pasternako eilėraštinę „Auksinis ruduo“, kuriame rusų poeto pateikta rudens pilnatvė, spalvų grožis, įvairovė tampa opozicija Venclovos žiemos tuštumai⁵⁰⁵.

Venclova eilėraštinę užbaigia eksplikuoju intertekstu (citata) iš *Hamleto* V veiksmo II scenos: „Paskui – tylą / Ir šiaurės jūros, ir anapus jūros“ (KŽ, 55). Šitaip susiedamas savo kūrinį ir su Elioto poema, kuri taip pat baigiasi tylą⁵⁰⁶. Shakespeare'o dramoje *Hamleto* ištarti priešmirtiniai žodžiai yra itin daugiaprasmiai, galintys nusakyti ir gyvenimo pabaigą, ir pradžią⁵⁰⁷.

⁵⁰⁴ Rimantas Kmita, „Kultūrinė atmintis Tomo Venclovos poezijoje“, in: Rimantas Kmita, *op. cit.*, 2009, p. 232.

⁵⁰⁵ Donata Mitaitė, *Tomas Venclova: biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: LLTI, 2002, p. 69.

⁵⁰⁶ „These fragments I have shored against my ruins / Why then Ile fit you. Hieronymo's mad againe. / Datta. Dayadhvam. Damyata. / Shantih shantih shantih“ (Thomas S. Eliot, *The Waste Land*, New York: Boni and Liveright, 1922, p. 49). (Į griuvėsius šias nuolaužas atremsiu / Tegu bus taip. Jeronimas ir vėl pamiršo. / Datta. Dayadhvam. Damyata. / Shantih shantih shantih“ (Thomas Stearns Eliot, *Bevaisė žemė*, iš anglų k. vertė Tomas Venclova, in: *Balsai*, *op. cit.*, 1979, p. 173).

⁵⁰⁷ „O, I die, Horatio! / The potent poison quite o'ercrows my spirit. / I cannot live to hear the news from England, / But I do prophesy th' election lights / On Fortinbras. He has my dying voice. / So tell him, with th' occurrents, more and less, / Which have solicited - the rest is silence. (William Shakespeare, *Hamlet*; *Macbeth*; *King Lear*; *Othello*, Stamford, Conn.: Longmeadow Press, 1995, p. 141). „Horatio, aš mirštu! / Nuodai jau triumfuoja mano dvasioj; / Žinių iš Anglijos išgirst neteks. / Bet pranašauju – Fortinbrą išrink; / Jam skirtas mano – miršančiojo – balsas. / Papasakok jam, kaip, kas ir kodėl / Įvyko ir... po to tylą“ (William Shakespeare,

Keturakienė teigė, kad Shakespeare'o dramų intertekstai Venclovos poezijoje tarnauja kaip įspėjimas saugoti laisvę ir taip pat kaip egzistencinis gyvenimo tuštumos ženklas⁵⁰⁸. Tokiu atveju Venclovos eilėraštyje pateikta citata išsaugo originalo prasmę, nes atkartoja ambivalentišką lyrinio subjekto būseną. Būtina išsivaduoti iš katastrofiškos erdvės ir ją keisti, tik ar tai įmanoma? O gal pokytis neįmanomas, bet svarbiausia parodyti civilizacijos rykštės, „šiapus ir anapus jūros“ esančias grėsmes ir tragiką, ugdyti sąmoningumą ir abejonę? Kaip išsaugoti trūkinėjančią komunikaciją? Kaip galiausiai išsaugoti trinamą atmintį? Galbūt eilėraščio paskutinėje eilutėje pasėta abejonė kaip tik ir galėjo tapti rimčiausiu pasipriešinimo sovietinei santvarkai ženklu? Juk Shakespeare'o Hamleto figūra įvairiuose literatūros kūriniuose neretai veikė ir kaip politinės rezistencijos prieš okupacinę sistemą simbolis⁵⁰⁹.

Eilėraštyje „Dialogas žiemą“ palimpsestiškai sujungti skirtingu laiku Rytų Europoje vykusių sukilimų vaizdai suponuoja bendrą žmogaus laisvės siekį ir būtinybę tautoms išsivaduoti iš priespaudos. Tam išsakyti, kaip matėme, Venclova daug ką perima iš moderniosios anglų-amerikiečių literatūros. Jo eilėraštis atkartoja ir Elioto poetinę techniką su mirštančio miesto ir apskritai civilizacijos paveikslu, ir mezga intertekstus (vartojamos kartotės, aliuzijos, citatos ar parafrazės) su Audeno, Shakespeare'o, Pasternako kūriniais. Negalinčiam atvirai kalbėti apie priešinimąsi totalitarinei santvarkai Europos ir JAV literatūros talkina tai išsakyti ezopine kalba ir formuoti atvirą daugiakultūrę tapatybę.

Moderniosios Europos ir JAV literatūros poveikį europietiško ir ypač Rytų europiečio savivokai Venclovos poezijoje norėtume užbaigti analizuodami keturių strofų eilėraštį „Berlyno metro. Halleches Tor“. Jis, nors ir parašytas laužytomis eilutėmis, bet griežtos struktūros – parašytas anapestu, rimuojant kryžminių (*abab*) būdu, visos *a* eilutės sudaro 15 skiemenų, o *b* – 16. Kūrinio pavadinimas itin talpus ir jo plačiau paaiškintas bent kelis kartus. Nors Venclova jį publikavo 1990 m. rinkinyje *Tankėjanti šviesa*, bet pirmą kartą plačiau komentavo tik 1991 m. pasirodžiusioje

Hamletas, Danijos princas, iš anglų k. vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, Chicago, Šviesa-Santara, 1964, p. 182–183)

⁵⁰⁸ Eglė Keturakienė, „Lithuanian Literature and Shakespeare: Several Cases of Reception“, *Interlitteraria*, 2019, Vol. 24, No. 2, p. 377.

⁵⁰⁹ Žr. Ann Thompson, Neil Taylor, „Hamlet and politics“, in: *William Shakespeare, Hamlet*, *op. cit.*, 2016, p. 118–120 ir Anneli Mihkelev, *op. cit.*, 2018, p. 375–380.

eilėraščių ir vertimų rinktinėje *Pašnekesys žiemą*⁵¹⁰ ir gerokai išplėtė bei papildė komentarą rinktinėje *Visi eilėraščiai*:

„Berlynas tais laikais buvo perskeltas į dvi dalis, kurias skyrė garsioji siena. Po jaėjusiu metro galėjai pervažiuoti dalelę Rytų Berlyno teritorijos. Hallesches Tor buvo viena iš pirmųjų stočių grįžus į Vakarus.

Surizikavau kelione į Rytų Berlyną, bet, būdamas ištremtas iš komunistinio pasaulio be teisės grįžti, galėjau pamatyti kelias sargybinių saugomas stotis – „atvirkščią dangų“ – tik iš vagono.

Eilėraštyje panaudoti Ariadnės gijos (išvedančios iš labirinto) bei Jerichono trimitų (savo skambesiu griauinančių sienas) motyvai. Taip pat esama citatų iš Rilės („kitabūtis“) ir Baudelaire'o („keičiasi miestų planai“).

Mitte – centrinis Berlyno rajonas, kaip tik po juoėjo metro linija. Termitai – sienų statytojai.

Baigiamojoje strofoje miniu nušautą prie sienos bėglį. Laisvės pasaulis paženklintas žodžiu „vakar“, diktatūros pasaulis – „rytoj“. Ši pesimistinė pranašystė, laimė, neišsipildė, bet tada man ji atrodė labai tikėtina.“⁵¹¹

Venclova komentare išsamiai pristato eilėraščio istorinį kontekstą, „geležinės uždangos“ padalintos Europos realybę, literatūrinius intertekstus ir savo lūkesčius, jausmus ir galimą kūrinio interpretaciją. Visa tai tampa ir kelrodžiu, ir kluviniu svarstant apie jo europietiškos tapatybės suvokimą. Viena, tai padeda geriau pamatyti konkrečius eilėraščio intertekstus, kita, kelia klausimų, koks jo reikšmės laukas atsirastų skaitytojui be papildomų autoriaus komentarų.

Eilėraščio epitekstuose (šiuo atveju tik 2017 m. viešai publikuotame Venclovos dienoraštyje) atskleidžiamas ir anapus kūrinio esančios, greičiausiai jį inspiravusios aplinkybės. Jau gyvendamas emigracijoje JAV, Venclova 1978 metais aplankė Vakarų Berlyną ir savo kelionę liūdnei apmąstė dienoraštyje: „Po to ilgas pasivaikščiojimas po Berlyno centrą. Jo iš esmės nėra: dykynė, primenanti Karaliaučių, perkirsta siena. Vakarų pusėje, plačiuose vėjuotuose laukuose, stūkso vienas kitas modernistinis statinys; o anapus sienos ir būdelių su čekistais tiesiog mirties zona, collapse, nulis. Lyg

⁵¹⁰ „Vakarų Berlyno metro eina po Berlyno siena ir Rytų Berlyno teritorija. Hallesches Tor yra viena iš pirmųjų stočių grįžus į Vakarus. Aprašoma kelionė į Rytų Berlyną (tuo metu autoriui neprieinamą) ir atgal“ (Tomas Venclova, *op. cit.*, 1991, p. 364).

⁵¹¹ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2010, p. 155.

kurmiarausis juoduoja reichskanceliarijos vieta, aplink bėgioja triušiai. Tuštuma pačiame kontinento viduryje. *Finis Europae*. Rytų ir Vakarų anihiliacijos taškas.⁵¹² Apibūdindamas Europos kultūrai kaip labai svarbų Berlyną, kuris buvo išdraskytas Vakarų ir Rytų blokų, Venclova jo poetiniu aprašymu perteikė pokatastrofinę nuotaiką, labai panašią į jau anksčiau aptartą Aisčio (prisiminkime: „*Finis Galliae, Finis Lithuaniae*“⁵¹³). Venclova pavartojo analogišką metaforą apie Europos pražūtį ir dvasinę tuštumą.

Eilėraštis kuriamas kaip nerandančio savo vietos lyrinio subjekto pasakojimas, pasitelkus konkrečias geografines nuorodas ir konkretaus istorinio konteksto interpretacijas:

Virš Europos žiema. Asfaltuotų, laukų platuma
Susitraukia, raukšlėjas ir skyla tarytum kaštonas.
Čia erdvė nebetenka grėsmingos puikybės. Žiema
Ir Berlyno pusiasalis. Kaulas, kartonas, betonas.

Matom atvirkščią dangų. Sargai patruliuoja gatves,
Mirksi mėlynos lempos, ant sienos didžiuojasi lopas.

Tuštuma be krypčių. Suvyniota gija neišves
Į kitabūtį. Sniegas plasnoja aukštai virš Europos. (*TŠ*, 44)

Mitaitė yra pažymėjusi, kad „[i]švykusio iš Lietuvos Venclovos poezija įgavo geografinės platumos pojūtį. Istorinės gilumos jausmas jai buvo būdingas visą laiką, jį liudijo aiškiai jaučiami kultūros klodai, pradedant Homeru ir Horacijum, baigiant rusų poezijos sidabro amžium ir Henriku Radausku ar Josifu Brodskiu“⁵¹⁴. Šis eilėraštis egzistuoja kaip skirtingų kontekstų mozaika, daugialypė erdvė, atskleidžianti sudėtingą Europos katastrofos situaciją. Buvusi didinga Vokietijos sostinė pokariu kelis kartus padalyta, kol galiausiai 1961 m. Berlyno sienos perskirta į Rytų ir Vakarų ir budriai saugoma sovietų. Ji, pasak architektūros istorikės Emily Pugh, ne tik tapo Šaltojo karo perskirtos Europos simboliu, bet ir suteikė politinei ir ideologinei takoskyrai konkretų fizinį pavidalą⁵¹⁵. Padalytam

⁵¹² Tomas Venclova, „Emigracijos dienoraščiai, 1978“, *Literatūra ir menas*, 2017 04 21, <https://literaturairmenas.lt/atmintis/tomas-venclova-emigracijos-dienorasciai-1978-2> [žiūrėta 2021 11 11].

⁵¹³ Jonas Aistis, „Bendros mintys“, in: Jonas Aistis, *op. cit.*, 1991, p. 353.

⁵¹⁴ Donata Mitaitė, *op. cit.*, 1997, p. 303.

⁵¹⁵ Emily Pugh, *Architecture, Politics, and Identity in Divided Berlin*, Pittsburg: University of Pittsburgh Press, 2014, p. 3.

Berlynui poetas priskiria niūrų pokatastrofinį pavidalą. Tad nenuostabu, kad šiame eilėraštyje kaip ir anksčiau aptartame „Dialogue žiemą“ dominuoja dykumos sąstingis, primenantis minėtus Audeno ir Elioto poezijos vaizdus, bet buvusi „totalitarizmo žiema“ čia tampa „Europos žiema“ ir dėl to „nebetenka grėsmingos puikybės“ (TŠ, 44). Pokatastrofinis Europos paveikslas kuriamas jame pasitelkiant paradoksus, o jį perteikia labirintui prilygintas miestas, alsuojantis „tuštuma be krypties“ (TŠ, 44). Jame nerasime išsvajoto, tobulo Vakarų miesto, nėra jokių civilizacijos, klestėjimo ir visuotinio gėrio ženklų. Jis toks pats tuščias ir nykus kaip ir sovietinė realybė.

Antroje eilėraščio strofoje naudojamas intertekstas iš graikų mito apie stebuklingą Ariadnės siūlą, padėjusį pasmerktam karaliui Tesėjui išsivaduoti iš Minotauro labirinto. Tik jo reikšmė iš esmės pakeičiama: „Suvyniota gija neišves / Į kitabūtį“ (TŠ, 44). Lyrinis subjektas negali išsivaduoti iš labirinto ir persikelti į tokią vietą, kuriai nusakyti pasirenkamas intertekstas „Į kitabūtį“ – ateinantis iš Rilke's priešmirtiniame dienoraštyje įrašyto eilėraščio „Komm, Du“ („O kančia, paskubėk“, *Sämtliche Werke* (1926), kurio vertimą Venclova publikavo šio poeto rinkinyje *Poezija* (1975)). Pasak Ulricho Baerio, Rilke šiame eilėraštyje reflektuoja, kad „tobulybės ieškoma ten, kur neįmanoma pasikliauti praeities patirtimi ar lūkesčiais, o egzistuoja neartikuluota ir nepažini patirtis. Pavyzdžiui, didelis skausmas įspėja mus apie kažką mumyse, kas padarytų mus kažkuo kitu, daugiau ir potencialiai – nors nebūtinai – išbaigtu“⁵¹⁶. Šią idėją sustiprina ir Venclovos eilėraščio ketvirtoje strofoje pateiktas transformuotas Homero *Odisėjos* intertekstas: „Kai keliauji tiek mylių ir metų, dažnai nežinai, / Kokį krantą priplauksi. Vis vien, Jerichonas ar Mitte“ (TŠ, 44). Kelionė nebetenka prasmės, o Odisėjas – lyrinis subjektas neranda savo kelionės tikslo. Nėra svarbu, ką konkrečiai jis pamatys – tai gali būti ir vienas iš seniausių pasaulio miestų, turinčių gynybinės sienos likučius ir ilgą krikščionybės ir judaizmo istoriją – Jerichas, ar centrinis Vakarų Berlyno rajonas, besiribojantis Berlyno siena ir garsiuoju Čarlio kontrolės postu, pro kurį buvo įmanoma patekti iš Rytų į Vakarų Berlyną – Mitte. Nes viskas apimta chaoso, nuolatinės kaitos, trukdančios išsakyti, nes „[s]tropiai triūsia termitai, ir keičiasi miestų planai“ (TŠ, 44).

Epitekte Venclova patikslina termitų metaforą, suteikdamas jiems Berlyno sienos statytojų reikšmę, o besikeičiančių miesto planų intertekstu

⁵¹⁶ Ulrich Baer, „The Perfection of Poetry: Rainer Maria Rilke and Paul Celan“, *New German Critique*, Winter, 2004, No. 91, p. 176.

nurodo Baudelaire'o poeziją. Pridėtume, kad šis intertekstas perimtas iš Baudelaire'o ciklo *Tableaux Parisiens* (*Paryžiaus paveikslai*, 1861) eilėraščio „Le Cygne“ antrosios strofos („Gulbė“, Venclovos išversto ir publikuoto 1971 m. *Poezijos pavasaryje*)⁵¹⁷. Pasak šį eilėraščių analizavusio Bernhardo Franko, jo esmė – neatitiktis tarp civilizacijos nykimo greičio ir žmogaus širdies⁵¹⁸. Baudelaire'o eilėraštyje tremtį išgyvenęs *flaneur* klajodamas po griūnantį miestą mėgina susirinkti ir savo griūvančio gyvenimo likučius, bet mato tik nykstančio miesto vaizdinį. Venclova savo eilėraštyje pratęsia Baudelaire'o eilėraščio idėją, sunykusį Paryžių pakeisdamas Berlynu, po šimto metų pavirtusiu panašiais griuvėsiais ir Šaltojo karo suskaldytą į du atskirus gabalus.

Kita vertus, labai įdomus eilėraščio kontekstas atsiveria galvojant apie Mitte ne tik kaip konkrečią Berlyno geografinę vietą, bet ir kaip iš Europos literatūros ateinantį intertekstą. Skrupskelytė išryškino „kūriniuose atsiverčiančią beformę, beprasnę erdvę, Venclova turbūt pasakytų ertmę“, kurią siūlė palyginti su Rilke's „niekada negirdėta, neregėta vieta (die unerhörte Mitte), W. C. Williams „seldom seen“ ar Hölderlin'o vidurio žeme (die Mitte), kurios išreiškia ne visapusiškos tuštumos idėją, bet savotišką neutralią erdvę, kur, išnykus medžiaginio pasaulio formoms, atsiranda poeto įrašyti poezijos šifrai. Panašiai Venclovos vaizduotė, pajutus tikrovę esant tuštuma, pro šią tuštumą praeina, ją turbūt išgyvena kaip ritmą, kuris sukelia tuštumos įspūdį, atsveriantį poezijos žodį“⁵¹⁹.

Praradęs odisėjišką viltį ir drąsą, Venclovos eilėraščio lyrinis subjektas netenka savosios tapatybės, yra priverstas beprasmiškai klajoti: „Jam nelemta regėti, kaip slenka pro Hallesches Tor / Kartoninis vagonas, pabuvęs toliau negu niekur“ (*TŠ*, 44). Šios eilutės mus nuveda prie minėto epiteksto iš Venclovos dienoraščio, žyminčio karinių blokų padalytos Europos pabaigą, anapus „geležinės uždangos“ tėra tuščia, jo dar „utopinė“ pavadinta erdvė. Eilėraščio paskutinė eilutė („pabuvęs toliau negu niekur“ (*TŠ*, 44) kuria intertekstinius ryšius su Thomas'o More'o *Utopija* ir Alfredo Jarry

⁵¹⁷ „Le vieux Paris n'est plus (la forme d'une ville / Change plus vite, hélas! que le coeur d'un mortel)“ (Baudelaire, *op. cit.*, 1933, 67) „Miestų forma pakinta greičiau, negu širdys, / Ir Paryžiaus, kurį aš mylėjau, nėra“ (Charles Baudelaire, „Gulbė“, iš prancūzų k. vertė Tomas Venclova, in: *Balsai*, *op. cit.*, 1979, p. 64).

⁵¹⁸ Bernhard Frank, „Baudelaire's the Swan“, *The Explicator*, 1990, Vol. 48, No. 4, p. 257.

⁵¹⁹ Viktorija Skrupskelytė, „Poezijos ženklai Tomo Venclovos kūryboje“, *Lituanistikos instituto 1981 m. suvažiavimo darbai*, 1985, p. 302.

pjese *Karalius Ūbas*. Pastaroji 1973 m. jo buvo išversta ir publikuota⁵²⁰. Abiejų autorių kūrinius Venclova komentavo 1986 m. Tarptautiniame PEN kongrese: „Utopija, kaip visi žino, reiškia „niekur“. Sir Thomas More, to termino kūrėjas, turėjo pasirinkti tarp dviejų graikų kalbos neigiamųjų priešdėlių. [...] Todėl, pagal Sir Thomas More, Utopija neegzistavo, bet galėtų egzistuoti arba geriau, turėtų.“⁵²¹ O štai Jarry pjesę matė kaip puikią utopiškos erdvės išraišką: „[...] vaidinimo veiksmas vyksta „Lenkijoje, tai yra, niekur“. [...] Labiausiai groteskiška ir neįtikinama vaidinimo scena su keliais nelabai žmogiškais veikėjais ir lokiu vyksta „oloje, Lietuvoje, sningant“. Todėl Lietuva Jarry buvo „tikrasis niekur iš visų kitų“. – Galutinė Utopija [...].“⁵²²

Apibendrindamas utopijos sąvoką minėjo, kad „[e]su lietuvis. Tai reiškia, kad esu iš niekur, abiem prasmėmis, ta, kurią siūlė Sir Thomas More, ir ta, kurią siūlė Alfred Jarry“⁵²³. Šis intertekstas žymi itin svarbią ir labai skausmingą utopijos, kaip pamirštos Rytų Europos ir Lietuvos, sovietinės okupacijos ištrintos iš jos žemėlapių, idėją. Galime prisiminti ir anksčiau analizuotą Gedos eilėraštyje atskleistą traktuotę – Lietuvos nebėra. Eilėraščių poetas tam priešinasi, žadindamas prisiminimą apie negalinčius išsilaisvinti iš „bevaisės Antarktidės“ žmones, kuriems nelemta peržengti Čarljo kontrolės posto. Tokia buvo jo tėvynė Lietuva drauge su visa Rytų Europa – izoliuotos, pasmerktos ir niekam nereikalingos. Tai skaudžiai ir kritiškai prisimindamas Venclova aprašė 2006 m. žurnalo *Lituanus* publikacijoje:

„Tais metais buvome arba jautėmės pamiršti. Visa Vidurio ir Rytų Europa, žvelgiant iš Vakarų, atrodė pilka ir monolitinė, raketomis ir slaptąja policija nusėta erdvė, monotoniška dykuma, didžioji Niekur, tarsi Alfredo Jarry pjesėje. Lietuva buvo viena iš labiausiai apleistų tos didžiosios Niekur dalies. Žinoma, stengėmės mėgdžioti Vakarus, didžiavomės, kad esame laikomi „SSRS Europa“, tik truputį laisvesni ir įvairesni už sovietų širdis. Turėjome džiazų muzikantų, dailininkų, surrealistų, Kafkos, Joyce'o ir Borgeso vertėjų. Bet vis dėlto gyvenome anonimiškame, izoliuotame pasaulyje, o neteisybės ir izoliacijos pasekmės, be kita ko, yra tuštynė ir

⁵²⁰ Alfredas Žari, „Karalius Ūbas“, iš prancūzų k. vertė Tomas Venclova, in: Judžinas O'Nilas, Luidžis Pirandelas, Augustas Strindbergas, Alfredas Žari, *Dramos*, Vilnius: Vaga, 1973, p. 79–125.

⁵²¹ Tomas Venclova, „Utopija“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1986 04 19, p. 3.

⁵²² Tomas Venclova, *op. cit.*, 1986 04 19, p. 3.

⁵²³ *Ibid.*

išpūsti siekiai. Toks pasaulis taip pat yra ideali terpė veistis konformistams ir sukčiams.“⁵²⁴

Čia Venclova kalba apie skaudų „rytiečių“ bandymą tapti Vakaraais, kuris, deja, tik atsimušė į sieną ir jiems teliko būti niekieno, bevaisės žemės, kurioje klestėjo, Kavolio terminais tariant, „dvilypė duoklių sistema“, gyventojais. Eilėraštyje išsakytas išgyvenimas dėl padalinto Berlyno buvo susietas su sovietinės Lietuvos ir Rytų Europos kontekstu, o abu sutalpinti į itin absurdišką „niekur“ kontekstą. Gyvendamas laisvame pasaulyje Venclova kūryboje labai skausmingai prisimena ir permąsto paliktąjį pasaulį, kuriame nėra nei idilės, nei grožio, o tik iš Jarry ir More'o perimta radikalios utopijos idėja.

Eilėraštyje „Berlyno metro. Hallesches Tor“ randame ryšių su skirtingiausiais tektais: gausu peritekstų (antraštė, komentarai), epitekstų (dienoraščio ištraukos, viešos paskaitos, straipsniai), intertekstų (Ariadnės mitas, Jericho miestas ir trimitas, More'o, Jarry, Baudelaire'o, Rilke's kūriniai). Tokiais intertekstais eilėraštyje sukurama praeities ir dabarties sintezė, o iš niekur į niekur keliaujančio lyrinio subjekto tapatybė liudija skaudžią padalintos Europos istoriją. Kvietkauskas 2022 m. komentare LRT radijuje kalbėjo apie Miłoszo pasirinkimą „aiškinti ir pačiam aiškintis specifinę regiono patirtį [...] reiškę nepritapti, iškristi iš konteksto, būti nepatogiam ir nepageidaujamam – sakykim, rafinuotiems, tačiau naivių simpatijų Sovietų Sąjungai apimtiems ir nieko apie komunizmo nusikaltimus nenorėjusiems girdėti prancūzų intelektualams ir leidėjams.“⁵²⁵ Venclovos eilėraštyje randame išsakytą panašų nepritapimą prie Vakarų Europos, kuriai Rytų Europos šalių likimas buvo visai neįdomus. Venclovos europietiška tapatybė yra daug labiau komplikauta nei ankstesnių poetų, daug stipriau suskaldytą geopolitinės Vakarų ir Rytų priešpriešos. Tiek „Dialogue žiemą“, tiek ir šiame eilėraštyje nepamiršti Europos istorijos – tai reiškia išsaugoti savąją europietišką tapatybę. Tik pati Europa čia yra labai skirtinga ir jos tapatybė nelengvai pagaunama. Bet Venclovos poezijoje mezgamas intertekstų tinklas ir kultūrinis dialogas suteikia šansų jai būti.

⁵²⁴ Tomas Venclova, „The Best Way to Love Our Identity“, trans. by Darius Čiuplinskas, *Lituanus*, 2006, Vol. 52, no. 1, http://www.lituanus.org/2006/06_1_04%20Venclova.htm [žiūrėta 2022 07 08].

⁵²⁵ Mindaugas Kvietkauskas, „Geresnė ir prastesnė Europos“, <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1738202/mindaugas-kvietkauskas-geresne-ir-prastesne-europa> [žiūrėta 2022 07 25].

Apibendrindami Venclovos poezijos intertekstų tyrimus, norėtume pabrėžti, kad jie esmiškai buvo susiję su pasipriešinimu sovietinei santvarkai. Atviriausiai jis tą išsakė emigracinėje publicistikoje, tačiau ir sovietinėje Lietuvoje poezijoje jam buvo leidžiama kur kas daugiau. Tik jo poezijos politinis angažuotumas buvo išreikštas ezopiškai, intelektualiai rafinuota forma ir programiniu dėmesiu Europos modernistams, į kurių grupę buvo įtraukti ir jo vakarietiškais vadinti rusų rašytojai.

Eilėraščių analizė atskleidė, kad Venclovos poezijoje išsiskynusios „totalitarizmo žiemos“ metaforos intertekstualumą, ankstesnių tyrėjų sietą su Mandelštamo poezija, galima praplėsti ryšiais su Audeno ir Elioto kūryba. Tiek sovietinėje Lietuvoje, tiek emigracijoje publikuotų Venclovos eilėraščių intertekstiniai ryšiai su moderniosios Europos ir JAV literatūra plėtė istorinę atmintį, be kurios negalima jokia europietiška tapatybė. Okupuotame krašte gyvenančiam poetui, negalinčiam atvirai kalbėti apie rezistencinius istorinius įvykius ar nukrypti nuo sovietinės istorijos traktuotės, būtent moderniosios literatūros intertekstai tampa gera kultūrinės atminties saugykla ir skaitytojo mokykla, ugdžiusi jo europietišką mentalitetą, tapatybės atvirumą ir nutolinimą nuo visko, kas buvo *homo sovieticus*.

Dar viena Venclovos poezijos svarbi europietiškos tapatybės reprezentacija – miesto įvaizdis. Tačiau sovietinėje Lietuvoje publikuotame eilėraštyje „Dialogas žiemą“ miestas turi tik kelis konkrečios europietiškos tapatybės ženklus – Bažnyčios bokštas ir dėmesys individui. O emigracinėje poezijoje, būtent „Berlyno metro. Hallesches Tor“ miesto refleksija yra konkretesnė ir įvairesnė. Joje randame sukurtą daug atviresnę kultūrinę tapatybę, nors jai pasitelkiami dar tie patys iš sovietinėje Lietuvoje atkeliavusių Venclovos atliktų vertimų intertekstai (Antikos, Baudelaire'o, Rilke's, Jarry). Jis kalba apie padalintos ir sunaikintos Europos tapatybę, tą perteikdamas bevardžio miesto vaizdiniu arba labai konkrečiu Berlyno vaizdu, susietu su utopine „niekur“ vieta, kurioje uždaryta ne tik Lietuva, bet ir visa Rytų Europa. Lyrinio subjekto tapatybei priskirtume amžino klajotojo, neturinčio galimybės sugrįžti į savo Itakę, vaizdinį. Tačiau net ir tokiu atveju prarasta tėvynė nėra nei idealizuojama, nei apraudama, nes suvokiamas tokios situacijos absurdiškumas ir beprasmiškumas.

Svarbu paminėti, kad paratekstualumo reikšmė sovietų okupuotoje Lietuvoje publikuotame *Kalbos ženkle* yra minimali. Jame nebuvo jokių komentarų, autorinių įvadų ar epigrafų, nusakančių užtekstinę informaciją. Tai nutiko ne tik dėl cenzūros baimės, bet ir dėl turėto pasitikėjimo, kad skaitytojas turės kompetencijos suvokti ezopine kalba perteikiamas intertekstines reikšmes. Emigracijoje publikuotuose rinkiniuose peritekstai ir

jų vieši komentarai tapo dažna, o ilgainiui ir nuolatine praktika, atskleidžiančia gerokai atviresnę kultūrinę tapatybę (nors ir mažesnę pasitikėjimą savo skaitytoju). Jais išplėtotas sovietinėje Lietuvoje šiek tiek užslėptas savos poezijos ryšys su pasaulio kultūra. Pasirinktas eilėraštis „Dialogas žiemą“ kaip tik ir tapo vienu iš pirmųjų komentarų tradicijos ledlaužių emigracijoje publikuotuose rinkiniuose.

IŠVADOS

Disertacijoje tyrėme Vakarų literatūros recepciją XX a. II pusės lietuvių poezijoje. Svarbiausias darbe keliamas klausimas, kaip Šaltojo karo ir Lietuvos okupacijos sąlygomis jos poetai (tėvynėje ir išeivijoje) išsaugojo ir plėtojo europietišką mentalitetą, kaip formavo kultūrinės tapatybės atvirumą, kad pasipriešintų sovietinei ideologijai ir socrealistinio meno doktrinai. Naudodami intertekstualumu atnaujintą literatūros komparatyvistiką ir suvokimo estetikos teoriją atnaujintus literatūros istorijos tyrimus, analizės objektu pasirinkome trijų kadaise buvusių ryškių modernistų poetų – Jono Aisčio, Sigito Gedos ir Tomo Venclovos kūrybą. Darbo išvadose pagilinsime jų Vakarų literatūros recepcijos lyginamąjį aspektą, aiškindamiesi, kuo jis buvo svarbus tautos ginties akistatoje.

Aišku, kad labiausiai visus tris poetus vienijo tas pats istorinis laikas ir tas pats tautinis paveldas, taip pat ta pati programinė kultūrinė pastanga išlaikyti Šaltojo karo sutraukytus ryšius su Europos modernistine literatūra ir su jos senosios kultūros tradicija kaip neatskiriama nacionalinės kultūros dalimi. Bet priklausydami skirtingoms poetų kartoms, turėdami skirtingas gyvenimo ir kūrybos sąlygas, jie sukūrė labai savitas atviros kultūrinės tapatybės poetines projekcijas. Kadangi Vakarų literatūra (kaip ir patys „pūvantys Vakarai“, ir „dekadentinis modernizmas“) okupacijos metu ideologų buvo priešinama socrealistinei literatūrai ir daugiausiai vertinama neigiamai, sovietinėje Lietuvoje kūrusiems maištingiausiems rašytojams ji tapo ne tik kultūrine, bet ir etine vertybine orientacija ir ezopinio pasipriešinimo totalitariniam režimui priemone.

Aisčio, nors sovietinėje Lietuvoje negyvenusio, pokario kūryba, publikuota JAV, tyrimui buvo svarbi dėl dviejų priežasčių. Viena, kad jis savo kūrybinio pakilimo metu savitai transformavo XX a. pradžios lietuvių modernistų šūkį „vytis Europą“, sukurdamas jam atsakymą – savo dviejų tėvynių koncepciją ir realizuodamas ją poezijoje, pagal kurią europietiškas ir lietuviškas traktuojamas kaip viena nuo kitos neatskiriama tos pačios kultūrinės tapatybės dalys. Tokios koncepcijos tęsinys matomas ir kitų dviejų analizuotų poetų Gedos ir Venclovos kūryboje. Antra priežastis yra ta, kad visus vienijo ta pati tremties sąmonė – Aisčio, kaip išeivio, išmesto iš okupuotoje Lietuvoje aktyvesnės recepcijos, panašiai susiklosčiusio Venclovos kūrybinio likimo ir iš dalies Gedos, talentingiausio ir ryškiausio sovietmečio maištininko.

Tyrimui rinkomės kelias metodologines prieigas, norėdami pasiekti optimalų tekstinio ir kontekstinio tyrimo suderinamumą. Disertacijoje

intertekstualumo teoriją taikėme kaip šiuolaikinės literatūrinės komparatyvistikos inovaciją, kuri leido arčiau prieiti prie tiriamo teksto ir naujomis priemonėmis analizuoti literatūros ryšių problemą. Pirmiausia į intertekstinių ryšių analizę žvelgėme kaip į nacionalinės ir Europos literatūrų dialogą, leidžiantį parodyti pasirinktų poetų kultūrinės tapatybės atvirumą. Poezijos tyrimams taikėme Lietuvoje jau gerai žinomą Gérardo Genette'o tarptekstinių ryšių klasifikaciją.

Matydami intertekstualumą kaip europietiškos kultūrinės tapatybės atvirumo išraišką, sustojome prie Goethe's literatūrų universalumo vizijos, kurios modifikacijų pastebėjome pasirinktų poetų kūryboje. Remdamiesi Jolos Škulj ir Marko Juvano tyrimais susiejome intertekstualumo ir kultūrinio identiteto tyrimus. Gausūs nacionalinių literatūrų intertekstiniai ryšiai su kitomis literatūromis pasirinktiems poetams padėjo kurti platesnį ir įvairialypį kultūrinės tapatybės modelį, nusigręžti nuo jėga brukto socrealizmo, bet ir neapsiriboti provincialiu ribotu tautiškumu, o ieškoti bendrųjų vertybių. Rėmėmės Škulj idėja, kad kultūrinės tapatybės ir intertekstualumo sąsajai būdingas nuolatinio formavimo(si) principas, dialogo su kitomis kultūrinėmis erdvėmis kūrimas siekiant rasti savąją vietą.

Antra, pasirinktos poezijos istoriniam kontekstiniam tyrimui taikėme Hanso Roberto Jausso suvokimo estetikoje pasiūlytas literatūros recepcijos ir skaitytojo lūkesčio horizonto kaitos idėjas, leidusias daugiau dėmesio sutelkti į itin svarbų estetinio ir socioistorinio kontekstų dialogą ir jų poveikį literatūros vertinimams. Suvokimo estetika suteikė galimybę geriau suprasti rašytojo ir jo auditorijos ryšį, o patį rašytoją interpretuoti kaip aktyvų literatūros skaitytoją. Leido pamatyti atskirą eilėraščių kaip dialogą su ankstesniais veikalais ir su juose pateiktais atsakymais, kad jiems būtų iš naujo užduotas kitas klausimas. Mišri intertekstualumo ir suvokimo estetikos metodologija padėjo aiškiau parodyti, kaip Šaltojo karo laikotarpiu okupuotos tautos rašytojams iškilo nelengva užduotis iš naujo suderinti tradicionalistinį nacionalumą su modernistiniu europietišku, politines nuostatas su estetinėmis nuostatomis.

Apibendrinami atliktus Aisčio, Gedos ir Venclovos poezijos intertekstualumo ir kultūrinės tapatybės atvirumo tyrimus, suformulavome devynias darbo išvadas.

1. Kultūrinės tapatybės atvirumas Aisčio vėlyvojoje poezijoje buvo kuriamas pamėgtą romantizmo ir modernizmo literatūros kontekstą labiau praplečiant antikos, krikščionybės, folkloro (ypač pasakų, dainų) literatūra, kurioje dominavo žiūrinčio praeitin ir saugančio amžinąsias vertybes neoromantiko žvilgsnis. Aisčio europietiška tapatybė jo pokario kūryboje

labiausiai išreikšta bendrystės su kitais, netekusiais namų ir tėvynės ir išgyvenusiais karo traumą, motyvu, ieškant universaliųjų tiesų Homero, Euripido, Vergilijaus, Shakespeare'o, Poe, Baudelaire'o kūryboje. O meilė prarastai savo tėvynei, poeto išsakyta pasitelkiant antikinius Medėjos, Orfėjo ir Euridikės intertekstus, įgyja visiems žmonėms būdingą turinį.

Disertaciniu tyrimu taip pat norėta pakoreguoti Aisčio vėlyvosios poezijos vertinimą. Ji daugelio kritikų laikyta pernelyg patetiška, kupina deklaratyvaus patriotiškumo, netgi primityvi, iš esmės – estetiškai nevertinga. Nors, žinoma, joje esama literatūriškos silpnos, kupinos klišių neoromantinės poetikos, skirtos okupuotos, iš pasaulio žemėlapiu ištrintos tautos būčiai apraudoti ir žadinti jos istorinę atmintį, priartėjančios prie konservatyviojo nacionalizmo, bet taip pat savo tyrime norėjosi išskirti ir išanalizuoti meniškai brandesnius universalaus turinio ir originaliu intertekstualumu pasižyminčius jo eilėraščius: „MENI, kai ilgesys“ (SB, 32), „Kelionė“ (BTB, 9), „Poezijai“ (SB, 5) „Tarytum perlų narai“ (SB, 14), „Kristaliniam karste“ (KK, 14), „Narcizas“ (BTB, 43), „NES, kai visi“ (SB, 46), „Šeštoji diena“ (KK, 42), „Malda“ (KK, 43) ir „Poeto mirtis“ (SB, 15).

2. Gedai, Šaltojo karo sienos atskirtam nuo „buržuazinio pasaulio“, poezijos intertekstualumas suteikė galimybę ją peržengti ir megzti ryšį su Europos ir pasaulio literatūroje aptiktais „suokalbinkų“ tekstais (ypač Antikos, Villono, Bobrowskio, Celano, Rilke's, Traklio), pasitraukti į vidinės emigracijos zoną, leidžiančią išsaugoti dalinę rašymo ir gyvenimo laisvę totalitarinėje visuomenėje. Kultūrinei tapatybei išsakyti jis ieškojo naujų archetipinių reiškinių ir vaizdinių. Priešindamasis ideologų trinamai ar iškreipiamai istorinei atminčiai, Geda poezijoje gręžėsi į seniausius kultūros šaltinius, savitai perinterpretuodamas civilizacijos atsiradimo istoriją. Ieškodamas istorijos nešamam chaosui suvaldyti mitinių meninių formų, daug ką perėmė iš Bobrowskio poezijos. Savo poetiniais intertekstais kuriama „universalioju humanizmu“ Geda kreipė skaitytoją prie geriausio ir jam įdomiausio pasaulio kultūros paveldo, neturėjusio nieko bendra su sovietine ideologija.

3. Gedos ir Aisčio poezijoje kultūrinės tapatybės atvirumas buvo kuriamas pakartojant Goethe's, Šalkauskio, Mickevičiaus kūrybos universalumo idėjas, originaliai suaktualinant baltų genčių tapatybę ir jų reikšmę Europos likimui, o **Venclova**, neoromantines lietuviškos tapatybės koncepcijas ir tautos ginties idėjas vertinęs kritiškiau, savo kūrybos atvirumą pasaulio literatūrai ir bendroms vertybėms programavo kiek kitokiu būdu, akcentuodamas Lietuvos, kaip Rytų Europos neatskiriamos dalies, skirtį. Gyvendamas tiek sovietinėje Lietuvoje, tiek emigracijoje JAV, Venclova

nuolat plėtė nacionalinės literatūros ryšius su pasaulio literatūra, apmąstydamas šių ryšių dinamiką ir savitumą, versdamas užsienio rašytojus, plėtodamas savos poezijos intertekstualumą. Todėl į nacionalinės literatūros tradiciją siūlė įtraukti ir moderniosios Europos ir JAV literatūrų vertimus, kad jie taptų reikšminga jos dalimi. Venclovos kūryboje intertekstais plėtotas kultūrų dialogas leido kalbėti apie jo intensyviausiai formuotą daugiakultūrę tapatybę. Galimybė pasitraukti į JAV sudarė sąlygas poetui aiškiau išsakyti disidentines pažiūras ir poezijos intertekstualumui suteikti ryškesnių politinio pasipriešinimo totalitarizmui prasmių. Istorinės atminties saugojimas ir pasipriešinimas sovietiniam totalitarizmui Venclovai atrodė svarbiausia europietiškos tapatybės ypatybe.

4. Suvokimo estetikos taikymas padėjo patį rašytoją traktuoti ir kaip skaitytoją, labiau įsigilinti ne tik į jo tekstų intertekstualumą, bet ir juo kuriamos europietiškos tapatybės, neatskiriamos nuo tautinės, refleksijas. Jų poeziją palyginus galima pastebėti, kad visiems trims poetams vienas iš svarbiausių europietiškos tapatybės matmenų buvo kūrybinės atsakomybės jausmas. Visi trys poetai labiausiai savo kūryboje reflektavo tragiškus Europos įvykius, Lietuvą įtraukdami į jos geografinę, o per tai ir į literatūrinę erdvę.

Savo tėvyne eseistikoje įvardijęs ne tik Lietuvą, bet ir Europą, Aistis abi matė kaip būtinas savosios poetinės tapatybės dalis, kurių jungčiai sutvirtino krikščionišką pagrindą, paryškino universalų ir bendražmogišką pasaulio matymą.

Gedos europietiskai tapatybei buvo svarbūs kūrybos tęstinumo, istorinės atminties gaivališkumo aspektai, siekiantys ledynmetį ir sprogdinantys sovietinės ideologijos uždaramą. Jo kultūrinė tapatybė neatskiriama nuo orientalistinės krypties, europietiską tapatybę priartinančios prie seniausių indoeuropietiško šaknų.

Venclovos europietiskumo suvokimui svarbus Šaltojo karo metu Europos išsiskyrimas į Vakarų ir Rytų, europietiškos tapatybės siejimas su demokratinėmis vertybėmis, kritiniu mąstymu, žmogaus teisėmis, tolerancija, *kito* priėmimu, pagrįstu individualiu kiekvieno asmens santykiu su pasauliu. Nors visiems trims poetams buvo svarbi gimtosios kalbos gyvastis ir gilioji istorinė atmintis, tačiau labiausiai tai buvo išsakyta Aisčio, o Gedą ir Venclovą labiau domino jų atnaujinimo ir perprasminimo galimybės.

5. Intertekstinė pasirinktų poetų eilėraščių analizė atskleidė, kad jie buvo kuriami plačiame archajinės kultūros, antikinių mitų, krikščionybės, klasikinės ir moderniosios Europos ir JAV literatūros kontekste.

Archajinės kultūros refleksija itin atsiskleidė Gedos ir Aisčio poezijoje. Jiedu aktyviai apmąstė tautos ginties ir jos šaknų paiešką, siekė pabrėžti baltiškąją kilmę ir išlaikyti universalią kolektyvinę atmintį. Gedos poezijoje išryškėjo mitologinių pradmenų, integruojančių kultūrinę tapatybę, idėja. Atsirėmimas į senąsias kultūras, pirmapradiškumo kultas jo poezijoje buvo kuriamas mezgant ryšius su jau minėto Bobrowskio poezija (ypač su eilėraščiais „Die Sarmatische Ebene“ („Sarmatijos lyguma“), „Die Memel“ („Nemunas“), „Gegenlicht“ („Prošvaistė“)), Celano eilėraščiu „VOM Blau“ („Iš žydrumos“) ir stengiantis rekonstruoti mitinius pasakojimus ir kurti savus mitus. Šitaip jis siekė okupuotai tautai sukurti savąją tapatybę, istorinės kilmės variantą. Gedos dėmesys priešistorinei ir archajinėms kultūroms sutapo su XX a. II pusės Europos meno tendencijomis, pasirodžiusiomis jo pamėgtuose Apollinaire'o, Rilke's, Bobrowskio kūrinuose. Aistis poezijoje atsigręžė į gentinę aisčių kultūrą, siekdamas išsaugoti kuo gilesnį nacionalinės kultūros turinį. Jo eilėraščiuose pratęsti poezijos ir tautosakos (ypač su dainomis ir stebuklinėmis pasakomis) intertekstiniai ryšiai. Dainuojamosios tautiškosios tradicijos ir europietiškos kultūros sąsaja Aisčio vėlyvojoje poezijoje reflektuota kaip visai Europos poezijai būdinga universalija. Venclovos kūrybai, kaip minėta, intertekstualumas su priešistorine baltiškąja tradicija buvo svetimas, nes svarbesnis jam buvo europietiškos tapatybės antikinis kultūros pagrindas.

Visiems poetams buvo svarbi **antikinė tradicija**. Transformuodami mitinių herojų pavidalus, jie kūrė atvirą modernaus žmogaus kultūrinę tapatybę: Aisčio poezijoje išryškėjo Narcizo ir Prometėjo, Krono mitų intertekstai, Gedos – graikiškosios Europos ištakos, pateiktos Ovidijaus *Metamorfozėse*. Tačiau Venclovos dėmesys antikinei tradicijai ir ypač Homero *Odisėjos* intertekstams buvo išskirtinis. Antikos tekstų jam prireikė ne tik poezijoje apmąstant Šaltojo karo sužeistą Europą. Kaip ir Aisčiui, jam atrodė, kad antikinės literatūros intertekstai yra svarbūs bendrai kultūrinei europiečių atminčiai ir tapatybei išsaugoti, amžinoms klajonėms pasmerkto antiherojiško lyrinio subjekto paveikslui nupiešti.

Aisčiui **krikščioniškoji tradicija**, padėjusi kaip ir antikinė suvaldyti pasaulio chaosą ir sukurti jam poetinę atsvarą, buvo viena iš svarbiausių. Jo eilėraščiuose dominavo architekstiniai ryšiai – maldos formuluotės, supoetinti hagiografiniai pasakojimai, taip pat daug dėmesio sulaukė viduramžiška krikščioniškos tapatybės raiška, krikščioniškoji Kūčių tradicija, Kryžiaus kelio pasakojimas, aukojimo teologija, broliūdo Kaino istorija. Pokariu susitelkęs į klasikinę eilėdarą ir formą, Aistis ją susiejo ir su to meto JAV literatūroje paplitusia praktika suvaldyti pokatastrofinio

pasaulio baisumus, tuštumą ir nežinią. Krikščioniškasis architekstualumas suartino Aisčio ir Gedos poeziją (nors pastarojo kūryboje dėl cenzūros jis galėjo tik ezopiškai reikštis). Abiem buvo svarbus iš Rilke's perimtas giesmės žanro intertekstas, tik abiejų interpretuotas savitai (Gedos eilėraščiuose jam suteikta platesnė visą būtį vienijanti prasmė, o Aisčiui svarbesnis kaip krikščioniškas seseriškos mirties apraudojimas). Venclovai krikščionybės tradicija nebuvo tokia svarbi europietiškos tapatybės dalis, nors esama ir su ja mezgamų intertekstinių ryšių.

Visi trys poetai daug dėmesio skyrė vadinamajai **literatūros klasikų tradicijai**. XIX a. prancūzų literatūra buvo reikšminga mūsų pasirinktiems poetams kaip europietiškos tapatybės etalonas. Vėlyvojoje Aisčio poezijoje ir toliau išliko svarbūs Baudelaire'o (ypač „Le Voyage“ („Kelionė“)) intertekstai, nusakantys gyvenimo kaip kelionės alegoriją, padedantys išlaikyti bodlerišką ironiją ir perteikiantys pokatastrofiniu laiku gyvenančio lyrinio subjekto beprasmybės ir bevietiško patirtis. Venclovai Baudelaire'o poezijos (ypač iš eilėraščio „Le Cygne“ („Gulbė“) intertekstai perteikė nykstančios, padalintos Europos vaizdinį ir amžinoms klajonėms pasmerktą lyrinį subjektą. Nors disertacijoje atskirai nenagrinėjome Gedos poezijos ryšių su Baudelaire'o rinktine *Les Fleurs du mal* (*Piktybės gėlės*), kurie kritikų jau išsamiai aprašyti, bet ši knyga neabejotinai išliko svarbia lietuvių poeto intertekstinių ryšių dalimi.

Aistis, svarstydamas modernistams itin aktualias poezijos rašymo problemas, joms pasitelkė ne tik Vakarų modernistų kūrybą, bet ir Shakespeare'o sonetų ir dramų (ypač *The Tempest* (*Audra*)) intertekstus. O Venclovos poezijoje iš to paties anglų dramaturgo ir tos pačios dramos *The Tempest* (*Audra*) atkeliavę intertekstai buvo susieti su pasipriešinimo totalitarizmui tema. Geda, kurdamas aktyvų dialogą su Europos literatūra, pateikė itin ryškų ir atvirą skirtingų tekstų sąveikos, žaismo aspektą. Jo, kaip ir Venclovos, poezijoje išryškėjo ezopinių, intertekstualių kaukių poetika, artima artistinės prigimties poetams. Tik Geda jas kūrė remdamasis gaivalinga Villono poetika (ypač „Le Grand Testament“ („Didysis testamentas“)), o Venclova išlaikydamas griežtą, daiktišką iš Brodskio ir Elioto (ypač iš poemos *The Waste Land* (*Bevaisė žemė*)) perimtą kalbėjimo būdą. Abu, žaisdami poetinėmis kaukėmis, siekė prisidengti nuo cenzoriaus rūstybės, atsitolinti nuo primestos socrealizmo doktrinos, sukurti kultūrinės tapatybės įvairumą, provokuoti skaitytojo mintį.

Modernioji Europos ir JAV literatūra visiems trimis poetams buvo itin reikšminga reflektuojant Europos ir savo tėvynės katastrofinį likimą. Aisčio poezijoje nusakant mirties, kankinystės, skausmo vaizdinius

pasirinkti Rilke's „Der Tod des Dichters“ („Poeto mirtis“), „Das Buch vor der Armut und vom Tode“ („Knyga apie skurdą ir mirtį“) intertekstai. Geda Antrojo pasaulinio karo traumą, vienišo ir klajonėms pasmerkto lyrinio subjekto kultūrinę tapatybę perteikė Traklio „Sebastian in Traum“ („Sapnuojantis Sebastijonas“), Rilke's eilėraščių „Sankt Sebastian“ („Šventasis Sebastijonas“) ir „Die Sonette an Orpheus“ („Sonetai Orfėjui“) intertekstais. Venclovai modernioji Europos ir JAV, kartu su jo apibūdinta vakarietiška rusų literatūra diegė ne tik estetinę, bet ir etinę pamokas. Iš jos jis mokėsi priešintis sovietų režimui ir tokią atsparumo ideologiniam mąstymui viltį kūrė ir savo poezijoje. Dėl to nenuostabu, kad Venclovos totalitarizmo žiemos intertekstas atkeliavo ne tik iš Mandelštamo poezijos, kaip teigė ankstesni tyrėjai, bet ir iš Audeno („It was Easter as I walked in the public gardens“ („1929“) („Buvo Velykos man vaikščiojant miesto sode“ („1929“), „Brussels in Winter“ („Briuselis žiemą“), „The Capital“ („Sostinė“)), ir Elioto poemos *The Waste Land* (*Bevaisė žemė*). Norėdamas nusakyti negalėjamą ištrūkti iš kankinančio ir uždaro pasaulio, Venclova mezgė intertekstinį ryšį su Rilke's eilėraščiu „Komm, Du“ („O kančia, paskubėk“), o pabrėždamas skausmingą padalytos Europos ir išnykusios iš pasaulio žemėlapiu vaizdinį pasirinko Jarry ir More'o „utopijos“ ir „niekur“ intertekstus.

Tyrimas parodė, koks problemiškas ir sudėtingas yra europietiško ir nacionalumo santykis, poetams siekiant jų dermės, savą tapatybę permąstant per kitokių tapatybių projekcijas ar poetines kaukes. Intertekstinių ryšių formos mūsų pasirinktų poetų kūryboje leido perteikti jų įvairialypį ir meniškai brandų dialogą su Europos ir JAV literatūra, mažinantį kultūrinę izoliaciją net ir esant sovietinei „kapitalistinių šalių“ literatūros kontrolei. Emigracijoje gyvenusiam Aisčiui intertekstiniai ryšiai su Europos ir JAV literatūromis kėlė įtampą tarp atsivėrimo laisvajam pasauliui ir įsipareigojimo paliktai nelaisvėje savo tėvynei. O Venclovai tokia įtampa nebūdinga, jam laisvė neatskiriama nuo visuotinio pasipriešinimo totalitarizmui. Gedai intertekstiniai ryšiai padėjo atrasti okupuotai lietuvių tapatybei universalių išlaisvinančių, archetipinių reiškinių ir vaizdinių, kurti sąsajas su kitomis pasaulio kultūromis.

6. Apibendrinant reikia pažymėti, kad visų trijų poetų, nepaisant jų skirtingumo, kūrybą vienijantys veiksniai buvo šie: visi buvo paliesti pokario pokatastrofizmo, poezijoje išsakydami bevietiško patirtis, visus vienijo tremties sąmonė, iš Europos žemėlapių ištrintos tos pačios tėvynės likimas. Jų poezijos intertekstais buvo sukurtos originalios nacionalumo ir europietiško, intymumo ir universalumo, etiškumo ir estetiškumo sąsajos.

Vakarų literatūrą jie interpretavo ne tik kaip nuo jų kūrybos neatskiriamą universalią estetinę ir etinę vertybę, bet ir kaip parankiausią (ezopinę) pasipriešinimo sovietinei ideologijai ir jos peršamai kultūrai priemonę.

Visiems trims poetams buvo labai svarbus poeto (individo) santykis su sava skaitytojų bendruomene, už kurios jie matė okupuotą tautą. Juos artino aukštoji kūrybos misija, romantinė poeto-pranašo tapatybė. Orfėjo ir Prometėjo intertekstais sukurta tautos pranašo alegorija Aisčio poezijoje liūdnai demonstravo, kaip sunku jai įsitvirtinti moderniam pokatastrofiniam pasaulyje. O Gedos poetas-pranašas – daug gyvybiškesnis, keičiantis pavidalus, triksteriškas personažas, pasakojantis keisčiausias legendas apie Lietuvą ir visos Europos civilizacijos pradžią ir nešantis viltį, kad jokios ideologijos negali apriboti vitalinės žmogaus pasaulio galios. Venclovos poezijoje, nors atviresnės pranašo laikysenos vengiama, tačiau literatūra vertinta taip pat labai aukštai – kaip svarbiausia visuomenės demokratinio sąmoningumo ir žmogaus savivokos ugdymo vieta. Jausdamas atsakomybę ir už skaitytojus, ir už literatūros kūrinius, su kuriais mezgė dialogą, Venclova kūrė modernią klasikinę poeziją kaip sovietinio totalitarizmo alternatyvą.

Išvadą norėjęs baigti dar didesniu apibendrinimu, kad disertaciniame darbe išanalizuoti tris poetus vienijantys veiksniai buvo būdingi daugumai XX a. II pusės Lietuvos rašytojų. Todėl savo tyrime juos siekėme interpretuoti ir parodyti kaip tos pačios lietuvių literatūros istorijos, kuri Šaltojo karo metu ideologiškai suskaldyta į dvi dalis, dalyvius.

7. Kultūrinės tapatybės atvirumą tirdami kaip intertekstinį reiškinių, daug dėmesio skyrėme autokomentarams. Jie mums buvo svarbus pagrindas intertekstinių tinklų analizės plėtotei. Iš analizuotų poetų Venclovos kūryba išsiskyrė gausiausiais paratekstiniais ryšiais, nes emigracijoje publikuotuose rinkiniuose autorius rado gerą progą paaiškinti jų ezopines vietas, laisvai apmąstyti išeivio likimą, Rytų europiečio santykį su amerikietiška kultūra. Išvykęs į JAV, Venclova nuolat rašė apie lietuvių literatūrą pasaulyje ir pasaulį lietuvių literatūroje, nors tai taip pat kritiškai įvertino kaip nevisavertiškumo kompleksą, būdingą periferinėms literatūroms, nuolat bandančioms nustatyti savo vietą „centro“ atžvilgiu.

Geda taip pat aktyviai komentavo savo poezijos šaltinius, atskleidė minėtuosius „suokalbinkus“. Nors atskirų komentarų nepateikė pačiuose poezijos rinkiniuose, kaip tą darė Venclova, bet iki ir po TSRS griūties įvairiuose publicistiniuose tekstuose gausiai aiškino ir tikslino jam svarbius Europos ir pasaulio literatūros autorius, permąstydamas įvairių jam svarbių

menininkų likimus. Šitaip jis mezgė kūrybinį dialogą, naudojosi pasaulio kūrėjais, kad galėtų kalbėti apie save, savo tautą, jos istoriją ir kultūrą.

Aistis, nors publicistikoje lietuvių rašytojus skatino orientuotis į pasaulio literatūrą, labiau liko ištikimas pastoviems dalykams, iš tarpukario perimtiems intertekstams ir nacionalinei tradicijai.

Bet svarbiausia, jog visų trijų poetų autokomentarai patvirtino, kad juos siejo ta pati išėjimo iš okupuotos Lietuvos savimonė ir pastanga išsaugoti ir plėsti europinio kultūrinio mentaliteto tradiciją.

8. Tyrime taikytas intertekstinio ir suvokimo estetikos metodų derinimas, daugiausiai perimtas iš slovėnų literatūrologų, gali būti perspektyvus įsitraukiant į bendrus su kolegomis tyrimus, analizuojančius demokratinių Vakarų literatūros poveikį okupuotų Baltijos šalių rašytojams ir visuomenėms.

9. Atliktas tyrimas apie pasirinktų poetų kūrybos atvirumą europietiškumui ir Europos literatūros poveikį ne tik papildo nacionalinės literatūros istorinius tyrimus, brėždamas bendrą išeivijos ir okupuotos Lietuvos rašytojų istorinio pasakojimo perspektyvą, bet ir yra aktualus dabarties literatūros procesams. Tolesniuose tyrimuose būtų svarbu iš naujo permąstyti pasaulio literatūroje dominuojantį lokalaus ir globalaus santykį ir kintančios kultūrinės tapatybės sampratą. Vertėtų toliau analizuoti, kokią meninę formą „Europos dvasia“ (remiantis Roberto Schumano terminu) įgijo lietuvių literatūroje po Nepriklausomybės atkūrimo pasikeitus politinėms ir socialinėms aplinkybėms. Būtų reikšminga ir toliau tirti už disertacijos ribų paliktą vėlesnę Gedos ir Venclovos kūrybą. Kaip nepriklausomybės metas pasikeitė Gedos europietiškumo konceptas ir požiūris į Europos literatūrą, kokių naujų intertekstų atsirado ar kaip pakito jo ankstesniųjų intertekstų reikšmė? Taip pat klausti, kaip vėliausioje Venclovos kūryboje pasikeitė intertekstinė Europos literatūros raiška ir kodėl atsirado glaudesnis ryšys su krikščioniškais Europos pamatais? Taip pat būtų įdomu plačiau išanalizuoti ir įvertinti pasikeitusį šiuolaikinės lietuvių poezijos intertekstualumą, labiau įsitraukiant į lyginamuosius Lietuvos (LLLA), Europos (ESCL) ir pasaulio (ICLA) literatūros tyrimus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

Poezija:

1. Aistis, Jonas, *Be tėvynės brangios*, Thompson: Marianapolio kolegija, 1942.
2. Aistis, Jonas, *Kristaliniam karste*: eilės, Brooklyn: išleista prel. Pranciškaus M. Juro lėšomis, 1957.
3. Aistis, Jonas, *Nemuno ilgesys*, Boston: Darbininkas, 1947.
4. Aistis, Jonas, *Raštai. Poezija*, t. 1, red. Alfonsas Nyka-Niliūnas, Antanas Vaičiulaitis, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988.
5. Aistis, Jonas, *Sesuo buitįs*: poezija, Putnam: Guild Immaculata Press, 1951.
6. Baudelaire, Charles, *Les Fleurs du mal*, Paris: Les belles éditions, 1933.
7. Baudelaire, Charles, *Piktybės gėlės*, iš prancūzų k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
8. Bobrowski, Johannes, *Gesammelte Werke*, t. 1., Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1998.
9. Bobrowskis, Johannesas, *Sarmatijos metas*, iš vokiečių k. vertė Bronius Savukynas ir Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1974.
10. Celan, Paul, *Mohn und Gedächtnis*, Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1962.
11. Celanas, Paulis, *Aguona ir atmintis*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1979.
12. Dante, Alighieri, *Dieviškoji komedija. Pragaras*, iš italų k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: LRS leidykla, 2007.
13. Eliot, Thomas Stearns, *Bevaisė žemė*, iš anglų k. vertė Tomas Venclova, in: *Balsai. Iš pasaulinės poezijos*, sud. ir vertė Tomas Venclova, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1979.
14. Eliot, Thomas Stearns, *The Waste Land*, New York: Boni and Liveright, 1922.
15. Geda, Sigitas, „Pėdos“, *Tarybinis studentas*, 1965 02 18, p. 5.
16. Geda, Sigitas, *Mamutų tėvynė*: eilėraščiai ir poemos, Vilnius: Vaga, 1985.
17. Geda, Sigitas, *Mėnulio žiedai*, Vilnius: Vaga, 1977.
18. Geda, Sigitas, *Pėdos*, Vilnius: Vaga, 1966.
19. Geda, Sigitas, *Strazdas*: poema, Vilnius: Vaga, 1967.
20. Geda, Sigitas, *Žydinti slyva Snaigyno ežere*, Vilnius: Vaga, 1981.

21. Homer, *The Odyssey* with an English Translation by A. T. Murray, in two volumes, Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd., 1919.
22. Homeras, *Odisėja* [skaitmeninė versija], iš senosios graikų k. vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1997.
23. Kavafis, Konstantinas, „Itakė“, iš graikų k. vertė Tomas Venclova, in: *Poezijos pavasaris*, sud. Marcelijus Martinaitis ir kt., Vilnius: Vaga, 1972, p. 132.
24. Kossu-Aleksandravičius, Jonas, *Eilėraščiai*, Kaunas: Pjūvis, 1932.
25. Kossu-Aleksandravičius, Jonas, *Intymios giesmės: trečioji lyrikos knyga*, Kaunas: Sakalas, 1935.
26. Kossu-Aleksandravičius, Jonas, *Užgesę chimeros akys: ketvirtoji lyrikos knyga*, Kaunas: Sakalas, 1937.
27. Rilke, Rainer Maria, *Gedichte*, Stuttgart: P. Reclam, 1997.
28. Rilke, Rainer Maria, *Poezija. Die Gedichte*, sudarė Sigitas Geda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996.
29. Rilkė, Raineris Marija, *Sonetai Orfėjui*, iš vokiečių k. vertė Alfonsas Bukontas, Vilnius: Santara, 2014.
30. Shakespeare, William, „Sonnet 116: Let me not to the marriage of true minds“, <https://www.poetryfoundation.org/poems/45106/sonnet-116-let-me-not-to-the-marriage-of-true-minds> [žiūrėta 2021 03 02].
31. Šekspyras, Viljamas, *Sonetai*, iš anglų k. vertė Aleksys Churginas, Kaunas: Mens sana, 2004.
32. *The Collected Poetry of W. H. Auden*, New York: Random House, 1945.
33. Trakl, Georg, *Die Dichtungen*, Salzburg: O. Müller, 1938.
34. Traklis, Georgas, *Eilėraščiai*, iš vokiečių k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: Vaga, 1985.
35. Venclova, Tomas, *98 eilėraščiai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1977.
36. Venclova, Tomas, *Kalbos ženklas: eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1972.
37. Venclova, Tomas, *Pašnekesys žiemą: eilėraščiai, vertimai*, Vilnius: Vaga, 1991.
38. Venclova, Tomas, *Tankėjanti šviesa*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
39. Venclova, Tomas, *Visi eilėraščiai, 1956–2010*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.
40. Villon, François, *Rinktinė poezija / Oeuvre: originalai ir vertimas*, iš prancūzų k. vertė Sigitas Geda, Vilnius: LRS leidykla, 1999.

41. Κωνσταντίνος Π. Καβάφης „Ιθάκη“, http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2700/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Lykeiou_html-empl/indexG3_2.html [žiūrėta 2022 08 18].

Dramos:

42. Shakespeare, William, *Hamletas, Danijos princas*, iš anglų k. vertė Alfonsas Nyka-Niliūnas, Chicago, Šviesa-Santara, 1964.
43. Shakespeare, William, *Hamlet; Macbeth; King Lear; Othello*, Stamford, Conn.: Longmeadow Press, 1995.
44. Šekspyras, Viljamas, „Audra“, iš anglų k. vertė Antanas Miškinis, in: Viljamas Šekspyras, *Raštai*, t. 4, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1963, p. 225–330.
45. Žari, Alfredas, „Karalius Ūbas“, iš prancūzų k. vertė Tomas Venclova, in: Judžinas O’Nilas, Luidžis Pirandelas, Augustas Strindbergas, Alfredas Žari, *Dramos*, Vilnius: Vaga, 1973, p. 79–125.

Straipsniai, interviu, laiškai, dienoraščiai, publicistika:

46. „10 klausimų poezijos vertėjams“: interviu su Sigitu Geda, *Naujos knygos*, 1977, Nr. 5, p. 14–15.
47. „Apie laiką, viltį ir poeziją: pokalbis su Tomu Venclova“, parengė Saulius Vasiliauskas, *Literatūra ir menas*, 2017 10 20, <https://literaturairmenas.lt/publicistika/apie-laika-vilti-ir-poezija-pokalbis-su-tomu-venclova> [žiūrėta 2021 11 26].
48. „Apie papigintus tarifus, tvirtą valiutą ir kultūrinius herojus. Lietuviškojo Parnaso mitai“: Tomas Venclova atsako į Aušros Stanaitytės klausimus, *Kultūros barai*, 1997, Nr. 3, p. 17–22.
49. „Eilėraščių komentarai – pagalba skaitytojams“, pokalbis su Tomu Venclova, užrašė Ramūnas Gerbutavičius, *Lietuvos rytas*, 2005 04 05, p. 2.
50. „Ir vandens pasemti, ir žvaigždes pamatyti, ir šaltinyje nenuskęsti“: su poetu Sigitu Geda kalbasi žurnalistas Gediminas Butkus, *Diena*, 1995 02 15, p. 1, 7.
51. „Jei apdainuoja giras, tebūnie jos konsulo vertos“: Sigitas Geda kalbasi su Aleksiu Churginu, užrašė Gražina Ramoskaitė, *Švyturys*, 1987, Nr. 21, p. 22–25.
52. „Jei laisvės dvelkimas juntamas eilėse, jis gali pasijusti ir kasdienybėje“: poetą ir vertėją Tomą Venclovą kalbina Karolina Bagdonė, *Metai*, 2022, Nr. 8–9, p. 172–183.

53. „Kada tekstas atgyja“: Liudvikas Jakimavičius kalbasi su poetu Sigitu Geda, *7 meno dienos*, 1994 08 19, p. 1–2.
54. „Kas tęsia tradiciją, tas jau ne vienišas“, in: *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*, sud. Ričardas Pakalniškis, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 304–322.
55. „Literatūros pamoka su poetu Tomu Venclova“, *Lietuvos rašytojų sąjunga*, <https://www.youtube.com/watch?v=rYGu2QyX3V4> [žiūrėta 2022 06 28].
56. „Man laisvė ir tiesa – svarbiau už tautą“: pokalbis su Tomu Venclova, užrašė Vladimiras Laučius, *Lietuvos žinios*, 2009 07 18, p. 1, 11.
57. „Odisejas ir garso greitis“, su Tomu Venclova kalbėjosi Gediminas Butkus, *Literatūra ir menas*, 1992 08 08, p. 3, 11.
58. „Pasauliniuose meno forumuose“: pokalbis su Tomu Venclova, poezijos festivaliui Rotterdame pasibaigus, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1980 07 19, p. 1–2.
59. „Penki dialogai su Tomu“, in: Bronys Raila, *Vaivos rykštė: šimtas prakalbų į Lietuvą, 1975–1979*, Cleveland: Viltis, 1980, p. 211–229.
60. „Pilka rutinė apsirengusi kartais vaikšto didelė išmintis“: su Sigitu Geda kalbėjosi Asta Birgerytė, *Moksleivis*, 1993, Nr. 1, p. 8–9.
61. „Poezija ir kalba“: su poetu Sigitu Geda kalbasi jaunasis rašytojas Vytautas Rubavičius, *Literatūra ir menas*, 1980 10 11, p. 6, 12.
62. „Poezija turi kalbėti pati: pasinaudodama proga, „7 meno dienų“ redakcija, talkinama Kęstučio Nastopkos, užkalbino Tomą Venclovą, grįžusį iš poetinio Druskininkų rudens, kur buvo diskutuojama apie intelektualumą literatūroje“, užrašė Liudvikas Jakimavičius, *7 meno dienos*, 1996 10 25, p. 1, 4–5.
63. „Poezijos žemė“: interviu su Sigitu Geda, *Atgimimas*, 1993 03 16, p. 14.
64. „Prakalbinti pasaulio išmintį lietuviškai“, *Naujos knygos*, 1986, Nr. 3, p. 2–8.
65. „Sąsajos ir takoskyros“, *Literatūra ir menas*, 1982 03 20, p. 4–6.
66. „Šiandieninė lietuvių poezija: tendencijos ir problemos“, *Literatūra ir menas*, 1984 05 05, p. 3–6.
67. „Tautos identitetas yra gyvas daiktas“: pokalbis su Tomu Venclova, kalbina Rasa Navickaitė, *Atgimimas*, 2009, Nr. 23, p. 3, 5.
68. „Tomo Venclovos žodis“, kalbino Donata Mitaitė, *Naujoji Romuva*, 1997, Nr. 1–2, p. 13–16.

69. „Valanda su Tomu Venclova: pokalbis su TV režisieriumi Šiauriu Narbutu, 1990 m. liepos 24 d. Niu Heivene, JAV“, *Kauno laikas*, 1990 09 5–19.
70. Aistis, Jonas, „Nostalgiski užrašai“, parengė Manfredas Žvirgždas, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, Nr. 3, p. 33–42.
71. Aistis, Jonas, „Orfėjaus pėdomis“, cituota iš: Antanas Vaičiulaitis, „Jono Aisčio žodžiais“, in: Antanas Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 170–180.
72. Aistis, Jonas, „Poezijos pavasaris“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1966 10 15, p. 1–2.
73. Aistis, Jonas, *Dievai ir smūtkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991.
74. Aistis, Jonas, *Laiškai 1929–1973*, sud. Vytautas Kubilius, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
75. Aistis, Jonas, *Raštai. Šiapus ir anapus*, t. III, red. Aldona Grajauskaitė-Aistienė ir Viktorija Skrupsėlytė, Chicago: Ateities literatūros fondas, 2004.
76. Geda, Sigita, „Aktualusis Adomas Mickevičius, *Šiaurės Atėnai*, 1998 12 05, p. 2.
77. Geda, Sigita, „Apie būtį ir jos eroziją“, *Pergalė*, 1990, Nr. 11, p. 106–109.
78. Geda, Sigita, „Atsakymai į „Sietyno“ anketą“, *Sietynas: jaunųjų kultūros mėnraštis*, 1990, Nr. 9, p. 18–25.
79. Geda, Sigita, „Dvasiniai mūsų teatro horizontai“, *Kultūros barai*, 1984, Nr. 6, p. 10–11.
80. Geda, Sigita, „Georgas Traklis“, in: Georgas Traklis, *Eilėraščiai*, iš vokiečių k. vertė Sigita Geda, Vilnius: Vaga, 1985, p. 68–70.
81. Geda, Sigita, „Gruodį palydint. Literatūrinė mozaika“, *Literatūra ir menas*, 1977 02 19, p. 6.
82. Geda, Sigita, „Gruodžio mėnuo ir žaismės jausmas. Literatūrinė gruodžio mozaika“, *Literatūra ir menas*, 1976 01 31, p. 10.
83. Geda, Sigita, „Iš pasaulinės poezijos“, in: *Poezijos pavasaris*, ats. red. Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1968, p. 143–144.
84. Geda, Sigita, „Johaneso Bobrovskio poezijos lietuviškumas“ *Šiaurės Atėnai*, 1997 06 14, p. 9.
85. Geda, Sigita, „Jonas Aistis sugrįžta“, *Literatūra ir menas*, 1988 12 24, p. 4.

86. Geda, Sigitas, „Kaip prisišaukti svetimą dvasią“, in: *Meninio vertimo problemos*, sud. Eugenijus Matuzevičius, Arvydas Valionis, Vilnius: Vaga, 1980, p. 448–450.
87. Geda, Sigitas, „Kalba – paskutinioji tvirtovė?“, *Metai*, 1991, Nr. 7, p. 86–89.
88. Geda, Sigitas, „Lazda turi du galus“, *Naujasis dienovidis*, 1993 01 8–15, p. 13.
89. Geda, Sigitas, „Norėčiau suprasti kiekvieną žmogų“, kalbėjosi Raimondas Jonutis, *Kauno diena*, 1996 02 17, p. 20.
90. Geda, Sigitas, „Pavasario mėnesį“, *Literatūra ir menas*, 1976 04 24, p. 7.
91. Geda, Sigitas, „Po dvidešimties metų“, *Naujos knygos*, 1984, Nr. 5, p. 26.
92. Geda, Sigitas, „Poetai veikia savo buvimu“, in: *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje*, sud. Ričardas Pakalniškis, Vilnius: LRS leidykla, 1994, p. 194–205.
93. Geda, Sigitas, „Poezijos vertimai – 1980“, in: *Literatūros panorama '80*, sud. Arvydas Valionis, Ema Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1981, p. 247–263.
94. Geda, Sigitas, „Rytų filosofija ir lietuvių poezija. Paskaitos apmatai“, *Metmenys*, 1988, Nr. 55, p. 81–87.
95. Geda, Sigitas, „Slaptieji sielų suokalbiai“, *Pergalė*, 1983, Nr. 9, p. 142–147.
96. Geda, Sigitas, „Su kuo valgomas Paryžius“, *Šiaurės Atėnai*, 1992 12 25, p. 2.
97. Geda, Sigitas, „Suneškime viską į savą avilį. Anketa apie Metmenis“, *Akiračiai*, 1991, Nr. 3, p. 16.
98. Geda, Sigitas, „Tiesa, kitaip sakant poezija“, in: *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos*, t. 1, sud. Aldonas Mickienė, Vilnius, 1989, p. 353–360.
99. Geda, Sigitas, „Vynas graikiškoj amforoj“, *Naujos knygos*, 1983, Nr. 10, p. 12–14.
100. Geda, Sigitas, *Adolėlio kalendoriai* (dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai), Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.
101. Geda, Sigitas, *Ežys ir Grigo ratai: žodžiai apie kitus*, Vilnius: Vaga, 1989.
102. Geda, Sigitas, *Pražilę varnėnai: dienoraščiai*, Vilnius: Versus Aureus, 2016.

103. Geda, Sigitas, *Vasarė ajero šaka: dienoraščiai ir tyrinėjimai*, Vilnius: Vaga, 2008.
104. Geda, Sigitas, *Žydintys lubinai piliakalnių fone. Septynių vasarų dienoraščiai (1992–1998)*, Vilnius: Valstybės žinios, 1999.
105. Kossu-Aleksandravičius, Jonas, „Pranašo lūpomis“, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 6, p. 135–136.
106. *Manau, kad...: pokalbiai su Tomu Venclova*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
107. *Trečiasis mokslo ir kūrybos simpoziumas = Third Lithuanian symposium on arts and sciences: 1977 m. lapkričio 24–27 d.*, Chicago, 1977, p. 258–259.
108. Venclova, Tomas, „Apie Herbertą Velsą“, *Vakarinės naujienos*, 1966 09 22, p. 7.
109. Venclova, Tomas, „Ar galima kultūros kūryba išeivijoje“, *Pasaulio lietuvis*, 1980, Nr. 1, p. 1–6.
110. Venclova, Tomas, „Emigracijos dienoraščiai, 1978“, *Literatūra ir menas*, 2017 04 21, <https://literaturairmenas.lt/atmintis/tomas-venclova-emigracijos-dienorasciai-1978-2> [žiūrėta 2021 11 11].
111. Venclova, Tomas, „Gilbert Keith Chesterton“, in: *Kitaip: poezijos vertimų rinktinė*, sud. ir vertė Tomas Venclova, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 69.
112. Venclova, Tomas, „Iš svarstymų apie emigracijos bėdas ir naudą“, *Dienovidis*, 2002, Nr. 9, p. 8–11.
113. Venclova, Tomas, „Iš universiteto praeities“, *Tarybinis studentas*, 1959 05.
114. Venclova, Tomas, „Konstantinos Kavafis“, in: *Kitaip: poezijos vertimų rinktinė*, sud. ir vertė Tomas Venclova, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 251.
115. Venclova, Tomas, „Kultūra ir jos fonas“, *Kultūros barai*, 1970, Nr. 4, p. 46–47.
116. Venclova, Tomas, „Laisvėjimo dienoraščiai, 1988 (VII)“, *Literatūra ir menas*, 2019 05 03, <https://literaturairmenas.lt/atmintis/tomas-venclova-laisvejimo-dienorasciai-1988-vii> [žiūrėta 2022 07 23].
117. Venclova, Tomas, „Laisvėjimo dienoraščiai, 1989 (XVIII)“, *Literatūra ir menas*, 2019 11 08, <https://literaturairmenas.lt/atmintis/tomas-venclova-laisvejimo-dienorasciai-1989-xviii> [žiūrėta 2022 07 23].
118. Venclova, Tomas, „Laisvėjimo dienoraščiai, 1991 (I)“, *Literatūra ir menas*, 2021 01 08, <https://literaturairmenas.lt/atmintis/tomas-venclova-laisvejimo-dienorasciai-1991-i> [žiūrėta 2022 03 07].

119. Venclova, Tomas, „Mano eilės – pokalbis su savimi“, <https://www.bernardinai.lt/2011-02-25-tomas-venclova-mano-eiles-pokalbis-su-savimi/> [žiūrėta 2021 11 26].
120. Venclova, Tomas, „Miestas ant medžio, arba semiotiniai paradoksai“, *Nemunas*, 1967, Nr. 3, p. 52–53.
121. Venclova, Tomas, „Osipo Mandelštamo pėdsakais Voroneže ir Vilniuje“, *Metai*, 2021, Nr. 1, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=13028> [žiūrėta 2022 02 07].
122. Venclova, Tomas, „Pasaulinės literatūros recepcija šių dienų Lietuvoje“, *Draugas, mokslas, menas, literatūra*, 1978 03 15, p. 1–4.
123. Venclova, Tomas, „Rusai ir lietuviai“, *Metmenys*, 1977, Nr. 34, p. 6–24.
124. Venclova, Tomas, „Tautosaka ir lietuvių literatūra“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1983 04 16, p. 1–2.
125. Venclova, Tomas, „The Best Way to Love Our Identity“, trans. by Darius Čiuplinskas, *Lituanus*, Vol. 52, no. 1, 2006, http://www.lituanus.org/2006/06_1_04%20Venclova.htm [žiūrėta 2022 07 08].
126. Venclova, Tomas, „The Reception of World Literature in Contemporary Lithuania“, in: *Minds against the Wall: essays on Lithuanian Culture under Soviet Occupation*, ed. Rimvydas Šilbajoris, Chicago: Institute of Lithuanian Studies Press, 1983, p. 107–129.
127. Venclova, Tomas, „Ubu – Juoba“, in: Alfred Jarry, *Karalius Juoba. Penkių veiksmų drama*, iš prancūzų k. vertė Tomas Venclova, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 1998, p. 63–69.
128. Venclova, Tomas, „Utopija“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1986 04 19, p. 3.
129. Venclova, Tomas, „What Can Lithuania Give to Present-Day Europe“, in: *Writing Europe: What Is European About the Literatures of Europe?: Essays from 33 European Countries*, ed. by Ursula Keller, Ilma Rakusa, CEU Press: Budapest, New York, 2004, p. 345–354.
130. Venclova, Tomas, „Wystan Hugh Auden“, in: *Kitaip: poezijos vertimų rinktinė*, sud. ir vertė Tomas Venclova, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 105.
131. Venclova, Tomas, „Žodis unijos mieste“, *Metai*, 1992, Nr. 1, p. 149–150.
132. Venclova, Tomas, Donskis, Leonidas, *Optimizmo paieškos pesimizmo amžiuje: Rytų Europos nuojautos ir pranašystės*, Vilnius: Versus Aureus, 2015.

133. Venclova, Tomas, *Lithuanian Literature: A Survey*, New York: Lithuanian National Foundation, Inc., 1979.
134. Venclova, Tomas, Milosz, Czeslaw, *Grįžimai Lietuvon*, parengė ir sud. Barbara Toruńczyk bendradarbiaudama su Mikołajumi Nowaku-Rogozińskiu, iš lenkų k. vertė Kazys Uscila et. al., Vilnius: Mintis, 2014.
135. Venclova, Tomas, *Nelyginant šiaurė magnetą. Pašnekesiai su Ellen Hinsey*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Apostrofa, 2017.
136. Venclova, Tomas, *Pertrūkis tikrovėje: straipsniai apie literatūrą ir kultūrą*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
137. Venclova, Tomas, *Prarasto orumo beiėškant: publicistikos straipsnių rinktinė*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2016.
138. Venclova, Tomas, *Tekstai apie tekstus*, Chicago: Algimanto Mackaus knygu leidimo fondas, 1985.
139. Venclova, Tomas, *Vilties formos: eseistika ir publicistika*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1991.

Fondai:

140. Pontos Axenos (poetry), by Andrius Račkauskas [Tomas Venclova], Beinecke Rare Book & Manuscript Library, call No. Uncat MSS 732, box. no. 12, folder no. 12-1, pp. 18 [Venclovų namų-muziejaus archyvo kopija].

Kita:

141. *Biblija, arba Šventasis Raštas*, sud. Vaclovas Aliulis ir kt., vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, 5-asis leid., Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2009.

Kritinė literatūra

Apie Joną Aistį:

1. Boreišis, Marius, *Jono Aisčio eilėraščių rinkinio Imago Mortis kultūriniai kontekstai: magistro darbas*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010.
2. Jasmantas [Maceina], Antanas, „Patriotų sukilimas arba poezijos kivirčas su tautybe“, *Literatūros lankai*, 1955, Nr. 6, p. 1–2, 16–20.

3. Jonas Aistis, „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
4. Jurgutienė, Aušra, „Aisčio *Dievai ir smūtkeliai*: modernybės destruktijos požymiai“, in: Jonas Aistis, „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 89–110.
5. Kašelionienė-Vaičiulėnaitė, Nijolė, „Prancūzų simbolizmo atšvaitai Jono Aisčio eilėraščių rinkinyje *Imago mortis*“, in: Jonas Aistis, „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 66–78.
6. Klišienė, Neringa, „Jonas Aistis ir Paulis Verlaine’as: „Kito balso melodija“, *Inter-studia humanitatis*, 2014, Nr. 17, p. 91–111.
7. Klišienė, Neringa, *XX a. IV dešimtmečio lietuvių literatūra: prancūziškieji kontekstai*: disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
8. Krivickas, Bronius, „Jono Aleksandriškio-Aisčio idėjų pasaulis“, in: Bronius Krivickas, *Raštai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 191–246.
9. Kubilius, Vytautas, „Paaiškinimai“, Jonas Aistis, *Katarsis*: eilėraščiai, sud. Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1988, p. 363–375.
10. Kubilius, Vytautas, *Jonas Aistis: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: LLTI, 1999.
11. Mažiulis, Antanas, „Labai prislėgtas Jonas Aistis...“ Brooklyn: išleista prel. Pranciškaus M. Juro lėšomis, 1957, p. 2.
12. Naujokaitienė, Elina, „Jonas Aistis ir kai kurie Europos kultūros kontekstai“, in: Jonas Aistis, „*Praregėjęs ilgesio akim*“: mokslinės konferencijos, skirtos Jono Aisčio 100-osioms gimimo metinėms, medžiaga, sud. ir red. Rūta Brūzgienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 173–183.
13. Nyka-Niliūnas, Alfonsas, „Jono Aisčio poezijos parašėse“, in: Jonas Aistis, *Raštai, Poezija*, t. 1, Chicago: Draugo spaustuvė, 1998, p. 400–415.
14. Satkauskytė, Dalia, „Jonas Aistis“, in: Dalia Satkauskytė, *Lietuvių poezijos kalbinė savimonė: raidos tendencijos*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 29–38.

15. Satkauskytė, Dalia, „Paradoksalusis J. Aistis“, *Gimtas žodis*, 2004, Nr. 7, p. 31–34, 47.
16. Skrupskelytė, Viktorija, „Jono Aisčio *Raštų* pirmas tomas“, *Aidai*, 1990, Nr. 2, http://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7641:kn&catid=441:2&Itemid=487 [žiūrėta 2019 10 21].
17. Švilpienė, Dovilė, „Išpažintinė J. Aisčio lyrika“, *Gimtas žodis*, 2005, Nr. 1, p. 16–22.
18. Tūtlytė, Rita, „Išpūdžio estetika Jono Aisčio poezijoje“, in: Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtas žodis, 2006, p. 98–108.
19. Tūtlytė, Rita, „Jono Aisčio eilėraščių paslaptis“, in: Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtas žodis, 2006, p. 88–92.
20. Tūtlytė, Rita, „Jono Aisčio laiškai“, *Metai*, 2005, Nr. 10, <http://tekstai.lt/zurnalas-metai/111-2005-m-nr-10-spalis/120-rita-ttlyt-jono-aisio-laikai> [žiūrėta 2019 06 11].
21. Tūtlytė, Rita, „Ketvirtojo dešimtmečio neoromantikai: pasaulėjautos kontūrai“, in: Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtas žodis, 2006, p. 36–43.
22. Vaičiulaitis, Antanas, „Paaiškinimai“, in: Jonas Aistis, *Raštai. Poezija*, t. 1, red. Antanas Vaičiulaitis, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Chicago: Ateities literatūros fondas, 1988, p. 416–439.
23. Žvirgždas, Manfredas, „Trys Jono Aisčio straipsniai“, *Colloquia*, 2015, Nr. 34, p. 154–172.

Apie Sigitą Gedą:

24. Peluritytė, Audinga, „Sigitos Gedos lyrika kaip kultūros metakalba“, *Metai*, 1994, Nr. 3, p. 82–89.
25. Balionienė, Inga, „Atsigręžus į priešistorę. Pradžios mito poetinė transformacija S. Gedos ir L. Briedžio kūryboje“, *Darbai ir dienos*, 1996, Nr. 2 (11), p. 153–184.
26. Balsevičiūtė, Virginija, „Peizažas kaip istorijos ir kultūros erdvė“, in: Virginija Balsevičiūtė, *Naujosios lyrikos semantika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 94–141.
27. Daujotytė, Viktorija, *Tragiškasis meilės laukas. Apie Sigitą Gedą: iš poezijos, užrašų, refleksijų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.

28. Jevsejevas, Paulius, „Sigito Gedos ankstyvosios kūrybos poetinis diskursas“, *Colloquia*, 2020, Nr. 45, p. 155–179.
29. Jevsejevas, Paulius, *Sigito Gedos poetinis idiolektas: disertacija*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.
30. Kašelionienė, Nijolė, „Sigito Gedos Paskyrimų poema François Villonui“, in: *Sigitas Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, sud. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 272–302.
31. Kmita, Rimantas, „Pyktis kaip kultūrinė kategorija: ką duotų sengraikiai Sigito Gedos kūrybos interpretacijai?“, *Colloquia*, 2013, Nr. 30, p. 56–72.
32. Kmita, Rimantas, „Sigito Gedos poezija – iššūkis socialistinio realizmo kanonui“, in: Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko. Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 75–118.
33. Kmita, Rimantas, *Ugnies giesmės. Tūkstantis Sigito Gedos veidų*, Vilnius: Tyto alba, 2022.
34. Nastopka, Kęstutis, „Pakeliui su Sigitu Geda“, in: Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 112–140.
35. Nastopka, Kęstutis, „Snaigyno ežero atšvaitai“, *Literatūra ir menas*, 1982 03 06, p. 4–5.
36. Notrimaitė, Gitana, *Atminties imperatyvai. Lietuvos istorijos mitologinimas Juditos Vaičiūnaitės ir Sigito Gedos poezijoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.
37. Peluritytė, Audinga, „Mitopoetinė S. Gedos lyrikos sistema“, *Literatūra ir menas*, 1993 08 21, p. 3–12.
38. *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos X. Sigita Geda: pasaulinės kultūros lietuvinimas*, sud. Antanas Andrijauskas, Vilnius: LKTI, 2010.
39. Šidlauskas, Marijus, „Kairiarankio kentauro pėdomis“, *Metai*, 2013, Nr. 5–6, p. 126–133.
40. Šilbajoris, Rimvydas, „Mitologinė dimensija – poezijos veiksnys“, in: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai. Lietuvių literatūra namuose ir svetur*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 355–384.

Apie Tomą Venclovą:

41. „Lietuva Vidurio Europos kultūros metraštyje“, *Aidai*, 1986, Nr. 1, https://aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=8078:kn&catid=439:198604&Itemid=510 [žiūrėta 2022 07 03].

42. Brodskis, Josifas, „Poezija kaip pasipriešinimo realybei forma“, iš rusų k. vertė Andrius Konickis, in: Josif Brodskij, *Poetas ir proza*, sud. Tomas Venclova, Lara Lempertienė, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 115–125.
43. Butkus, Vigmantas, „Poetinė archeologija, arba rugpjūtis Šventojoje“, *Gimtas žodis*, 1997, Nr. 9, p. 18–24.
44. Donskis, Leonidas, „Tomas Venclova: Etinis universalizmas ir Kito atradimas“, in: Leonidas Donskis, *Tapatybė ir laisvė: trys intelektualiniai portretai*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 155–204.
45. Geda, Sigitas, „Kalba – paskutinioji tvirtovė?“, *Metai*, 1991, Nr. 7, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=16486> [žiūrėta 2022 07 23].
46. Juknaitė, Vanda, „Tomas Venclova: „Negalėčiau be lietuvių kalbos“, in: *Lietuviškumo ribos. Tautinių vertybių kaita XX amžiau pabaigos – XXI amžiaus pradžios lietuvių (e)migrantų autorių literatūroje*: monografija, sud. Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė ir kt., Vilnius: Edukologija, 2013, p. 133–149.
47. Kelertas, Violeta, „*Tankėjanti šviesa* by Tomas Venclova“, *World Literature Today*, 1991, Vol. 65, No. 2, p. 340.
48. Kelertienė, Violeta, „Naujas žanras: autobiografinė poezija“, *Metmenys*, 1981, Nr. 41, p. 185–193.
49. Klimaitė-Keturakienė, Eglė, „T. Venclovos žodžio / teksto samprata 7–9 dešimtmečio kritikos tekstuose“, *Respectus Philologicus*, 2002, Nr. 1 (6), p. 43–53.
50. Kmita, Rimantas, „Kultūrinė atmintis Tomo Venclovos poezijoje“, in: Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko. Modernėjanti lietuvių poezija XX amžiaus 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: LLTI, 2009, p. 226–248.
51. Krauleidis-Vermontas, Astijus, „Intertekstualumo strategija Tomo Venclovos poezijoje: tekstas versus paratekstas“, *Gimtas žodis*, 2015, Nr. 5, p. 13–16.
52. Kubilius, Vytautas, „Perskeltos literatūros integracija. Tomas Venclova“, in: Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra: Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 638–643.
53. Mitaitė, Donata, „Kelionė Tomo Venclovos poezijoje“, *Naujasis židinys-Aidai*, 1997, Nr. 7–8, p. 300–305.
54. Mitaitė, Donata, „Tomo Venclovos eilėraštis kaip atminties vieta“, *Colloquia*, 2019, Nr. 42, p. 13–28.

55. Mitaitė, Donata, „Vienintelio miesto sujungti“, *Metai*, 2017, Nr. 8–9, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=2221> [žiūrėta 2022 07 11].
56. Mitaitė, Donata, „Вильнюс в культурном сознании Томаса Венцловы“, in: *Sankirtos. Studies in Russian and Eastern European Literature, Society and Culture. In Honor of Tomas Venclova*, ed. by Robert Bird, Lazar Fleishman, and Fedor Poljakov, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, p. 505–518.
57. Mitaitė, Donata, *Tomas Venclova. Biografijos ir kūrybos ženklai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
58. Nastopka, Kęstutis, „Lietuvos europietis“, *Literatūra ir menas*, 2014 03 14, <https://literaturairmenas.lt/literatura/kestutis-nastopka-lietuvos-europietis> [žiūrėta 2021 11 11].
59. Nastopka, Kęstutis, „Literatūriniai Tomo Venclovos poezijos intertekstai“, *Colloquia*, 2019, Nr. 42, p. 29–47.
60. Nastopka, Kęstutis, *Reikšmių poetika: semiotikos bandymai*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
61. Peluritytė-Tikušienė, Audinga, „Naujasis klasicizmas šiuolaikinėje lenkų ir lietuvių poezijoje“, in: *Kultūrų dialogai šiuolaikinėje lietuvių literatūroje*, sud. Vytautas Martinkus, Reda Pabarčienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, p. 10–31.
62. Peluritytė-Tikušienė, Audinga, „Sources of classicism in contemporary Polish and Lithuanian literature“, in: *Transitions of Lithuanian postmodernism: Lithuanian literature in the post-Soviet period*, ed. by Mindaugas Kvietauskas, Amsterdam: Rodopi, 2011, p. 279–301.
63. Skrupskelytė, Viktorija, „Poezijos ženklai Tomo Venclovos kūryboje“, *Lituanistikos instituto 1981 m. suvažiavimo darbai*, 1985, p. 294–306.
64. Stankus-Saulaitė, Marija, „Venclovos poezijos knyga „Tankėjanti šviesa“, *Aidai*, 1981, Nr. 2, https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=7937:kn&catid=447:3&Itemid=500 [žiūrėta 2021 12 08].
65. Šešplaukis-Tyruolis, Alfonsas, „Iš Lietuvos atsineštoji poezija. Tomo Venclovos „98 eilėraščiai“, *Tėviškės žiburiai*, 1979 06 07.
66. Šilbajoris, Rimvydas, „Apie literatūrą, laiką ir save“, *Metmenys*, 1986, Nr. 52, p. 180–185.
67. Šilbajoris, Rimvydas, „Pasaulio pradžia po mirusios vilties“, in: *Poezijos skaitymai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidybos fondas, 2004, p. 133–145.

68. Šilbajoris, Rimvydas, „Pastabos apie Tomo Venclovos kūrybą“, in: Rimvydas Šilbajoris, *Netekties ženklai: Lietuvių literatūra namuose ir svetur: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 443–459.
69. Štromas, Aleksandras, „Lietuviškojo universalizmo ištakose“ in: Tomas Venclova, *Lietuva pasaulyje: publicistika*, Chicago: Akademinės skautijos leidykla, 1981, p. 9–33.
70. Valiukėnaitė, Delija, „O balsas kartais pergyvena širdį“, *Metmenys*, 1978, Nr. 36, p. 151–159.
71. Zingeris, Markas, „Perkirstas skiemuo“, *Literatūra ir menas*, 1991 07 20, p. 2–3.
72. Валентина, Брио, *Поэзия и поэтика города: Wilno — וילנא — Vilnius*, <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%91/brio-valentina/poeziya-i-poetika-goroda-wilno---vilnius> [žiūrėta 2022 07 03].

Teorinė ir kritinė literatūra

1. Jac, Andrew, „Interview with Eleonory Gilburd, author of Pushkin Prize 2019 shortlisted book 'To See Paris and Die'“, 2019 06 15, <https://www.pushkinhouse.org/blog/interview-with-eleonory-gilburd> [žiūrėta 2019 11 09].
2. „Apie amžiną humanitarinių mokslų krizę“, Aurimas Švedas kalbasi su Kęstu Kirtikliu ir Aldžiu Gedučiu, *Homo cultus, Istoriko teritorija*, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000097787/homo-cultus-istoriko-teritorija-apie-amzina-humanitariniu-mokslu-krize> [žiūrėta 2022 06 06].
3. „First Steps“, kuratorių užrašai, *Yale University Art Gallery*, <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/52716> [žiūrėta 2021 08 06].
4. „Humanitarinių mokslų pobūdis ir misija“, in: *Lietuvos humanitarinių mokslų Raudonoji knyga*, sud. Mantas Adomėnas, Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius, 2019, p. 12–20.
5. „Įvadas“, in: Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, Antanas Vaičiulaitis, *Visuotinė literatūra*, fotografuotinis leidimas [1942, ketvirtas leidimas, Valstybinė leidykla Kaune], Vilnius: Vaga, 1991, p. 3–8.
6. „Nuo Palemono iki Europos Sąjungos mitologijos“, Gintarą Beresnevičių kalbina Alvydas Valenta, *Literatūra ir menas*, 2003 12 19, p. 2–3.
7. „On both sides of the Iron Curtain: the Cultures of Dissent and the Definition of European Identity in the Second half of the Twentieth Century Between Italy, France and the USSR (1956–1991)“, <https://www.culturedeldisenso.com/en/> [žiūrėta 2022 07 14].
8. „Redakcijos žodis“, *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 1, p. 2, 4.

9. Adomavičienė, Laimutė, „Algirdo Landsbergio „Graikijos vėjas“: naratyvo ypatumai ir mito intertekstas“, *Respectus philologicus*, 2017, Nr. 32 (37), p. 60–69.
10. Adomėnas, Mantas, „Ateities iššūkiai visuomenei ir humanitariniai mokslai“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2018, Nr. 2, p. 15–22.
11. Aleksandravičius Jonynas, Vytautas, „Žiedlapiai iš poezijos sodų“, *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1980 03 08.
12. Aleksandravičius, Povilas, *Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019.
13. Aleksandravičius, Povilas, „Pragariškas ratas: Europa tarp kiaurumo ir uždarumo“, <https://www.bernardinai.lt/2018-03-21-pragariskas-ratas-europa-tarp-kiaurumo-ir-uzdarumo/>, [žiūrėta 2023 03 25].
14. Assmann, Aleida, „Go East!“, *Eurozine*, 2019 06 06, <https://www.eurozine.com/go-east/> [žiūrėta 2019 11 10].
15. Babuts, Nikolae, *Baudelaire: At the Limits and Beyond*, Newark: University of Delaware Press, 1997.
16. Baer, Ulrich, „The Perfection of Poetry: Rainer Maria Rilke and Paul Celan“, *New German Critique*, Winter, 2004, No. 91, p. 171–189.
17. Baliutytė, Elena, „Atlydis“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra. Reiškiniai ir sąvokos*, sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 33–51.
18. Baužytė, Gražina, „Tomas Sternsas Eliotas“, in: *XX a. Vakarų literatūra. I dalis. 1900–1945: vadovėlis*, sud. Gražina Baužytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1994, p. 236–248.
19. Brague, Rémi, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, iš prancūzų k. vertė Regina Matuzevičiūtė, Kristina Kazakevičiūtė, Vilnius: Aidai, 1999.
20. Brodsky, Joseph, „Less than one“ (excerpt), *The New York Review of Books*, 1979 09 27, p. 32.
21. Campbell, Joseph, *Mitai, kuriais gyvename*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Tyto alba, 2018.
22. Corn, Alfred, *The Poem's Heartbeat: A Manual of Prosody*, Port Townsend, Wash: Copper Canyon Classics, 2008.
23. Cornis-Pope, Marcel and Neubauer, John, *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, t. XIX–XX, XXII, XXV, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004, 2006, 2007, 2010.
24. Damrosch, David, *What is World Literature?*, Princenton and Oxford: Princeton University Press, 2003.

25. Danytė, Milda, „Changing Directis in Comparative Literature: Historical and Critical Analysis“, *Darbai ir dienos*, 1999, t. 8 (17), p. 25–46.
26. Dilytė, Dalia, „Grįžimo poema“, in: Homeras, *Odisėja*, iš senosios graikų k. vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 334–339.
27. Dobrenko, Evgeny, *The Making of the State Reader: Social and Aesthetic Contexts of the Reception of Soviet Literature*, trans. by Jesse M. Savage, Stanford: Stanford University Press, 1997.
28. Donskis, Leonidas, „Kosmopolitizmas ir jo tariamos grėsmės“, <https://www.delfi.lt/archive/kosmopolitizmas-ir-tariamoms-jo-gresmes.d?id=7569899> [žiūrėta 2022 06 15].
29. Donskis, Leonidas, *Didžioji Europa. Esė apie Europos sielą*, Vilnius: Versus Aureus, 2016.
30. Donskis, Leonidas, *Tapatybė ir laisvė: Trys intelektualiniai portretai*, iš anglų k. vertė Laimantas Jonušys, Vilnius: Versus Aureus, 2005.
31. Druskius [Adomas Jakštas], „Šis tas apie naujus poezijos rūbus“, *Draugija*, 1907, t. 3, Nr. 12, p. 428–431.
32. Eliot, Thomas Stearns, *Selected Essays*, London: Faber and Faber Limited, 1932.
33. Ette, Ottmar, „European Literature(s) in the Global Context“, in: *Literature for Europe?*, ed. Theo D’haen ir Iannis Goerlandt, Amsterdam, New York: Rodopi, 2009, p. 123–160.
34. Frank, Bernhard, „Baudelaire’s the Swan“, *The Explicator*, 1990, Vol. 48, No. 4, p. 257–258.
35. Friedberg, Maurice, *A Decade of Euphoria. Western Literature in Post-Stalin Russia 1954–1964*, Bloomington, London: Indiana University Press, 1977.
36. Gaidauskienė, Nida, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: LKTI, 2018.
37. Garškaitė, Rosita, „Biblija apie pasaulio sukūrimą. Kodėl ir kaip skaityti?“, <https://www.bernardinai.lt/2017-06-17-biblija-apie-pasaulio-sukurima-kodel-ir-kaip-skaityti/> [žiūrėta 2020 12 11].
38. Genette, Gérard, *The Architext: An Introduction*, trans. Jane E. Lewin, Berkeley CA: University of California Press, 1992.
39. Genette, Gérard, „Complexe de Narcisse“, in: Gérard Genette, *Figures I*, Paris: Seuil, 1966, p. 21–28.
40. Genette, Gérard, „Introduction to the Paratext“, trans. Marie Maclean, *New Literary History*, 1991, Vol. 22, No. 2, p. 261–272.

41. Genette, Gérard, *Palimpsests: Literature in the Second Degree*, trans. Channa Newman and Claude Doubinsky, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1997.
42. Gilburd, Eleonory, *To See Paris and Die: The Soviet Lives of Western Culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018.
43. Gira, Liudas, „Literatūros pašnekos“, *Vaivorykštė*, 1913, Nr. 1, p. 202–207.
44. Greimas, Algirdas Julius, „Jonui Aisčiui, 1947 09 09“, in: *Algirdas Julius Greimas: asmuo ir idėjos*, t. 1, sud. Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2017, p. 206–207.
45. Greimas, Algirdas Julius, *Lietuvių mitologijos studijos*, sud. Kęstutis Nastopka, Vilnius: Baltos lankos, 2005.
46. Gudė, Rita, „Peritekstai kaip skaitymo potraukio priemonė V. Žilinskaitės, K. Sajos, V. Račicko, G. Adomaitytės knygose“, *Gimtas žodis*, 2015, Nr. 1, p. 11–20.
47. Guillén, Claudio, *The Challenge of Comparative Literature*, trans. Cola Franzén, Cambridge, MA: Harvard UP, 1993.
48. Held, George, „Hemingway“, *Spring*, 2001, No. 10, p. 152.
49. Hutchinson, Ben, *Comparative Literature: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 2018.
50. Yurchak, Alexei, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
51. Jakaitė, Dalia, „Rainerio Marios Rilke’s ordinas: pranciškonybės teopoezija „Valandų knygoje“, *Inter-studia humanitatis*, 2015, Nr. 18, p. 119–143.
52. Jakaitė, Dalia, „Šventieji, pranašai ir jų erdvė XXI amžiaus lietuvių lyrikoje“, *LKMA metraštis*, 2017, t. 40, p. 165–202.
53. Jastrumskytė, Salomėja, „Refleksyvusis identitetas – lietuviškumas Europos akivaizdoje“, in: *Lietuviškojo europietiško raiška: Dabarties ir ateities iššūkiai*, red. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 101–115.
54. Jauss, Hans Robert, „Goethe’s and Valéry’s Faust: On the Hermeneutics of Question and Answer“, in: Hans Robert Jauss, *Toward an Aesthetic of Reception*, trans. Timothy Bahti, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982, p. 110–138.
55. Jauss, Hans Robert, „Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija“, iš vokiečių k. vertė Liucija Citavičiūtė, in: *Senoji Lietuvos literatūra: Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, kn. 17, sud.

- Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 191–242.
56. Jauss, Hans Robert, *Question and Answer: Forms of Dialogic Understanding*, ed., trans. by Michael Hays, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989.
 57. Jenkins, Nicholas, „Auden in America“, in: *The Cambridge Companion to W. H. Auden*, ed. by Stan Smith, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, p. 39–54.
 58. Jung, Deok Hee, *Lukes Worldview: A Study of the Oikoumene in Luke Acts*: Doctoral Thesis, 2017.
 59. Jurgutienė, Aušra, „Lyginamosios literatūros istorijos atgimimas“, in: *Komparatyvistika ir kultūros savivoka*, sud. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Žydrone Kolevinskienė, Vilnius: VPU, Tartu universitetas, Limožo universitetas, 2004, p. 39–47.
 60. Jurgutienė, Aušra, „Mickevičius ir Lietuva: tautinio identiteto problema“, *Metai*, 1998, Nr. 12, p. 69–82.
 61. Jurgutienė, Aušra, *Literatūros suvokimo menas. Hermenautikos tradicija*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
 62. Juvan, Marko, „Cultural Circulation and the Book: Literature, Knowledge, Space, and Economy (An Introduction)“, *Primerjalna književnost*, 2012, Vol. 35, No. 1, p. 11–35.
 63. Juvan, Marko, „The Poetic Sacrifice: Cultural Saints and Literary Nation Building“, *Frontiers of Narrative Studies*, 2018, Vol. 4, No. 1, p. 158–165.
 64. Juvan, Marko, „Towards a History of Intertextuality in Literary and Culture Studies“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2008, No. 10 (3), p. 1–9, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1370> [žiūrėta 2022 05 18].
 65. Juvan, Marko, „World Literature(s) and Peripheries“, in: *Acta litterarai comparativa*: Europos kraštovaizdžio transformacijos: savo ir svetimo susitikimai = Transformations of the European landscape: encounters between the self and the other, sud. Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, 2010–2011, Nr. 5, p. 272–285.
 66. Juvan, Marko, *History and Poetics of Intertextuality*, trans. Timothy Pogačar, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2008.
 67. Juvan, Marko, *Literary Studies in Reconstruction. An Introduction to Literature*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2012.

68. Juvan, Marko, *Worlding a Peripheral Literature*, Singapore: Palgrave Macmillan, 2019.
69. Kapočė, Natalja, „Kasdienybės pasaulio konstravimo ypatumai menininkės migrantės autobiografiniuose tekstuose: Olgos Dubeneckienės-Kalpokienės laišakai Barborai Didžiokienei¹“, *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2017, Nr. 23–24, p. 221–227.
70. Katkus, Laurynas, „Du žvilgsniai į Bobrowskio poeziją“, *Literatūra ir menas*, 2015 01 15, <http://www.satenai.lt/2015/01/15/du-zvilgsniai-i-bobrowskio-poezija/> [žiūrėta 2021 07 21].
71. Katkus, Laurynas, *Tarp Arkadijos ir Inferno: tremtis Johanneso Bobrowskio ir Alfonso Nykos-Niliūno lyrikoje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.
72. Kaukienė, Audronė, „Bendrieji lietuvių ir prūsų žodžiai“, *Tiltai. Priedas*, 2004, Nr. 24, p. 64–76.
73. Kavolis, Vytautas, „Pasaulio srautas ir sąmonės archeologija“, *Metmenys*, 1984, Nr. 48, p. 16–22.
74. Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje: studijos*, Vilnius: Vaga, 1994.
75. Keliuotis, Juozas, „A. Jakšto-Dambrausko ir J. A. Herbačiausko laišakai“, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 224–228.
76. Keller, Ursula, „Writing Europe“, in: *Writing Europe: What Is European About the Literatures of Europe?: Essays from 33 European Countries*, sud. Ursula Keller, Ilma Rakusa, CEU Press: Budapest, New York, 2004, p. 1–20.
77. Keršytė, Nijolė, *Pasakojimo pramanai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
78. Keturakienė, Eglė, „Lithuanian Literature and Shakespeare: Several Cases of Reception“, *Interlitteraria*, 2019, Vol. 24, No. 2, p. 366–379.
79. Kimmage, Michael, „The Decline of the West“, *German Marshall Fund of the United States*, 2013 07 02, <http://www.gmfus.org/publications/decline-west-american-story> [žiūrėta 2020 04 28].
80. Klišienė, Neringa, „Jonas Aistis ir Paulis Verlaine’as: „Kito balso melodija“, *Inter-studia humanitatis*, 2014, p. 94–111.
81. Klišienė, Neringa, „Sceninės Kosto Ostrausko nuorodos, arba teatrinių konvencijų laužymas“, *Literatūra*, 2014, Nr. 56 (1), p. 81–96.
82. Kolevinskienė, Žydronė, „Lietuvių diasporos tyrimų kelias: tarp lokališkumo ir mobilumo“, *Oikos*, 2016, Nr. 1 (21), p. 63–80.

83. *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo*: mokslo studija, sud. Nijolė Leonora Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Sigutė Radzevičienė, Reda Pabarčienė, Vilnius: VPU, 2010.
84. Krauleidis-Vermontas, Astijus, „Intertekstualumo strategija Tomo Venclovos poezijoje: tekstas versus paratekstas“, *Gimtas žodis*, 2015, Nr. 5, p. 13–16.
85. Kristeva, Julia, „Narration et transformation“, *Semiotica*, 1969, Vol. 1, No. 4, p. 422–448.
86. Kristeva, Julia, *Revolution in Poetic Language*, New York: Columbia University Press, 1984.
87. Kronegger, Marlies, Jauss, Hans Robert and Shaw, Michael, „Aesthetic Experience and Literary Hermeneutics“, *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 1985, Vol. 39, No. 2, p. 151–153.
88. Kubilius, Vytautas, „Jonas Aistis“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, red. Vytautas Kubilius ir kt., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 12–13.
89. Kubilius, Vytautas, „Komparatyvistika atvirame pasaulyje“, *Darbai ir dienos*, 1999, Nr. 8 (17), p. 8–17.
90. Kubilius, Vytautas, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983.
91. Kubilius, Vytautas, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997.
92. Kubilius, Vytautas, *Romantizmo tradicija: lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993.
93. Kuizininė, Dalia, *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 m.*, Vilnius: Versus Aureus, 2003.
94. Kuosaitė, Elena ir Bartkus, Gvidonas, „Užsienio literatūros problemų tyrinėjimas Vilniaus universitete 1945–1978 m.“, *Literatūra*, 1979, Nr. XXI (3), p. 17–21.
95. Kvietkauskas, Mindaugas, „Geresnė ir prastesnė Europos“, <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1738202/mindaugas-kvietkauskas-geresne-ir-prastesne-europa> [žiūrėta 2022 07 25].
96. Kvietkauskas, Mindaugas, „Poetinis traktatas“ gaisrų sezonu“, *Metai*, 2022, Nr. 4, <https://www.zurnalasmetai.lt/?p=18239> [žiūrėta 2022 05 30].
97. Lähdesmäki, Tuuli, „Narrativity and intertextuality in the making of a shared European memory“, *Journal of Contemporary European Studies*, 2014, No. 25 (1), p. 57–72.

98. Laurušaitė, Laura, *Tarp nostalgijos ir mimikrijos. Lietuvių ir latvių pokario išeivijos romanai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015.
99. Levin, Harry, et al., „The Levin Report, 1965: Report on Professional Standards“, in: *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, ed. Charles Bernheimer, Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1995, p. 21–27.
100. *Literary Field Under Communist Rule*, ed. by Aušra Jurgutienė, Dalia Satkauskytė, Boston: Academic Studies Press, 2018.
101. Maceina, Antanas, *Kalbos filosofija*, http://www.maceina.lt/html/kalbos_sfilosofija.html, [žiūrėta 2022 10 30].
102. Mačianskaitė, Loreta, Viliūnas, Giedrius, et al., „Homo academicus lituanicus: diskusija“, *Colloquia*, 2018, Nr. 41, p. 180–195.
103. Mambrol, Nasrullah, „Analysis of T. S. Eliot’s The Waste Land“, <https://literariness.org/2020/07/04/analysis-of-t-s-eliot-the-waste-land/> [žiūrėta 2022 01 22].
104. Manguel, Alberto, „Homero gyvenimas“, in: Alberto Manguel, *Homero Iliada ir Odisėja: knygos biografija*, vertė Edvarda Srėbaliūtė, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 32–46.
105. Ivaškevičius, Marius, „Ivaškevičius apie su Rusija nutraukiamus kultūros saitus: jei sovietmečiu nebūtume turėję vakarietiškos literatūros, kokie būtume šiandien?“, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000204948/ivaskevicius-apie-su-rusija-nutraukiamus-kulturos-saitus-jei-sovietmeciu-nebutume-tureje-vakarietiskos-literaturos-kokie-butume-siandien?> [žiūrėta 2022 05 25].
106. Martinkus, Vytautas, „Literatūros almanacho *Varpai* epitektas: autorių laiškai“, *Acta litteraria comparativa*, 2015, Vol. 7, p. 97–10.
107. Martišiūtė, Aušra, „Intertekstas kaip tautinio identiteto išraiška XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuvių dramaturgijoje“, *Acta Litteraria Comparativa*, 2006, Nr. 1, p. 166–175.
108. McGann, Jerome, *The Poet Edgar Allan Poe: Alien Angel*, Harvard University Press: Cambridge, London, 2014.
109. Melnikova, Irina, „Intermedialumo žemėlapis“, *Colloquia*, 2011, Nr. 26, p. 17–34.
110. Melnikova, Irina, „Nostalgia, Adaptation and (Textual) Identity: Luca Guadagnino’s ‘Desire Trilogy’“, *Adaptation* (Oxford University Press), Vol. 13, No. 3, 2020-12, p. 378–396.
111. Melnikova, Irina, *Intertekstualumas: teorija ir praktika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.

112. Melnikova, Irina, *Literatūros (inter)medialumo strofos, arba Žodis ir vaizdas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
113. Meržvinskytė, Birutė, *Literatūros teorijos: medžiaga bakalauro studijoms*, Vilnius: LKMA, 2013.
114. Mihkelev, Anneli, „Intertextuality and National Literatures in the Context of Comparative Literature Research“, *Interlitteraria*, 2014, No. 19, p. 70–79.
115. Mihkelev, Anneli, „Literary Symbols as the Creative and Original Impulses of Literary Creation“, *Interlitteraria*, 2018, No. 23 (2), p. 367–372.
116. Munoz Valdivieso, Sofia, „Shakespearean Intertexts and European Identities in Contemporary Black British Fiction“, *Changing English*, 2012, No. 19 (4), p. 459–469.
117. Murauskaitė, Aida, „Iš lietuvių literatūros programos projekto privalomų autorių išnyko Shakespeare’as ir Kafka – pedagogas tai vadina cinizmu ir diletantizmu“, <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1534548/is-lietuviu-literaturos-programos-projekto-privalomu-autoriu-isnyko-shakespeare-as-ir-kafka-pedagogas-tai-vadina-cinizmu-ir-diletantizmu> [žiūrėta 2022 05 26].
118. Nalivakaitė, Paulina, „Kultūrinės praeities ženklai Onutės Narbutaitės muzikoje“, *Krantai*, 2018, Nr. 2, p. 34–37.
119. Nalivakaitė, Paulina, „Transtekstualumo funkcijos Onutės Narbutaitės operoje „Kornetas“ (2012)“, *Lietuvos muzikologija*, 2017, t. 18, p. 70–88.
120. Nalivakaitė, Paulina, „Transtextuality in Lithuanian and Serbian Postmodern Music“, *Muzikos komponavimo principai XVI: XX a. antroji pusė – XXI a. pradžia*, Vilnius: LMTA, 2016, p. 82–88.
121. Nastopka, Kęstutis, „Literatūriniai Tomo Venclovos intertekstai“, *Colloquia*, 2019, Nr. 42, p. 29–47.
122. Pabarčienė, Reda, Veličkienė, Deimantė ir Keblikaitė, Albina, „Williamo Shakespeare’o sonetų vertimai: Sigito Gedos Bandymas“, *Žmogus ir žodis*, 2014, Nr. 16 (2), p. 6–32.
123. Parry, Christoph, „Zur literarischen Konstruktion europäischer Identitäten in einem intertextuellen Raum, *KCTOS: Wissen, Kreativität und Transformationen von Gesellschaften*, sud. Herbert Arlt, Viena: INST, 2010, https://www.inst.at/trans/17Nr/1-1/1-1_parry17.htm#_edn1 [žiūrėta 2022 02 17].
124. Patrick Colm Hogan, *Understanding Nationalism: On Narrative, Cognitive Science, and Identity*, Columbus: The Ohio State UP, 2009.

125. Pedersen, Thomas, „What is Unique About Europe“, in: Thomas Pedersen, *When Culture Becomes Politics: European Identity in Perspective*, Aarhus: Aarhus University Press, 2008, p. 141–164.
126. Peluritytė-Tikuišienė, Audinga, „Lietuvių literatūra istorinės tiesos paieškose: trys nepriklausomybės dešimtmečiai“, *Literatūra*, 2021, Nr. 63 (1), p. 8–28.
127. Peluritytė-Tikuišienė, Audinga, „Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje: nuo socrealizmo iki dabarties“, *Literatūra*, 2014, Nr. 56 (1), p. 40–67.
128. Péteri, György, „Nylon Curtain – Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe“, *Slavonica*, 2004, Vol. 10 (2), p. 113–123.
129. Pugh, Emily, *Architecture, Politics, and Identity in Divided Berlin*, Pittsburg: University of Pittsburgh Press, 2014.
130. Putinaitė, Nerija, „Lietuviškoji Europa: trys tapatybės. Neaiški Europa ir tautos individualybės apsaugos“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, Nr. 5, p. 315–326.
131. Rata, Irina, „Role of Intertextuality in Neil Gaiman’s American Gods“, *Cultural Intertexts*, 2015, Vol. 3, No. 3, p. 103–112.
132. Risden, Edward L., *On Shakespeare in Sonnets: A Study in the Theory and Practice of Reader Response Criticism*, Cambridge Scholars Publishing, 2017.
133. Rubavičius, Vytautas, „Naujas pilietinis europietiškas ir nacionalumo raiška“, in: *Lietuviškojo europietiško raiška: Dabarties ir ateities iššūkiai*, red. Antanas Andrijauskas, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 86–100.
134. Satkauskytė, Dalia, „Socialistinis realizmas“, in: *Sovietmečio lietuvių literatūra. Reiškiniai ir sąvokos*, sud. Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 211–237.
135. Sauka, Donatas, *Fausto amžiaus epilogas*, Vilnius: Tyto alba, 1998.
136. Savoniakaitė, Vida, *Lietuvos tapatybė. Etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, <http://identitetas.mch.mii.lt/index.asp> [žiūrėta 2018 10 04].
137. Schweiger, Franziska, *Die Zelle meiner Kunst [...]*. *Ästhetische Prinzipien der bildenden Kunst in Rainer Maria Rilkes Neuen Gedichten*: magistro darbas, University of Colorado, 2013.
138. Sicari, Ilaria, „Paratext as Weapon. The Role of Soviet Criticism in the Cultural Cold War“, *Translation and Interpreting Studies*, 2020, No. 15 (3), p. 354–379.

139. Sloterdijk, Peter, *In the World Interior of Capital. For a Philosophical Theory of Globalization*, trans. by Wieland Hoban, Cambridge: Polity Press, 2013.
140. Speičytė, Brigita, „Donato Saukos lyginamosios literatūros mokslo projektas: „programa maximum“, *Literatūra*, 2020, Nr. 62 (1), p. 34–44.
141. Speičytė, Brigita, „Pilietinio tautiškumo tradicija XIX a. pradžioje“, *Literatūra*, 2002, Nr. 44 (1), p. 70–93.
142. Starosta, Anita, *Form and Instability; Eastern Europe, Literature, Postimperial Difference*, Evanston: Northwestern University Press, 2016.
143. Šalkauskis, Stasys, *Raštai*, t. 4, parengė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Mintis, 1995.
144. Šilbajoris, Rimvydas, „Some Recent Baltic Poets: The Civic Duty to be Yourself“, *Journal of Baltic Studies*, 1989, Vol. 20, No. 3, p. 243–258.
145. Škulj, Jola, „Comparative Literature and Cultural Identity“, *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2000, Vol. 2, No. 4, p. 1–9, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1088> [žiūrėta 2020 08 28].
146. Talvet, Jüri „Comparative Literature and World Literature: Towards a Symbiotic Coexistence“, in: Jüri Talvet, *Critical Essays on World Literature, Comparative Literature and the „Other“*, Cambridge: Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019, p. 11–26.
147. Talvet, Jüri, „Edaphos and Episteme of Comparative Literature“ in: Jüri Talvet, *Critical Essays on World Literature, Comparative Literature and the “Other”*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2019, p. 1–10.
148. Thompson, Ann and Taylor, Neil, „Hamlet and politics“, in: *William Shakespeare, Hamlet*, ed. by Ann Thompson, Neil Taylor, London: Bloomsbury Publishing, 2016, p. 117–125.
149. Trevour, Douglas, „Shakespeare’s Love Objects“, in: *A Companion to Shakespeare’s Sonnets*, ed. by Michael Schoenfeldt, Oxford: Wiley-Blackwell, 2007, p. 225–241.
150. Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Nijolė, „Alfredo Jarry „Karalius Juoba“: dar viena barbariška istorija Lietuvoje“, *Žmogus ir žodis*, 2011, Nr. 13 (2), p. 5–14.
151. Vaičiulėnaitė-Kašelionienė, Nijolė, „Komparatyvistinė metodologija“, in: *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų*

- filologijos studentams, sud. Aušra Jurgutienė, Vilnius: VPU leidykla, 2006, p. 325–347.
152. Vaitiekūnas, Dainius, „Gerard'o Genette'o naratologija“, *Žmogus ir žodis*, 2002, Nr. 2, p. 30–42.
 153. Vanagaitė, Gitana, „Žiūros taškas ir teorinia bandymai jį apibrėžti“, *Žmogus ir žodis*, 2013, Nr. 15, p. 5–15.
 154. Veličkienė, Deimantė, „Prasmės perkėlimas Williamo Shakespeare'o „Audros“ lietuviškuose vertimuose“, *Žmogus ir žodis*, 2013, t. 15, Nr. 2, p. 39–44.
 155. Waidson, H. M., „Auden and German Literature“, *The Modern Language Review*, 1975 04, Vol. 70, No. 2, p. 347–365.
 156. Wellek, René, „The Crisis of Comparative Literature“ in: René Wellek, *Concepts of Criticism*, New Haven: Yale University Publishing, 1963, p. 282–295.
 157. Weller, Shane, *The Idea of Europe: A Critical History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
 158. Whidden, Seth, *Leaving Parnassus: The Lyric Subject in Verlaine and Rimbaud*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2007.
 159. William, Irwin, „Against Intertextuality“, *Philosophy and Literature*, 2004, Vol. 28, No. 2, p. 227–242.
 160. Wilson, Jennifer, „How To Think Freely“, *The New Republic*, 2019 05 09, <https://newrepublic.com/article/153863/think-freely> [žiūrėta 2019 11 09].
 161. Wolfgang von Goethe, Johann, „Conversations with Eckermann on *Weltliteratur* (1827)“, in: David Damrosch, *World Literature in Theory*, Hoboken: Wiley, 2013, p. 15–21.
 162. Zaborskaitė, Vanda, „Maironis“, in: *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sud. Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 739–756.
 163. Žukauskienė, Odeta, „Kultūrinės tapatybės problema postmodernybėje“, *Lietuvos kultūros tyrimai*, 2014, Nr. 4, p. 190–215.

SUMMARY

Object of the Thesis

The present thesis is dedicated to the exploration of the constructs of *open cultural identity* which are manifested in the poetry of Jonas Aistis (1904–1973), Sigitas Geda (1943–2008) and Tomas Venclova (born 1937) in relation with the reflections of Europeaness. This work undertakes to explore the poetry of Geda and Venclova which was created during the years of the occupation of Lithuania by the Soviet Union in the 2nd half of the 20th century with the cut-off point of 1990 when Lithuania regained independence. Hence, the period of 1944–1990 shall be discussed. We shall define the construct of open cultural identity as the preservation of the European reasoning and opposition to the closedness-based ideology of the Soviet citizen, Soviet humanism and Soviet literature (*socialist realism*) as developed and built by the Communist Party of the USSR, i.e. whatever falls under the term *homo sovieticus* the way it is used by the scholars specializing in the investigation of the Soviet ideology.

In order to maintain a more general outlook, the two poets are aligned with Jonas Aistis, a poet representing the American diaspora of Lithuanians, whose poetry, in the words of Algirdas Julien Greimas and many other literature critics, may be considered among the earliest in Lithuania to reach the European level in the interwar years⁵²⁶. In this thesis, we shall explore not the golden age of the poetry of Aistis created during the interwar years (which was denoted by immense popularity), but rather his later creative work which reflected and rendered the poet's after-war homelessness and the disastrous state of life and which received substantial criticism because of the increased national romanticism.

Sigitas Geda was considering himself as a man of the universal culture who was creating a synthesis of Lithuanian and worldwide literature even despite the harsh reality of the totalitarian rule and the necessity to comply with the censorship. In the works of literature and culture researchers, his poetry is usually perceived as Lithuanization of the world culture. In the present research, it is of importance to determine the poet's peculiar ways of adopting and transforming the ideas of Europeaness developed by the Lithuanian interwar culturologists as well as the building of the tradition of Europeaness. Geda deemed the poetry of Aistis to be of

⁵²⁶ Algirdas Julius Greimas, *op. cit.*, 2017, p. 206.

high relevance. While discussing it, Geda frequently highlighted the topic of pain and suffering, the relationship between poetry and the Holy Bible, as well as the musicality of the poetic language of Aistis. He emphasized the bonds of the poetry of Aistis with the French literature and referred to it as the origin of harmony. We shall analyze only the poetry and critique of Geda written during the Soviet times, whereas his attitude to Europe and to the Western literature – which substantially changed during the years of independence – is left for future investigation. We shall focus on the more prominent examples in the poetry of Geda where intertextual links can be traced. These links are likely to have served as a counter-cultural act in the context of the socialist realism aesthetics and the censorship of the time.

In the poetry and critique by Tomas Venclova, we detect a somewhat different perception of Europeanness. First of all, it should be related with the dissident resistance against the ideology of the Soviet times at the levels of both politics and literature, the emphasis on consciousness, and the cosmopolitan as well as integral (world-spanning) point of view. The Europeanness – the way it is manifested in his works – would serve as some antithesis to the model of identity which was present in the poetry of Aistis and Geda. Venclova was questioning the Europeanness of the early poetry of Aistis and was a harsh critic of the late lyrics of Aistis. Also, he cast doubt on the poetic world outlook of Geda and considered him to be anti-European. Meanwhile, the poetry of Venclova was perceived as distancing itself from the tradition of the Lithuanian literature by Aistis, yet Geda saw it as a voice of Lithuanianess in the European choir.

Apart from the highly active reception of the Western literature which was shared by all the three poets, they created their own highly specific ‘versions’ of cultural openness. Aistis never happened to experience totalitarianism, Geda lived in created only in Soviet Lithuania, while Venclova managed to get an essentially unique exemption and emigrate to the USA in 1977. The different paths of life, and, consequently, the different experiences of the poets will allow us to discuss the differences in the openness of the created cultural identity, which will enable us to draw more general conclusions on the issue of focus in the present thesis.

Problem of the Thesis, its Aim and Objectives

In the course of the Cold War between the Eastern and the western military blocks, literature in the Soviet Union was involved into the confrontation: the Lithuanian heritage was termed as ‘bourgeoisie’ and

‘fascist’, modernism was commonly being criticized as a decadent cosmopolitan phenomenon of the West, and the writers who had emigrated from Lithuania were considered to be ideological enemies. Hence, the following **problem issues** are raised in this thesis: what did the openness of the cultural identity created by poets signify at that time, and how was it created? How was it affected by the slogan “to catch up with Europe” inherited from the Lithuanian pioneers of modernism; how was it affected by the model of ‘synthesis’ between the East and the West outlined in culture philosophy? How did it respond to the expectations of the readers at that time?

On the grounds of these questions, the **aim** of the thesis is outlined: to explore the reflection of the openness of cultural identity and ‘European-ness’ in the poetry of Jonas Aistis, Sigitas Geda and Tomas Venclova.

The following **objectives** are outlined to fulfill the aim of the thesis:

1. To create methodological access of intertextuality and aesthetics of perception; to research the latest works on literature comparativism and Lithuanian critique.
2. To establish the dominant patterns of the intertextual relationship between the poetry of Jonas Aistis, Sigitas Geda and Tomas Venclova and the Western literature.
3. To discuss the differences in the relationship between European-ness and nationality in the cultural identity created by the three poets.
4. To evaluate the openness of cultural identity as some kind of resistance against the Soviet ideology and the doctrine of socialist realism.

Statements to be Defended in the Thesis:

1. A combination of the intertextual method and the method of aesthetics of perception allows defining the openness of cultural identity in the poetry of Jonas Aistis, Sigitas Geda and Tomas Venclova by legitimating the principle of the inseparability between the text and its context. A methodological access of this type may be fruitful in the investigation of newly determined connections between the literature of Lithuania and other literatures, or in analyzing the multiculturalism of the national literature.

2. During the interwar period, the concept of two homelands was outlined and elaborated in the poetry of Jonas Aistis, according to which, European-ness and Lithuanian-ness are perceived not as opposing concepts,

but rather as the two parts of cultural identity which are inseparable one from the other. This concept was prominently further elaborated in the more rebellious poetry of Sigitas Geda and Tomas Venclova as well as some other Soviet period poets.

3. During the times of the Cold War and the occupation of Lithuania, Lithuanian poets were creating intertextual works which were oriented towards the Western literature and the universal cultural values, and they became an important part of the Aesopian language. The tradition of the European mentality and poeticism in the poetry of Sigitas Geda and Tomas Venclova was opposing the enclosed and aggressive mentality of *homo sovieticus* and the official doctrine of social realism, and thus it resonated with the secretly fostered expectations of numerous readers. On the other hand, the Aesopian nature of the poetry published in Soviet Lithuania was denoted by certain limits of political prudence as the intertextual relationships were mostly being created with the politically neutral classical works as well as the classical and modernist literature.

4. It is possible to establish the individual dominant features of the intertextual relationships and/or cultural identity in the works of the selected poets. The poetry of Jonas Aistis highlights the (re)interpretation of the antique and, especially, Christian texts, while the motifs stemming from the works of William Shakespeare, Edgar Allan Poe and Charles Baudelaire are overwritten. The poetry of Sigitas Geda deals with the ancient cultures and discusses the history of the apparition of civilization; it also features rephrasing of the texts of Johannes Bobrowski, Paul Celan and Georg Trakl. Meanwhile, the poetry of Tomas Venclova features a transformation of the journey of Odysseus and the employment of the desert imagery sourced from the works of Wystan Hugh Auden and Thomas Stearns Eliot with the objective of depicting the winter of totalitarianism; he also employs the historical interpretations of the city by referring to texts of Charles Baudelaire, Rainer Maria Rilke, Alfred Jarry and Thomas More.

5. Even though each of the poets was denoted by different reception of the Western literature in their works, however, even despite the fact that Jonas Aistis withdrew to the USA after WW2, Tomas Venclova emigrated from the Soviet Union in 1977, and Sigitas Geda spent all of his creative life in Soviet Lithuania, they are still united by the same post-disaster historic era and the same language, the same cultural memory, and the same attention to the Western culture. The European mentality was matured in their texts, and, as research demonstrates, it was weakening the power of the Soviet

occupation implemented by the Communist Party of the USSR; thus it allowed preserving the general aesthetic and citizenly values and virtues.

Methodology of Research and its Sources

When outlining the **methodology of the research**, we must consider several aspects of key importance, notably, what cultural identity in the course of building intertextual relationship was conveyed by each poet, and how it was affected by the socio historical context. That is why the present research deems it essential to introduce the works of the Slovene literature researcher Marko Juvan discussing intertextual relationships and cultural identity (*History and Poetics of Intertextuality*, 2008; *Literary Studies in Reconstruction. An Introduction to Literature*, 2012; *Worlding a Peripheral Literature*, 2019). These works highlight intertextual relationships between the worldwide and national literature which help writers to keep creating, regularly reconsidering and altering their cultural identity, distancing themselves from its closedness and provinciality, thereby approaching the cosmopolitanly open self-perception. Meanwhile, intertextuality is perceived as the focal point of the European reasoning and literature. When exploring the connection between intertextuality and textual identity, we shall also refer to another Slovene researcher Jola Škulj whose article *Comparative Literature and Cultural Identity* (2000) emphasized the openness of cultural identity and highlighted some aspects of intercultural relationship. When dealing with the European identity, we shall refer to the fundamental concept of European-ness as the successful inclusion of the top achievements made by *others* into one's own cultural experience, as developed by Rémi Brague (*Ekscentriškoji Europos tapatybė [Europe, la voie romaine]*, 1999), as well as the ideas of its expansion presented by Povilas Aleksandravičius discussing Europeanness as a way of reasoning (*Europa kaip mąstymo būdas: atviros visuomenės pagrindai [Europe as a Way of Reasoning: Fundamentals of Open Society]*, 2019).

In order to generalize on the intertextual relationships of the selected poets with the Western literature, we select the classification of intertextual relationships by Gérard Genette (*Palimpsests: Literature in the Second Degree*, 1982; *The Architext: An Introduction*, 1992, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, 1997) which defines the steps of reading 'structuration' and helps classify the intertexts detected in their creative works. Discussion of the mapping of intertextual relationships involves not only the exploration of the relationships between texts, but also noting the significance of paratexts

to the reader, as well as their impact on the spread of the Western literature in the Soviet republics which, in the article *Paratext as Weapon. The Role of Soviet Criticism in the Cultural Cold War* (2020) by Ilaria Sicari was considered as one of the ways of not only establishing relations with the West, but also eliminating the cultural isolation of the time.

The research of the present thesis finds the historical, political and cultural contexts to be of high relevance. When discussing the dialogue of the aesthetic and socio historical contexts and their impact on the evaluation of literature, we refer to the aesthetic of perception by Hans Robert Jauss, and especially the concept of the horizon of expectations (*Question and Answer: Forms of Dialogic Understanding*, 1989; *Goethe's and Valéry's Faust: On the Hermeneutics of Question and Answer*, 1982; *Literatūros istorija kaip literatūros mokslo provokacija* [*Literaturgeschichte als Provokation*], 2004) which deals with the dialogue-ness of texts, the permanently developing canon of the worldwide literature and the dynamics of historical reception which also depends on the expectations of the readers.

Meanwhile, when employing the extremely complex concept of the Western literature, we return to the background concept of the world literature (*Weltliteratur*) as devised by Johann Wolfgang von Goethe and the vision of universalization (Johann Wolfgang von Goethe, *Conversations with Eckermann on Weltliteratur* (1827), 2013) which was pervading the canon of the Western literature during the Soviet times. Goethe perceived the world literature as an opportunity for the national literature to creep out of its peripheral context to the global context. This attempt to transcend the national closedness during the years of the Soviet occupation for the poets selected to be explored in the present thesis turned into an attempt to transcend the national 'enclosure', which was highlighted by Vytautas Kubilius in his fundamental work *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* [Lithuanian Literature and the Process of Worldwide Literature] (1983). In this research, the scholar defined the relationship between the Western and the national literature as resistance, forcing oneself to beyond the 'iron curtain', and the concept of the universal nature of man rendered by Kubilius was outstandingly similar to that of Goethe. This Faustian aspect of liberation was also mentioned in the work by Donatas Sauka *Fausto amžiaus epilogas* [Epilogue of the Faustian Century] (1998) which is also of high relevance for the present doctoral thesis. Yet, presently, the concept of the western literature shall be specified to the geographical, cognitive and aesthetic identity of European literature by following the science study by Sigutė Radzevičienė, Nijolė Leonora Vaičiulėnaitė-

Kašelionienė and Reda Pabarčienė *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo* [Comparative Unit of European Literature] (2010). The researchers claimed that “[...] the concept of *European literature* today in the Western literature science determines the innovative objectives of exploration: when generalizing on the experience of the literature of Western Europe, we may qualify it with the superordinate of *European literature*”⁵²⁷.

This doctoral thesis highlights the relevance of the general principles of Western-ness and perception of Western literature and notes such works as *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation* (2005) by Alexei Yurchak which introduces the concept of the ‘Imaginary West’; these anthropological ideas are expanded in *To See Paris and Die: The Soviet Lives of Western Culture* (2018) by Eleonory Gilburd where the reading of Western literature was emphasized as openness to the world, article *Go East!* (2019) by Aleida Assmann stated that similarity to the West during the Soviet times existed as copying the West: (Copy the West!); articles by Jüri Talvet (*Comparative Literature and World Literature: Towards a Symbiotic Coexistence* (2017) and *Edaphos and Episteme of Comparative Literature* (2005), highlighted the importance of national literature to the perspective of its openness to the world; article by Anneli Mihkelev *Literary Symbols as the Creative and Original Impulses of Literary Creation* (2018) which explored the impact of the dramas by William Shakespeare on the resistance against the Soviet occupation; article by Audinga Peluritytė-Tikušienė *Pasaulio kūrimas kai kurių šiuolaikinių lietuvių ir lenkų poetų kūryboje: nuo socrealizmo iki dabarties* [Creation of the World in the Works of some Contemporary Lithuanian and Polish Poets: from Socialist Realism to the Present] (2014) discussed the features of the literature of socialist realism and the importance of the world literature, whereas the same author in her article *Lietuvių literatūra istorinės tiesos paieškose: trys nepriklausomybės dešimtmečiai* [Lithuanian Literature in the Search for Historical Truth: the Three Decades of Independence] (2021) emphasized that the separation by the iron curtain between the Lithuanian emigration literature and the Soviet sphere not only maintained active relationship, but also sought similar objectives of resisting the provincial nationalism and/or seeking to preserve one’s authentic cultural identity.

In the course of writing this thesis, all the collections of works of the presently discussed poets published prior to 1990 were reviewed, and their

⁵²⁷ *Komparatyvinis Europos literatūros matmuo* [Comparative Unit of European Literature]: science study, *op. cit.*, 2010, p. 7.

editions were compared. With the objective to present an exhaustive analysis of the intertextual relationships with the Western literature, and to observe as well as register the receptive shifts, we selected as the **source** of this thesis the poems of all the collections of the three poets published between WW2 and 1990: Jonas Aistis: *Be tėvynės brangios* [Without Dear Homeland] (1942), *Nemuno ilgesys* [Longing for the Nemunas River] (1947), *Sesuo buitis* [Sister Household] (1951), *Kristaliniam karste* [In a Crystal Coffin] (1958), Sigitas Geda: *Pėdos* [Footprints] (1966), *Strazdas* [The Thrush] (1967), *Mėnulio žiedai* [Blossom of the Moon] (1977), *Žydinti slyva Snaigyno ežere* [The Flowering Plum Tree in Snaigynas Lake] (1981), *Mamutų tėvynė* [The Homeland of Mammoths] (1985), Tomas Venclova *Pontos Akenos* (1958), *Kalbos ženklas* [The Sign of Speech] (1972), *98 eilėraščiai* [98 Poems] (1977), *Tankėjanti šviesa* [Thickening Darkness] (1990).

The selected poets were also active publicists, literature critics and/or researchers. When discussing the relationship between Lithuanianness and Europeanness, Venclova remarked that the duties of an essayist and a poet supplement each other and are essential in a pursuit to implement the focal objective of the European identity, that is, unity and individuality⁵²⁸. This idea would not look alien to Jonas Aistis and Sigitas Geda, either. Thus in order to reveal what western literature was functioning in the publicist works of the presently discussed poets and how it was implemented, what trends of reception were manifested there and to introduce their key ideas of personality openness, we systematically devoted attention to articles, reviews, interviews and comments on the Western literature which were published in:

- Periodicals covering culture;
- Collections of articles (Jonas Aistis *Dievai ir smūkeliai. Apie laiką ir žmones. Milfordo gatvės elegijos* [Gods and Crucifixes. On Time and People. Elegies of Milton Street] (1991); Sigitas Geda *Ežys ir Grigo ratai: žodžiai apie kitus* [A hedgehog and the Ursa Major] (1989); Tomas Venclova *Tekstai apie tekstus* [Texts on Texts] (1985), *Vilties formos: eseistika ir publicistika* [Forms of Hope: Essays and Publicist Writings] (1991), *Pertrūkis tikrovėje: straipsniai apie literatūrą ir kultūrą* [A Break in Reality: Articles about Literature and Culture] (2013), *Prarasto orumo beiėškant: publicistikos straipsnių rinktinė* [In Search for the lost Dignity: a Collection of

⁵²⁸ Tomas Venclova, *op. cit.*, 2004, p. 354.

- Publicist Articles] (2016), collections of works (Jonas Aistis *Raštai. Šiapus ir anapus* [Works. On this Side and on the other Side] (2004);
- Books of discussions (Tomas Venclova *Manau, kad...: pokalbiai su Tomu Venclova* [I Believe that... Conversations with Tomas Venclova] (2000), *Nelyginant šiaurė magnetą. Pašnekesiai su Ellen Hinsey* [Magnetic North: Conversations with Tomas Venclova] (2016);
 - Other works (Sigitas Geda *Poetai veikia savo buvimu* [Poets Work by their Presence] in: *Poezijos kryžkelės: dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išeivijoje* [Crossroads of Poetry: Dialogues on two Branches of Poetry in Lithuania and in Emigration] (compiled by Ričardas Pakalniškis (1994); Tomas Venclova, Czesław Miłosz *Grižimai Lietuvon* [Returns to Lithuania] (2014), Tomas Venclova, Leonidas Donskis *Optimizmo paieškos pesimizmo amžiuje: Rytų Europos nuojautos ir pranašystės* [Search for Optimism in the Age of Pessimism: Premonitions and Forecasts of Eastern Europe] (2015);
 - Letters (Jonas Aistis *Laiškai 1929–1973* [Letters 1929–1973] (2004));
 - Diaries (Sigitas Geda *Žydintys lubinai piliakalnių fone. Septynių vasarų dienoraščiai (1992–1998)* [Blooming Lupins in the Background of Mounds. Diaries of seven Summers (1992–1998)] (1999), *Adolėlio kalendoriai* (dienoraščiai, gyvavaizdžiai, užrašai, tyrinėjimai) [Calendars of Adolėlis (Diaries, Live Views, Records, Researches)] (2003), *Vasarė ajero šaka: dienoraščiai ir tyrinėjimai* [The Summer Sweet Flags: Diaries and Researches] (2018), *Pražilę varnėnai: dienoraščiai* [Starlings Turned Grey: Diaries] (2016); Tomas Venclova *Emigracijos dienoraščiai, 1978* [Emigration Diaries, 1978], *Laisvėjimo dienoraščiai* [Diaries of Liberation], published in *Literatūra ir menas* [Literature and Arts Magazine]);
 - We shall also contextually discuss the translations from foreign languages by the presently discussed poets.

Even though the conditions for writing for those remaining in Soviet Lithuania versus those in emigration were dramatically different, however, the writers were still united by the cultural tradition, the language, the fate of the same nation, an attempt to preserve and create the peculiar cultural identity. Therefore, the Lithuanian of the 2nd half of the 20th century may be

treated as a uniform aesthetic phenomenon of the same nation created in the course of the Cold War in various countries and tightly related with politics.

Structure of the Thesis

The outlined objectives determined the **structure** of the thesis. It consists of the introduction, four chapters, conclusions, and a list of references. The theoretical chapter of the thesis *Methodological Background of the Research: Comparativism of Literature, Intertextuality, Reception* is divided into five subchapters (*Intertextuality and National Literature: Opportunities for Dialogue, Intertextuality as an Open System creating world literature (Weltliteratur) and its Ideological Transformation, How is the Perspective of the Universal Cultural Identity Creating itself?, Relationship between Europeanness and Nationality defining the Cultural Identity, Peculiarity of the Socio Cultural Literature Reception during the Cold War*) which serve to discuss the more general context of literature comparativism and its renewal intertextuality and perception aesthetics models, the relationship between poetry and the political context, the feasibility of the dialogue between intertextuality and cultural identity, the relationship with the world and Western literature, as well as provide extensive exploration of the relationship between intertextuality and cultural identity. Also, we shall present the ideas of perception aesthetics which would help to perceive the importance of the ‘peripheral’ literatures of Europe which managed to tamper with the limits imposed by socialist realism and the mentality of *homo sovieticus*.

In the second chapter of the thesis *Split of Dual Identity in the Afterwar Poetry of Jonas Aistis* which is made up of five subchapters *Geographical and Historical Shifts of Disaster Identity, Intertextual Relationships of the Later Poetry of Jonas Aistis with Romanticism and Modernist Literature, Towards the Heritage of Antiquity, Connections of Architextual Poetry with the Christian Discourse, and Literature as a Universal Home of People*, we shall explore the intertextual relationship of the later poetry by Jonas Aistis with the Antiquity, the Christian discourse, Romanticism and Modernism; we shall also introduce the concept of dual identity which got manifested in the interwar works of the poet and trace its variations after WW2, we shall explore the openness of the cultural identity, and his individual connection with the post-catastrophic multicultural field of literature.

In the third chapter of the thesis *Outlines of Asoviet Identity in the poetry of Sigitas Geda* which consists of three subchapters *Universal Humanism as the Foundation of the Connection of Literatures in the Publicist Works of Sigitas Geda*, *Reinforcement of the 'Defensive Wall' of a Nation with the Literature of Antiquity and European Modernism*, and *Return to the Outset of the Myth*, we shall introduce which European literature was functioning in the publicist works of Sigitas Geda and how this was achieved (in auto-comments and literature critique), and what trends of reception were detected. We also analyze the intertextual relationship between the Soviet-time poetry of Sigitas Geda with the literature of Antiquity and European modernism as well as with the mythical worldview thus highlighting the relationship with the perception of European-ness by Stasys Šalkauskis and Adam Mickiewicz, as well as the vision of literature universality by Johann W. Goethe, and we highlight their variations in the creative work of Sigitas Geda. Finally, we demonstrate the universality of his poetry from the geographical point of view and the perception of Lithuania by the poet as an inseparable segment of the map of world literature. We thus discuss the historical depth and the archeology of the poetry of Sigitas Geda.

In the fourth chapter of this thesis *Tomas Venclova, the European from Lithuania*, there are three subchapters *Multicultural Identity of an Eastern-European and the Complications of his Dialogue with the West*, *The Pillars of the Literature of Antiquity to Define the Identity of him Condemned to Roaming*, *Manifestation of Antitotalitarian and Multicultural Identity in the Intertexts of the Modern European and US Literature* where we shall explore what kind of the Western literature got into the field of view of Tomas Venclova and what kind of multicultural identity he was creating on this background, thereby resisting the Soviet occupation and the provincial ethnicity. We shall be looking for the key ideas of the openness of the cultural identity in his publicist texts and the comments of critics. Afterwards, we shall transition to the research of specific intertextual relationships with the literature of the Antiquity and the Modernist European and US Literature.

The thesis *Reception of Western Literature in the Lithuanian Literature of the Second Half of the Twentieth Century: Constructs of Open Identity* is concluded with comparative analysis of the established aspects of European-ness in the creative activity of the researched poets. The conclusions are followed by lists of sources and references.

Novelty and Relevance of the Thesis

Professor of Tartu University Jüri Talvet discussed comparativism in literature and the world literature in Estonia. He suggested that “The entire process of reception of the western literature in the former Soviet Union [...] is still unexplored to a large extent”⁵²⁹. The present thesis somewhat responds to this academic invitation, and its **novelty and relevance** are determined by several factors:

1. By employing the methodological perspective of the aesthetics of intertextuality and perception, we sought to analyze the Lithuanian poetry published during the period of the Cold War as a uniform phenomenon of the national culture created under various circumstances which cannot be separated from its political context.

2. On the grounds of the Slovene researcher Marko Juvan’s works which have not yet been presented in Lithuanian, and the relationship between cultural identity and intertextuality as outlined by Jola Škulj, we sought to reconsider the doubled identity of European-ness and Lithuanian-ness in the Lithuanian poetry of the 2nd half of the 20th century in order to demonstrate how the tradition initiated by Jonas Aistis acquired different variations in the poetry of Sigitas Geda and Tomas Venclova.

3. The present thesis could be considered as one of the earliest attempts to discuss how the selected poets (especially Geda and Aistis) were considering and actualizing the ideas of the European identity which had arisen during the interwar period (‘to catch up with Europe’; synthesis of the West and the East, catastrophism), as well as the vision of universality of literatures by Johann W. Goethe, and how they transformed those ideas while also considering how the creative work of Tomas Venclova distanced itself from these ideas.

4. The present thesis also attempts to join the general direction of the research with the participants discussing the impact of the Western literature on the societies and writers of the occupied Baltic countries.

CONCLUSIONS

When generalizing on the conducted research of the intertextuality and the openness of cultural identity in the works of Jonas Aistis, Sigitas

⁵²⁹ Jüri Talvet, *op. cit.*, 2019, p. 14.

Geda and Tomas Venclova, we outlined six conclusions of the research conducted in this thesis.

1. The openness of cultural identity in the later works of **Jonas Aistis** was created by expanding his favored context of the literature of Romanticism and Modernism with the background of the Antiquity, Christianity and the folklore (especially fairy tales and songs) exhibited the dominant view of a Romanticist looking towards the past and protecting the eternal virtues. The European identity of Jonas Aistis in his afterwar works most prominently highlighted the motif of the unity with others who have also lost their homes and their homeland by looking for universal truths in the works of Homer, Euripides, Virgil, William Shakespeare, Edgar A. Poe and Charles Baudelaire. Meanwhile, the love for the lost homeland was expressed by the poet by employing the intertexts of Medea or Orpheus and Eurydice which acquired the general human context.

The present dissertation research also sought to modify the evaluation of the later poetry of Jonas Aistis. Most critics used to consider this to be too pathetic, full of declarative patriotism, even primitive; essentially, it was deemed to be aesthetically worthless. While, of course, it featured some fictionally weak Neoromantic poetry overloaded with clichés which was intended to cry over the subsistence of the occupied nation erased from the map of the world with the objective of awakening its historical memory and which was approaching conservative nationalism. Also, this research sought to single out artistically more mature poems of the universal content featuring original intertextuality.

2. Sigitas Geda was separated by the wall of the Cold War from the ‘world of bourgeoisie’. The intertextuality of his poetry provided an opportunity to transcend this wall and establish relationships with the texts of the ‘fellows of the secret society of souls’ found in the European and worldwide literature (especially the texts of the Antiquity, François Villon, Johannes Bobrowski, Paul Celan, Rainer Maria Rilke and Georg Trakl), to withdraw to the zone of the internal emigration which would allow to preserve partial freedom of writing and life in the totalitarian society. In order to express cultural identity, he was looking for new archetypal meanings and imageries. In resistance against the efforts of ideologists to erase or distort the historical memory, Sigitas Geda turned in his poetry to the most ancient sources of culture and offered his own unique reinterpretation of the birth of civilization. As he was looking for mythical artistic forms to rein in the chaos brought in by history, he extensively borrowed from the poetry of Bobrowski. With the ‘universal humanism’

created with his poetic intertexts, Sigitas Geda was directing the reader towards the most valuable heritage of the world culture which Geda deemed to be of supreme interest, and which had nothing in common with the soviet ideology.

3. In the poetry of Sigitas Geda and Jonas Aistis, the openness of cultural identity was built by revising the ideas of the universality of creation of Johann W. Goethe, Stasys Šalkauskis and Adam Mickiewicz. The identity of the Baltic tribes and their impact with the course of the history of Europe was re-modernized in an original way; meanwhile, Tomas Venclova evaluated Neoromantic concepts of the Lithuanian identity and the ideas of the defense of the nation in a more critical way; he directed the openness of his creative work to the world literature and universal values in a somewhat different way by highlighting the factor of Lithuania being an inseparable part of Eastern Europe. As Tomas Venclova happened to live not only in Soviet Lithuania, but also in the USA, he was systematically expanding the bonds connecting the national literature and world literature, while reflecting the dynamism and peculiarity of these bonds by translating works of foreign authors and expanding the intertextuality of his poetry as well. Therefore he was suggesting to involve translations of the modern European and US literature in the tradition of the national literature so that foreign works would become a valuable part of the national literature. In the works of Tomas Venclova, the dialogue of cultures was developed by intertexts, which allows discussing the multicultural identity most emphatically shaped by Tomas Venclova. The opportunity to withdraw to the USA provided the poet with the opportunity to express his dissident views in a more transparent way, and the intertextuality of his poetry could thus gain more prominent meanings of political resistance against totalitarianism. The preservation of historical memory and the resistance against the Soviet totalitarianism were perceived by Tomas Venclova as the key feature of the European identity.

4. Application of the aesthetics of perception helped to regard the writer as a reader as well, thereby making more profound insights not only into the intertextuality of his texts, but also into the reflections of thus construed European identity which is inseparable from the national identity. A comparison of the works of the three poets highlighted that they shared the feeling of the responsibility of creation as one of the key features of the European identity. If we compare their poetry, we may note that, for all of them, it was common to reflect the tragic events in Europe, and Lithuania was thus involved into the geographical, and, consequently, literature spaces of Europe.

In his essays, Jonas Aistis referred not only to Lithuania but also to Europe as his motherland. He saw both Lithuania and Europe as the mandatory parts of his unique poetic identity whose connection was reinforced by the Christian background, and thus he highlighted the universal vision of the world shared by all humans.

The European identity by Sigitas Geda attributed importance to the aspects of the continuity of the European identity and the elementality of historical memory which may be traced back to the Ice Age and which would blow apart the closedness of the Soviet ideology. His cultural identity is inseparable from the orientalist direction which brings the European identity closer to its most ancient Indo-European roots.

The perception of European-ness by Tomas Venclova focused on the separation of Europe into the West and the East at the times of the Cold War, whereas the European identity was connected with the values of democracy, critical reasoning, human rights, tolerance, and accepting *the other*, which was based on the individual relationship of each person with the world. Even though all the three poets assigned great significance to the livelihood of the native tongue and the profound historical experience, it was most elaborated by Jonas Aistis. Meanwhile, Sigitas Geda and Tomas Venclova were more interested in the feasibility of refreshing the native tongue and the historical experience in terms of reattributing sense to them.

5. Intertextual analysis of the poetry of the selected authors highlighted that they were being created in the broad context of the archaic culture, the myths of the Antiquity, Christianity, as well as the Classical and Modernist literature of Europe and the USA.

A reflection of the archaic culture is extremely prominent in the poetry of Sigitas Geda and Jonas Aistis. Both of them profoundly investigated the defense of a nation and the search for its roots. They were striving to highlight its Baltic origin and maintain the universal collective memory. In the poetry of Sigitas Geda, the idea of the mythological origins integrating the cultural identity was emphatically prominent. The use of the ancient cultures as the background, as well as the cult of 'primordiality' in his poetry was being developed by establishing relationships with the already mentioned poetry of Johannes Bobrowski, especially with the poems *Die Sarmatische Ebene*, *Die Memel*, *Gegenlicht*), the poem by Paul Celan *Vom Blau* in an effort to reconstruct mythical narrations and create his own myths. This was an attempt to create the individual variant of identity and historical origin for an occupied nation. The attention of Sigitas Geda to prehistory and archaic cultures coincided with the trends of the European art

of the 2nd half of the 20th century which were being manifested in his favorite works by Guillaume Apollinaire, Rainer Maria Rilke and Johannes Bobrowski. Meanwhile, Jonas Aistis in his poetry looked back to the tribal culture of the Balts in a struggle to protect the possibly most profound content of the national culture. His poems extend the intertextual relationship between poetry and folklore (especially songs and miracles-involving fairy tales). The relationship between the sung national tradition and the European culture in the later poetry of Jonas Aistis was reflected as universalia common in the entirety of the European poetry. As mentioned above, the poetry of Tomas Venclova found intertextuality with the prehistoric Baltic tradition as something alien since the poet emphasized the foundation of the culture of Antiquity within the European identity.

The three poets deemed the **tradition of Antiquity** to be of top importance. By transforming the embodiment of mythical heroes, they were creating an open cultural identity of the modern human. Specifically, in the poetry of Jonas Aistis, the intertexts of the myths of Narcissus, Prometheus and Cronus were elaborated; meanwhile, Sigita Geda introduced the Greek source of Europe, the way it is presented in the *Metamorphoses* by Ovid. However, the attention to the tradition of Antiquity, and especially to the intertexts of *Odyssey* by Homer was exceptional in the works of Tomas Venclova. He needed the texts of Antiquity not only to reconsider Europe being injured by the Cold War. Like Jonas Aistis, Venclova believed that the intertexts of the literature of Antiquity are of importance to protect the general cultural memory of Europeans and the preservation of their identity, as well as to paint the anti-heroic persona doomed for eternal journeys.

For Jonas Aistis, the **Christian tradition**, as well as that of the Antiquity, helped to rein in the chaos of the world and to build some poetic counterbalance. Thus, Aistis considered the Christian tradition to be of top importance. His poems were dominated by architextual relationships, such as wordings of prayers, poeticized hagiographic narration, the medieval Catholic manifestation of identity, the Christian tradition of the Christmas Eve, the narration of *Via Crucis*, the theology of religious offering, and the story of Cain who killed his brother. In the afterwar period, Jonas Aistis was focusing on the classical versification and pattern. He committed to this strategy by relating with the tradition (which was common in the literary practice of the USA at that time) to keep under control the horrors, emptiness and uncertainty of the post-disaster world. The Christian intertextuality brought the poetry of Jonas Aistis and Sigita Geda closer to each other (although, in the works of the latter, due to the censorship, it could only be

manifested only via Aesopian language). Both poets attributed great importance to the intertext of the genre of a religious chant which was taken over from Rainer Maria Rilke; yet they offered to it different interpretations. In the poems of Geda, it is provided with a broader sense embracing the entire existence, whereas Aistis gives more importance to the Christian lamentation of the sisterly death. Tomas Venclova did not assign that much importance to the Christian tradition as a part of the European identity, although some intertextuality can still be observed.

All the three poets paid substantial attention to the so-called **tradition of the classics of literature**. The French literature of the 19th century was significant to the presently discussed poets as the benchmark of the European identity. The later poetry of Jonas Aistis still assigned great importance to the intertexts of Charles Baudelaire, especially *Le Voyage*, which would outline the allegory of life as a voyage, and which would help to maintain the Baudelairian irony while presenting the experiences of senselessness and placelessness of the persona leading the life in the post-disaster times. Tomas Venclova referred to the poetry of Charles Baudelaire (and especially to the intertexts of the poem *Le Cygne* to convey the image of a decaying and divided Europe, whereas the persona was doomed to be an eternal vagabond. Although the present thesis does not specially focus on the investigation between the poetry of Sigitas Geda and the collection of Baudelaire's works *Les Fleurs du mal* – as they have already been extensively described by the critics – yet, this book undoubtedly remains a significant part of the important intertextual relationships of the Lithuanian poet.

In his exploration of the most relevant issues of poetry writing for the Modernists, Jonas Aistis employed not only the creative work of the Western Modernists, but also involved some sonnets and dramas by William Shakespeare, and especially the intertexts of *The Tempest*. Meanwhile, the poetry of Tomas Venclova used the intertexts sourced from the same drama of the same playwright to relate them to the resistance against totalitarianism. Sigitas Geda was creating an active dialogue with the European literature, in which he presented an exceptionally clear and transparent aspect of the interaction and playfulness of different texts. In his poetry, as well as in the poetry of Tomas Venclova, one can find the poeticism of some Aesopian intertextual masks which is akin to the expression of the poets denoted by the artistic origin. Sigitas Geda was creating it on the basis of the elemental poeticism of François Villon (especially *Le Grand Testament*), whereas Tomas Venclova maintained the

strict and matter-of-factly way of narration taken over from Joseph Brodsky and Thomas Stearns Eliot (and especially from the poem *The Waste Land*). Both poems were playing with poetic masks and were thus trying to shield themselves from the ire of the censor while maintaining their remoteness from the superimposed doctrine of socialist realism. They had the objective of creating the variety of cultural identity and provoking the idea generation by the reader.

The modern literature of Europe and the USA was exceptionally important to all the three poets in reflecting the disastrous fate of Europe in general and their homeland in particular. The poetry of Jonas Aistis created imagery of death, martyrdom and pain, for which, the intertexts of *Der Tod des Dichters* and *Das Buch vor der Armut und vom Tode* were being used. The trauma of WW2 and the identity of the lonely journeyman persona doomed to be a vagabond was rendered with the intertexts of *Sebastian in Traum* by Georg Trakl, and by the poems *Sankt Sebastian* and *Die Sonette an Orpheus* by Rainer Maria Rilke. Meanwhile, Tomas Venclova sourced from the modern European and US literature, as well as the Western literature of Russia not only aesthetic, but also ethical classes for himself. It taught him to resist the Soviet regime, and this hope of resiliency against ideological reasoning was being created in his poetry as well. Hence, there is little wonder that the intertext of the totalitarian winter came not from the poetry of Osip Mandelstam, as suggested by earlier researchers, but rather from Wystan Hugh Auden as well *It was Easter as I walked in the public gardens* (1929)· *Brussels in Winter, The Capital*), and from the poem by Thomas S. Eliot *The Waste Land*. In an attempt to define the inability of escaping from the tormenting and enclosed world, Tomas Venclova was establishing intertextual relationships with the poem by Rainer M. Rilke *Komm, Du*. Meanwhile, the foregrounding of the painful imagery of the divided Europe which disappeared from the map of the world was created by employing intertexts of *Utopia* and *Ubu Roi* by Thomas More and Alfred Jarry.

The research demonstrated how problematic and complicated the relationship between European-ness and nationality actually is. The poets are seeking harmony of this relationship by reconsidering their identity through projections of other identities or poetic masks. The forms of intertextual relationships in the creative works of the three poets under discussion allowed rendering their varied and artfully mature dialogue with the literature(s) of Europe and the USA, which leads to a decrease of cultural isolation even under the control imposed on the literature of 'capitalist

countries'. For Jonas Aistis who was living in emigration, intertextual relationships with the literature(s) of Europe and the USA were raising tension between opening up to the free world and committing to his homeland which he had abandoned under the state of occupation. Whereas, this kind of tension is not typical for Tomas Venclova, as, for him, freedom is inseparable from the universal opposition to totalitarianism. Meanwhile, for Sigitas Geda, intertextual relationships helped discover for the occupied Lithuanian identity some universal liberating archetypal meanings and imagery whose relationships with other cultures of the world were then possible to construct.

6. In conclusion, in spite of their differences, the factors uniting the creative work of the three poets were the following: all of them were affected by the afterwar post-disaster (to which we could also refer as post-catastrophism), their poetries would manifest the experience of placelessness, all of them shared the consciousness of exile and the sentiment to the homeland which had been erased from the maps of Europe. The intertexts of their poetry served to create original relationships between nationality and European-ness, intimacy and universality, ethics and aestheticism. They perceived the Western literature not only as some universal aesthetic and ethical value inseparable from their creative work, but also as the 'handiest' (Aesopian) means of resistance against the Soviet ideology and the culture which this ideology was enforcing.

All the three poets assigned great importance to the relationship between the poet (individual) to his community of readers, behind which, they would see their entire occupied nation. They were brought together by the supreme mission of creative activity, the romantic identity of a poet-prophet. The intertexts of Orpheus and Prometheus created the allegory of the prophet of the nation in the poetry of Jonas Aistis, and it sadly demonstrated how hard it is to get established in the modern post-disaster world. Meanwhile, the poet-prophet of Sigitas Geda is far more lively; he is changing his embodiment, he is a trickster as he is telling the most bizarre legends about Lithuania and the outset of the civilization of the entirety of Europe. Still, he brings hope that there is not a single ideology which could restrict the vital power of the human in this world. What concerns the poetry of Tomas Venclova, although it is evading some more explicit attitude of giving prophecies, yet literature is still considered in high regard as the essential environment of the democratic consciousness of the society and the mastering of human self-awareness. Tomas Venclova felt responsibility for his readers, and also for the works he was writing. In this dialogue with the

reader, Venclova was creating modern classical poetry as an alternative to the soviet totalitarianism.

In conclusion, it would make sense to generalize at a higher level. The factors uniting the three poets whose works were explored in the present thesis were common in the works of a major share of Lithuanian artists of the 2nd half of the 20th century. Therefore, in our research, we sought to interpret them and to demonstrate them as participants in the same history of the literature of Lithuania which was ideologically split into two parts during the times of the Cold War.

INFORMACIJA APIE DISERTANTĘ

Karolina Bagdonė baigė jungtinę Vilniaus universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto doktorantūrą. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute dirba jaunesniąja mokslo darbuotoja ir Lietuvos kultūros taryboje viešųjų ryšių koordinatore. Jos moksliniai interesai – recepcijos teorija, literatūrinė komparatyvistika, kultūros ir tapatybės studijos, vizualinė antropologija, sovietmečio literatūra. Doktorantūros studijų metu paskelbė tris mokslinius straipsnius disertacijos tema, taip pat publikavo interviu, apžvalgų ir recenzijų nerecenzuojamuose žurnaluose ir žiniasklaidoje. Stažavosi Nacionalinėje britų bibliotekoje, University College London, Harvardo, Tartu, Talino universitetų žiemos ir vasaros mokyklose. Yra Lietuvos jaunųjų mokslininkų sąjungos, Jungtinės Karalystės lyginamosios literatūros asociacijos narė, Lietuvos lyginamosios literatūros asociacijos kolegijos pirmininkės pavaduotoja.

INFORMATION ON THE CANDIDATE FOR THE DEGREE OF PhD

Karolina Bagdonė has completed a joint PhD at Vilnius University and the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. She is a junior researcher fellow at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and a public relations coordinator at the Lithuanian Council for Culture. Her research interests include reception theory, comparative studies of literature, culture and identity, visual anthropology, and Soviet literature. During her PhD studies, she published three scientific articles on the reception of Western literature in Lithuanian literature and open cultural identity, as well as interviews, reviews in non-peer-reviewed journals and media. She completed a traineeship at the National British Library, University College London, Winter and Summer Schools of Harvard University, University of Tartu, Tallinn University. She is a member of the Lithuanian Society of Young Researchers, British Comparative Literature Association, Vice-Chairperson of the Council of the Lithuanian Comparative Literature Association.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Publikacijos recenzuojamuose leidiniuose:

1. Karolina Bagdonė, „Jono Aisčio ir Sigito Gedos atviros kultūrinės tapatybės samprata: tarp universalumo ir tautinės savisaugos“, *Colloquia*, 2022, Nr. 49, p. 118–137.
2. Karolina Bagdonė, „Europietiško apraiškos lietuvių sovietmečio poezijoje: estetiškos tapatybės laisvinimas“, *Colloquia*, 2018, Nr. 41, p. 112–129.
3. Karolina Bagdonė, „Teksto adresato vaidmuo lietuvių egzodo poezijoje“, *Darbai ir dienos*, 2018, Nr. 69, p. 179–192.

Publikacijos nerecenzuojamuose leidiniuose:

1. „Jei laisvės dvelkimas juntamas eilėse, jis gali pasijusti ir kasdienybėje“: poetą ir vertėją Tomą Venclovą kalbina Karolina Bagdonė, *Metai*, 2022, Nr. 8–9, p. 172–183.
2. Karolina Bagdonė, „Poetas Jonas Aistis: „Mes turime dvi tėvynes: vieną Lietuvą, kitą Europą. Mums ir viena, ir antra lygiai sava, lygiai brangi“, *Ateitis*, 2021, Nr. 6 (170), p. 38–42.
3. Povilas Aleksandravičius: „Kad persiimtume atviru europietišku mąstymo būdu, reikia gyventi aktyvų psichologinį ir dvasinį gyvenimą“, kalbino Karolina Bagdonė, *Ateitis*, 2020, Nr. 10 (164), p. 20–24.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 20 egz.